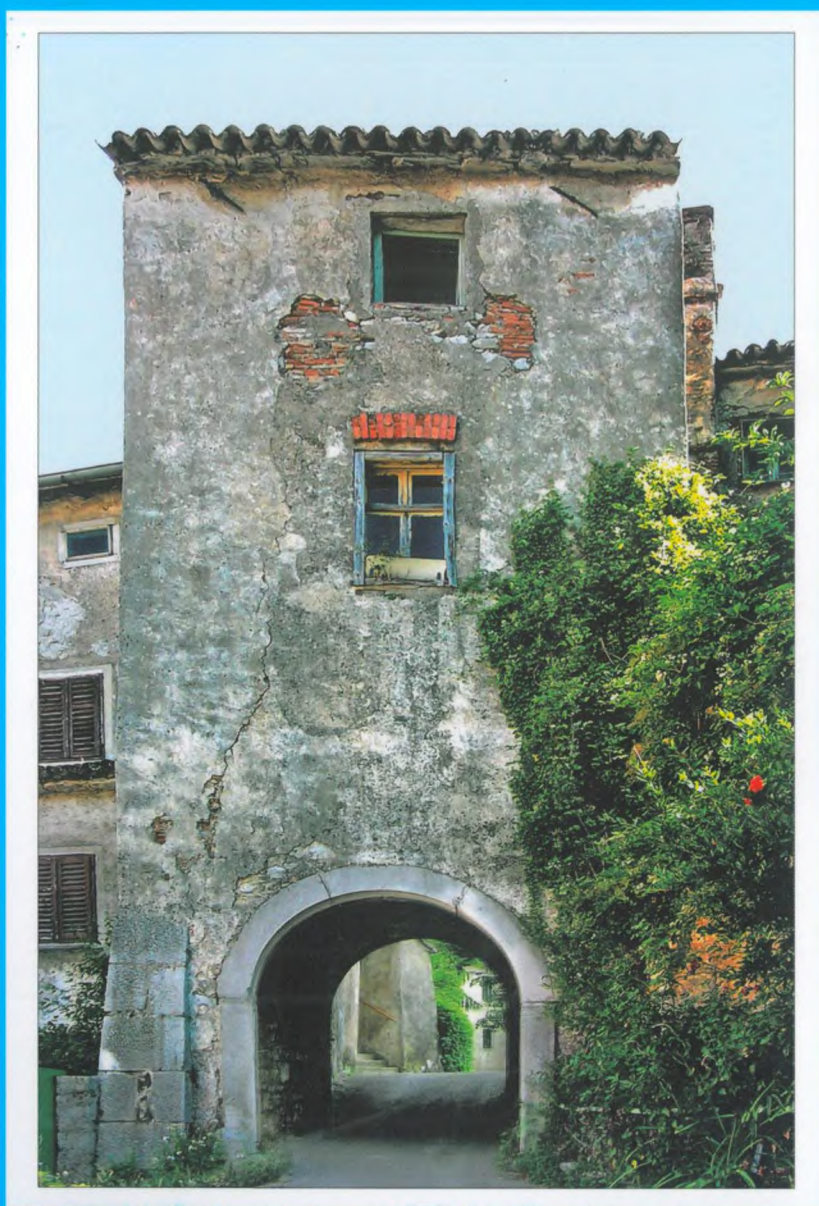


3 KRONIKA 54

2006

časopis za slovensko krajevno zgodovino



Odgovorni urednik :

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica :

Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor :

mag. Sonja Anžič (Ljubljana), dr. Marjan Drnovšek (Ljubljana), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Olga Janša-Zorn (Ljubljana), Irena Lačen Benedičič (Jesenice), mag. Vlasta Stavbar (Maribor), mag. Nadja Terčon (Piran) in dr. Maja Žvanut (Ljubljana)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena :

27. septembra 2006

Naslednja številka izide : februar 2007**Prevodi :**

Cvetka Puncer – angleščina, mag. Niko Hudelja, Petra Kramberger – nemščina, mag. Anthony Gaudillere – francoščina, Kaja Širok – italijanščina

Bibliografska obdelava :

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava :

Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana
tel. 01 24 11 200

Letna naročnina :

za posameznike 4.800 SIT (20,03 EUR),
za upokojence 3.600 SIT (15,02 EUR),
za študente 2.500 SIT (10,43 EUR),
za ustanove 6.200 SIT (25,87 EUR).
Cena posamezne številke v prosti prodaji
je 2.200 SIT (9,20 EUR).

Izdajatelj :

Zveza zgodovinskih društev Slovenije
Aškerčeva cesta 2
SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun :

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo :

Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo RS za šolstvo in šport

Računalniški prelom :**Tisk :**

Grafika-M s.p.

Naklada :

1000 izvodov

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo Historical Abstracts, ABC-CLIO (USA), Bibliography of the History of Art, Medline

Na naslovni strani :

Senožeče: vhodni stolp trškega obzidja, ki nosi na notranji strani letnico 1594. (foto: B. Žabota, julij 2006)



Razprave



KAZALO

Boris Golec :	Senožeče in Prem – nenavadni trški naselbini na t. i. Kraških gospodstvih	365
Anthony Gaudillere :	Télégraphe Officiel, uradni časnik Ilirskih provinc: načrti in resničnost	385
Petra Kramberger :	"Na straneh ilustriranih časnikov se pred nami razprostira svet". Nemška ilustrirana publicistika na Spodnjem Štajerskem v 19. in 20. stoletju	397
Peter Vodopivec :	O ženitni ponudbi ljubljanskega odvetnika hčerki trgovca Seuniga	413
Kaja Širok :	"Z eno nogo na poti v krtovo deželo". Umik civilnega prebivalstva iz Goriške v avgustu 1916	421
Maja Lozar Štamcar :	Pletarske šole v Sloveniji	435
Branka Grošelj :	Prostitucija v Ljubljani v prvih treh desetletjih 20. stoletja	451
Zdenka Kresnik :	Ormož kot turistično mesto med obema svetovnima vojnama	465



Jubileji

Prvih šestdeset let dr. Eve Holz (<i>Boris Golec</i>)	479
Prof. dr. Peter Vodopivec – šestdesetletnik (<i>Olga Janša Zorn</i>)	481



Ocene

Vladislav Fabjančič, Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269–1820 (Gradivo in razprave 28: Ljubljanski sodniki in župani), 3. zvezek : Župani in sodniki 1605–1650 (<i>Boris Golec</i>)	485
Damjan Hančič: Klarise na Kranjskem. Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 26 (<i>Jure Volčjak</i>)	486
Hrvoje Petrić: Koprivnica u 17. stoljeću. Okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu (<i>Boris Golec</i>)	488
Slavenski zbornik. Zbral in uredil Janko Boštjančič (<i>Aleksandra Serše</i>)	490
Ivanka Počkar: Dve gasi, dva policaja, sto obrtnikov. Življenje mestnih obrtnikov od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne na primeru Brežic (<i>Alenka Kačičnik Gabrič</i>)	494
Edmund Čibej. Zbrani spisi. Ur. Franc Černigoj (<i>Borut Batagelj</i>)	498
Šolska kronika – Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje – XXXVIII (<i>Estera Cerar</i>)	501
Navodila avtorjem	505

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 339.168.6(497.4-191)
94(497.4 Senožeče)
prejeto: 24. 3. 2006**Boris Golec**dr. zgodovinskih znanosti, docent, višji znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-mail: bgolec@zrc-sazu.si

Senožeče in Prem – nenavadni trški naselbini na t. i. Kraških gospostvih

IZVLEČEK

Prispevek obravnava razvoj dveh nenavadnih trških naselij v jugozahodnem delu Slovenije, na poteh proti morju. Trg Senožeče je nastal še v srednjem veku in se je od večine trgov razlikoval po obzidju, ki ga je ločevalo od istoimenske vasi. V drugi polovici 16. stoletja je njegov razvoj močno zaznamovala kolonija italijanskih trgovcev, ki mu je prinesla razcvet in skromno avtonomijo. V prvi polovici 18. stoletja je mali trg zaradi spremenjene gospodarske politike Habsburške države povsem propadel, tako da je štel okoli leta 1750 le še tri naseljene hiše. V naslednjih desetletjih je posledično izgubil trški naslov in ga ponovno pridobil šele po letu 1800, ko se je v trg vključila tudi sosednja vas Senožeče. Drugi trg Prem je v 18. stoletju prav tako ugasnil in dokončno zdrsnil na stopnjo vasi. Po pomenu je vseskozi močno zaostajal za Senožečami, njegov trški naslov, izpričan šele v zgodnjem novem veku, pa je bil predvsem plod ambicij njegovih zemljiških gospodov.

KLJUČNE BESEDE

trgi, Senožeče, Prem, Notranjska, obzidje, tranzitna trgovina, Porcia, Garzarolli

SUMMARY

SENOŽEČE AND PREM – UNCOMMON BOROUGH SETTLEMENTS ON THE SO-CALLED KARST SEIGNEURIES

The contribution deals with the development of two unusual borough settlements in the southwest part of Slovenia along the routes to the sea. The borough Senožeče originates from the Middle Ages and differs from the majority of boroughs by walls, which separated it from the village of the same name. In the second half of the 16th century, the development of the borough was strongly marked by a colony of Italian tradesmen that brought it prosperity and a modest autonomy. In the first half of the 18th century the small borough decayed entirely because of the changed economic policy of the Habsburg state; thus, around 1750 it counted only three populated houses. In subsequent decades it consequently lost the borough title, and recovered it only after 1800 when the neighbouring village Senožeče was included in the borough. The other borough, Prem, as well died away and slipped to the degree of a village in the 18th century. Prem was by its significance all along strongly behind Senožeče, and the borough title, proven as late as the early modern age, was above all a result of the ambitions of its landed proprietors.

KEY WORDS

Borough, Senožeče, Prem, walls, transit commerce, Porcia, Garzarolli

Med zgodovinskimi trgi slovenskega prostora sta nemara najbolj nenavadni usodi doživljala sosedna Senožeče in Prem, zrasla ob pomembnih istoimenskih gradovih na t. i. Kraških gospostvih. Četudi sta si senožeško in premsko gospostvo stoletja delili skupne zemljiške gospode, njuna trga nista imela prav veliko stičnih točk in ju tako pravzaprav še najbolj povezuje ugotovitev, da sta vsak na svoj način odstopala od ustaljenih predstav o klasični trški naselbini, kar je ne nazadnje značilno sploh za večino notranjskih trgov. Skupna jima je bila predvsem izguba trških atributov, do katere je pri obeh prišlo v 18. stoletju, pri čemer sta se njuni usodi pozneje tudi na tej točki razšli, saj so Senožeče v 19. stoletju zopet postale trg, čeravno s povsem spremenjeno vsebino in obsegom.

Ustanovitelji obeh trgov so bili seveda njuni zemljiški gospodje, vendar še vedno ni povsem dorečeno, v katerem času niti kateri rodbini si moreta lastiti ustanovne pravice. Med nastankom obeh trgov je moralo preteči vsaj eno stoletje, tako da uvrščamo Senožeče med trge srednjeveškega izvora, medtem ko pri Premu vsi indici govorijo o pozni, zgodnjenovoveški uveljavitvi trškega statusa, značilni za dobro polovico trgov notranjskega prostora. Občutne razlike med njima se kažejo tudi v atributih oziroma vsebini trškega naslova.

Oba trga in gospostvi je sicer bolj kot kaj drugega družila dolgotrajna pripadnost skupnim gospodom. Gospostvi sta bili tesno povezani že v visokem srednjem veku, saj sta obe izšli iz posesti oglejskega patriarha in bili že v času prve omembe v rokah gospodov Devinskih. Ti so doživeli svoj vrhunec v 14. stoletju, postali leta 1366 fevdniki Habsburžanov, po smrti zadnjega Devinskega leta 1399 pa so njihovo obsežno posest nasledili gospodje iz švabskega Walseeja, ki so za svoja gospostva pridobili položaj državnih knezov (1434), podrejenih neposredno cesarstvu. Šele ko so Walseejci svoja t. i. Kraška gospostva v letih 1466–1472 prodali Habsburžanom, so jih slednji prvič priključili Kranjski.¹ Od leta 1472 naprej sta obsežni gospostvi Senožeče in Prem poldrugo stoletje veljali za deželnoknežjo komorno posest in bili oddani v zastavo, dokler se njuni usodi nista sredi 17. stoletja ponovno združili, tokrat za celi dve stoletji in pol. Pridobili so ju namreč grofje, poznejši knezi Porcia (Portia), Prem s poroko in Senožeče z nakupom, ter ju povezali v fidejkomis, ki je imel nato vse do 20. stoletja skupne lastnike iz Porcijeve rodbine.²

Senožeče – vstali in ugasli tržec na prepihu

Trg Senožeče je že po svoji fizični ločenosti od starejše istoimenske farne vasi zelo jasno prepoznaven kot nova ustanova. Vzpostavitev trške naselbine ob vasi in vznožju gradu, sedeža prostranega oglejskega senožeškega gospostva, so mogli botrovati že Devinski gospodje, vendar se trg izrecno omenja šele v 15. stoletju pod gospodi Walseejskimi. Poprej srečujemo v virih od druge polovice 13. stoletja samo vas Senožeče (*villa Senozesa*),³ gručasto naselbino s sedežem župnije, katere nastanek seže nemara še v 12. stoletje.⁴ Ob tako mogočnih lastnikih, kakršni sta bili omenjeni rodbini, še posebej zadnja, si je težko predstavljati, da na glavni prometnici iz primorskih mest v notranjost, pod gradom s pomembno mitnico⁵ in ob živahnem sejmskem kraju z župnijo ne bi slej ko prej zrasla tudi meščanska naselbina. Tako je najpozneje v začetku 15. stoletja nastal obzidani kašteljski kompleks, ki je v prvi omembi leta 1443 (*in dem Chastell ze Senaseczschach bey Vnser Frawn kirchen*) jasno razmejen od vasi (*Senaseczschach inn dem dorff*).⁶ Na obstoj kaštela-trga kaže sicer že leta 1420 kupoprodaja neke hiše, ležeče med dvema drugima (lastniškima) hišama,⁷ tako da moramo nastanek senožeškega trga zanesljivo pomakniti vsaj za nekaj desetletij v preteklost. Prva omemba obzidanega trškega kompleksa govori torej o kaštelu, nato se v senožeškem urbarju iz leta 1460 prvič pojavi trg (*markcht*), zopet v razlikovanje od sosednje vasi,⁸ dvojnemu naslavljanju – kaštel in trg – pa smo v virih priča še globoko v drugo polovico 16. stoletja.⁹

³ Vaško naselje se skupaj z gradom prvič izrecno omenja leta 1275: "*in castro Senozesa cum villa Senozesa*" (Bi-anchi, *Thesaurus*, str. 144; prim. ZIMK ZRC, Zapuščina Milka Kosa, fasc. 44, Gradivo za historično topografijo Primorske, Senožeče).

⁴ O nastanku župnije prim. Zabukovec, *Slavina*, str. 74. – Senožeška župnija je nastala najpozneje v 13. stoletju, a se prvič posredno omenja šele leta 1445 (prim. J. Höfler, *Gradivo*, str. 192).

⁵ Mitnica se prvič omenja že leta 1217 kot najstarejša mitninska postaja od Razdrtega proti morju (Gestrin, *Trgovina*, str. 201).

⁶ Listina 1443 IX. 21., Linz. Objava v: F. Kos, Iz arhiva, str. 117, št. 60.

⁷ ARS, AS 1, Vic. A., šk. 113, I/64, lit. S XXXVII–19, urbar Senožeče 1524, fol. 7–7'.

⁸ M. Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 201.

⁹ Oskrbniški red za gospostvo Senožeče iz leta 1499 uporablja izključno poimenovanje kaštel (*in dem castell zu Senesetschach*), v katerem živijo tržani (*burger*) (ARS, AS 1, Vic. A., šk. 113, I/64, lit. S XXXVII–21, Ordnung der phleg Senosetschach, 3. 3. 1499), medtem ko pozna urbar iz leta 1524 tako trg kot kaštel, oboje z enakim pomenom (prav tam, lit. S XXXVII–19, urbar Senožeče 1524, fol. 7, 7', 49, 49', 50, 54, 54'). Reformirani urbar iz leta 1576 pravi "*die castell oder markht*" (StLA, I. Ö. HK-Sach, K 91/17a, Urbar Senosetschach 1576, fol. 76).

¹ Prim. M. Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 46–47, 50–51; Dolenc, *Senožeče*, str. 14–18.

² Prim. Smole, *Graščine*, str. 387–388, 437–438; Dolenc, *Senožeče*, str. 20–21.

Po svojem nastanku sodijo Senožeče po F. Zwitteru med tiste nove trge, ki so nastali tako, da je deželni knez povzdignil v trg že dolgo obstoječo vas. V ta tip trgov je Zwitter poleg gorenjskega Tržiča kot edinega dokumentiranega primera povzdignitve vasi v trg štel še Litijo, Vipavo in Senožeče, ki naj bi "se že v prejšnji dobi omenjale kot večje vasi". V naselbinskem oziru se je pri teh krajih po njegovem spremenil le njihov pravni značaj, ne pa tudi naselbina sama.¹⁰ Na današnji stopnji raziskanosti začetkov poznosrednjeveških trških naselij moramo Zwitterove trditve glede vaškega izvora posameznih trgov v marsičem korigirati. Celo pri Tržiču, za katerega listina Friderika III. leta 1492 izrecno govori o povzdignitvi vasi v trg,¹¹ so trške korenine kraja precej starejše in se bržčas opirajo še na izginuli trg Ljubelj (*Lubelinum*).¹² Deželnoknežji privilegij je tu samo pravno sankcioniral dotlej negotovi trški status, resnično nova pridobitev pa je bila le pravica do tedenskega sejma. Pri ostalih treh domnevnih primerih povzdignitve vasi v trg je Zwittera bržčas zavedlo dejstvo, da se Vipava, Senožeče in Litija razmeroma pozno omenjajo kot trgi, potem ko se v virih precej prej pojavijo sami toponimi. Litija je sicer mogla imeti predhodnika v zaselku ob brodišču čez Savo, a je kot trg novo naselje, saj se kraj že ob prvi omembi 1386 imenuje trg,¹³ pri zgodnejših omembah toponima pa gre zgolj za pokrajinsko in ne za krajevno ime.¹⁴ Za Senožeče in s precejšnjo mero gotovosti tudi za Vipavo lahko sicer ugotovimo deloma vaški izvor trškega naselja,¹⁵ vendar tu ni šlo za njegovo neposredno

preoblikovanje iz vasi, temveč za dvostopenjski nastanek: najprej farna vas in ob njej mlajši trg. Ta pri Senožečah, drugače kot v vipavskem primeru, še nekaj stoletij ni absorbiral starejše vasi, temveč je soobstajal ob njej, od kmečkih domov fizično razmejen s sklenjenim obzidjem. Senožeče moremo tako uvrstiti v razvojni tip trga ob starejši farni vasi. Čeprav sestavljata vas in trg celoto in tako tudi funkcionirata, ju vso obravnavano dobo ločuje trško obzidje, ki ovira fizično širjenje malega trga in ga omejuje v njegove pravne posebnosti. Takšno stanje se bo tudi v virih odražalo v doslednem razlikovanju med vasjo in precej manjšim trgov. V enoten trg ruralnega tipa bosta prerasla šele v drugi polovici 18. stoletja, potem ko bo obzidani trg doživel skoraj popolno izpraznitev in gospodarski propad.

Senožeče in Vipavo je poleg sorodnosti naselbinskega razvoja že zgodaj povezovala tudi prometno-trgovska dejavnost njunih prebivalcev. Prehodna lega ob poteh od morja v notranjost je ob obeh župnijskih središčih pogojevala zgođen nastanek rednih sejmov in kot naslednji razvojni korak pojav poklicne trgovine. Veliko preden sta se omenjena kraja začela označevati kot trga, je konec 13. stoletja zaslediti v furlanskem Vidmu vrsto kupoprodaj, pri katerih so bili udeleženi Vipavci in Senožečci različnega stanu – iz vrst ministerialitete, duhovnikov in navadnih ljudi.¹⁶ Tudi najzgodnejši znani sejem na Notranjskem je izpričan prav v Senožečah, očitno v senožeški vasi, preden je ob njej zrasel trg. Oglejski glavar v Postojni in na Krasu je namreč leta 1352 izdal zaščitno pismo trgovcem iz Čedad, namenjenim na senožeški sejem (*ad nundinas in Senosezach*).¹⁷ V zgodnjem obdobju trga ni nato o sejmih nobenih poročil, vse dokler niso tržani dobili leta 1532 deželnoknežje pravice tako do letnega kakor do tedenskega sejma.¹⁸

Senožeški primer tipičnega podeželskega sejma, zraslega iz cerkvenega proščenja, samo potrjuje znano tezo, da letni sejm še ne zadoščajo za nastanek meščanskih naselij v pravem, gospodarskem pomenu besede.¹⁹ Pojem trga lahko v srednjem veku upraviči šele redno tedensko in dnevno trgovanje stalno naseljenih prebivalcev, ki se ukvarjajo z neagrarnimi dejavnostmi. Vsekakor pa je

¹⁰ Zwitter, *Starejša kranjska*, str. 15, 20.

¹¹ Listina 1492 XII. 12., Linz. Objava v: Zwitter, *Starejša kranjska*, str. 72–73.

¹² O leta 1261 izpričanem trgu pod Ljubeljem (*forum in Lubelino*) kot domnevnem predhodniku Tržiča prim. Schumi, Ueber den Untergang, str. 215–219, in Grebenc, *Gospodarska ustanovitve*, str. 31–32, 212. Tržič že z imenom priča o tržnem kraju, ki se že v 14. stoletju izrecno omenja kot "markht" (Grebenc, *Gospodarska ustanovitve*, str. 82, št. 273, regest: 1399 X. 25., Gradec).

¹³ Regest 1386 IV. 26., Brugg im Aargau, objavljen v: Hruza, *Die Herren*, str. 378, op. 278.

¹⁴ Prve omembe Litije od srede 13. stoletja merijo na ožje pokrajinsko ime, s katerim se je poistovetila župnija v sosednjem Šmartnem in na katero se Litija v naselbinskem smislu ni mogla nasloniti. – Prim. M. Kos, *Gradivo*, str. 326–327; Golec, Dolenjska mesta, v: *Rast* XII (2001), št. 6 (78), str. 639.

¹⁵ Mlajši – trški del Vipave je bil v takem primeru severni del naselja z osrednjo trško ulico, medtem ko gre jedro starejše farne vasi iskati v južnem delu okoli nekdanje cerkve sv. Marka, ki naj bi bila po poznejših poročilih prvotna vipavska župnijska cerkev (prim. Höfler, *Gradivo*, str. 147). Okoli te cerkve je namreč ležala glavnina župnijske podložniške posesti, pomenljivo pa je tudi dejstvo, da je patriarh še poznega leta 1378, ko je že izpričan trg, ravno v bližini te cerkve podelil fevd, lociran v vas (!) Vipava: "in villa Wipaci" (Bianchi, *The-saurus*, str. 392). Sodeč po lociranju kapele sv. Marka v trg (*in oppido Pybacensis*) je bil ta del Vipave leta 1430

že povsem vključen v trško naselbino (AS 1087, Zbirka dopolnilnih mikrofilmov, Listine iz HHStA, 12 D/31, 1430 VII. 6., Vipava).

¹⁶ Otorepec, *Gradivo*, str. 36 (št. 45), 37 (št. 51, 54), 38 (št. 58), 47 (št. 120), 54 (št. 166, 167), 58 (št. 197), 61 (št. 217).

¹⁷ Šumrada, Šteberški, str. 50. – ZRC SAZU, Zapuščina Milka Kosa, fasc. 44, *Gradivo* za historično topografijo Primorske, Senožeče.

¹⁸ ARS, AS 1, Vic. A., šk. 113, I/64, lit. S XXXVII-4, 5. 2. 1532. – StLA, Kammer-Reg. 1530–1535, fol. 98, 21. 7. 1531.

¹⁹ Prim. Zwitter, K predzgodovini, str. 238.

mogla tedenska nedeljska menjava blaga ob starih župnijskih središčih znatno pospešiti naselitev takega prebivalstva, kar je posledično privedlo do nastanka trga.²⁰ Na Kranjskem sodijo med takšne trge poleg Senožeč in Vipave še prvotni Lož (Stari trg), Šentvid pri Stični, Poljane ob Kolpi, Svibno, Vače in Tržič.²¹

Na splošno so bili tedenski sejmi namenjeni redni oskrbi naselja, prodaji izdelkov domačih obrtnikov in blagovni menjavi kmečkega življa, vendar so nekateri med njimi zgodaj presegli ozek lokalni domet. To velja zlasti za tedenske sejme v tistih krajih, ki so se razvili v središča menjave soli za blago iz celinskega zaledja in med katerimi so pomembno mesto zasedale prav Senožeče. Sklepati moremo, da je na trgovini s soljo zrasla sploh večina notranjskih trgov. Poznejša središča kmečke solno-žitne menjave – Senožeče, Postojna, Planina, Lož in Cerknica – vsekakor niso bila brez daljše srednjeveške tradicije, a je za zgodnejšo dobo znana o trgovanju zelo malo.²²

Kot eno vidnejših posebnosti senožeškega trga med srednjeveškimi trgi slovenskega prostora moramo izpostaviti njegovo obzidanost, ki je prvič posredno izpričana leta 1443 s pojmom "kaštel". Senožeški tržec je torej opravljal varnostno-obrambno funkcijo kot eno temeljnih funkcij meščanskih naselij nasploh. Pri tem se nujno srečamo s starim vprašanjem, ali oziroma v kolikšni meri je obzidje v srednjem veku razločevalni kriterij med mesti in trgi. Vsaj kar zadeva razlikovanje med deželnoknežjimi trgi in mesti, je bila obzidanost pogosto res odločilnejša od gospodarskih pravic posameznih naselij.²³ Toda če je bilo mesto po naravi dobro zavarovano, je lahko izjemoma ostalo brez obzidja, medtem ko so nekateri od nekdanj utrjeni kraji za vselej ostali samo na stopnji trga.²⁴ Na Notranjskem je bil že leta 1380 obzidan Lož, sto let pozneje povzdignjen v mesto (1477),²⁵ v 15. stoletju pa imamo več pričevanj, ki kažejo na vsaj delno obzidanost trga Vipava.²⁶ Pri Senožečah

obzidje ni bilo veliko mlajše od trga, če ni šlo sploh za zavestno odločitev trških gospodov, da novo naselje hkrati s podelitvijo posebnega pravnega položaja tudi fizično zavarujejo in ločijo od vasi. Poleg tega je prva polovica 15. stoletja prinesla še dodaten strateško-politični razlog za utrditev – nenadno približanje beneške meje ob zasedbi patriarhove Furlanije leta 1420, kar je med drugim utegnulo prispevati tudi k utrditvi Vipave. Senožeško obzidje, ki je vključevalo mitnico in katera potek v temeljnih potezih še lahko slutimo, so zgradili na približno kvadratni talni ploskvi in na najvišji točki vanj vključili stolpasti dvor ob vznožju grajske vzpetine.²⁷



Senožeče: vhodni stolp trškega obzidja, ki nosi na notranji strani letnico 1594. (foto: B. Golec, maj 2006)

²⁰ Značilen primer so sejmi okoli župnijske cerkve v Šentvidu pri Stični ob nedeljah in praznikih po božji službi, ki jih je vojvoda Rudolf IV. leta 1360 prepovedal kot škodljive njegovim mestom in trgom (objava listine 1360 II. 20., Gradec, v: GZL III/4).

²¹ Golec, *Družba*, str. 40.

²² O središčih solne trgovine prim. Vilfan, K zgodovini (1963), str. 1 sl.; prim. Gestrin, *Trgovina*, str. 154.

²³ Mitterauer, *Markt und Stadt*, str. 281, 292–298.

²⁴ Prim. Melik, Mesto (civitas), str. 310. – Prim. Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 146. – Na Slovenskem sta tipična primera, ki odstopata od pravila, neobzidano in na ravno zavarovano mesto Kostanjevica ter zgodaj obzi dani trg Mokronog, ki med srednjeveškimi trgi kot tak ni bil osamljen (Golec, Dolenjska mesta, v: *Rast XIII* (2002), št. 1 (79), str. 93).

²⁵ Otorepec, *Srednjeveški*, str. 97–98.

²⁶ Neki notarski instrument iz leta 1430 je bil namreč sestavljen v cerkvi sv. Marka "poleg zadnjih vrat v trgu Vipava" (ARS, AS 1087, Zbirka dopolnilnih mikrofilmov,

Listine iz HHStA, 12 D/31, 1430 VII. 6., Vipava: "... in capella sancti Marci penes posteriozem janua in oppido Pybacennis..."). Očitno pri tej prvotni (delni) obzidanosti ni šlo za nič večjega in trdnjkega, kajti leta 1478 je cesar Friderik III. ukazal tržanom in prebivalcem Vipave, naj trg obdajo z obzidjem in jarki (Chmel, *Actenstücke*, II. Band, str. 902, 1478 V. 7., Gradec, 1478 V. 8., Gradec). Pozneje imamo o obzidju samo posredna pričevanja. Po besedah Vipavcev iz leta 1571 je imela Vipava pred veliko leti dvoje vrat, in sicer ena na zgornjem in druga na spodnjem koncu kraja pri mostu (ARS, AS I, Vic. A., šk. 117, I/67, lit. W III–10, s. d., Relation auf die herschafft Wippach).

²⁷ O obzidju gl. Sapač, *Grajske stavbe*, str. 148.

Poleg obzidja je med senožeško vasjo in trgovsko kaštelom predstavljala jasno ločnico tudi pravna narava posesti. V trgu je namreč od 15. stoletja izpričana prostolastna drobna posest v nasprotju s hubno podložniško posestjo v vasi. O lastniški naravi posesti, ki so jo tržani posedovali v samem trgu in okolici, pričajo povzetki starejših kupnih pisem iz let 1420–1473, zapisani v senožeškem urbarju iz leta 1524. Vsa tri kupna pisma za hube in druga zemljišča je ob sestavi urbarja predložil tržan Štefan Kosmač, iz njih pa izvemo tudi za edina imena tržanov v poznem srednjem veku. Najstarejše pismo iz leta 1420 se je nanašalo na hišo (v trgu), polovično hubo ter pristavo Martina Trampuša in njegove žene Slaverke. Drugo pismo je senožeški oskrbnik leta 1468 izdal Mihaelu iz trga (*Micheln zu Senosetschach im marckh*) za polovico polovične hube in nekaj zemljišč v Zgornjih Senožecah, tretjega pa leta 1473 Frideriku Lympachu za polovično hubo, ležečo pri gradu pod trgovom.²⁸ Vso to posest, skupno dobro pol-drugo hubo, je torej leta 1524 lastniško posedoval Štefan Kosmač in je zelo verjetno identična z imenjem Senožejca Pavla Kosmača v kranjski imenjski knjigi leta 1546.²⁹

Trški prebivalci so poleg tega v primerjavi s podložniki domačega gospostva že zgodaj uživali privilegiran položaj. Po najstarejšem ohranjenem urbarju iz leta 1460 so se gospodarji iz trga (*markch*) razlikovali od podložnikov po tem, da niso plačevali temeljne urbarialne dajatve, tj. činža na zemljo. Tako kot kmetje v vasi Senožče so navedeni pri desetini od žita in jagnjet, sicer pa so imeli edini v gospostvu dajatve od živine in obveznost vsako leto stočiti sod vina.³⁰

Posestne in druge pravne razmere ob zatonu srednjega veka precej natanko ponazarja razmeroma obsežen dokument, brez katerega bi bilo naše vedenje o notranji strukturi senožeškega trga precej skromnejše. Gre za oskrbniški red, ki so ga senožeškemu gospostvu in deželnskem sodišču leta 1499 predpisali t. i. deželnoknežji (cesarski) reformatorji. Prebivalci trga, dosledno imenovanega kaštel (*Castell zu Senesetschach*), se v tem dokumentu med drugim prvič izrecno naslavljajo kot tržani (*burger*). Njihove hiše so veljale za prostolastne

(*aigen haws*), vsak lastnik pa je bil dolžan naseljevati hišo sam ali v njej naseliti primerne človeka (*ainen andern der als so guet als er sey*), ki bo enako kot drugi tržani (*allenthalben als ain ander burger*) opravljal stražo, tlako in druge obveznosti. Za preprečitev izpraznjenja hiš je oskrbniški red predpisoval poseben ukrep, in sicer v primeru, ko bi kakšno kaštelsko hišo s prodajo, dedovanjem ali kako drugače pridobil zunanji človek s podeželja.³¹

Koliko hiš je štel senožeški trg-kaštel, ni za ta čas žal niti približno izpričano. Vsi urbarji senožeškega gospostva iz 15. in 16. stoletja namreč trg zgolj omenjajo v tej ali oni zvezi, ne da bi navajali tudi trške podanike. Tako se moramo zadovoljiti z retrogradnim sklepanjem na podlagi veliko poznejšega stanja, ki je vse do srede 18. stoletja sporočeno le v narativnih virih. Leta 1644 govori poročilo grofa Porcie o desetih hišah,³² kar se sklada z oceno E. Dolenca, da je ob zgraditvi obzidja stalo v trgu le kakih deset hiš.³³ Sredi 18. stoletja pa so v tedaj že domala povsem opuščnem naselju našli skupaj s pustotami 14 oštator in tri četrtine ter imena 23 zvečine že nekdanjih posestnikov,³⁴ ki so deloma živeli tudi zunaj obzidja.³⁵ Ker je bil obzidani trg po površini zelo majhen, je razumljivo že zgodaj prihajalo do posestne drobitve. O tem neposredno priča oskrbniški red iz leta 1499, ki takšno početje navzlic prostorski stiski in očitnim potrebam izrecno prepoveduje.³⁶

Trg Senožče je tako stopil v novi vek kot urbarialno naselje, katerega prebivalci so se imenovali tržani in so v posestniških odnosih zaradi svoje posebne (neagrarne) poklicne strukture uživali privilegiran položaj. Veljali so namreč za prave lastnike nepremičnin, od katerih so gospostvu v primerjavi s podložniki plačevali manj in drugačne dajatve. Kot priča urbar senožeškega gospostva iz leta 1524, so bili prebivalci trga-kaštela (*die aus dem Castell zu Senosetschach*) oproščeni plačila činža od svojih hiš. Tako so morali samo stražiti in varovati kaštel ter vsako leto opraviti določene storitve pri obnovi gradu. Zaradi spremenjenih vojaško-političnih razmer se je dotedanjim obveznostim pridružila še dolžnost enome-sečnega vzdrževanja deželnoknežjega vojaštva na lastne stroške,³⁷ kar se je bržčas zgodilo šele v prvi

²⁸ ARS, AS 1, Vic. A., šk. 113, I/64, lit. S XXXVII–19, urbar Senožče 1524, fol. 7–7'. – Vsa pisma izrecno govorijo o lastni posesti (*für aigen erkaufft /.../ inhalt ains kauf-priefes*).

²⁹ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 2 (1546–1549), s. p. (Adl am Kharst). Pavel Kosmač je naveden z 1 gld in 20 kr imenjske rente, kar bi ustrezalo eni hubi in eni tretjini. Leta 1547 je polovico svoje imenjske rente prenesel na Jurija Geriča (*Jörg Geritsch zu Senesetschach*), ki se naslednje leto omenja kot "richter der zeit zu Senosetschach" (ARS, AS 1, Vic. A., šk. 109, I/62, lit. S XXII–20, 15. 8. 1548).

³⁰ M. Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 201, 204.

³¹ ARS, AS 1, Vic. A., šk. 113, I/64, lit. S XXXVII–21, Ordnung der phleg Senosetschach, 3. 3. 1499.

³² Prav tam, lit. S XXXVII–4, 20. 8. 1644.

³³ Dolenc, *Senožče*, str. 70.

³⁴ ARS, AS 174, Ter. kat., šk. 39, RDA, P 148, No. 24, 29. 7. 1755.

³⁵ Med štirimi preostalimi, od tega tremi naseljenimi hišami, je ena locirana "*ausßer dem markh zu Senosetsch*" (prav tam, šk. 16, BT, P 148, No. 1, s. d.).

³⁶ ARS, AS 1, Vic. A., šk. 113, I/64, lit. S XXXVII–21, Ordnung der phleg Senosetschach, 3. 3. 1499.

³⁷ Prav tam, lit. S XXXVII–19, urbar Senožče 1524, fol. 49–49'.

četrtni 16. stoletja, predvsem ali izključno zaradi prve beneško-habsburške vojne.

Reformirani urbar iz leta 1524 žal ne navaja imen niti števila trških gospodarjev, vsebuje pa nekaj dragocenih podatkov o trenutnem videzu in vsebini trške naselbine. Življenjski utrip je tržcu dajala predvsem mitnica na njegovih vratih. Mitninska hiša (*Mawthawß*) se sicer omenja le mimogrede v zvezi s hišo senožeškega "amtmana", drugim ključnim poslopijem v trgu (in *dem Marckht Senosetschach*). Pod mitnico je imel namreč "amtman" hišo s stolpom (*ain haws mit ainem Thurn*), žitno kaščo in vinsko kletjo, kamor so spravljali podložniške dajatve. Odkar pa je trg pogorel (*seÿt der zeit, als der Marckht außsprunnen*), je ostala hiša povsem zapuščena. Ker se njena obnova še ni začela, so ob nastanku urbarja še vedno stali le goli zidovi brez strehe.³⁸

Navzlic materialnim ugodnostim prebivalcev trga nasproti podložnikom ni v urbarju iz leta 1524 prav nikakršnega sledu o kakršni koli obliki še tako omejene trške uprave. Ugotovitev je toliko bolj pomenljiva, ker hkrati zasledimo natančen opis elementov vaške samouprave po vaseh. Vasi so svoje župane večinoma same tudi volile, potrjeval pa jih je senožeški oskrbnik, "amtman" ali kak drug predstavnik gospodstva.³⁹ Vse kaže, da senožeški trg takrat prav nasprotno ni imel niti stalnega predstojništva, tako da je bila trška skupnost neposredno podvržena gosposčinski upravi. Oskrbnik gospodstva je namreč pritegnil k meritvi v senožeškem gradu poleg vaških županov in dveh podložnikov samo pet poimensko navedenih tržanov (*all burger zu Senosetschach*),⁴⁰ kar implicitno govori o neobstoju lastnega trškega župana ali sodnika. V deželskem sodišču je vso višjo in nižjo sodno oblast izvrševal vsakokratni gosposčinski oskrbnik,⁴¹ obenem tudi sodnik (*die zeit hauspfleger vnd richter zu Senosetschach*).⁴²

Tržani pa so očitno že zgodaj sodelovali v sodstvu kot sodni prisedniki. Na prisednike iz trga lahko sklepamo že iz določila v oskrbnem redu iz leta 1499, po katerem naj gosposčinski oskrbnik, hkrati upravitelj sodišča, sodi skupaj s svétniki in drugimi sposobnimi osebami.⁴³ Leta 1562 je tudi na konkretnem primeru izpričano, da je upravitelj senožeškega sodnega urada izrekel sodbo skupaj s prisedniki in župani (*beisizern vnnd supleütten daselbst*).⁴⁴

Nadaljnji razvoj trga so v 16. stoletju močno zaznamovali umiritev političnih razmer in ugoden gospodarski položaj kot posledica vzpona zgodnjega kapitalizma. Senožee, tako trg kot vasi, so v zgodnjem novem veku doživljala daljše obdobje zelo obiskanih in donosnih sejmov. Kolikor ni tedenski sejem obstajal in ugasnil že v 15. stoletju, so tržani prvič izprosili sejmski privilegij leta 1532, ko jim je kralj Ferdinand na novo podelil tedenski sejem ob ponedeljkih in letnega na dan sv. Helene (18. avgusta) z deželnoknežjo svoboščino sejmarjenja osem dni pred praznikom in po njem.⁴⁵ Kot priča osem let starejši urbar iz leta 1524, se je letni sejem v pristojnosti gospodstva dotedaj odvijal le v senožeški vasi, in sicer jeseni, na kvatno soboto pred sv. Mihaelom,⁴⁶ o kakšnih tedenskih sejmihi v trgu ali vasi pa ni nikakršnih poročil.

Po končani beneški vojni in pridobljenih sejmskih privilegijih so se Senožee v naslednjih desetletjih gospodarsko znatno okrepile. Ugodna lega na glavni prometnici k morju je prinašala dobre in predvsem redne zaslužke od trgovine. Kraj je tako leta 1560 izpričan kot pomembna točka kmečkih tovarnikov za menjavo žita in soli.⁴⁷ Tudi ko je graška dvorna komora nekaj let zatem tedenske sejme iz neznanih razlogov prepovedala, Senožejci prepovedi niso upoštevali. Še naprej se je pri njih kupovalo veliko žita, ki so ga prekupčevalci vozili naprodaj na Laško in Beneško (*auf das Welisch vnd Venedigisch*), zato jim je dvorna komora leta 1571 zagrozila s strogimi ukrepi.⁴⁸ Bolj

³⁸ Prav tam, fol. 54–54'. – O mitnici prim. tudi Sapač, *Grajske stavbe*, str. 148.

³⁹ Vaški župani so bili sicer zgolj pomožni gosposčinski uradniki brez sodnih pristojnosti in so skrbeli predvsem za redno opravljanje podložniških obveznosti. Županske volitve so poznali v vaseh Senožee, Famlje, Laže in Dolenja vas. Nasprotno ne zasledimo županov v tistih vaseh, kjer je imelo senožeško gospodstvo le eno ali manjše število hub, sicer pa so zabeleženi še v štirih vaseh, ki jim je župana določala gosposčina. V vseh županskih vaseh pod senožeškim deželskim sodiščem je bilo nižje in višje sodstvo v rokah senožeškega oskrbnika, medtem ko so šle apelacijske zadeve h glavarju v Postojno. (ARS, AS 1, Vic. A., šk. 113, I/64, lit. S XXXVII–19, urbar Senožee 1524, fol. 8'–9, 13, 15, 21, 24, 33', 40, 44').

⁴⁰ Prav tam, urbar Senožee 1524, vloženi list: "Zuvermerken die vergleichung der nachgeschribnen maß gegen Laibacher schaf, 2. 8. 1524."

⁴¹ Prav tam, fol. 9.

⁴² Prav tam, fol. 54'. – Funkciji oskrbnika in sodnika naj bi bili sicer po dikciji urbarja ločeni. V določilih o po-

biranju stojnine na prošenjih v Senožeeh in Dolenji vasi je namreč poleg oskrbnika naveden "sein richter" (prav tam, fol. 9, 44'). Poseben gosposčinski oz. deželski sodnik (*richter der zeit zu Senosetschach*) se prvič pojavi šele leta 1548 v neki razmejitvi gosposčinskih meja med sosednjimi gospodstvi (ARS, AS 1, Vic. A., šk. 109, I/62, S XXII–20, 15. 8. 1548).

⁴³ ARS, AS 1, Vic. A., šk. 113, I/64, lit. S XXXVII–21, Ordnung der phleg Senosetschach, 3. 3. 1499, s. p.

⁴⁴ ARS, AS 1, Vic. A., šk. 372, protokoli zaslišanij 1560–1563, fol. 472–473, 3. 3. 1562.

⁴⁵ Prav tam, šk. 113, I/64, lit. S XXXVII–4, 5. 2. 1532. – StLA, Kammer–Reg. 1530–1535, fol. 98, 21. 7. 1531.

⁴⁶ ARS, AS 1, Vic. A., šk. 113, I/64, lit. S XXXVII–19, Urbar Senožee 1524, fol. 9.

⁴⁷ Vilfan, K zgodovini, str. 7, 11.

⁴⁸ ARS, AS 1, Vic. A., šk. 113, I/64, lit. S XXXVII–20/2, 21. 2. 1571.

kot prepoved, ki je bila vsekakor samo začasna, naj bi senožeškimi sejmi v naslednjih letih škodili konkurenčni tedenski sejm v Postojni in na Razdrtem. Zakupnik senožeškega gospostva grof Porcia je prošnjo za prepoved obeh "tihotapskih sejmov" vpletel v prošnjo, ki jo je leta 1577 v imenu tržanov naslovil na deželnega kneza, naj trgu potrdi sejemske svoboščine kralja Ferdinanda iz leta 1532.⁴⁹ Prav v tem času, proti koncu 16. stoletja, je mala trška naselbina doživljala svoj gospodarski vrhunec. Tržec je namreč postal odskočna deska bergamskih trgovcev za kovanje zaslužka in statusni vzpon v plemiški stan. Zgodbo o nenadnem vzponu male trške naselbine v ugledno trgovsko središče pripoveduje leta 1644 v poročilu deželnemu vicedomu v Ljubljani takratni zastavni imetnik gospostva Senožeče grof Janez Ferdinand Porcia. Po njegovih besedah se je v kraju pred časom naselilo nekaj bergamskih trgovcev, povečini iz iste rodovine, odprlo v kratkem času kar devet trgovin in si namesto dotakratnih kajž zgradilo lepe hiše. Porcijevo poročilo v osnovi drži in je zelo dragocen narativni vir. Njegov podatek, da je deželni vicedom trgovcem pred okoli 60 leti, tj. okrog leta 1584, naložil visokih 80 goldinarjev letnega davka, odkriva tudi čas, ko je italijanska kolonija že dodobra vzcvetela, kar vsekakor pomeni, da je imela dotlej za seboj vsaj nekaj let obstoja.⁵⁰ Čas njenega nastanka in obdavčenost mimo senožeškega gospostva potrjujejo tudi gosposčinski urbarji iz druge polovice 16. stoletja. Čeprav urbar iz leta 1568 trga sploh ne omenja, ampak navaja le 16 hubnih gospodarjev in 31 hišarjev v senožeški vasi,⁵¹ s tem ni rečeno, da kolonije italijanskih trgovcev tedaj še ni bilo. Reformirani urbar, sestavljen leta 1576, podaja dragocene podatke o notranji ureditvi trga, ki že kaže na prisotnost Bergamcev, ne pa tudi njegovega posestnega stanja.⁵² Popis urbarskega davka iz leta 1586 končno razkrije, da v davčno kvoto gospostva niso zajeti "laški trgovci v trgu Senožeče" (*ausser der Stagerung der wälischen hanndlsleyth im Markht Sanaschetsch*),⁵³ kar se povsem sklada s prej omenjenim Porcijevim poročilom o njihovi posebni obdavčitvi "pred okoli 60 leti", tj. okrog leta 1584. Vse kaže, da je z "laškimi trgovci" mišljen preprosto celoten trg in da se trški gospodarji ne skrivajo med podružniki. Nedatirani zaznamek gosposčinskih prihodkov pri graški dvorni komori, nastal proti koncu 16. ali v začetku 17. stoletja, nalaga namreč kolektivni davek blizu 90 goldinarjev skupnosti, imenovani "*der burger*

vnnd annderer wälischen cramer alda zu Senosetsch".⁵⁴ Zato pa je precej verjetno, da se na tržane nanašajo nekatera imena zakupnikov vrtov na senožeški gmajni, med katerimi se, denimo, leta 1568 omenja "gospod" Peter Venčič (*Herr Petter Wentschiz*).

Posebno dragocen pričevalec svojega časa je reformirani deželnoknežji urbar zastavnega gospostva Senožeče iz leta 1576. Stanje, ki ga razkriva, priča namreč že o občutni emancipaciji trške skupnosti v odnosu do zemljiškega gospostva, kar moramo pripisati prav priseljencem. Kot edini urbanizirani obveznosti sta tržanom ostala stražarjenje v trgu in popravljanje gradu.⁵⁵ Posebno pozornost pa vzbudi dejstvo, da je trg (*die castell oder markht*) zdaj premogel celo skromno sodno avtonomijo, o kateri pol stoletja prej ni še niti najmanjšega sledu. Urbar sicer izrecno poudarja, da trg nima lastnega sodnega pomirja (*kainen aignen purkhtfrid*) in da tudi vsakokratnega sodnika postavlja zastavni imetnik senožeškega gospostva (*der richter alda allwegen durch ainen innhaber der herschafft gesezt*),⁵⁶ a je že to v primerjavi z drugimi notranjskimi trgi predstavljalo zelo velik dosežek. Senožeče so bile namreč od vseh notranjskih trgov srednjeveškega nastanka sploh edini trg, ki je v zgodnjem novem veku zanesljivo premogel lastnega trškega sodnika, pa čeprav samo kratek čas, ko je kraj doživljal svoj gospodarski vrhunec.⁵⁷

Takšno stanje gotovo ni bilo vzpostavljeno pred drugo polovico 16. stoletja, ko je, kot poroča precej mlajši vir, nastala kolonija bergamskih trgovcev. Prav naselitev Bergamcev meščanskega rodu pojasnjuje, zakaj je v trgu leta 1576 nenadoma izpričan poseben trški sodnik. Pri notranjskih trgih tega časa je lasten sodnik redkost, kajti trška samouprava je bila na Slovenskem najmanj razvita ravno v teh trgih. Pojav trškega sodnika v tako poznem času je poleg tega zelo nenavaden za obgrajski trg, ki leži v neposredni bližini gosposčinskega sedeža. Tudi v tem pogledu so bile Senožeče na Kranjskem popolna izjema, saj so imenovanje posebnih sodnikov – gosposčinskih predstavnikov narekovali praktični razlogi samo v trgih, odmaknjenih od sedežev gosposčinske uprave (Raka, Dolenjske Toplice, Cerknica, Stari trg ob Kolpi).⁵⁸ Motive trških gospodov za vzpostavitev

⁵⁴ StLA, I. Ö. HK-Sach, K 91/15, s. d.

⁵⁵ Prav tam, K 91/17a, Urbar Senosetschach 1576, fol. 69–69'.

⁵⁶ Prav tam, fol. 76.

⁵⁷ Golec, *Družba*, str. 403.

⁵⁸ Prim. Golec, *Družba*, str. 402 sl. – Tako je trški sodnik v drugih dveh notranjskih suburbialnih trgih, Vipavi in Postojni, obstajal od druge polovice 16. stoletja samo nominalno, dejansko pa je šlo za deželskega sodnika, ki je dobil še dodatni naziv trški, dokler se ni njegova funkcija povsem zlila v upraviteljevo.

⁴⁹ Prav tam, lit. S XXXVII–4, s. d. (1577), 29. 5. 1577.

⁵⁰ ARS, AS 1, Vic. A., šk. 113, I/64, lit. S XXXVII–4, 20. 8. 1644.

⁵¹ Prav tam, lit. S XXXVII–20, urbar Senožeče 1568, s. p.

⁵² StLA, I. Ö. HK-Sach, K 91/17a, urbar Senožeče 1576.

⁵³ ARS, AS 1, Vic. A., šk. 106, I/60, lit. S V–1, urbar Senožeče 1586, s. p.

posebnih trških sodno-upravnih organov pa moramo povsod videti predvsem v skladnosti njihovih interesov z dejanskimi potrebami. V senožeškem primeru so morali tako zastavni imetniki deželno-knežjega gospostva popustiti zahtevam samoza-vestnih, na drugačne razmere in svoboščine nava-jenih italijanskih priseljencev.

Kot leta 1644 poroča grof Porcia, so bili skoraj vsi priseljeni Bergamci istega rodu (*etliche Bergamaschi, fast alle eines geschlechts*). Šlo je za trgovsko rodbino poznejših plemenitencev Garzarollijev, ki so jo v Senožeče verjetno pripeljali prav Porcie in je v kraju obdržala zelo pomembno vlogo še vse do prve polovice 20. stoletja.⁵⁹ Njihovo hišo omenja Valvasor leta 1689 kot najlepšo stavbo v samem trgu in jo postavlja ob bok staremu razpadlemu gradu ter novi graščini, ki so jo grofje Porcia kot novi lastniki gospostva postavili tik nad tržcem.⁶⁰ S pozidavo novega upravnega sedeža gospostva, postavljenega precej bliže trgu, kakor je bil stari grad, z Garzarollijevo hišo in domovi drugih Bergamcev pa je dobil senožeški trg kot celota veliko razkošnejšo podobo, kar so sodobniki, kot že rečeno, dobro zaznali in zabeležili.

Posamezni senožeški tržani so svoje premoženje od druge polovice 16. stoletja vse pogosteje vlagali v fevde, dominikalno zemljo in podložnike. Potem ko se v kranjski imenjski knjigi leta 1546 pojavljajo štiri imena Senožečev, bodisi tržanov bodisi kmetov, se je število posesti, vodenih pod krajem Senožeče, do leta 1618 povečalo na deset. Od tega so bile tri v rokah članov rodbine Garzarolli, ki so svojo posest tudi najbolj intenzivno širili.⁶¹ V naslednjih desetletjih, do 1662, je v imenjski knjigi izpričanih kar 12 senožeških posestnikov, posebej pomenljiv pa je podatek, da so k posesti bratov Matije in Gabrijela Garzarolli leta 1623 pripisali svobodno hišo, kupljeno od Jožefa pl. Lamberga, ki sta jo posedovala že njuna prednika Franc in Hans Garzarolli.⁶² V nekdanji Lambergovi svobodni hiši (*freÿe Behausung*) moramo videti poznejšo Garzarollijevo gosposko hišo, o kateri laskavo govori Valvasor.⁶³ Jožef baron Lamberg, sicer oskrbnik senožeškega gospostva, je hišo postavil na mestu nekega opustelega oštata ob trškem obzidju (*zu Senosetsch an der Mawr gele-*

gen), potem ko je to zemljišče leta 1533 izprosil od kralja Ferdinanda oz. dvorne komore.⁶⁴

Najstarejša znana upodobitev Senožeč v knjigi skic J. Clobucciaricha (1601–1605) prikazuje stanje, ki je v osnovi zelo podobno tričetr stoletja mlajši Valvasorjevi upodobitvi. Spodnji grad namreč že stoji in s svojo velikostjo dominira v obzidanem naselju, v katerem je poleg tega videti vrsto nadstropnih hiš.⁶⁵ Ena teh je vsekakor še danes stoječi dvonadstropni vhodni stolp v trg z obokanim širokim prehodom, ki nosi na notranjem portalu letnico 1594.⁶⁶

Ugodno gmotno stanje tržanov in pomen trga v začetku 17. stoletja se nadalje zrcalita tudi v Valvasorjevem podatku, da je duhovščina tržaške škofije okoli leta 1615 ustanovila družbo sv. Trojice in za svoja letna zborovanja izbrala "mesto Senožeče" (*diese Stadt Senosetsch erkiess*), kjer so vsako leto na praznik sv. Trojice zborovali še v njegovem času.⁶⁷

Kot vse kaže, so znali senožeški tržani konec 16. stoletja še dodatno povzdigniti veljavo sprva skromne trške (samo)uprave. Ob močnem gospodarskem zaledju sicer maloštevilnih trških prebivalcev je "sodnik v trgu" postopoma postal "trški sodnik" in se tudi v nastopih tržanov navzven postavil na čelo trške občine. Tako so se Senožejci leta 1620 obrnili na notranjeavstrijsko vlado celo kot "sodnik in svet v Senožečah" (*n. richter und rath zu Senosetschach*), kot je bilo v navadi pri mestih in trgih z razvito avtonomijo.⁶⁸ Ko pa so se pet let pozneje, leta 1625, nad njimi zaradi prekupevanja pritoževali Tržačani, je deželni glavar tozadevni ukaz naslovil na "senožeškega sodnika in občino" (*richter vnd gemain zu Senosetsch*).⁶⁹ Glede na 16. stoletje je razlika v samopoimenovanju očitna, saj so Senožejci leta 1532 dobili deželnoknežji sejemski privilegij zgolj kot "*burger vnd leut gemeinglich vnsers marckhts zu Senosetschach*" in se tudi leta 1577, ko so sicer že imeli postavljenega sodnika, imenovali samo "*burgerschafft zu Senosetschach*".⁷⁰

⁵⁹ O senožeških Garzarollijih prim. Dolenc, Senožeče, str. 24–26. – V kranjski imenjski knjigi 1546–1618 je najti tudi točnejši podatek o izvoru Franca Garzarollija: "Francesco Garsarol von Weiden gebürtig" (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 4 (1546–1618), fol. 450').

⁶⁰ Valvasor, *Die Ehre* XI, str. 523.

⁶¹ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 4 (1546–1618), fol. 450–451'.

⁶² Prav tam, št. 5 (1619–1662), fol. 476–479.

⁶³ Valvasor, *Die Ehre* XI, str. 523. – O tem dvorcu prim. Sapač, *Grajske stavbe*, str. 151–154.

⁶⁴ ÖSA, HKA, Innerösterreichische Herrschaftsakten, S-25, Senosetsch, 8. 2. 1533. – V priporočilu dvorne komore kralju je med drugim zapisano, da se bo z zgraditvijo stavbe utrdil tudi senožeški trg (*auch der Marckht Senosetschach durch solich gepew beuestigt werden mag*).

⁶⁵ Objavi: Popelka, *Die Landesaufnahme*, št. 115; Sapač, *Grajske stavbe*, str. 131.

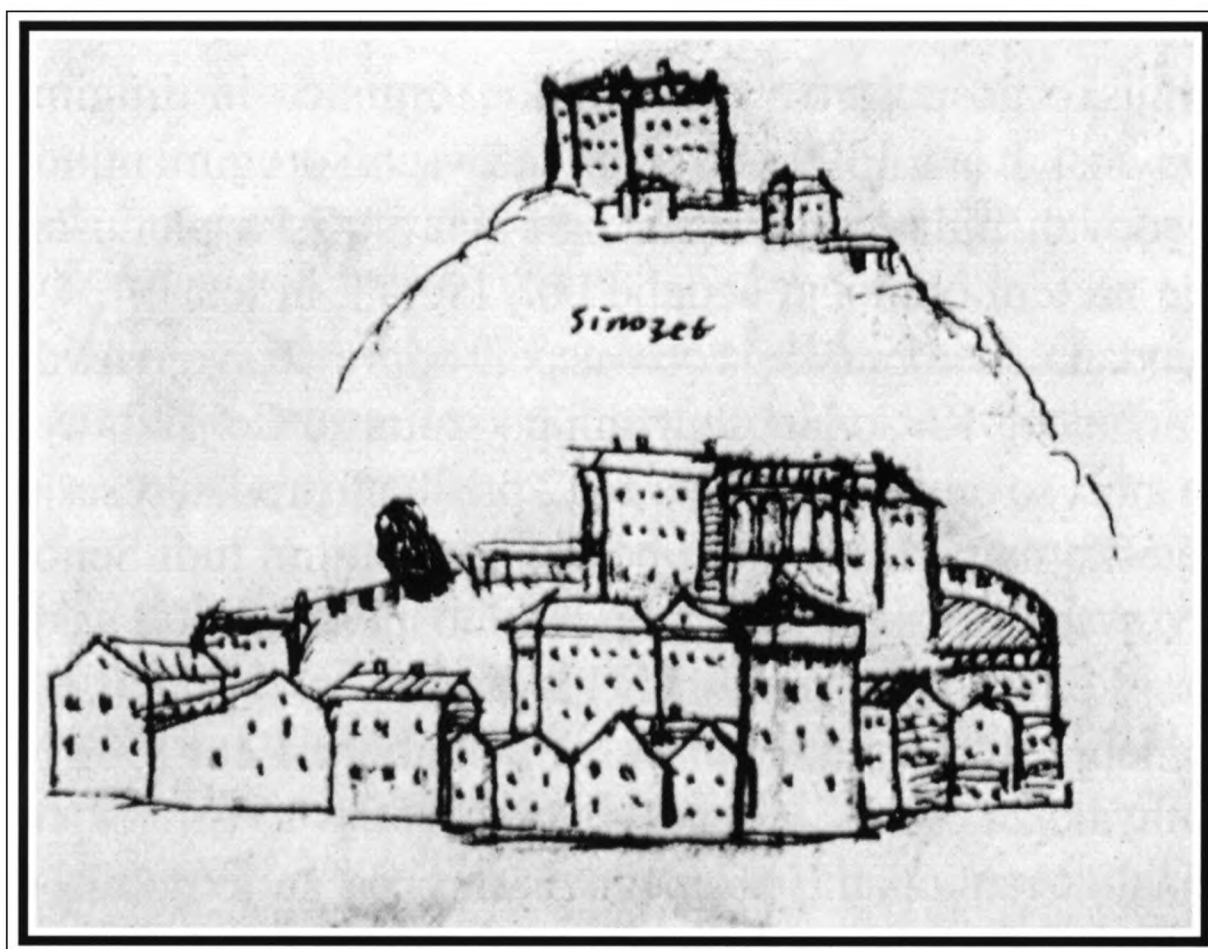
⁶⁶ Sapač, *Grajske stavbe*, str. 148. – I. Sapač pomotoma navaja letnico 1598.

⁶⁷ Valvasor, *Die Ehre* XI, str. 523.

⁶⁸ Zadeva je zabeležena samo v vladinem repertoriju, sam spis pa je izgubljen (StLA, I. Ö. Reg., Cop 1620–VII–141).

⁶⁹ ARS, AS 313, Deželnoglavarstvo sodišče za Kranjsko, kopalna knjiga 1625, s. p., 16. 9. 1625.

⁷⁰ ARS, AS 1, Vic. A., šk. 113, I/64, lit. S XXXVII–4, 5. 2. 1532, s. d., prezentirano 29. 5. 1577.



Senožeče po Clobucciarichu v začetku 17. stoletja.

Ne docela pojasnjeno ostaja vprašanje, ali se je med prebivalci malega trga sploh kdaj izoblikoval pravnoformalni sloj tržanov ali pa so se s tržani (*burger*) preprosto naslavljali vsi samostojni posestniki. Več tržanov – posameznikov poznamo ravno konec 16. in v začetku 17. stoletja, ko je trg pridobil največjo samostojnost.⁷¹ Iz župnijskih matičnih knjig, ohranjenih šele od osemdesetih let 17. stoletja, pa kakršno koli statusno razlikovanje z oznako "civis" ni razvidno.⁷²

Tudi o tem, ali so Senožeče po letu 1576 pridobile voljenega sodnika namesto imenovanega, razpoložljivi viri molčijo. Poleg tega vemo zelo malo o sodniških pristojnostih, kakor tudi ne poznamo po imenu niti enega trškega sodnika. Vsekakor je bil sodnik predstojnik trške skupnosti in

uprave, pri čemer morebiti ni imel pristojnosti povsem samostojne prve sodne instance, ampak si jih je moral deliti z gosposčinskim upraviteljem oziroma sodnikom. Kakor koli že, pomenljivo je, da trškega sodnika ni priznavalo samo domače gospostvo, temveč tudi širša okolica in višje oblasti. Kranjski deželni vicedom je, denimo, leta 1602 poslal v Senožeče dva ukaza o prijetju in zaslišanju treh Senožečev, prvega senožeškemu gosposčinskemu oskrbniku in sodniku Francescu Rheinerju ter drugega neimenovanemu (trškemu) sodniku (*n. den richter zu Senosetsch*). S tem je trškemu sodniku priznal položaj, enakovreden oskrbniku in deželskemu sodniku, saj sta mogla le oba funkcionarja skupaj ukrepati zoper Senožečje.⁷³

Takšna v obrisih znana trška avtonomija z lastnim sodnikom se ni obdržala dlje kakor dobrega pol stoletja. Kot rečeno, je sodniška funkcija prvič izpričana leta 1576, zadnjič jo zasledimo leta 1625, slabi dve desetletji pozneje pa lastne uprave

⁷¹ ARS, AS 1080, Collectanea, fasc. 21, šk. 15, Urad glavnega prejemnika, 10. 3. 1580. – ARS, AS 1, Vic. A., šk. 375, protokoli zaslišanj 1606–1609 (dejansko kopialna knjiga deželnega glavarja), 12. 12. 1607, 8. 1. 1608, 29. 1. 1608, 11. 6. 1608.

⁷² Župnijski urad Senožeče, rojstna matična knjiga 1684–1784, poročna matična knjiga 1684–1784 in mrliška matična knjiga 1718–1762.

⁷³ ARS, AS 1, Vic. A., šk. 261, I/135, lit. R XV–15, 27. 11. 1602.

zagotovo ni bilo več. Tržec je namreč obubožal in je po besedah novega lastnika grofa Porcie štel leta 1644 vsega deset hiš (*in ainem von zehen heusern bestehenden markht*). Grof je v omenjenem poročilu podprl prošnjo Senožejcev po zmanjšanju davčnih obveznosti, ki so jo zdaj podpisali zgolj "ubogi tržani" (*arme burgerschafft deß markhts alhie zu Sennesetsch*) in ne, kot bi pričakovali, sodnik s svetom ali vsaj sodnik z občino tržanov.⁷⁴ Po nekaj desetletjih vzpona se je torej trg glede avtonomnih pravic vrnil na izhodiščno stanje pred sredo 16. stoletja.

Tudi o gospodarskem in demografskem vzponu in nazadovanju trga izvemo največ iz že znanega poročila grofa Porcie (1644). Čeprav njegovemu pisanju, glede na prizadevanje za znižanje obdavčitve, v podrobnostih ni mogoče stoodstotno zaupati, je v glavnih potezah vsekakor točno. Vzponu, povezanemu z naselitvijo bergamskih trgovcev v drugi polovici 16. stoletja, je v prvih desetletjih naslednjega stoletja resnično sledil občuten zaton. Porcia je med drugim poročal, da je "uboge tržane" uničila podeželska trgovina (*gehandl*), potem ko so nastali novi tedenski sejmi v Postojni in Šentvidu pri Vipavi, glavni razlog propada pa je videl v tem, da je eden od Garzarollijev prenehal trgovati,⁷⁵ nakar so njegovo davčno odmero prenesli na druge tržane in jo je zadnjih deset let, od 1634 dalje, v vicedomski urad plačeval grof sam. Nekateri tržani so pod težo bremena povsem propadli, spet drugi obogateli in opustili trgovino, tako da naj bi leta 1644 trgovala le še dva tržana. Grofov opis razmer deželnemu vicedomu je glede tega gotovo nekoliko pretiran. Če so Garzarolliji po plemenitenju javno prenehali s trgovanjem ali vsaj omejili trgovsko dejavnost,⁷⁶ so dali namreč s tem samo več priložnosti drugim trgovcem in kramarjem.

Kljub nespornemu upadanju gospodarske moči, splošno stanje trga v drugi polovici 17. stoletja ni bilo tako slabo. Senožeče so še naprej ostajale zanimive za trgovanje, k čemur je nedvomno nemalo prispevala odprava solnega apalta leta 1661.⁷⁷ Tako imamo o Senožečah dve nekoliko nasprotujoči si poročili s konca 17. stoletja, Valva-

sorjevo in Rossettijevo, ki obe poudarjata prav solno trgovino.

Zanimivo je, da Valvasor (1689) ne govori o gospodarskem pešanju ali opustelosti trga, kar je sicer rad izpostavil v opisih drugih mest in trgov. Prav tako se, drugače kot pri prenekaterem drugem trgu, ne spotakne ob njegovo majhnost ali revščino. Trg leži po Valvasorjevih besedah tik pod novim gradom, v njem so deloma lepe hiše, posebej gospodov Garzarollijev, skozenj vodi prava deželna cesta (*die rechte Land=Strasse*) od Trsta do Ljubljane, v trgu je tudi skladišče za sol, ki jo tedensko prinašajo naprodaj iz Trsta. Na bakrorezu, nastalem sicer že v sedemdesetih let 17. stoletja, je trg prikazan kot naselbina trdnih zidanih hiš, katerih del stoji zunaj obzidja. Poleg upodobljene nadstropne hiše brez strehe zasledimo edini namig, da senožeški trg ni več to, kar je bil, v stavku, ki sicer nima realne podlage: "*Pred časom je bil mesto (eine Stadt), zdaj pa šteje samo za trg, ker je v pogostih vojnah utrpel veliko škodo in bil povsem uničen.*"⁷⁸

Bolj kritično je Senožeče označil v svojih dnevniških zapiskih spremljevalec tržaškega škofa P. Rossetti, ki je senožeško župnijo obiskal leta 1693, le malo po izidu Valvasorjeve Slave. V obzidanem trgu (*Borgo*) omenja Porcijevo graščino in druge dobro stoječe hiše, poleg teh pa dvanajst trgovin (*botege*), uničenih v požarih. Obdržal se je le ponedeljkov sejem za žito in sol. Tudi hiše zunaj trga naj bi pokončale ognjene ujme, še posebej na vzhodni strani, kjer je stalo župnišče, pogorelo pred približno sedmimi leti.⁷⁹ Neomenjanje požarov in njihovih posledic v Valvasorjevi Slavi tako nekoliko preseneča, vendar precej manj, če upoštevamo dejstvo, da Valvasor tudi o senožeški župniji ni mogel od tamkajšnjega župnika dobiti nikakršnih podatkov.⁸⁰

Rossettijeva navedba o kar dvanajstih trgovinah v trgu se je nanašala na nedoločeno preteklost, bržčas še na čas pred sredo 17. stoletja, poglobitni krivec za njihovo ugasnitev pa zagotovo niso bili

⁷⁴ Prav tam, šk. 113, I/64, lit. S XXXVII–4, 20. 8. 1644.

⁷⁵ Nedvomno je šlo za Prosperja Garzarollija, plemenitenega leta 1621 (prim. Frank, *Standeserhebungen* II, str. 71), in morda tudi za brata Janeza Jakoba in Elijo, ki sta bila povzdignjena v plemiški stan leto prej (prim. Frank, *Standeserhebungen* II, str. 71).

⁷⁶ Za Prosperjem sta bila leta 1665 plemeniteni sinova Franca Garzarollija Pompej in Janez Andrej, župnik v Hrenovicah, za katera je upravitelj senožeškega gospostva potrdil, da živita od netrgovskih prihodkov (ARS, AS I, Vic. A., šk. 113, I/64, lit. S XXXVII–8, s. d., prezentirano 22. 3. 1668, 22. 3. 1668).

⁷⁷ Prim. Valenčič, *Tovorništvo*, str. 263.

⁷⁸ Valvasor, *Die Ehre* XI, str. 522–523.

⁷⁹ Durissini, *Diario*, str. 142. – M. Pahor (*Senožeče*, str. 26) in za njim še E. Dolenc (*Senožeče*, str. 22) sta iz skrajšne objave Rossettijevih dnevniških zapiskov v Archeografo Triestino razumela, da je šlo za en sam požar. Na podlagi podatka o pred približno sedmimi leti pogorelem župnišču sta ga postavila v leto 1687.

⁸⁰ Valvasor, *Die Ehre* VIII, str. 807. – Prav uničenje župniškega arhiva v "požaru pred približno sedmimi leti" (Rossetti) utegne biti razlog, da župnik ni odgovarjal na večkratne Valvasorjeve prošnje za zgodovinske in druge podatke. Ker se tako najstarejša krstna kot poročna matična knjiga začneta leta 1684, župnišče skoraj zagotovo ni pogorelo šele okoli 1687, temveč že konec leta 1683 ali v začetku leta 1684 (Župnijski urad Senožeče, rojstna matična knjiga 1684–1784, poročna matična knjiga 1684–1778).



Senožetse po Valvasorju (1679).⁸¹

požari. Ognju prav tako ni moč pripisati razlogov za nazadovanje trga kot takega. Senožetse je namreč nedolgo za tem veliko bolj kot ognjene ujme prizadela državna gospodarska politika. Enega najtežjih, če ne kar odločilni gospodarski udarec jim je zadala uvedba solnega apalta kmalu po letu 1700,⁸² ki je kraju odtegnila živahno tedensko trgovino. Naslednji udarec obzidanemu trgu je sledil v času Karla VI. (1711–1740), ko je tudi prometnica proti Trstu stekla mimo njega. Tržec je izgubil svojo dotedanjo primarno funkcijo tranzitnega trgovskega in sejemskega središča, kar je v naslednjih nekaj desetletjih povzročilo njegovo domala popolno izpraznjenje. Senožetški gosposčinski upravitelj je očitni propad in izpraznitev trga v svojem opisu sredi 18. stoletja upravičeno povezoval z vzponom Trsta,⁸³ pri čemer pa je šlo predvsem za prej navedene posredne razloge. Od nekdanjega sejmarstva je ostal le še neznano kdaj uvedeni jesenski letni sejem, naveden v poročilu okrožnega glavarstva iz leta 1752 kot edina neagrarna dejavnost v trgu.⁸⁴ Še več Senožetcev kot prej je nasprotno kupovalo gosposčinska zemljišča in se uvrščalo med t. i. deželne svobodnike. Med letoma 1662 in 1756 se tako v imenjski knjigi pod

krajem Senožetse zvrsti kar 16 posesti, od tega štiri v rokah članov Garzarollijeve rodbine.⁸⁵

Občutno gospodarsko in demografsko pešanje trga je, kot rečeno, nastopilo v prvi polovici 18. stoletja. Posestno stanje, kot ga kaže terezijanski kataster okoli leta 1750, pa je bilo že naravnost katastrofalno. Po katastrski napovedni tabeli je namreč trg (*markht Senosetsch*) premogel vsega skupaj le še šest gospodarjev, od katerih je edini obrtnik živel že zunaj (obzidanega) trga (*ausßer dem markh Senosetsch*). V trgu so poleg izpraznjenih razpadajočih stavb stale samo tri hiše, ki jim je pripadalo od nekaj vrtov do treh četrtin hube, pri čemer izpraznjenih domov nihče ni hotel vzeti niti v najem. Več drugih praznih hiš se je medtem že do tal podrlo, obstoječe pa naj bi bile povečini brez stanovalcev in v razpadajočem stanju (*die mehrsten vnbeohnt vnd in der Baufelligkeit stehen*).⁸⁶ Trg, za katerega kataster na drugem mestu izrecno poudarja, da ga sestavljajo vsega tri hiše (*markht, welich leztere in dreyen häusern besteht*),⁸⁷ se je tako skrčil na eno plemiško in eno oskrbniško hišo ter na edini dom obrtnika že zunaj obzidja. Spodnja preglednica podaja stanje po nedatirani katastrski napovedi iz okoli leta 1750.⁸⁸

⁸¹ Valvasor, *Topographia*, bakrorez št. 232.

⁸² Prim. Valenčič, *Tovorništvo*, str. 264–265.

⁸³ ARS, AS 174, Ter. kat., šk. 39, RDA, P 148, No. 24, 26. 11. 1754.

⁸⁴ ARS, AS 6, RK, fasc. XXVIII, šk. 88, 4. 12. 1752.

⁸⁵ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 698–709.

⁸⁶ ARS, AS 174, Ter. kat., šk. 16, BT, P 148, No. 1, s. d.

⁸⁷ Prav tam, No. 7, s. d.

⁸⁸ Prav tam, No. 1, s. d.

Trg Senožeče (<i>Markht Senosetsch</i>)			
Št.	Gospodar	Trgovina ali obrt gospodarja	Posevek zimske rži v mernih
1	Gospod Janez Jakob pl. Garzarolli (<i>Herr Johann Jacob von Garzarolli</i>) poseduje polovico hiše ter tričetrtinsko hubo in nepremičnine na gmajni, ki so bile upoštevane že pri vasi Senožeče. Pri omenjeni tričetrtinski hubi ni nikakršne hiše razen te polovične hiše (<i>halbe Behäusung</i>), ki jo naseljuje g. Garzarolli sam in stoji v trgu.	/	/
2	Dediči pokojnega gospoda Janeza Filipa Jeršinoviča (<i>N: Herrn Johann Philip Jerschinouitsch seel. Erben</i>) posedujejo v trgu Senožeče celo hišo (<i>ein ganzes Haus</i>) ter zemljišča na gmajni deželskega sodišča Senožeče.	/	1 in 1/2
3	Gašper Delak (<i>Casper Delakh</i>) ima od dedičev zgoraj omenjenega Jeršinoviča pristavo in zemljišča na gmajni, ki so spadala k zgornji hiši in jih je kupil.	kmet (<i>ein Bauer</i>)	5 in 7/8
4	Dediči pokojnega gospoda Pompeja pl. Garzarollija (<i>Herr Pompeo von Garzarolli see: Erben</i>) posedujejo polovico hiše (<i>ein halbes Hauss</i>), ki je zdaj prazna, ter pristavo in zemljišča, ki jih ima v zakupu Martin Černc.	/	16
5	Dediči pokojnega gospoda Janeza Andreja Jeršinoviča (<i>Herrn Johann Andre Jerschinouitsch seel. Erben</i>) posedujejo celo hišo (<i>ein ganzes Haus</i>), ki je zdaj prazna, ter pristavo in tretjinsko hubo, ki sta bili upoštevani že pri vasi Senožeče.	/	1/4
6	Zunaj trga Senožeče (<i>Ausßer dem Markh zu Senosetsch</i>) Štefan Obreza (<i>Stephan Obresa</i>) poseduje hišo, od katere plačuje le davek in nič kontribucije.	ključavničar (<i>ein Schlosser</i>)	/

V nasprotju s trgom se je glede na stanje konec 16. stoletja izjemno povečala senožeška vas (*dorff Sennosetsch*). Potem ko je leta 1586 štela 50 domov kmetov in kajzarjev,⁸⁹ so poldrugo stoletje pozneje, leta 1754, našteali kar 120 zasebnih posestnikov oštator in hubnih delov, kar znaša skupaj z drobnimi posestniki in 13 pustotami celih 149 posestnih enot.⁹⁰ V primerjavi z vasjo je bil torej trg sredi 18. stoletja skoraj popolna razvalina, pri čemer izvelec iz urbarja, sicer sestavni del terezijanskega katastra, kaže za polpretekli čas še precej drugačno podobo: na treh četrtinah hube in 15 oštatih so popisali 23 posestnikov, vendar od tega le 8 obdavčencev in 15 popolnih pustot. Vseh 23 posestnih enot je imelo še leta 1754 znane lastnike, ki so očitno gospodarili v trgu v prvi polovici stoletja. Pri treh oblika posesti ni znana, pri nadaljnjih treh je šlo samo za posamezna zemljišča, le pri 17 pa moremo sklepati, da so nekdanje posedovali tudi hišo (14 oštator, en polovični in en četrtinski oštator ter tričetrtinska huba). Kar šest potencialnih domovanj je pripadalo članom rodbine Garzarolli.⁹¹

Glede na skupno kakšnih 17 hiš v prvi polovici 18. stoletja je padec na vsega štiri obstoječe in tri naseljene hiše pomenil znižanje na pičlo šestino nekdanjih domov. Trg Senožeče nima v tem pogledu primerjave prav nikjer na Slovenskem, še posebej ker je šlo za nagel propad uspešnega tržnega kraja ob glavni prometnici proti Trstu. V tem pogledu ni primerljiv niti z dolenskim višinskim tržcem Svibnim, ki se je v istem času, od konca 17. do srede 18. stoletja, prav tako skrčil s kakega ducata domov na vsega tri, vendar je kvalitativna razlika s Senožečami očitna. Medtem ko so pri ruralnem Svibnem propadli majhni oštatorji, za katerimi so ostale tri tretjinske kmetije s 15 prebivalci (1754),⁹² je v Senožečah ugasnil trgovski stan, preostali domovi pa so bili v primerjavi s svibenskimi prave graščine v rokah deloma plemenitene krajevne gospode.

Vzrokov za komaj verjetno opustelost senožeškega trga je moralo biti vsekakor več. Knjigovodja knezov Porcia jo je leta 1754 pripisoval vzponu Trsta, od leta 1719 svobodnega pristanišča, in pripomnil, da so tudi preostale hiše v trgu izpostavljene opustanju.⁹³ Potrditev gospodarskega

⁸⁹ ARS, AS 1, Vic. A., šk. 196, I/60, lit. S V–1, urbar Senožeče 1586, s. p.

⁹⁰ ARS, AS 174, Ter. kat., šk. 39, RDA, P 148, No. 24, 26. 11. 1754.

⁹¹ Prav tam, No. 23, 10. 5. 1757. – Pri dveh posestnikih je navedeno, da je šlo le za posamezna zemljišča, pri Ma-

rijini cerkvi pa za klet.

⁹² Golec, *Družba*, str. 735–736.

⁹³ ARS, AS 174, Ter. kat., šk. 39, RDA, N 148, No. 24, 26. 11. 1754.



Senožeče na franciscejski katastrski mapi iz leta 1822 z označenim obzidanim trgom.⁹⁴

zatona – ne le trga, ampak celotnih Senožeč – najdemo v dve leti starejšem poročilu postojnskega okrožnega glavarja o stanju obrti in rokodelstev v notranjskih trgih. Poročilo iz leta 1752 uvršča Senožeče v drugega od obeh razredov, in sicer na pomenljivo zadnje mesto, pri čemer ga odpravi z enim samim stavkom: *"Senožeče nimajo nobenih obrtnikov, letni sejem pa je jeseni na kvatno nedeljo."*⁹⁵ Medtem ko se je vsaj letni sejem uspel ohraniti, je potemtakem od Valvasorjevega časa ugasnil tedenski sejem kot živahno prizorišče preprodaje soli. Poglavitni razlog za dokončni propad senožeškega trga moramo tako videti v prenehanju tedenske izmenjave žita in soli. Ko je solna trgovina s podržavljenjem ubrala drugačne tirnice,⁹⁶ so tovarniki in drugi senožeški trški zaslužkarji preprosto izgubili glavni vir preživetja. K temu je gotovo pripomogla še novozgrajena komercialna cesta, pod Karlom VI. speljana mimo trga, četudi le streljaj od njegovega obzidja. Kako

se je novi cesti prilagodila lokacija komorne mitnice, pa iz razpoložljivih virov ni razvidno.⁹⁷

Tudi proces izpraznitve trških hiš moremo ugotavljati le posredno, tako zlasti po letu 1718 iz najstarejše mrliške matične knjige, ki beleži smrti nekaterih oseb, znanih kot gospodarji leta 1754 popisanih pustot. Druge je zadnjikrat zaslediti v poročni matici, o prenekanem sploh ni poročil, nekaj pa jih je zadnjič izpričanih celo že konec 17. stoletja.⁹⁸ Gotovo je torej eno: trg ni pogorel, niti

⁹⁷ Za prvo polovico 18. stoletja je znano le, da so imeli komorno mitnico leta 1727 in 1735 v zastavi knezi Porcia (ARS, AS 1, Vic. A., šk. 150, 1/87, lit. S IV–5, 6. 6. 1727, 31. 8. 1735).

⁹⁸ Župnijski urad Senožeče, mrliška matična knjiga 1718–1782 in poročna matična knjiga 1684–1778. – Smrti nekdanjih gospodarjev, popisanih leta 1754, so si sledile takole: Janez Karel Bagni – 24. 10. 1728 (hči Katarina – 12. 2. 1746), Janez Krstnik Jeršinovič – 19. 4. 1730, Andrej Jeršinovič – 2. 4. 1735, Pompej Garzarolli – 3. 2. 1742, Franc Garzarolli, župnik v Vremah – 27. 1. 1745, Jakob Garzarolli – 25. 4. 1755. Kot zgodaj opusteli posesti moremo označiti pust oštati Matije Dedana, poročenega 3. 11. 1686, in pustoto Matije Počkarja, poročne priče 25. 7. 1689. V kraju sta sredi 18. stoletja še bivala Janez Vrabec, lastnik hubnih zemljišč v vasi, in gosposkiški upravitelj (prefekt) Martin Devjak, ki je imel samo travnik.

⁹⁴ ARS, AS 176, Fr. kat., A 171, k. o. Senožeče, mapa.

⁹⁵ ARS, AS 6, RK, fasc. XXVIII, šk. 88, 4. 12. 1752.

⁹⁶ Prim. Valenčič, Tovorništvo, str. 264–265.

se ni izpraznil hipoma, ampak je umiral postopoma nekaj desetletij, ki jih je zaznamovalo odse-ljevanje mladih in umiranje starih. Vse, kar je ugasli trg poslej še ločevalo od vasi tik ob njem, je bila njegova zunanja podoba. Hiše plemenitenih Garzarollijev in obzidje so mu namreč še v polpretekli čas dajali videz gospodskosti. Mikrotoponim "trg" se je tako ohranil do današnjih dni, čeprav poimenovanje že nekaj desetletij ni več v običajni rabi.

Nič manj zanimivo kot radikalen gospodarski in demografski zaton obzidanega tržca je dejstvo, da senožeški trg formalnopravno ni ugasnil. Še več, trški status se je po letu 1800 prenesel na celotno vas, kar je fenomen posebne vrste. Na Slovenskem sicer poznamo nekaj trgov, ki so se v srednjem veku razvili neposredno iz hubne vasi in se nato širili z novo nastalo kajžarsko posestjo (Postojna, Ribnica, Planina),⁹⁹ ni pa vasi, ki bi tako dolgo soobstajala tik ob obzidanem trgu in bi se tako pozno, dejansko že anahrono, preoblikovala v trg, četudi zgolj ali predvsem po naslovu.

Proces zlitja obeh delov Senožec je tekel neopazno in je šele po letu 1800 dobil tudi formalno potrditev. V jožefinskih merjenjih v osemdesetih letih 18. stoletja so Senožče kot celota obravnavane kot vas¹⁰⁰ in tudi na uradnem seznamu kranjskih trgov iz leta 1795 trg Senožče pogrešamo.¹⁰¹ Pojavil se je spet v prvi petini 19. stoletja, najkasneje po odhodu Francozov, ko avstrijska statistika leta 1817 celoten kraj Senožče uvršča med trge. S 134 hišami in 870 dušami¹⁰² se je med petimi notranjskimi trgi znašel po obljudenosti na zadnjem mestu (za Cerknico, Vipavo, Vrhniko in Postojno), pri tem pa ne smemo prezreti dejstva, da so medtem kar štirje manjši trgi notranjskega okrožja uradno postali navadne vasi.¹⁰³

Prem – skrivnostnež med kranjskimi trgi

Če trg Prem ne bi omenjal Valvasor, za njegov prehodni, razmeroma kratkotrajni trški status najbrž sploh ne bi vedeli. Razen Valvasorjevih omemb (1679 in 1689) in njegovega nadvse skopga opisa trga¹⁰⁴ tako še pred kratkim ni bilo nobenega dokaza, da se je Prem resnično kdaj ponašal s trškim naslovom. Prav vsi indici so prav-

zaprav zanikali njegov trški status in vsebino. Vendar pa bi z vprašanjem premskega trga opravili vse preveč zlahka, če bi sklenili, da si je Valvasor njegov trški status preprosto izmisлил. Enako bi veljalo za Gorenji Logatec, za katerega je bil Valvasor do nedavna prav tako edini znani vir. Če je kranjskemu polihistorju sicer še moč pripisati "ustvarjenje" prenekaterega trškega grba ali napihnjene zgodbe, pa si vendarle ne moremo predstavljati, da bi Gorenjemu Logatcu in Premu pritaknil trški naslov zgolj zaradi golega videza ali vtisa, ki bi ga s tem hotel narediti na njune mo-gočne gospodarje, kneze Eggenberge in Porcie. Čeravno zadnji razlog ni povsem brez osnove, sta morali imeti določen interes za obstoj trga nesporno tudi obe knežji rodbini. Za Eggenberge, ki so gospodarili Postojni, Planini, Cerknici in Vrhniki, dvema srednjeveškima in dvema novoveškima trgoma, je izpričano, da so svoje trške naselbine izdatno podpirali.¹⁰⁵ Za Porcie, ki so imeli en sam srednjeveški trg, Senožče, pa lahko analogno upravičeno sklepamo na njihovo podporo Premu. S pospeševanjem obstoječih trgov in tržnih krajev kot sejmskih in obrtnih središč namreč zemljiški gospodje niso izgubili niti malo svoje suverenosti, ampak so kvečjemu pridobili na podanikih, dohodkih in dobrem imenu.

Dvom podpisanega v zvezi z Valvasorjem kot samovoljnim "stvariteljem" obeh notranjskih trgov¹⁰⁶ se je po nekaj letih pokazal kot zelo upravičen. Danes namreč tako za trški naslov Prema kot tudi Gorenjega Logatca razpolagamo s primarnim pisnim pričevanjem: Prem se kot trg omenja v letih 1608–1620,¹⁰⁷ Gorenji Logatec pa leta 1755.¹⁰⁸ Toda še vedno ostaja odprto vprašanje, v katerem času in zakaj sta naselji v očeh svoje sosesčine in zemljiških gospodov sploh veljali za trga. Glede na dejstvo, da ju arhivski in narativni viri poznajo kot trga le razmeroma kratek čas in še to v alternativni z običajnejšo oznako vas, ju moremo uvrstiti med tista naselja, pri katerih je šlo za bolj ali manj spodletel poskus vzpostavitve trga, neuspeh zanesljivo v tem pogledu, da se trški naslov ni mogel ohraniti v dobo absolutistične države. Sredi 18. stoletja bomo namreč zanju v uradnih pregledih in popisih že zaman iskali oznako trg.¹⁰⁹

⁹⁹ Prim. Golec, *Družba*, str. 32–35.

¹⁰⁰ Rajšp (ur.), *Slovenija*, 3. zvezek, str. 148, sekcija 211.

¹⁰¹ *Schematismus*, str. 187.

¹⁰² *Haupt-Ausweis*, str. 66.

¹⁰³ *Haupt-Ausweis* uvršča med vasi nekdanje trge Šentvid pri Vipavi, Prem, Gorenji Logatec in Planina (prav tam, str. 59, 60, 62, 64 in 68), vendar je slednja neposredno zatem spet veljala za trg (*Alphabetische Tabelle*, C2).

¹⁰⁴ Valvasor, *Topographia*, bakrorez št. 23. – Valvasor, *Die Ehre II*, str. 257; XI, str. 38.

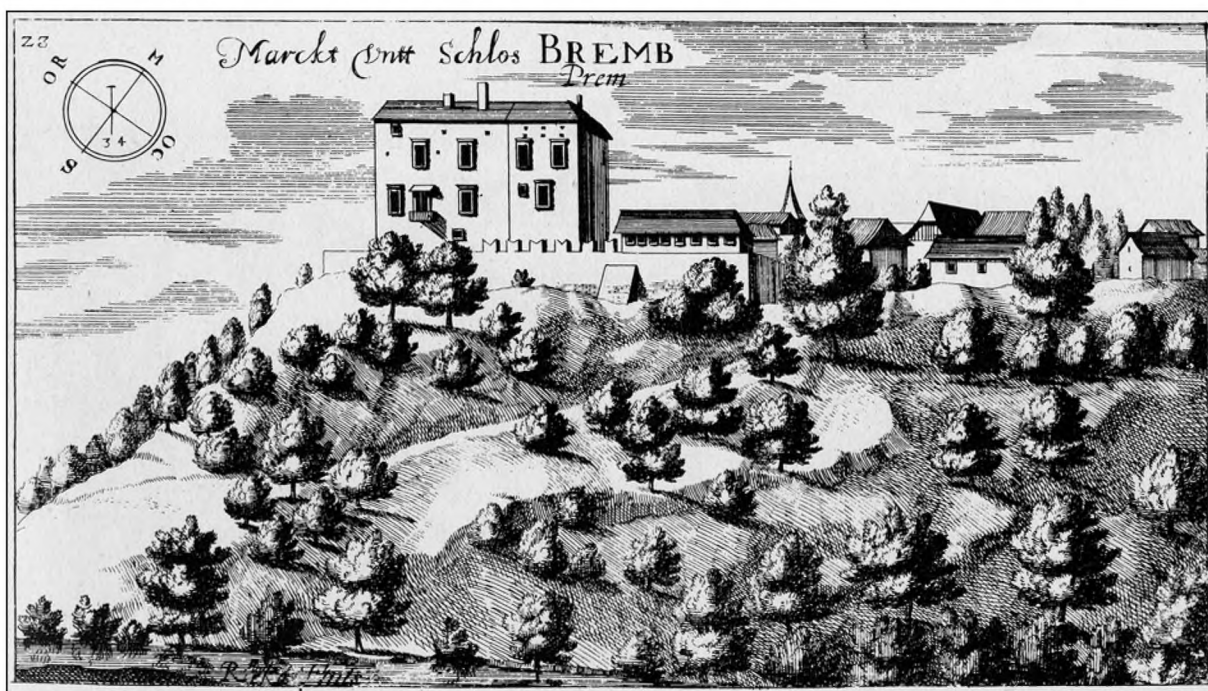
¹⁰⁵ Prim. Smole, *Graščine*, str. 601–602. – Prim. Golec, *Družba*, str. 315.

¹⁰⁶ Golec, *Družba*, str. 289.

¹⁰⁷ ARS, AS 2, Stan. A. I, šk. 761, fasc. 525d, 1608 s. d., 25. 4. 1620.

¹⁰⁸ ARS, AS 7, Deželno glavarstvo za Kranjsko, šk. 17, PP F–3–1, 12. 11. 1755.

¹⁰⁹ Florijančič, *Deželopisna karta*. – ARS, AS 6, RK, fasc. XXVIII, šk. 88, 4. 12. 1752.



Prem po Valvasorju (1679).¹¹⁰

V razpoložljivem gradivu premskega gospostva in v drugih virih vrhu tega ni najti domala ničesar, kar bi Prem povezovalo z vsebino trškega naselja. Drugače kot Gorenji Logatec, za katerega sta nekaj časa izpričana privilegirani tedenski sejem in neke vrste cehovska korporacija,¹¹¹ namreč znamenja razvite neagrarne dejavnosti pri Premu vseskozi pogrešamo. Premu bi trški naslov pravzaprav še najbolj upravičeno pritaknili zaradi njegovega videza, strateške lege in gradu kot upravnega središča teritorialnega gospostva. Tako je tem bolj zanimivo, da je premski trg v Valvasorjevem opisu postavljen celo pred neprimerno pomembnejši grad (*Marckt und Schloß Bremb*).¹¹² Enako je storil Valvasor pri trgu Gorenji Logatec, drugem najslabše dokumentiranem kranjskem trgu.¹¹³ Oba sta navedena tudi v Valvasorjevem seznamu notranjskih trgov,¹¹⁴ po drugi strani pa je pomembljivo, da Valvasor samo zanj in za Planino nima upodobitve trškega grba.¹¹⁵ Še bolj kot pri opisu

gorenjelogaškega trga je skop z besedami o premskem, ki mu namenil en sam stavek: "Trg leži tik pred gradom in ni posebej velik, ker premore le maloštevilne hiše (*etlich wenigen Häusern*)."¹¹⁶

Sámo gospostvo je bilo eno največjih na kranjskem in ob izidu Valvasorjeve Slave že kakega tričetrst stoletja v zasebnih rokah grofov oziroma pozneje knezov Porcia.¹¹⁷ Vse kaže, da Prem ni dobil trških atributov pred 16. stoletjem in ga moramo šteti k zgodnjenovoveškim trgovom, kakršnih je bilo na Notranjskem kar dobra polovica, tj. pet od skupno devetih.¹¹⁸ Prvi namig na trški naslov je obrobna pripomba iz leta 1574, ko je deželnotknežja reformacijska komisija okolico pogorelega in še neobnovljenega gradu poimenovala "Flecken" (*ausserhalb deß schloß in dem flecken*).¹¹⁹ S tem imenom se pogosto naslavlja manj pomembni trgi, ni pa ga mogoče vselej nedvoumno enačiti s trgov kot takšnim.¹²⁰ Trg (*Markt*) se izrecno omenja nekaj desetletij pozneje,

¹¹⁰ Valvasor, *Topographia*, bakrorez št. 23.

¹¹¹ Edina znana omemba logaškega tedenskega sejma je iz leta 1660, ko se je graški dvorni komori zoper njega močno pritoževal Jurij Sigmund pl. Stemberg in ga navedel med šestimi notranjskimi tedenskimi sejmi, ki naj bi bili že večkrat prepovedani (ARS, AS 2, Stan. A. I, šk. 514, fasc. 303a, 30. 6. 1660, pag. 845). Kot je okoli leta 1750 v uradnem poročilu o stanju cehov zapisalo logaško gospostvo, pa je v kraju že od leta 1667 obstajal čevljarški ceh (Apih, K obrtni, str. 66).

¹¹² Valvasor, *Die Ehre* XI, str. 38.

¹¹³ Prav tam, str. 344.

¹¹⁴ Valvasor, *Die Ehre* II, str. 257.

¹¹⁵ Valvasor, *Die Ehre* IX, str. 121.

¹¹⁶ Valvasor, *Die Ehre* XI, str. 38–40.

¹¹⁷ O imetnikih Prema prim. Smole, *Graščine*, str. 388; M. Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 50–51. – V imenjski knjigi je lastništvo razvidno šele od leta 1664, ko sta bili gospostvi Senožeče in Prem prepisani na grofa Janeza Karla Porcio (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619–1664), fol. 582', 583').

¹¹⁸ V srednjem veku so na Notranjskem izpričani trgi Planina, Vipava, Postojna in Senožeče. V zgodnjem novem veku pa so se poleg Prema povzpеле med trge še vasi: Vrhnika, Cerknica, Sentvid pri Vipavi in Gorenji Logatec (Golec, *Družba*, str. 237 sl.).

¹¹⁹ StLA, I. Ö. HK-Sach, K 89/15, 27. 4. 1574.

¹²⁰ Prim. Stoob, *Minderstädte*, str. 241 sl.

in sicer v davčnih registrih šilentaberskih gospodov Raunachov. Prvič ga je zaslediti v registru Jurija Raunacha za novo naklado leto 1608, ki pravi, da ima omenjeni gospod poltretjo hubo "*in Marckht Prem*".¹²¹ Drugi davčni register istega Jurija Raunacha iz istega leta govori nasprotno samo o Premu (*Premb*). Prav tako poznajo zgolj Prem poznejši registri Raunachove rodbine iz let 1609–1613.¹²² Le mimogrede omenja trg spet register nove naklade Baltazarja Raunacha za leto 1620, ko navaja mlin "*vnter dem Markh Prem*".¹²³

Ne smemo prezreti, da so člani iste rodbine pl. Raunachov v istem času, že vse od leta 1521, gospodarili premskemu gospostvu kot zastavni imetniki.¹²⁴ Uveljavitev trškega naziva, očitno bolj za zunanjo kot notranjo rabo, gre tako z veliko verjetnostjo pripisati prav njim. Še posebej glede na neomenjanje trga v reformiranih urbarjih s konca 15. stoletja,¹²⁵ v katerih bi slej ko prej moral biti omenjen vsaj mimogrede, če bi kraj res že takrat veljal za trg. Raunachi so torej začeli uporabljati trški naziv najpozneje v drugi polovici 16. stoletja. Ker pa je 17. stoletje z viri domačega izvora skoraj povsem nedokumentirano, je morebitne druge omembe trga po letu 1620 le težko izslediti in se moramo za zdaj zadovoljiti z zgornjima navedbama v registrih šilentaberskih Raunachov. Trga, pomenljivo, ne bomo našli v matičnih knjigah domačega vikariata, ohranjenih od 1676 dalje,¹²⁶ kar na svoj način priča o šibki rabi trškega imena na domačih tleh.

Še bolj kot sam trški naslov ostajajo v tančico skrivnostnega zaviti razlogi oziroma upravičenost za uveljavitev trškega statusa. Drugače kot Senožeče, glavni sedež rodbine Porcia, se Prem ni mogel nasloniti na srednjeveško trško tradicijo niti na fortifikacijsko funkcijo kraja, ki ji je v celoti zadoščal grad. Še več, ko je bilo premsko gospostvo kmalu po nastopu Habsburžanov temeljito popisano v dveh reformiranih urbarjih iz let 1494 in 1498, v njih začuda sploh ni naselja Prem, tako kot

tudi ne v premskem urbarju iz leta 1500.¹²⁷ Teoretično bi bilo sicer mogoče, da je trg takrat že obstajal in se je, podobno kot dolenski Turjak, odtegnil obravnavi v urbarjih, ker pač ni imel urbarialnih dajatev.¹²⁸ Toda v premskem primeru popolne skritosti kraja ni mogoče upravičiti z enakimi argumenti kot pri Turjaku. Premska reformirana urbarja sta namreč zelo natančna, zato bi se trg kot tak moral pojaviti vsaj v tistih določilih, ki obravnavajo tavernino, mline, prošenjske in tranzitne mitnice, desetine in oborožitev, a tudi iz njih ni slutiti obstoja tržca ali sploh kakšnega obgrajskega naselja. Nadalje bi tržane pričakovali kot prislednike krvnih pravn, vendar jih tu nadomeščajo vaški župani. Še bolj preseneča, da kraja Prem prav tako ni v treh mlajših deželno-knežjih urbarjih iz obdobja 1548–1578.¹²⁹ Zdaj je namreč izključen pomislek, da pri gradu ne bi obstajalo nikakršno naselje, saj se slednje, kot rečeno, omenja v komisijskem poročilu iz leta 1574 kot "*in dem flekhen*".¹³⁰ Zagotovo pa lahko sklepamo, da naselje ob gradu ni moglo biti veliko, o čemer sto let pozneje izrecno govori tudi Valvasor.

Ker ni razloga, da Valvasorju ne bi verjeli glede majhnega števila hiš, v času terezijanskega katastra toliko bolj padeta v oči znatna obljudenost in hubna posestna struktura, ki se je morala vsekakor izoblikovati še v srednjem veku. Na Premu je namreč sredi 18. stoletja popisanih pod domačim gospostvom kar 42 posestnikov, in sicer 25 na celih in polovičnih oštatih ter 17 na hubah, od katerih so bile cele samo še štiri. Ob navedenih gospodarjih je v kraju živelo 14 uživalcev srenjskih zemljišč,¹³¹ če pa upoštevamo tudi podložnike domače cerkve sv. Helene (*dorf Prem*), tj. 10 gospodarjev petih hub in dva kajzarja,¹³² je imel Prem že tedaj okoli 52 domov, kolikor jih izkazuje prvo oštevilčenje hiš leta 1770.¹³³ V podložniškem razmerju do premskega gospostva se kot edina posebnost naselja kaže ta, da tako Premci kot še nekatere vasi niso opravljali nikakršne tlake, sicer pa so tako kot podložniki v celotnem gospostvu uživali zemljo po kupnem pravu.¹³⁴ Prem je v katastrskih napovedih obeh zemljiških gospostev – gospostva Prem in cerkve sv. Helene – statusno

¹²¹ ARS, AS 2, Stan. A. I, šk. 761, fasc. 525d, 1608 s. d., 31. 12. 1608.

¹²² V Jurijevih registrih najdemo Prem (*Premb*, *Prem*) s poltretjo hubo, v registrih Filipa Jakoba Raunacha pa z eno (prav tam, 31. 12. 1609 – dvakrat, 31. 12. 1610 – dvakrat, 31. 12. 1611 – dvakrat, 31. 12. 1612 – dvakrat, 31. 12. 1613 – dvakrat). Na Premu je sicer posedovala hubo tudi Marjeta pl. Neuhaus (prav tam, register, s. d.).

¹²³ Prav tam, 25. 4. 1620.

¹²⁴ Valvasor, *Die Ehre* XI, str. 39. – Smole, *Graščine*, str. 388.

¹²⁵ ARS, AS 1, Vic. A., šk. 102, I/58, lit. P VI–2, urbar Prem 1494. – Prav tam, lit. P VI–1, urbar Prem 1498. Objava: M. Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 240–250. – ARS, AS 1, Vic. A., šk. 74, urbar Prem 1500.

¹²⁶ Župnijski urad Prem, rojstna matična knjiga 1676–1770, poročna matična knjiga 1715–1779 in mrliška matična knjiga 1678–1784.

¹²⁷ Gl. op. 125.

¹²⁸ Golec, Dolenjska mesta, v: *Rast* XII, št. 5 (77), str. 515.

¹²⁹ ARS, AS 1, Vic. A., šk. 102, I/58, lit. P VI–3, urbar Prem 1548; lit. P VI–5, urbar Prem 1572; lit. P VI–6, urbar Prem 1573. – ARS, AS 174, Ter. kat., šk. 37, RDA, P 136, No. 34, urbar Prem 1578.

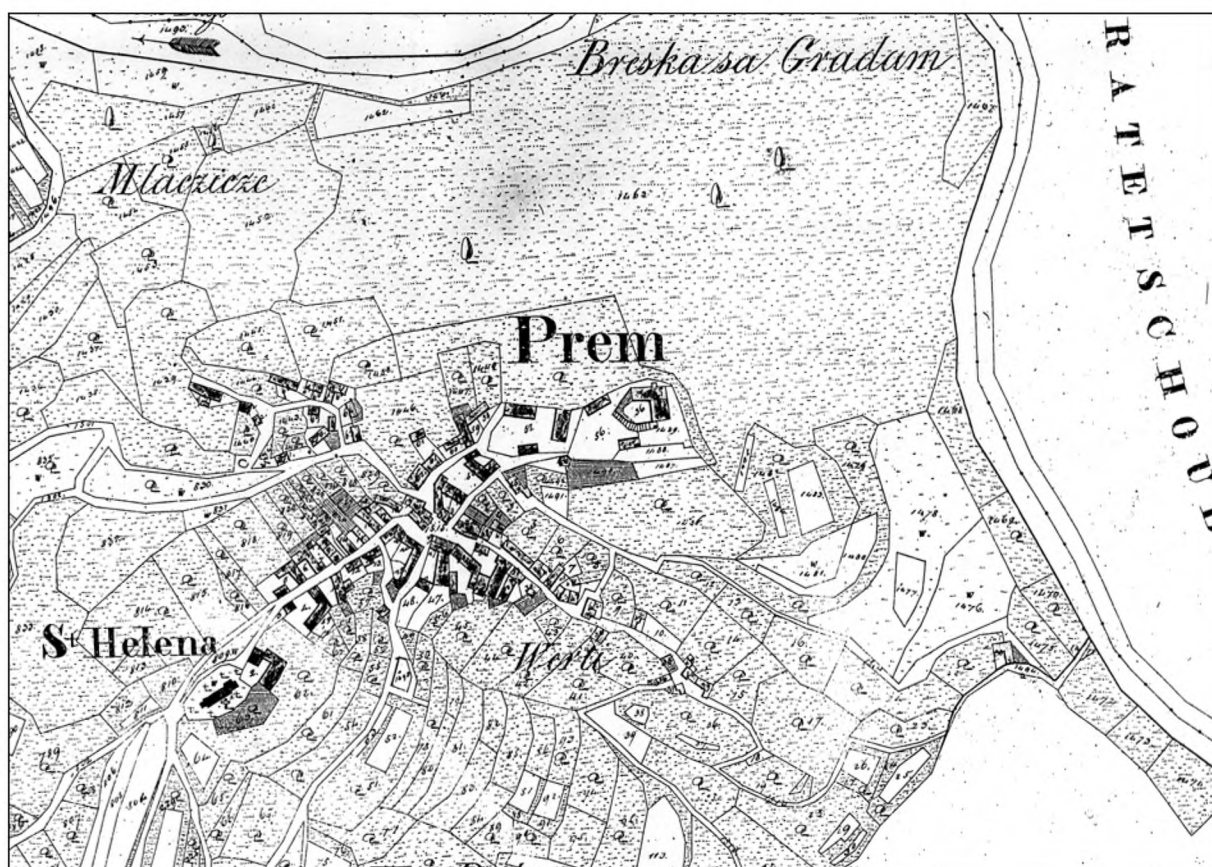
¹³⁰ StLA, I. Ö. HK–Sach, K 89/15, 27. 4. 1574.

¹³¹ ARS, AS 174, Ter. kat., šk. 37, RDA, P 136, No. 6, 10. 5. 1757; No. 32, 29. 7. 1755.

¹³² Prav tam, šk. 28, RDA, P 85, No. 5, s. d.

¹³³ Župnijski urad Prem, rojstna matična knjiga 1676–1770, s. p., seznam na koncu knjige.

¹³⁴ ARS, AS 174, Ter. kat., šk. 37, RDA, P 136, No. 6, 18. 4. 1757.



Prem na franciscejski katastrski mapi iz leta 1823.¹³⁵

povsem izenačen z vasmí, žal pa za nobeno gospostvo ni poročil o kmečki obrti,¹³⁶ ki bi morda razkrila, da je bila obrtna dejavnost na Premu vendarle močnejša in bolj raznolika kakor po drugih vaseh.

Na podlagi stanja v terezijanskem katastru je torej mogoče vsaj deloma rekonstruirati posestni razvoj kraja. Že v srednjem veku je moralo bilo v vasi 15 hub, kar v Valvasorjevem času pomeni najmanj tolikšno število hiš, zagotovo pa je že tedaj obstajal tudi del oštátov. Da bi se tako velika vas razvila šele v novem veku iz dominikalnih zemljišč, posredno zanikajo vsi starejši urbarji, saj ni v njih nikakršnih omembe vrednih pristav. Zakaj torej v urbarjih s konca 15. in iz 16. stoletja ni ne Prema ne dominikalne zemlje v bližini gradu? Ni izključeno, da je glavnina vasi, tj. hube pod premskim gospostvom, pred koncem 15. stoletja začasno prešla v tuje roke. To bi bilo glede na neposredno bližino gosposčinskega sedeža sicer precej neobičajno. Kot vse kaže, pa se je Prem resnično močnejše razmahnil šele po nastanku Valvasorjevega opisa, od konca 17. stoletja do terezi-

janskega katastra sredi 18. stoletja, ki kot prvi vir beleži njegovo posestno stanje.

Drugo vprašanje zadeva trško vsebino in s tem upravičenost naziva trg. Podobno kot pri Gorenjem Logatcu je bržkone tudi na Premu določen čas obstajal tedenski sejem, vendar je bil očitno razmeroma kratke življenjske dobe in brez dežel-noknežjega privilegija.¹³⁷ Poleg potencialnega, pozno uvedenega in kmalu ugaslega tedenskega sejma je najti le še nekaj skromnih atributov središčnega kraja. Od konca srednjega veka je, denimo, izpričana mitnica (1472) na tedaj razmeroma živahni prometnici proti beneškemu ozemlju,¹³⁸ vendar ni rečeno, da so mitnino v resnici pobirali na samem Premu.¹³⁹ Na drugi strani je Prem za-

¹³⁷ Po terezijanskem katastru so bili mitninski prihodki v kraju minimalni (1 gld, 42 kr), Prema pa tudi ni med šestimi vasmí, kjer se je pobirala prošenjska stojnina (prav tam, šk. 37, RDA, P 136, No. 3, s. d.), kar je že značilnost urbarjev s konca 15. in iz 16. stoletja.

¹³⁸ Gestrin, *Trgovina*, str. 91–92, 205.

¹³⁹ Mitnica očitno že takrat ni prinašala prihodkov gospostvu, saj se konec 15. stoletja v gospostvu, in še to ne na samem Premu, omenja samo prošenjska mitnina (M. Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 249). Malenkostno spremenjeno stanje zasledimo v urbarju leta 1578 (ARS, AS 174, Ter. kat., šk. 37, RDA, N 136, No. 34, urbar Prem 1578, s. p.). Tako kot senožeška je bila tudi premska

¹³⁵ ARS, AS 176, Fr. kat., A 132, k. o. Prem, mapa.

¹³⁶ ARS, AS 174, Ter. kat., šk. 37, RDA, P 136; šk. 28, RDA, P 85.

znamovala markantna strateška lega na izpostavljenem slemenu tik ob pomembnem gradu, kar samo po sebi sicer ne pogojuje trške naselbine. Še manj je k trškemu nazivu prispevala sama ulična zasnova naselja ob prometnici skozi kraj.¹⁴⁰

Kot že rečeno, je trg Prem v arhivskem viru prvič neposredno izpričan leta 1608, zadnjič pa pri Valvasorju leta 1689. Vse kaže, da je pojmovanje Prema kot trga prišlo iz rabe v naslednjih desetletjih, kolikor ni bilo že v Valvasorjevem času nekoliko anahrono. Na Florijančičevem zemljevidu Kranjske iz leta 1744 velja Prem že za navadno vas,¹⁴¹ prav tako nima statusa trga v terezijanskem katastru, v poročilu o gospodarskem stanju notranjskih trgov iz leta 1752 pa ga pogrešamo.¹⁴² Tako kot Gorenji Logatec je resda naveden kot trg še v t. i. Breckerfeldovi rokopisni titularni knjigi iz petdesetih let 18. stoletja, vendar gre v tem primeru za stanje, povzeto po Valvasorju.¹⁴³ Morebitne naključne najdbe bodo kratki, osemdesetletni dokumentirani razpon "trškega obdobja" Prema podaljšale za največ nekaj desetletij, a zelo malo verjetno še v čas po sredi 18. stoletja. Kakor koli, Prema pozneje ni zaslediti med kranjskimi trgi in tudi spomin na njegovo trško preteklost je domala popolnoma zbledel. Ko ne bi bilo Valvasorja, se vprašanje premskega trga ne bi niti postavljalo, njegovi omembi v začetku 17. stoletja pa bi prej kone obveljali za osamljena "lepotna dodatka" ambicioznih gospodov Raunachov.

Obravnavana trga na t. i. Kraških gospostvih, sta torej doživljala zelo različen razvoj in pomen, a ju je poleg pripadnosti istim gospodom povezovala še ena temeljna skupna značilnost – odstopanje od ustaljenih predstav o vsebini trškega naselja. Medtem ko so Senožeče, trg srednjeveškega nastanka, že s svojo obzidanostjo vseskozi upravičevale trški naslov, pri tem pa doživljale znatne gospodarske in demografske vzpone in padce, je šlo pri Premu za kratkotrajni, pozno uveljavljeni naslov trga, ki je vseskozi eksistiral na robu preživetja. Oba trga sta nazadnje ugasnila, ne da bi hkrati tudi fizično izginila. Na Premu se je

trški naslov najpozneje sredi 18. stoletja dokončno umaknil prvotnemu vaškemu nazivu. Približno v istem času, v drugi polovici 18. stoletja, je ugasnil tudi uradni naziv trg za del Senožeč, kjer pa se je po nekaj desetletjih ponovno pojavil z novo vsebino, tako da je poimenovanje trg z razširitvijo na sosednje vaško naselje preraslo okvire obzidanosti.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1 – Vic. A. = Vicedomski urad za Kranjsko.

AS 2 – Stan. A. I = Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura.

AS 6 – RK = Reprezentanca in komora za Kranjsko.

AS 7 – Deželno glavarstvo za Kranjsko.

AS 173 – Imenjska knjiga za Kranjsko.

AS 174 – Ter. kat. = Terezijanski kataster za Kranjsko.

AS 176 – Fr. kat. = Franciscejski kataster za Kranjsko.

AS 313 – Deželnoglavarstvo sodišče za Kranjsko.

AS 1073 – Zbirka rokopisov.

AS 1080 – Collectanea = Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko.

AS 1087 – Zbirka dopolnilnih mikrofilmov, Listine iz HHStA.

ÖSA, HKA – Österreichisches Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Wien.

Innerösterreichische Herrschaftakten.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz

I. Ö. HK-Sach – Sachabteilung der Innerösterreichischen Hofkammerakten.

I.Ö. Reg. – Archiv der innerösterreichischen Regierung; Cop = Copeien: Cop 1620.

Kammer-Reg. – Registratur der (Niederösterreichischen) Kammer: 1530–1535.

ZIMK ZRC – Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU

Zapuščina Milka Kosa, fasc. 44, Gradivo za historično topografijo Primorske: Prem, Senožeče.

Župnijski urad Prem

rojstna matična knjiga 1676–1770, poročna matična knjiga 1715–1779 in mrliška matična knjiga 1678–1784.

Župnijski urad Senožeče

rojstna matična knjiga 1684–1784, poročna matična knjiga 1684–1784 in mrliška matična knjiga 1718–1762.

mitnica v komornih rokah in so jo oddajali v zakup.

Leta 1727 je namreč označena kot komorna *Brugmauth zu Prem* (ARS, AS 1, Vic. A., šk. 150, I/87, lit. S IV–5, 6. 1727). Nasprotno so tranzitno mitnino (*mauth oder zoll*), ki je sredi 18. stoletja spadala h gospostvu, očitno pobirali samo sporadično, saj je v terezijanskem katastru zabeležen letni prihodek v višini piclega enega goldinarja in 42 krajcarjev. Glavni promet je sicer tekkel mimo Prema, skozi mitninski postaji Trnovo (340 gld letnih prihodkov) in Jurišče (100 gld), deloma pa tudi skozi Novo Sušico (17 gld) (ARS, AS 174, Ter. kat., šk. 37, RDA, P 136, No. 3, s. d.).

¹⁴⁰ ARS, AS 176, Fr. kat., A 132, k. o. Prem, mapa.

¹⁴¹ Florijančič, *Deželopisna karta*.

¹⁴² ARS, AS 6, RK, fasc. XXVIII, šk. 88, 4. 12. 1752.

¹⁴³ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, 52 r.

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

- Alphabetische Tabelle aller Ortschaften des Adelsberger Kreises*. Laibach 1819.
- Apih, Josip: K obrtni politiki 18. veka. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* IV, 1894, str. 66.
- Bianchi, Josephus: *Thesaurus Ecclesiae Aquilejensis*. Opus saeculi XIV. Udine 1847.
- Chmel, Joseph: *Actenstücke und Briefe zur Geschichte des Hauses Habsburg im Zeitalter Maximilian's I.*, Zweiter Band. Wien : Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei 1855.
- Dolenc, Ervin: *Senožeče. Skupnost na prepihu*, Koper : Rubic Trade 1994.
- Durissini, Daniela: *Diario di un viaggiatore del 1600 in Istria e Carniola*. Monfalcone: Laguna S.R.L. 1998.
- Florijančič pl. Grienfeld, Janez Dizma: *Deželopisna karta vojvodine Kranjske*. Ljubljana 1744, faksimile (Monumenta slovenica VI). Ljubljana : Slovenska knjiga 1995.
- Frank, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806*, I–V. Schloß Senftenegg : Selbstverlag 1973.
- Gestrin, Ferdo: *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1965.
- Golec, Boris: Dolenjska mesta in trgi v srednjem veku. *Rast. Revija za literaturo, kulturo in družbeno vprašanja* (Novo mesto), letnik XII–XV (2001–2004).
- Golec, Boris: *Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranjske od poznega srednjega veka do srede 18. stoletja*. Ljubljana 1999 (doktorska disertacija).
- Grebenc, Jože M.: *Gospodarska ustanovitev Stične ali njena dotacija leta 1135*. Stična : Cistercijski samostan 1973.
- GZL III = *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku*, III. zvezek. Listine Mestnega arhiva ljubljanskega 1320–1470. Ljubljana : Mestni arhiv Ljubljanski 1958.
- Haupt-Ausweis über die Einteilung des Laibacher Gubernements in Provinzen, Kreise, Sektionen, Bezirksamte, Hauptgemeinden, Untergemeinden und Ortschaften, nebst deren Häuser und Seelenzahl in Jahre 1817*.
- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Primorska: Oglejski patriarhat / Goriška nadškofija, Tržaška škofija*. Nova Gorica : Goriški muzej, grad Kromberk 2001.
- Hruza, Karel: *Die Herren von Wallsee. Geschichte eines schwäbisch-österreichischen Adelsgeschlechts (1171–1331)*. Linz : Oberösterreichisches Landesarchiv 1995.
- Kos, Franc: Iz arhiva grofa Sig. Attems v Podgori. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, XII, 1902, str. 70–101, 109–134.
- Kos, Milko: Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500), I–III. Ljubljana : Inštitut za občo in narodno zgodovino Slovenske akademije znanosti in umetnosti 1975.
- Kos, Milko: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zvezek tretji. Urbarji Slovenskega Primorja. Drugi del* (Viri za zgodovino Slovencev. Knjiga tretja), Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1954.
- Melik, Vasilij: Mesto (civitas) na Slovenskem. *Zgodovinski časopis*, XXVI, 1972, str. 85–98.
- Mitterauer, Michael: *Markt und Stadt im Mittelalter*. Stuttgart : Anton Hiersemann 1980.
- Otorepec, Božo: *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405* (SAZU, Viri za zgodovino Slovencev, Štirinajsta knjiga). Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa 1995.
- Otorepec, Božo: Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem. Ljubljana : Slovenska matica : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1988.
- Pahor, Miroslav: Senožeče. Slovenska pomorska postojanka na kopnem. *Slovensko morje in zaledje. Zbornik za humanistične, družboslovne in naravoslovne raziskave*. Leto 1, št. 1/1977. Koper : Založba Lipa, 1977.
- Popelka, Fritz: *Die Landesaufnahme Innerösterreichs von Johannes Clobucciarich 1601–1605*. Graz : U. Moser 1924.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji – III. Notranjska, Prva knjiga : Med Planino, Postojno in Senožečami*. Ljubljana : Viharnik 2005.
- Schematismus für das Herzogthum Krain* 1795, Laibach 1795.
- Schumi, Franz: Ueber den Untergang des einstigen Marktes Loibl und den Abfluss des Steiner Sees (c. 1320). *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain, II. Band 1200–1269*. Laibach 1884 u. 1887, str. 215–219.
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804). Opisi*, 3. zvezek. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU : Arhiv Republike Slovenije 1997.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije 1982.
- Stoob, Heinz: Minderstädte. Formen der Stadtentstehung im Spätmittelalter. *Forschungen zum Städtewesen in Europa. Band I*. Köln – Wien : Böhlau Verlag 1970.
- Šumrada, Janez: Šteberški in njihova posest v srednjem veku. *Notranjski listi III*. Cerknica :

Kulturna skupnost občine Cerknica 1986, str. 47–60.

Valenčič, Vlado: Tovorništvo na Kranjskem. *Zgodovinski časopis*, 35, 1981, str. 243–277.

Valvasor, Janez Vajkard: *Topographia ducatus Carnioliae modernae. Bogenšperk na Kranjskem 1679*. Ljubljana : Cankarjeva založba, München : Dr. Dr. Rudolf Trofenik 1970.

Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*. Laybach 1689.

Vilfan, Sergij: K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo. *Kronika*, X, 1962, str. 129–144; XI, 1963, str. 1–12.

Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana : Slovenska matica 1961.

Zabukovec, Janez: *Slavina. Prispevek k zgodovini župnij ljubljanske škofije*. Ljubljana 1910.

Zwitter, Fran: K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh. *Zgodovinski časopis* VI–VII, 1952–1953, str. 218–245.

Zwitter, Fran: *Starejša kranjska mesta in meščanstvo*. Ljubljana : Leonova družba 1929.



Z U S A M M E N F A S S U N G

Senožeče und Prem – zwei ungewöhnliche Marktsiedlungen der sogenannten Karstherrschaften

Senožeče und Prem, zwei bei bedeutenden mittelalterlichen gleichnamigen Schlössern der sogenannten Karstherrschaften gelegene Marktflecken, erlebten unter den slowenischen historischen Märkten das wohl eigentümlichste Schicksal. Das Charakteristikum von Senožeče, einer Siedlung an der Hauptverkehrsstraße zwischen Ljubljana und Triest, stellte die jahrhundertelange Koexistenz von Dorf und Markt gleichen Namens dar. Der Letztere entstand spätestens zu Beginn des 15. Jahrhunderts und gehörte zu einem der seltenen ummauerten Märkte in Slowenien. Die Entwicklung des Marktes wurde in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts durch die Gründung einer Kolonie von italienischen Kaufleuten mit Familie Garzarolli an der Spitze maßgebend beschleunigt, was der kleinen Marktgemeinschaft sogar einige Elemente von Marktautonomie einbrachte. Die Marktsiedlung lebte in großem Maße vom Salzhandel, darum erlebte sie nach der Einführung des Staatsmonopols auf Salz in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts einen überraschend schnellen Untergang. Um das Jahr 1750 existierten im Markt nur noch drei bewohnte Häuser, und er hörte als solcher für einige Jahrzehnte auf zu existieren, bis der Markttitel zu Beginn des 19. Jahrhunderts einen neuen Inhalt erhielt, der sich auf den gesamten Ort Senožeče bezog – sowohl auf den ehemaligen Zwergmarkt als auch auf das wesentlich größere Dorf.

Viel weniger bedeutend war das höher gelegene Prem, das außer bei Valvasor (1679 und 1689) bis vor kurzem nirgendwo erwähnt wurde. Allem Anschein nach setzte sich der Markttitel für diesen am Schloss gelegenen Ort nach dem Willen der damaligen Pfandinhaber der Herrschaft aus der Familie Raunach erst im 16. Jahrhundert durch. Bei Prem vermisst man übrigens die klassischen Attribute einer Marktsiedlung, darum verwundert es nicht weiter, dass der Markttitel im 18. Jahrhundert nicht mehr überliefert ist.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 94(497.4)"1809/1813"
prejeto: 9. 5. 2006**Anthony Gaudillere**mag. zgodovine, 8, impasse de Montet, F-71150 Ferges-lès-Chalon
e-mail: a.gaudillere@libertysurf.fr

Télégraphe Officiel, uradni časnik Ilirskih provinc: načrti in resničnost*

IZVLEČEK

Avtor v članku ugotavlja, da so francoske oblasti v času Ilirskih provinc ustanovile časnik *Télégraphe Officiel* kot list, ki naj bi med prebivalstvom razširjal predstave o napredku in civilizaciji po francoskem zgledu in poveljeval moč in superiornost cesarstva in Napoleona. Časopis naj bi bil z objavljanjem cesarskih zakonskih listin in zakonskih aktov generalnega guvernerja hkrati privilegirana opora francoski upravi. Toda časopis se je srečeval s številnimi težavami in ni uspel zadostiti ambicijam francoskih oblasti. Kljub raznim poskusom, da bi ga izboljšali, je ostal list skromne kvalitete, ki ga je prebivalstvo Ilirskih provinc malo cenilo. Ta izkušnja se zdi značilna za težave, s katerimi so se francoske oblasti srečevale v Ilirskih provincah.

KLJUČNE BESEDE

Télégraphe Officiel, uradni časnik, Ilirske province, propaganda, francoska uprava, Napoleon

SUMMARY

TÉLÉGRAPHE OFFICIEL, OFFICIAL NEWSPAPER OF THE ILLYRIAN PROVINCES: PROJECTS AND REALITY

The author finds in the article that the French authorities founded during Illyrian Provinces the newspaper *Télégraphe Officiel*, which was to spread among the population conceptions about advancement and civilisation after the French example, and to glorify the power and superiority of the empire and Napoleon. The newspaper was by publishing imperial legislation documents and legislation instruments by the general governor at the same time a privileged support to the French administration. However, the newspaper met with several difficulties and did not succeed in satisfying the ambitions of the French authorities. Despite various attempts for improvement, it remained a newspaper of modest quality, which the inhabitants of the Illyrian provinces little valued. That experience seems typical for difficulties which the French authorities met with in the Illyrian provinces.

KEY WORDS

Télégraphe Officiel, official gazette, Illyrian provinces, propaganda, French administration, Napoleon.

* Iz francoščine prevedla Janina Kos.

"Tisk mora v rokah vlade postati vplivna gonilna sila, ki bo pomagala širiti zdrave doktrine in dobra načela v vse kotičke cesarstva."

Napoleon na Sveti Heleni

Vzpon časopisa *Télégraphe Officiel des provinces Illyriennes*

Osebnost maršala Marmonta nikakor ni bila brez pomena za obdobje Napoleonove vladavine v Iliriji, še posebej na področju kulturnega življenja. Prvo omembo bodočega časopisa, ki je nato postal *Télégraphe Officiel*, lahko zasledimo v dveh odlokih, ki jih je Marmont izdal 10. junija leta 1810. S tema dvema ustanovnima aktoma je vzpostavil dubrovniški vojvoda na področju Ilirskih provinc generalno cenzuro, katere naloga je bila, "da ustanovi periodični list ali pa uradni časopis pod okriljem vlade, z novicami o politiki in drugem".¹

Francoska oblast v Dalmaciji je že prej omogočila izdajanje dvojezičnega lista pod pokrovitelj-



Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont
(1774–1852).

stvom vlade, z imenom *Regio Dalmata-Kraglski Dalmatin*. Ta list je tedaj urejal glavni novoimenovani cenzor v Iliriji, izobraženi Italijan Bertholomo Benincasa. Guverner Dalmacije pa med leti 1806 in 1810 ni bil nihče drug kot sam Marmont.

Zaradi izkušnje, ki jo je že imel s časopisom *Regio Dalmata-Kraglski Dalmatin*, se je prvi glavni guverner Ilirskih provinc dobro zavedal pomembne vloge tiska in nuje, da bi vlada izdajala časopis, ki bi bil pod njenim nadzorom. Prav gotovo je Marmont na podlagi teh ugotovitev sklenil, da bo v Iliriji uvedel uradni časopis. Seveda je popolnoma razumljivo, da je skrb za urejanje tega novega časnika zaupal Italijanu Benincasi, ki se je že poprej izkazal za novinarja, predanega stvari cesarstva.

Že prvotno zasnovana oblika časopisa je spominjala na *Regio Dalmata-Kraglski Dalmatin*, ki je izhajal v dveh stolpcih, od katerih je bil prvi namenjen italijanskemu besedilu, drugi pa hrvaškemu. Pravzaprav so imele oblasti sprva zamisel, da bi izhajal novi uradni list Ilirskih provinc v dveh izdajah, prva naj bi bila v hrvaščini in italijanščini, druga pa v francoščini in nemščini.

Ta projekt pa so kmalu opustili v prid drugemu, ki je predvideval štiri ločene izdaje, o čemer priča že prvi prospekt, ki je oznanjal skorajšnji izid *Télégrapha*, ki je bil predviden za avgust 1810, a se na koncu tega datuma niso držali. Prav v tem prospektu s konca julija so prvič razkrili ime časopisa, ki "bo nosil naslov *"Télégraphe Officielle des Provinces Illyriennes"*.² Pridevnik *officiel* (uradni, op. p.) je zgovoren: kaže navezanost oblasti na časopis in njihovo željo, da bi se razlikoval od drugih časnikov. Izbiro izraza *"Télégraphe"* so pobudniki časopisa utemeljili s prepričanostjo o hitrosti, s katero so obljubljali, da bo časopis prejemal in objavljajal novice, ki naj bi prihajale od zunaj, zlasti iz Francije, zahvaljujoč pomoči Marmontove hitre pošte, ki je bila vsaj za štiri dni hitrejša od običajnih pošilk.

Poleg tega naslov *"Télégraphe"* ni bil novost za časopis na ilirskih tleh. V Trstu je med julijem 1809 in marcem 1810 izhajal dnevni časopis z naslovom *Il Telegrafo Triestino*. Zato ne gre za nikakršno naključje. Vezni člen med obema časopisoma namreč najdemo v osebi starega beneškega knjigararja, Giuseppeja Sardija, ki je bil ustanovitelj in urednik dnevnika *Il Telegrafo Triestino*, hkrati pa tudi izdajatelj zgoraj omenjenega prospekta, kot *"tipograf vlade Ilirskih provinc in urednik napovedanega Télégrapha"*.³

1. septembra leta 1810 je nov prospekt obnovil oglas z dne 28. julija. Izdaja tega oglasa v štirih jezikih, kljub "sumljivemu"⁴ hrvaškemu prevodu,

¹ Dobrovoljc, *Statistique illyrienne*, Arçtés du 30 juin 1810, tretji člen prvega odloka.

² *Télégraphe Officiel*, Oglas, julij 1810.

³ Ibid.

⁴ Maixner, *Le projet*, str. 234.



Télégraphe Officiel, Oglas, 28. julij 1810.

priča o želji oblasti, da bi dosegle čim širšo javnost in segle preko jezikovnih ovir. Oglas je podrobno opisoval vsebino prihajajočega lista. Tako je jasno povedano, da se "*Télégraphe*" obvezuje, da bo obveščal javnost o "*javnih zadevah Francoskega cesarstva in o zadevah Ilirske vlade*",⁵ pa tudi o *tujih političnih dogodkih*". Vodstvo *Télégrapha* je svojim bodočim bralcem prav tako obljubljalo izdajo priloge, ki bo namenjena zakonskim odlokom in "*lokalnim oglasom, (...) ki bi jih kdo želel objaviti*".⁶ Na voljo so bile tudi praktične informacije o izhajanju (vsako sredo in soboto popoldne) in o višini naročnine, ki so jo določili na dvajset frankov letno, kar je bil precej velik znesek glede na lokalne ekonomske razmere. Zdi se, da ta drugi prospekt zagovarja dejstvo, da je bil na začetku septembra proces redakcije časopisa že krepko v teku.⁷ To domnevo potrjujejo tudi Benincasove izjave, češ da so zgolj tehnične ovire preprečile izid prve številke *Télégrapha*, ki je bila tedaj očitno že spisana. Precej verjetno je, da se začetna predvidevanja niso uresničila predvsem zavoljo Sardijske zaničnosti. V svoji tiskarni

namreč ni imel na voljo vseh tiskarskih znakov, ki bi jih potreboval, prav tako pa mu je primanjkovalo stavnih strojev.⁸ Tako je bil Benincasa prisiljen zaprositi Marmonta za finančno pomoč, da bi lahko zagotovil izid časopisa na začetku jeseni.⁹

Prva številka časopisa *Télégraphe Officiel des Provinces Illyriennes* je končno izšla 3. oktobra 1810, in to samo v dveh izdajah, v francoski in italijanski. Benincasa je opredelil vodilo časopisa v nekakšnem uvodniku. Že na začetku je poudaril, da "*ne name-ravamo pretiravati s političnimi ali filozofskimi razmišljanji, še manj pa z literarnimi prerekanji in diskusijami*".¹⁰ Benincasa je v svojem uvodniku, spisanem v precej bombastičnem slogu, poudarjal "*de-janja očetovske in dobronamerne vlade*" in izrazil pričakovanje, da "*bodo različna ljudstva, ki sestavljajo Ilirske province, z lahkoto začutila, v kolikšni meri so njihove cenjene domovine povezane s splošnim interesom širnega cesarstva zahoda*".¹¹

Avtohtono prebivalstvo je bilo namreč treba prepričati o obstoju skupnih interesov, ki naj bi jih priklepali na Francoski imperij: *Télégraphe* se je tako kazal kot dragoceno orodje za "oblikovanje družbenega duha".¹²

"Oblikovanje družbenega duha": zamisel uradnega časopisa

Namen *Télégrapha* je bil torej zasejati med prebivalstvom občutek pripadnosti Napoleonovemu imperiju. Tako se je zdelo Marmontu "*koristno, da se prebivalci Ilirije navadijo brati naše časopise in da se začno zanimati za reči, ki se dogajajo v njihovi novi domovini*".¹³ Po zavzetju ilirskih ozemelj si je bilo pomembno pridobiti naklonjenost ljudstev, ki so tod živela.

Najprej je bilo treba razglasiti obstoj skupnih interesov cesarstva in provinc. Pogosta uporaba izraza "*domovina*"¹⁴ ni nepomembna. Njegova popularizacija in razširjanje v obdobju revolucije nas opomni na njegovo etimologijo: dežela očetov. In kdo drug kot sam Napoleon je lahko bolje predstavljal lik tega očeta, ki je tako pomemben za nastanek vezi, potrebnih za dober potek okupacije?

⁸ NUK, MS 332, mapa IV, št. 94, *Benincasovo pismo Weisu*, 25 avgust 1810.

⁹ NUK, MS 332, mapa IV, št. 124, *Benincasovo pismo Marmontu*, 9. september 1810; v njem Benincasa izrecno prosi za 3000 frankov in prizna, da "*sta Sardijevi veliki slabosti nepredvidnost in nesposobnost načrtovanja*".

¹⁰ *Télégraphe Officiel*, št. 1, 3. oktober 1810.

¹¹ Ibid.

¹² ARS, AS 119, šk. 1, *Benincasovo pismo intendantu za Reko*, 3. oktober 1810. Generalni cenzor v njem poroča o Marmontovih namerah.

¹³ ARS, AS 119, šk. 1, *Pismo tajnika vlade intendantu za Reko*, 8. december 1810.

¹⁴ Domovina v fr. "*patrie*", oče v fr. "*père*". V slovenščini lahko to etimološko povezavo ponazorimo z arhaičnim izrazom "očetnjava" - "oče". (op. p.).

⁵ *Télégraphe Officiel, Avis*, 1. september 1810.

⁶ Ibid.

⁷ NUK, MS 332, mapa IV, št. 108, *Benincasovo pismo Marmontu*, 1. september 1810.

Že od vsega začetka je cesar želel, da bi vsak novoimenovani uradnik "kar najbolj vestno skrbel, da bi njegovi novi ilirski podložniki vzljubili njegovo vladavino in njegovo častljivo osebnost".¹⁵ Ljudstvu je bilo torej treba ponuditi najlepšo možno sliko cesarstva in njegovega cesarja. Da pa bi se to uresničilo ni nič bolj primerno, kot izdaja uradnega časopisa, ki bi odražal miselnost vlade in bil podlaga za ustvarjanje nove solidarnosti.

Tudi Napoleon sam je namenjal veliko pozornosti tisku. Despotu se je zdelo pomembno ustvariti "jekleni jarem za časnike, da bi uničil vsakršno nasprotovanje in vplival na poluradni ali uradni tisk ter usmerjal javno mnenje po svoji volji".¹⁶ Na podlagi takšnega Napoleonovega ravnanja je Mme de Staël označila prvo cesarstvo za "tiranijo besed".¹⁷ Napoleon je v polni meri izkoristil zamisli in vplivnost tiska, prav tako pa tudi prednosti, ki jih je lahko užival na svojem položaju. Marmont se je torej z upoštevanjem zapovedi svojega nadrejenega in v skladu z napoleonsko politiko zlahka odločil za ustanovitev uradnega časopisa Ilirskih provinc.

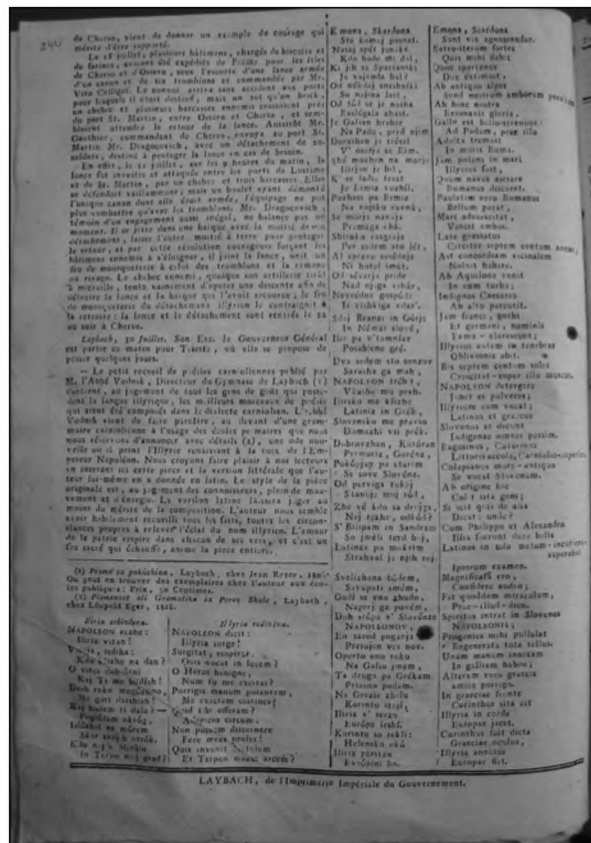
Na tem mestu je ustrezno umestiti primer *Télégrapha* in francoske oblasti v Iliriji v širši kontekst Napoleonovih osvajanj v Evropi. Administrativno osebje, zadolženo za vodenje osvojenih ozemelj, je bilo prepričano v superiornost francoskega zgleda, ki je bil osnovan na idealih napredka in civilizacije.¹⁸ Njihova naloga je bila razširiti nekatere vrednote, ki so se rodile v obdobju francoske revolucije med podjarmljena ljudstva. Ustanovitev *Télégrapha* je lep primer tovrstnih razsvetljenjskih idej. Časopis je bil v očeh oblasti pomembno orodje kulturnega vpliva.

Glavni guverner je bil prepričan, da lahko *Télégraphe* "mnogo pripomore k oblikovanju javnega duha prebivalstva".¹⁹ Njegov cilj je bil prebuditi politično zavest lokalnega prebivalstva. *Télégraphe* naj bi jih z novicami, ki so prihajale z vseh koncev cesarstva in tudi izza njegovih meja, napravil do vzetne za politična vprašanja cesarstva, hkrati pa naj bi tudi zblížal javne zadeve cesarstva s posebnimi interesi na novo podrejenih ljudstev.

Télégraphe Officiel je omogočal širjenje propagande na različnih ravneh. Na prvem mestu je šlo za poveljevanje cesarja. V *Télégraphu* so redno izhajali članki, prevzeti iz pariškega tiska, ki so

podajali kar najbolj častivredno podobo Napoleona. Na lokalni ravni pa je časopis objavljajl članke o različnih prireditvah, ki so se odvijale v čast cesarski družini. Tako je na primer kar pet člankov poročalo o slovesnostih, ki so na ozemlju provinc potekale v počastitev rojstva rimskega kralja.²⁰ Z enakim namenom so v *Télégraphu* objavili nekaj pesmi, ki so opevale slavo cesarja, najbolj znana med njimi je bila *Ilirija oživljena* Valentina Vodnika.²¹

V zvezi s propagando Napoleonove politike se je *Télégraphe* ravnal po zgledu pariškega tiska, ki je bil, naj zopet poudarimo, pod strogim nadzorom cesarja. Uvedba celinske zapore je na primer pogosto našla odmev v *Télégraphu*, v katerem so pisali o uničevanju britanskih živil, ki so jih odkrili na ilirskih tleh. Propagando zoper sovražnike cesarstva so včasih objavljali na neposredno zahtevo vladarja. Tako se je aprila leta 1812 policijskemu ministru zdelo primerno, da prek tiska seznani javnost o telesnih zlorabah, ki jih je ruska vojska prizadejala nekemu nemškemu zdravniku, ki je v njej služboval. S privoljenjem cesarja so ta tekst



Vodnikova "Ilirija oživljena" v slovenščini in latinščini (*Télégraphe*, 31. 8. 1811).

¹⁵ ARS, AS 119, šk. 1, *Pismo intendanta generala Bellevilla intendantu za Reko*, september 1810.

¹⁶ Weill, *Le journal*, str. 127.

¹⁷ Tulard, *Dictionnaire Napoléon*, str. 579. Da bi še boljše razumeli vlogo tiska v Napoleonovem režimu, spominimo na znane Metternichove besede: "Časopisi so Napoleonu služili kot vojska tristo tisoč mož" (Weill, *Le journal*, str. 145).

¹⁸ Woolf, *Napoléon et la conquête de l'Europe*.

¹⁹ ARS, AS 119, šk. 1, Benincasovo pismo intendantu na Reki, 3. oktober 1810.

²⁰ *Télégraphe Officiel*, pmlad 1811.

²¹ *Télégraphe Officiel*, št. 61, 31. julij 1811. Poleg izvirnika je objavljen tudi Vodnikov prevod pesmi v latinščino.

poslali v objavo tajniku italijanskega kraljevega svetovalca, ambasadorjevemu namestniku v Frankfurtu, direktorjema policije v Firencah in Hamburgu in knezu Bertrandu, glavnemu guvernerju Ilirskih provinc.²² Ta primer priča o Napoleonovi skrbi, da bi organiziral propagando v evropskem merilu. Kljub temu pa so bili takšni posegi na področju Ilirskih provinc po vsej verjetnosti precej redki. Ilirskim oblastem ponavadi ni bilo treba čakati na tovrstna priporočila, da so lahko objavljale propagandne članke v *Télégraphu*.

V nekoliko drugačnem okviru je *Télégraphe* služil tudi za to, da je spodbujal zavednost prebivalcev s predstavitvijo nekaterih primerov zgledega vedenja. Tako je novembra leta 1810 general Bertrand prosil glavnega tajnika vlade, naj javnosti predstavi upor prebivalcev Lastova (Lagoste) proti angleškim bojnim ladjam.²³ Nekaj dni za tem je v *Télégraphu* izšel članek na to temo.²⁴ Namen je torej bil predstaviti določeno dejanje kot občudovanja vredno, da bi postalo zgled za vse.

Télégraphe je med drugim prispeval k poudarjanju velikodušnosti in hvaležnosti francoskih oblasti. Podelitev naziva častnega legionarja nekaterim lokalnim odličnejšem²⁵ je lep primer, kako se je vlada Ilirskih provinc poskušala prikupiti prebivalstvu. Članek v *Télégraphu* je bil torej za oblasti odlična priložnost, "da so lahko kar najbolj propagirale te podelitve".²⁶ V takem slogu je časopis posredoval tudi novice o velikodušnih potezah vlade. Ko so skupino osemindesetih hrvaških študentov na vladne stroške poslali v neko francosko šolo, je bila to tema precejšnjega števila člankov.²⁷

Povečevanje Napoleona in njegove družine, predstavitev delovanja oblasti v najlepši luči, prikazi vzornega vedenja... vse to dokazuje, da je bil *Télégraphe* brez dvoma, tako po svojem namenu kot v svojih dejstvih propagandni list. Da pa bi ta propaganda lahko bila uspešna, je bilo potrebno časopisu le še zagotoviti dovolj velik odmev med javnostjo. Od njegovega začetka izhajanja oktobra 1810 je zato oblasti stalo mnogo truda, ko so hotele časopisu zagotoviti dovolj veliko število bralcev. Marmont, ki se je zelo zavzelo lotil te naloge, je svojim uradnikom oznanil trdno odločenost, da bo zbral kar največ naročnikov. Vsem inten-

dantom so naročili, naj poskusijo časopisu pridobiti kar največje možno število bralcev. Skrbno so predvideli, kdo vse bi lahko bili potencialni naročniki. Intendantji so imeli tudi nalogo, da promovirajo časopis med javnimi uradniki in med lokalnimi elitami. V obdobju, ko je bila nepismenost še prevladujoča, so se zdele lokalne elite (župani, sodni uradniki idr.) pravi pionirji na področju kulture. Oblasti so jim popolnoma upravičeno prisojale najmočnejši vpliv na nižje sloje prebivalstva, ki je bilo večinoma kmečko.

Lokalne elite pa niso bile edina ciljna skupina oblasti, saj je bil *Télégraphe* "nepogrešljiv za vse glavne vladne predstavnike in vladne uslužbence".²⁸ Ena izmed pomembnejših vlog časopisa je bila olajšati delo vseh uradnikov, saj so jim bili v njem na voljo vsi odloki in uredbe, ki so določali tedaj veljavni pravni red v Ilirskih provincah.

Za vlado je bil poleg propagandnega vidika časopisa precej pomemben tudi njegov praktični vidik. Treba je bilo podpreti dejavnost predstavnikov oblasti. Ta ugodnost (objava uradnih aktov) pa je pravzaprav edina zbudila zanimanje za časopis med njegovimi bralci. V resnici *Télégraphe* še zdaleč ni dosegal zastavljenih ciljev. Njegova odmevnost v javnosti je bila resnično skromna.

Povprečen list: časopis, ki so ga spodkopale težave

Že na samem začetku je imel novi list Ilirskih provinc težave z odmevom v javnosti, kljub pritiskom, ki so jih izvajale oblasti. Te so, kot je bilo tedaj v navadi, poskušale pridobiti naročnike z brezplačnim razdeljevanjem prvih številok dozdnevno dojemljivim osebam, bodisi zaradi njihove družbene vloge ali pa zaradi njihovega družbenega položaja.

Tak pristop pa se je izkazal za bolj ali manj neučinkovit. Oblasti so več kot dva meseca po uvedbi lista podvojile trud, da bi mu pridobile naročnike, kar je bil dokaz, da je bil sprejem časnika v javnosti pod prvotnimi pričakovanji. Oblika in vsebina časopisa očitno skorajda nista pritegnili ljudstva. Celo glavni tajnik vlade je priznal, da je "s prvimi številkami *Télégraphe* nekoliko izgubil na ugledu".²⁹

Prva žrtev teh okoliščin je bil Benincasa. Z decembrom leta 1810 so generalnega cenzorja Ilirskih provinc razrešili funkcije urednika *Télégrapha*. Razlogi za njegovo odstranitev ostajajo neznani. Lahko sklepamo, da je vlada želela dati nov zagon časopisu s tem, da mu je na čelo postavila moža, ki bi uredniškemu delu lahko na-

²² Cabanis, *La presse*, str. 358.

²³ ARS, AS 27, šk. 1, *Poročilo glavnega intendanta*, 24. november 1810.

²⁴ *Télégraphe Officiel*, št. 18, 1. december 1810.

²⁵ Ljubljanski in senjski škof, tudi baron Žiga Zois.

²⁶ ARS, AS 27, šk. 41, *Chabrolovo pismo glavnemu guvernerju*, 20. maj 1813. Namen teh člankov je bil, da bi "usmerili pozornost prebivalcev teh provinc na skrb, s katero se Njegovo Visočanstvo trudi nagraditi osebe, ki jih odlikuje njihov talent in njihova vdanost francoski vladi".

²⁷ *Télégraphe Officiel*, 1811.

²⁸ ARS, AS 119, šk. 1, *Pismo tajnika vlade intendantu za Reko*, 8. december 1810.

²⁹ Ibid.

menil nekoliko več časa, to pa Benincasa zagotovo ni bil, saj se je kot glavni cenzor šibil pod težo številnih drugih obveznostih. Za urejanje *Télégrapha* so zadolžili novega človeka: Beaumesa.³⁰

Obdobje, ki je sledilo njegovemu imenovanju, je bilo zaznamovano z zahtevo vlade, da časopis dobi nov zagon. Naj pripomnimo, da razrešitev Benincasa za list ni bila brez pomena, kajti ločitev *Télégrapha* od generalne cenzure je predstavljala pomembno ločnico v zgodovini časnika, katerega zasnova je bila tesno povezana z ustanovitvijo cenzure.³¹ Z ločitvijo od cenzure in opredelitvijo mesta urednika kot samostojne naloge naj bi se časopis osamosvojil. S to o odločitvijo se je zmanjšal vpliv generalne cenzure na kulturno življenje. Sprto z vsakršnim zdravim razumom pa je bilo, da so Benincasa povabili, naj se naroči na časopis in plača naročnino iz lastnega žepa.³²

Načrt prenove *Télégrapha* je vključeval tudi zamenjavo tiskarja. Sardija, ki so ga delno krivili za težave, s katerimi se je spopadal časopis, so hladnokrvno odstavili³³ in ga nadomestili z Layourjem,³⁴ čigar najpomembnejša naloga je odtlej postala izdajanje uradnega lista Ilirskih provinc.

Izboljšava vsebine časopisa je bila eden izmed ciljev oblasti in novega direktorja. Osredotočiti se je bilo treba zlasti na troje: na dosegljivost, naravo in hitrost novic. Zato so oblasti začele resneje razmišljati o prevajanju prispevkov, o čemer bo govorila v nadaljevanju. Povejmo le, da so decembra 1810 naznanili izdajo nemške inačice časopisa, kar je bil plod združitve *Télégrapha* s časopisom *Laibacher Zeitung*, prvi izid pa so predvideli 1. januarja 1811.³⁵ Hkrati vemo, da je od decembra 1810 Peesenegger, urednik časopisa *Laibacher Zeitung*, že sodeloval s *Télégraphom*. Poleg tega, da je imel *Télégraphe* s takšnim sodelovanjem možnost pridobiti nemško govoreče bralce, mu je Peeseneggerjeva podpora omogočila, da je na svojih straneh objavljajal novice iz Avstrije in Nemčije, na katere so bili prebivalci provinc še posebej navezani "tako zaradi trgovanja kot tudi zaradi nji-

hovich običajev",³⁶ da privrženosti sploh ne omenjamo.

Tudi zahteva po hitrosti se je povečala. Obljuba pomoči guvernerjeve hitre pošte, s katero bi *Télégraphu* zagotovili prednost pred francoskimi časopisi, ki so prihajali z navadno pošto, je zopet prišla na dan, kar je dokaz, da se ta praksa do tedaj razen z redkimi izjemami ni izvajala.

Sprva, na začetku leta 1811, se je število naročnikov znatno povečalo in zdelo se je, da so vloženi trud in obnovljene obljube poplačani. Vendar pa je bila vsebina časopisa bolj ali manj enaka kot na njegovem začetku. Tako je relativen uspeh *Télégrapha* med ljudstvom ostal precej bežnega značaja. Kot je dejal sekretar vlade julija 1811, "je skrb, ki smo jo namenili časopisu, sprva pritegnila precej veliko število naročnikov *Télégrapha*, vendar se je vlna kmalu zmanjšala predvsem med javnimi uradniki, izmed katerih mnogi niso poskrbeli za podaljšanje letne naročnine, ki so jo poravnali le za prvo trimesečje".³⁷ Ta splet okoliščin je povzročil nov val pritiskov oblasti nad uradnike, da bi jih prisilili k obnovitvi naročnine na časopis.

Namere, ki jih je Beaumes naznanil ob svojem prihodu, niso obrodile sadov. Treba je povedati, da *Télégraphe* nikoli ni uspel odgovoriti na izziv hitrosti, ki jo je obljubljal svojim bralcem. Odhod Marmonta konec februarja 1811 je časopis zagotovo prikrajšal za enega njegovih najpomembnejših atributov: uporabo vladne hitre pošte, ki naj bi omogočala, da bi *Télégraphe* prehitel vsakršno konkurenco, vsaj pri objavi novic, ki so izvirale iz tujeja tiska.

Vrh tega je finančni položaj časopisa ostal negotov. Z recepti za uspeh se še zdaleč ni dalo pokriti vseh stroškov, vlada pa je zamujala s plačilom Beaumesu in njegovim sodelavcem.³⁸ Tiskar Layour, ki je zalagal vsote, potrebne za izdajo *Télégrapha*, se je prav tako pritoževal nad zamudo, s katero so mu oblasti vračale stroške.³⁹ V takšnih razmerah je vlada razrešila Beaumesa in na njegov položaj imenovala Parisa.⁴⁰

Paris je zasedel mesto urednika julija 1811 in ostal na njem vse tja do prihoda Nodiera, januarja leta 1813. Izmed vseh štirih urednikov, ki so si sledili na čelu *Télégrapha*, je Paris najdlje ohranjal svoj položaj, saj je uredništvo časopisa vodil skoraj osemnajst mesecev. Izbira Parisa, ki ni imel nobenih izkušenj na področju časnikarstva, pa

³⁰ O Beaumesu, ki je bil pred imenovanjem za urednika časopisa zaposlen v eni izmed Ilirskih intendanc, ni dosti znanega. Z delom urednika časopisa se je prvič srečal, ko je bil imenovan za urednika *Télégrapha*.

³¹ Dobrovoljc, *Statistique illyrienne*, IV-VI, *Odloki z dne 30. junija 1810*.

³² NUK, MS 332, mapa IV, št. 295, *Pismo intendanta na Gornjem Kranjskem Basellija Benincasi*, 10. december 1810.

³³ ARS, AS 119, šk. 1, *Pismo tajnika vlade intendantu za Reko*, 8. december 1810. "S takšno ustanovo (zanesljivo tiskarno, ki bi za vlado tiskala *Télégraphe*) bi bili morali že zdavnaj sodelovati, če ne bi vlada slepo verjela obljubam tega nesrečnika, ki so ga pravkar odpustili".

³⁴ Tiskar v Ljubljani, ki je že pred tem sodeloval z ilirsko vlado.

³⁵ *Télégraphe Officiel*, št. 20, 8. december 1810.

³⁶ Ibid.

³⁷ ARS, AS 119, šk. 1, *Pismo tajnika Ilirske vlade intendantu v Civilni Hrvaški Contadesu*, 20. julij 1811.

³⁸ ARS, AS 27, šk. 73, *Beaumesovo pismo glavnemu intendantu*, 8. januar 1811.

³⁹ ARS, AS 27, šk. 73, *Pismo Layourja glavnemu tajniku ilirske vlade*, 12. julij 1811.

⁴⁰ Bivši tajnik intendanta na Kranjskem.

tudi že izbira njegovega predhodnika, pričata o Napoleonovi ustaljeni navadi, da je mesto urednika drugorazrednih časopisov zaupal ljudem šibkega duha, ki pa so bili z vsem bitjem predani stvari cesarstva. Tako Paris kot Beaumes sta bila v resnici le preprosta javna uradnika brez kakršne koli posebne časnikarske izobrazbe.

S Parisom na čelu je časopis podedoval vsebino, kakršno je imel že v času prejšnjih urednikov. Zaznati ni bilo nobene večje novosti. Časopisa se je zato oprijemal vse slabši sloves. Kritiki na račun *Télégrapha* so postajali vse bolj pikri in gostobesedni. V enem izmed svojih poročil je vohun Pellenc potrdil, da Paris "sicer ne počne ničesar slabega, je pa izredno povprečen, njegov časopis pa usmiljenja vreden".⁴¹ Nekaj podobnega je v svojem poročilu septembra 1812 ugotovil tudi Toussaint: "Videti je, da je *Télégraphe* v vseh pogledih slabo spisan. Kljub temu, da je večina njegovih člankov prevzetih iz francoskega tiska, je moč opaziti, da je njihova izbira precej neposrečena. V svojih dveh letih obstoja si tudi ni uspel zagotoviti nobenega tujega naročnika, večina ilirskih naročnikov pa je naročenih na časopis zgolj zato, ker le-ta vsebuje odloke vlade in je to edino mesto, kjer so ti odloki objavljeni."⁴²

Ta bridka ugotovitev govori o težavah časopisa. Podoba *Télégrapha* kot blede reprodukcije pariškega tiska je med sodobniki očitno prevladala. Povsem upravičeno so jo prevzeli tudi vsi tisti, tako zgodovinarji kot drugi, ki so se pozneje zanimali za *Télégraphe Officiel*. Vseeno pa bi bilo primerno, da to črno-belo podobo nekoliko obarvamo ali pa vsaj natančneje razložimo.

Poglobljene analize virov, ki so se jih prvi trije uredniki posluževali pri sestavljanju časopisa, ponujajo nekatere podatke, ki niso popolnoma brez pomena. V resnici je moč opaziti precejšnje povečanje števila virov, iz katerih je *Télégraphe* črpal svoje članke. Na njegovih straneh so se do konca leta 1812 znašli citati iz kar devetintridesetih tujih časopisov.⁴³ Med njimi najdemo tako italijanske kot nemške in seveda tudi štiri pariške časopise. Slednji so zagotovo največkrat prišli v poštev, še posebej *Moniteur* in *Journal de l'Empire*. Podcenjevati pa tudi ne smemo deleža ostalih naslovov, kot so *Gazette de Vienne* ali pa *Gazette de Francfort*, ki so jih redno povzemali do oktobra 1811. Prisotnost italijanskih in nemških prevajalcev v uredništvu je omogočila časopisu, da je povečal raznolikost svojih virov. Vendar pa so po 5. oktobru 1811 citati iz tujih časnikov kar naenkrat

skoraj v celoti izginili iz *Télégrapha*, glavni in skorajda edini vir člankov pa je postal pariški tisk. Verjetno je, da so redne objave člankov iz tujih, predvsem iz avstrijskih časopisov preveč vznemirjale francoske oblasti.

Način delovanja *Télégrapha* je bilo hkrati treba uskladiti z delovanjem ostalih časopisov francoskih departmajev, ki jim je okrožnica iz leta 1807 prepovedala uporabo drugih virov razen *Moniteur*-ja za posredovanje političnih novic.

Kakor koli že, *Télégraphe* je še naprej ostal časopis, ki ga javnost ni preveč cenila. Da bi odpravili to pomanjkljivost in ponovno poskusili vzbuditi zanimanje zanj, so francoske oblasti želele zaupati urejanje časopisa profesionalnemu časnikarju. Na Nodiera so verjetno pomislili zaradi posredovanja François Tercyja.⁴⁴ Nodier je v tistem času iskal bolj plačano službo, kot pa je bilo mesto učitelja književnosti v mestu Dôle.⁴⁵ 21. septembra leta 1812 je bil sprejet odlok, v katerem je bil Nodier imenovan za direktorja časopisa *Télégraphe Officiel des Provinces Illyriennes*, obenem pa je postal tudi direktor knjižnice v Ljubljani.

Epizoda Nodier

Nodier je prevzel mesto urednika *Télégrapha* januarja 1813. Že v prvih številkah je vdahnil časopisu nov literarni in intelektualni zagon. Vpeljal je feljton, ki ga je kar sam poimenoval *Statistique illyrienne* (ilirski statistika). Ta feljton, ki je bil za časopis na ilirskih tleh že sam po sebi novost, so bralci po vsej verjetnosti precej cenili, kar je v veliki meri pripomoglo k dobremu slovesu, ki si ga je Nodier ustvaril v novem okolju.

Na tem mestu se ne bomo posebej ukvarjali z osemintridesetimi članki, ki so sestavljali "ilirsko statistiko", saj so jim bila posvečena že številna druga dela.⁴⁶ Povejmo le, da je Nodier s svojimi članki "statistiki" prinesel svoj lasten prispevek, ki je bil prava znanost v službi države, katere interesi so bili v času Napoleonove vladavine ogromni.⁴⁷ Tako je Nodier načel celo kopico tem, ki so obsegale vse, od zgodovine do botanike, od geologije do literarne kritike, pa vse tja do meteorologije, svoj kolaž pa je dopolnjeval celo s številnimi omembami mitologije.

Obstaja tudi drugačen vidik Nodierovega vodenja *Télégrapha*, ki še vedno ostaja precej manj znan. Z razvojem evropske politične situacije in z

⁴¹ AN, AF IV 1713, dosje št. 7, Pellencovo poročilo št. 38.

⁴² Dobrovoljc, *Statistique illyrienne*, str. X, Pismo Toussainta ministru za zunanje zadeve v Parizu, 7. september 1812.

⁴³ Časopise, iz katerih so črpali članke v *Télégraphu* leta 1813, bomo navedli v nadaljevanju.

⁴⁴ Glavni tajnik Glavne intendance Ilirskih provinc in poddelegat v Kranju, Nodierov prijatelj, tudi pesnik.

⁴⁵ Maixner, *Charles Nodier*, str. 15.

⁴⁶ Primerjaj tudi Dobrovoljc, *Statistique Illyrienne*.

⁴⁷ O fenomenu statistike primerjaj tudi Bourguet, *Déchiffrer la France*.



Charles Nodier (1780–1844).

vse močnejšo odmevnostjo pohoda v Rusijo⁴⁸ se je zdelo, da se je politična vloga *Télégrapha* postopoma povečala. Nodier je moral torej prikriti umik Napoleonove vojske in napredovanje koalicije. Te Nodierove politične vloge pa vseeno ne gre jemati preveč dobesedno, kajti storil ni drugega, kot da je s svojim peresom sledil politiki Fouchéja, ki so ga oblasti imenovala za glavnega guvernerja julija 1813.

Tako je moral *Télégraphe* začeti igrati pod taktirko novega guvernerja.⁴⁹ Fouché si je prizadeval omiliti razmere, predvsem nezadovoljstvo kmetov, hkrati pa utrditi francosko oblast, oziroma ji vsaj zagotoviti ugoden položaj za njen morebiten umik. Otrantski vojvoda je razglasil *Télégraphe* za popolnoma neodvisen časopis, da bi lahko z njegovo pomočjo lažje širil svoje ideje. Tako je "dal izbrisati pridevnik *officiel* (uradni), ki ga je bil časopis dodal k naslovu *Télégraphe*",⁵⁰ in ta spre-

membra je začela veljati s številko 63, ki je izšla osmega avgusta 1813.⁵¹

Nodiera so v tistem času redno klicali, naj se zglesi v guvernerjevi palači, ponavadi prav sredi noči (podrobnost, ki je vsekakor pomembna), da mu je Fouché prišepnil nekaj besed, iz katerih naj bi potlej Nodier sestavil članek, objavljen naslednjega dne v *Télégraphu*.⁵² Za ilustracijo citirajmo članek, "ki je bil zelo priljubljen v mestu, zelo slabo pa je bil sprejet v guvernerjevi palači, kjer se je še vedno kar trlo plemstva".⁵³ V njem je Nodier spomnil na ukaz, ki ga je intendantom izrekel glavni guverner in sicer, naj posredujejo v sporih med kmeti in gospostvom, češ naj te slednje opomnijo, "da so kmetje prav tako ljudje; da sicer morajo izpolnjevati svoje naloge, prav tako morajo plačevati svoje dajatve, imajo pa vendar tudi pravice, ki jih zakoni jamčijo vsem".⁵⁴ Če je v tem odlomku moč zaznati Nodierov zanos, pa prav gotovo ni dvoma, da je bil ta izražen s tiho privolitvijo vojvode otrantskega.⁵⁵

Naj poudarimo, da je propaganda, ki jo je uprizarjal *Télégraphe*, potekala v nekakšnem ugodnem "medijskem" kontekstu, v skladu z dejstvom, da je Fouché s 5. avgustom prepovedal vnos vsakršnega tujega časopisa na ilirska tla. Ta ukrep naj bi napravil konec negotovosti, ki so jo sejale novice o kočljivem položaju, v katerem so se znašle Napoleonove čete in ki so jih širili predvsem avstrijski časopisi. Poleg tega je časopis, ki ga je v Trstu izdajal Giuseppe de Coletti, *Osservatore triestino*, postal časopis generalnega guvernerja in je tako spremenil ime v *Osservatore ilirico*. V Fouchéjevih rokah je ta časopis začel v optimizmu tekmovati s *Télégraphom*, ko je napovedoval Napoleonove zmage in padec Avstrije, hkrati pa je poveljeval visoko moralo prebivalstva.⁵⁶

Septembra 1813 se je položaj obrnil v prid avstrijske vojske, ki je progresivno napredovala, francoska vojska pa se je umikala z ilirskega ozemlja. Fouché je prispel v Trst 26. avgusta, že pred njim pa se je tja preselila vsa glavna uprava. Dva dni pozneje se mu je pridružil še glavni intendant Chabrol. Tako se je na začetku septembra glavni sedež Ilirskih provinc preselil v Trst. Nodier je še naprej ostal v Ljubljani, kjer je izdajal *Télégraphe*

⁴⁸ Odmevi, ki so jih preko filtra Napoleonove propagande prinašali predvsem *Bulletins de la Grande Armée* (Poročila iz velike armade), ki so jih redno objavljali v *Télégraphu*.

⁴⁹ Glej tudi Madelin, *Fouché* (9. zvezek), str. 218–233.

⁵⁰ ARS, AS 27, šk. 73, Poročilo in načrt organizacije ilirskega časopisa *Télégraphe*, 8. avgust 1813.

⁵¹ Do tega datuma je časopis izhajal pod naslovom *Télégraphe officiel des Provinces Illyriennes* ali pogostejše *Télégraphe Officiel*. Okrajšano ime *Télégraphe* uporabljamo v pričujočem tekstu zgolj zaradi lažjega izražanja.

⁵² Nodier, *Oeuvres complètes* (9. zvezek), str. 324.

⁵³ Ibid., str. 329.

⁵⁴ *Télégraphe Officiel*, št. 64, 12. avgust 1813.

⁵⁵ Kot je priznal tudi sam Nodier, je bilo v Fouchéjevih političnih navadah, da so "stvari, ki njemu samemu ne bi pristajale, zanj morali izreči drugi". (Nodier, *Oeuvres complètes* (9. zvezek), str. 328)

⁵⁶ Madelin, *Fouché* (9. zvezek), str. 228–229.

vse do 5. septembra. Časopis je še naprej skušal ohranjati utvaro bližnje zmage francosko-italijanskih čet. Nodier pa je kaj kmalu sledil splošnemu premiku: *Télégraphe* so 16. septembra, torej s kar devetdnevno zamudo, natisnili v tiskarni istrske intendance. V tem obdobju je bil časopis edina še preostala podpora vladi, saj sta Giuseppe de Colletti in njegov *Osservatore ilirico* že 13. septembra prestopila na avstrijsko stran.⁵⁷ Od tedaj je bil obstanek *Télégrapha* le še vprašanje časa. Zadnja številka je izšla 22. septembra, tedaj pa se je že dokončno začel umik francoske vojske.

Povsem razumljivo je, da je *Télégraphe* ugasnil s koncem francoske vladavine v Iliriji. Francoske oblasti so že na začetku avgusta 1813 načrtovale ukinitve žalostne izkušnje *Télégrapha*, namesto njega pa naj bi začel izhajati drug časopis z naslovom *Moniteur illyrien*. To je pisalo v dokumentu z 8. avgusta z naslovom: "*Poročilo in načrt organizacije ilirskega časopisa Télégraphe*".⁵⁸

Dokument je nastal v Ljubljani in je anonimen. Kljub temu pa daje sklepati o identiteti avtorja, funkcionarja na precej visokem položaju v hierarhiji ilirske uprave, ki je zgolj prepisal načrt, katerega avtor je bil najverjetneje Nodier. A tudi če slednje ne drži, je gotovo, da se je Nodier dlje časa ukvarjal s tem načrtom.⁵⁹ Poročilo, ki je poudarjalo pomanjkljivosti časopisa, je podalo o *Télégraphu* zelo kritično oceno. Že samo ime časopisa je vzbudilo številne dvome: "*Naslov, ki je postal prav smešen spričo počasnosti, s katero je izhajal ta list, mu je prejkone bolj škodoval kot koristil*".⁶⁰ Spomnimo se, da so izraz "*Télégraphe*" ponosno izbrali prvi pobudniki uradnega časopisa Ilirskih provinc. Manj kot tri leta pozneje so še celo oblasti priznale, da je naslov časopisa izgubil vsakršno kredibilnost.

Konkurenco avstrijskih in italijanskih časopisov so si avtorji načrta prav tako razlagali kot pomemben dejavnik za neuspeh *Télégrapha*, zato so vztrajali pri "izbrisu tujega tiska",⁶¹ da bi s tem časopisu *Moniteur illyrien* zagotovili uspeh. Poročilo pa kaže tudi na slabo finančno stanje *Télégrapha*. Izvemo namreč, da "*dohodki (...) niso nikoli pokrili stroškov*".⁶² To neprijetno ugotovitev

si lahko pojasnimo z nizkim številom naročnikov, ki se je leta 1813 sicer dvignilo na osemsto – število, ki je bilo še vedno globoko pod pričakovanji francoskih oblasti. Za nameček je bilo med naročniki tudi ogromno neplačnikov. Na straneh *Télégrapha* je zato leta 1813 pogosto zaslediti opomine na to temo. Poleti 1813, dvesto osemindeset županov ni poravnalo naročnine za zadnje polletje 1812, to pa je bila več kot tretjina vseh naročnikov.⁶³

Avtorji načrta prenove časopisa so prav tako menili, da je za neuspeh *Télégrapha* delno krivo dejstvo, da ni obstajala italijanska izdaja časopisa. Od tod izvira vprašanje prevodov *Télégrapha*, ki ga bomo obravnavali v nadaljevanju.

Journal, giornale, novine, časopis? Vprašanje prevodov

Na območju Ilirskih provinc je bilo v rabi pet jezikov: francoščina, nemščina, italijanščina, hrvaščina in slovenščina. Če k temu dodamo, da sta slednja dva premogla še celo kopico narečij, si lahko nekoliko bolje predstavljamo jezikovno zmešnjavo, ki je vladala v Napoleonovi Iliriji. Že na začetku je bilo jasno, da bo vpliv *Télégrapha* omejen na izdaje, ki bodo na voljo. Treba si bo torej ogledati, kako so se francoske oblasti lotile in obvladovale širjenje vpliva *Télégrapha* glede na večjezičnost ilirskega teritorija.

Francoska izdaja je predstavljala osnovo, iz katere naj bi izšli vsi ostali prevodi časopisa. *Télégraphe* je bil zato seveda spisan in natisnjen v francoščini od prve do zadnje številke. Kljub temu pa je pomembno poudariti, da tudi francoska izdaja ni bila čisto samoumevna. Konec koncev je bila francoščina vendarle jezik, ki ga je govorilo najmanj prebivalcev Ilirskih provinc, pri čemer tudi ne gre pozabiti, da časopis, ki ga je Benincasa izdajal v Dalmaciji pod nadzorom francoskih oblasti, ni izhajal v francoski inačici. Za francosko izdajo sta bila odločilna dva kriterija.

Prvič, francoščina je bila jezik vlade in državne uprave in *de facto* uradni jezik oblasti Ilirskih provinc. Politična in administrativna organizacija te nove celote je povzročila prihod številnih francoskih uradnikov, ki so jim bile zaupane najbolj pomembne naloge. Francoskim uradnikom je časopis v maternem jeziku predstavljal pomemben oporni steber pri opravljanju njihovih nalog, zgotovo zaradi vladnih uredb in cesarskih odlokov, ki so bili v njem objavljeni.

Drugič, francosko izdajo *Télégrapha* so oblasti videle kot pomemben dejavnik pri širitvi francoskega kulturnega vpliva. Do neke mere je dejansko

⁵⁷ Ibid., str. 229.

⁵⁸ ARS, AS 27, šk. 73, *Rapport et projet d'organisation du journal illyrien le Télégraphe (Poročilo in načrt organizacije ilirskega časopisa Télégraphe)*, 8. avgust 1813.

⁵⁹ V pismu, naslovljenem na enega prijateljev 16. avgusta 1813, se je Nodier že predstavil kot "upravnik in glavni urednik Ilirskega monitorja (Moniteur Illyrien)", torej z naslovom, ki mu ga je po lastnih besedah z odlokom podelil Fouché istega dne. To je, kolikor vem, edina omemba tega odloka v virih. Gl.: Nodier, *Correspondance*, str. 572.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ibid.

⁶² Ibid.

⁶³ Ibid.

omogočala, da se je del prebivalstva seznanil z uporabo francoskega jezika. Tako metodo so uporabili v različnih ne-frankofonskih delih cesarstva: lokalni časopis je postajal "*orodje za asimilacijo s pomočjo širjenja francoskega jezika*".⁶⁴ Ne glede na to pa si zaradi jezikovne raznolikosti Ilirskih provinc francoske oblasti, če bi želele omogočiti *Télégraphu* kar najširši vpliv, ne bi smele dovoliti izdajanja časopisa zgolj v francoskem jeziku.

Poleg francoske je bila zagotovo nemška izdaja *Télégrapha* tista, v kateri je izšlo največ števil. Težavne, zlasti tehnične okoliščine, ki so zaznamovale začetek časopisa, lahko v mnogočem pojasnijo odsotnost nemške inačice v prvem trimeseju obstoja časopisa. Ko je Benincasa ocenil obseg dela in sredstev, potrebnih za izdajo *Télégrapha* v štirih jezikih, je po vsej verjetnosti zmanjšal ambicije oblasti in s tem omogočil kar se da hiter izid časopisa. Zamisel o večjezičnem časopisu pa je vendarle ostala, saj se je od novembra 1810 prevajalec Pollagh trudil z nemškim prevodom *Télégrapha*.⁶⁵ Oblasti so se torej zavedale pomena izdaje nemške inačice časopisa.

Nemščino so namreč tedaj imeli za jezik "*bolj izobraženih slojev na Koroškem, Kranjskem, v Civilni Hrvaški in v Vojni Krajini*".⁶⁶ V teh deželah, ki so bile več stoletij pod habsburško vladavino, so vsi izobraženci poleg maternega jezika obvladali tudi nemščino (če že ni bila nemščina njihov materni jezik).

Decembra 1810 so si francoske oblasti pridobile za sodelovanje Peeseneggerja in s tem izpolnile vse potrebne pogoje za nemško izdajo časopisa. Tako je od prvega januarja 1811 do 24. avgusta 1813 neprekinjeno izhajal *Provinzen-Offizieller Telegraph*, nemška izdaja časopisa *Télégraphe Officiel*. Po koncu tega obdobja je *Télégraphe* še naprej izhajal v nemškem jeziku, vendar v nekoliko drugačni obliki, s katero se bomo še ukvarjali.

Dejstvo, da je nemška izdaja izhajala večino časa obstoja časopisa, kaže na nesporen interes, ki je prevladal pri francoskih oblasteh. To pa ne velja za italijansko inačico, katere izdajanje je že na splošno zbuvalo več vprašanj, čeprav je bil prvi prevod francoske izdaje, ki je bil na voljo že leta 1810, prav italijanski.

Prisotnost Benincase na čelu časopisa dovolj nazorno pojasnjuje prednost, ki je bila sprva namenjena italijanščini. Generalni cenzor, ki je odlično govoril francosko, je namreč našel pomoč v osebi François Vitalija, človeka, čigar italijanske prevode je zelo cenil in ki je "*na veliko veselje*

cenzorja"⁶⁷ prevzel odgovornost za italijansko izdajo. Privilegij, sprva namenjen italijanščini, zagotovo bolj izvira iz tedanjega spleta okoliščin, kot pa iz zrelega premisleka o tem, katero izdajo poleg francoske bi bilo treba ponuditi bralcem. Dokaz za to je, da so se francoske oblasti, po tem ko so se spraševale o možnih inačicah *Télégrapha*, odločile za ukinitve italijanske izdaje.

Na začetku decembra so se oblasti odločale, katera izdaja, hrvaška ali italijanska, naj bi kot tretja imela prednost, seveda poleg francoske in nemške, o katerih pomenu ni bilo nikakršnih dvomov več. Za mnenje so vprašali Zellija, tedanjega generalnega inšpektorja javnega obveščanja, ki je po pogovoru z Benincaso sklenil: "*Dosledno smo mnenja, da bi bilo med italijanskim in ilirskim (hrvaškim) jezikom bolje izbrati ilirščino za tretji jezik, za francoščino in nemščino*".⁶⁸

Kriterij, ki ga je izbral Zelli, je bil nedvomno materialen. Šlo je namreč za to, katera izdaja bi prinesla *Télégraphu* več naročnikov. Tako italijanski izdaji niso prisodili pomembnosti, saj "*če smo natančni, znajo v Dalmaciji le bolj izobraženi ljudje italijansko in se raje poslužujejo italijanščine kot zgoraj navedenih jezikov, sicer pa na splošno ljudje bolje razumejo francoščino in ilirščino*".⁶⁹

Hrvaščina je imela prednost pred italijanščino tudi zato, "*ker se je govorila na celotnem območju vzdolž obale (od Reke do Boke Kotorske), poleg tega pa še v notranjosti, na Hrvaškem, v Dalmaciji, v dubrovniški in kotorski provinci, kjer je bil to edini jezik številnih župnij*".⁷⁰ Iz pisma generalnega sekretarja vlade pa nam je znano, da prevajalec, ki bi bil zadolžen za hrvaščino, "*čakajo iz dneva v dan*".⁷¹ Zdi se, da se o izbiri prevajalca za hrvaščino tedaj še niso dogovorili. Kljub temu vemo, da so nastali nekateri poskusi prevodov, predvsem s pomočjo prevajalca za hrvaščino v Benincasovi pisarni, Dubrovčana Antona Bernolinija.⁷² Oblasti so spoznale, da narečje, ki so ga govorili v Civilni Hrvaški, ni bilo isto, kot tisto v Dubrovniku. Zaradi teh težav "ilirska" izdaja, katere izid so obljubljali januarja, ni nikoli izšla. Vseeno pa načrta o njej niso opustili vse tja do odhoda Marmonta, februarja 1811. Poskušali so celo z novimi prevodi, in prevod gospiškega župnika so po natančnem pregledu celo ocenili za sprejem-

⁶⁴ Cabanis, *La presse*, str. 282.

⁶⁵ NUK, Ms 332, mapa IV, št. 268, *Benincasovo pismo glavnemu tajniku ilirske vlade*, 27. november 1810.

⁶⁶ ARS, AS 27, šk. 73, *Poročilo in načrt organizacije ilirskega časopisa Télégraphe*, 8. avgust 1813.

⁶⁷ NUK, Ms 332, mapa IV, št. 268, *Benincasovo pismo glavnemu tajniku ilirske vlade*, 6. december 1810.

⁶⁸ ARS, AS 27, šk. 73, *Zellijevo pismo glavnemu tajniku ilirske vlade* 3. december 1810.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ *Télégraphe Officiel*, št. 20, 8. december 1810.

⁷¹ ARS, AS 27, šk. 73, *Pismo glavnega tajnika ilirske vlade intendantu na Reki*, 8. december 1810.

⁷² ARS, AS 27, šk. 73, *Zellijevo pismo glavnemu sekretarju ilirske vlade*, 3. december 1810.

ljivega.⁷³ Povejmo, da je ta prevod prve januarske številke iz leta 1811 shranjen v Arhivu Republike Slovenije.⁷⁴

Razlogi, zaradi katerih so oblasti po tolikšnem trudu odstopile od tega projekta, vseeno ostajajo nejasni. Vprašanja ekonomske narave so imela pri tem res pomembno vlogo.

Čeprav *Télégraphe* ni nikoli dočakal hrvaške izdaje, je zelo verjetno, da so določeno število informacij, s katerimi bi po mnenju oblasti morali seznaniti prebivalstvo, prevedli v hrvaščino in jih objavili na letakih.⁷⁵

Za italijansko izdajo so si oblasti prizadevale, da bi začela ponovno izhajati ob koncu leta 1811. Vzrok temu je bilo gotovo povpraševanje. Med vrsticami *Télégrapha* so namreč večkrat zaporedoma objavili "poziv naročnikom", da bi ugotovili, če bi se ponovni natis časopisa v italijanščini izplačal.⁷⁶ 1. aprila 1812 so v nekem obvestilu napovedali skorajšnji izid italijanske izdaje *Télégrapha*.⁷⁷ Naročnike so tedaj tudi prosili, naj poravnajo stroške naročnine. Rezultat tega povabila po vsej verjetnosti ni bil preveč prepričljiv, saj so čez dva tedna objavili novo obvestilo, v katerem so izrazili nezadovoljstvo nad majhnim številom naročnikov.⁷⁸

Italijanska izdaja se je končno ponovno pojavila 1. julija. Izhajala je kratko obdobje, saj so jo na koncu tretjega trimesečja leta 1812 ponovno ukinili, kar so v osemdeseti številki utemeljili s premajhnim številom naročnikov. To pa vseeno še ni bil zadnji natis *Télégrapha* v italijanščini.

Dejansko so tri številke *Télégrapha* od 26. avgusta do 5. septembra 1813 izšle v treh stolpcih, od katerih je bil eden v francoščini, drugi v nemščini, tretji pa v italijanščini, drug poleg drugega. Najverjetneje je to edini znani primer v obdobju Napoleona, da je kakšen časopis izšel v treh jezikih in to na eni sami strani.⁷⁹ Po Nodierovem begu v Trst je *Télégraphe* izhajal le še v francoščini in v italijanščini, v dveh stolpcih. Ta način izdaj je moč razložiti z izjemnimi okoliščinami v Ilirskih provincah konec avgusta in v septembru 1813, ki jih je zaznamoval postopen umik francoske administracije in vedno težje okoliščine za izdajanje časopisa, kljub povečani potrebi po propagandi za ohranjanje zadnjih iluzij o skorajšnji zmagi Napoleonovih čet.



Trijezična izdaja *Télégrapha* 26. avgusta 1813.

Kakor koli že, *Télégraphe Officiel* je v obdobju svojega obstoja izhajal v francoščini in nemščini, nekoliko bolj poredkoma pa tudi v italijanščini. O domnevni slovenski izdaji časopisa *Télégraphe Officiel* priča le Nodier, ki v svojem Fouchéjevem portretu trdi, da je njegov časopis cela dva meseca izhajal v slovenščini.⁸⁰ Na žalost pa ni mogoče zares verjeti Nodierovim izjavam zaradi več razlogov. Prvič zato, ker je bil zadnji urednik *Télégrapha* edini, ki je omenjal slovensko izdajo časopisa. Noben drug vir je ne omenja. Če bi *Télégraphe* resnično kdaj izhajal v slovenščini, bi gotovo našel odmev med slovensko izobraženo sredino, ki je bila vedno pripravljena spodbujati rabo svojega jezika. Pa vseeno niti Vodnik niti Kopitar niti kdor koli drug ni nikoli omenjali obstoja takšne izdaje. Poleg tega je bil Nodier znan po svoji nagnjenosti k širokoustenju, z omenjenim pričevanjem pa je to svojo slabost le še potrdil. Vseeno lahko domnevamo, da so, podobno kot pri hrvaščini, nekateri članki v slovenščini izšli v obliki letakov, saj je bilo to v interesu oblasti samih, čeprav pozneje nobenega takšnega primera niso odkrili.

⁷³ ARS, AS 27, šk. 73, *Poročilo glavnega intendanta*, 29. januar 1811.

⁷⁴ ARS, AS 27, šk. 73.

⁷⁵ Maixner, *La version croate*, str. 99.

⁷⁶ *Télégraphe Officiel*, št. 98, 99, 100, in 3. december 1811 in januar 1812.

⁷⁷ *Télégraphe Officiel*, št. 27, 1. april 1812.

⁷⁸ *Télégraphe Officiel*, št. 31, 16. april 1812.

⁷⁹ Cabanis, *La presse*, str. 284.

⁸⁰ Nodier, *Oeuvres complètes* (9. zvezek), str. 314.

Za sklep lahko rečemo, da je študija o vprašanju prevodov precej dober povzetek celostne analize časopisa *Télégraphe Officiel*. To je bil časopis, ki je nenehno iskal pravo pot in ki ni nikoli dosegel višine svojih ambicij. Zamisli o štirih različnih izdajah, ki so bile sprva predvidene, niso nikoli bile uresničene. Oblastem, ki so se morale soočiti z oviro nepismenosti, pa tudi ni uspelo premostiti jezikovnih ovir, kar je le dokaz več o slabem delovanju njihovega "propagandnega organa".⁸¹

ARHIVSKI VIRI

AN – Centre Historique des Archives nationales
Paris

AF IV 1713, dosje št. 7.

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 27 – Glavni intendant Ilirskih provinc.

AS 119 – Intendant na Reki.

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica

MS 332, mapa IV: korespondenca Bartholomea Benincase (1810–1811).

ČASOPISNI VIRI

Télégraphe Officiel, 1810, 1811, 1812, 1813.

LITERATURA

Bourguet, Marie-Noëlle: *Déchiffrer la France. La statistique départementale à l'époque napoléonienne*. Montreux-Paris : Editions des Archives Contemporaines, 1988.

Cabanis, André: *La presse sous le Consulat et l'Empire*. Paris : Société des études robespierristes, 1975.

Dobrovoljc, France: *Statistique illyrienne : articles complets du "Télégraphe Officiel" de l'année 1813 rédigés et annotés par France Dobrovoljc*. Ljubljana : "Satura", 1933.

Madelin, Louis: *Foucheé* (9. zvezek). Paris : Nouveau monde édition, 2002 (prva izdaja 1910).

Maixner, Rudolf: *Charles Nodier et l'Illyrie*. Paris : Didier, 1960.

Maixner, Rudolf: La version croate du *Telegraphe officiel* des Provinces Illyriennes a-t-elle existé?. *Annales de l'Institut français de Zagreb*, 1941, 5, št. 16–17, str. 99–101.

Maixner, Rudolf: Le projet de l'édition illyrienne du *Télégraphe*. *Annales de l'Institut français de Zagreb*, 1946–47, 10–11, št. 28–29, str. 232–242.

Nodier, Charles, *Correspondance de jeunesse. Tome II, 1810–1813*. Genève : Droz, 1995.

Nodier, Charles: *Oeuvres complètes. Souvenirs et portraits* (9. zvezek). Genève : Slatkine reprints, 1968.

Senkowska-Gluck, Monika: Pouvoir et société en Illyrie napoléonienne. *Revue de l'Institut Napoléon*, 1980, št. 136, str. 57–78.

Tulard, Jean (ur.): *Dictionnaire Napoléon*. Paris : Fayard, 1999.

Weill, Georges: *Le journal : origines, évolution et rôle de la presse périodique*. Paris : Renaissance du livre, 1934.

Woolf, Stuart: *Napoléon et la conquête de l'Europe*. Paris : Flammarion, 1990.



R É S U M É

Le *Télégraphe Officiel*, journal officiel des Provinces illyriennes : enjeux et réalité

Le *Télégraphe Officiel des Provinces Illyriennes* fut publié d'octobre 1810 à septembre 1813 sous les auspices du gouvernement français en Illyrie. La création d'une feuille officielle fut considérée par les autorités françaises comme un instrument notable pour propager au sein de la population locale les idéaux de progrès et de civilisation du modèle français et pour exalter la puissance et la supériorité de l'empire et de son fondateur, Napoléon. Le journal se voulait également être un support privilégié pour faciliter le fonctionnement de la nouvelle administration en publiant les actes législatifs émanant de l'empereur ou du gouverneur général. Mais le journal ne fut jamais à la hauteur de ses ambitions et fut heurté à bien des difficultés. En dépit de diverses tentatives pour y remédier, le *Télégraphe* resta globalement une feuille de piètre qualité peu appréciée de la population locale, et cette expérience particulière apparaît sur bien des points comme symptomatique des difficultés rencontrées par les autorités françaises en Illyrie.

⁸¹ Senkowska-Gluck, Pouvoir et société, str. 70.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 05(497.4-11=112.2)"18/19"

prejeto: 18. 4. 2006

**Petra Kramberger**

prof. nemškega jezika, Mladinska 19a, SI-9000 Murska Sobota

e-mail: petra.kramberger@gmail.com

"Na straneh ilustriranih časnikov se pred nami razprostira svet"

Nemška ilustrirana publicistika na Spodnjem Štajerskem v 19. in 20. stoletju

IZVLEČEK

Glavna naloga ilustracij v časnikih in njihovih prilogah je bila, narediti list privlačnejši za množice in povečati naklado. Bralcem so uredniki želeli prikazati neznani svet, tuje kulture, običaje in podobe ljudi, ki so bile marsikomu znane le iz opisov in pripovedovanj. V pričujočem prispevku je predstavljenih enajst ilustriranih listov, ki so v nemškem jeziku izhajali v spodnještajerskih mestih Ptuj, Celje in Maribor v 19. in 20. stoletju.

KLJUČNE BESEDE

Maribor, Celje, Ptuj, *Illustriertes Unterhaltungsblatt*, *Illustriertes Familienblatt*, *Das Leben im Bild*, *Deutsche-jugoslawische illustrierte Zeitung*, *Sonntagsblatt*, *Illustriertes Sonntagsblatt*, *Südsteirische Post*, *Spaßvogel*, *Sonntagsblumen*, *Himmelsgarten*, *Illustrierte Sonntagsbeilage*

SUMMARY

"ON THE PAGES OF ILLUSTRATED NEWSPAPERS THE WORLD SPREADS OUT BEFORE US"
GERMAN ILLUSTRATED JOURNALISM IN LOWER STYRIA IN THE 19TH AND 20TH CENTURIES

The principle task of illustrations in newspapers and their supplements was to make the newspaper even more attractive for the masses, and to amplify the printing. The editors wanted to present to the readers the unknown world, foreign cultures, customs and images of people many knew only from descriptions and narrations. In the present article, eleven illustrated newspapers are presented that were being published in German language in towns of lower Styria: Ptuj, Celje and Maribor in the 19th and 20th centuries.

KEY WORDS

Maribor, Celje, Ptuj, *Illustriertes Unterhaltungsblatt*, *Illustriertes Familienblatt*, *Das Leben im Bild*, *Deutsche-jugoslawische illustrierte Zeitung*, *Sonntagsblatt*, *Illustriertes Sonntagsblatt*, *Südsteirische Post*, *Spaßvogel*, *Sonntagsblumen*, *Himmelsgarten*, *Illustrierte Sonntagsbeilage*

"...so liegt am winterlichen Familientische in den illustrierten Zeitungen die ganze Welt vor den Augen ausgebreitet..."¹

V tej misli, natisnjeni v ilustriranem družinskem listu *Illustriertes Familienblatt*, prilogi ptujskega tednika *Deutsches Wochenblatt für Untersteiermark*, se skriva odgovor na vprašanje, zakaj so se uredništva odločala, svojim listom dodajati ilustrirane zabavne priloge.

Publicistični organi so bili, ne glede na čas, v katerem so izhajali, sad starega razsvetljenskega prepričanja, da je treba bralce poučevati in jih pri tem zabavati (od tega živijo mediji še danes). Medtem ko so vrstice časnikov in časopisov polnili zlasti informativno-poučni prispevki, je v prilogah in ilustriranih prilogah prevzelo vodilno vlogo razvedrilo. Predvsem v slednjih so uredniki lahko zabavno združili z informativnim in bralce popeljali v neznani svet ter jim predstavili tuje ljudi in običaje.

Čeprav ilustrirane priloge, ki so pogosto spremljale časnike in časopise v 19. ter v začetku 20. stoletja, za raziskovalce zgodovine morda ne sodijo med neprecenljive vire in v primerjavi z informativno-političnimi listi s politično-zgodovinskega stališča niso tako pomembne, so kljub temu dragocen dokument naše narodne in etnološke preteklosti ter si kot take zaslužijo prostor med raziskavami nemškega časopisja na slovenskih tleh. V prispevku je predstavljenih enajst ilustriranih listov, ki so v nemškem jeziku izhajali na Spodnjem Štajerskem.

Za najstarejši ilustrirani list na Slovenskem, ki ga kot prvi ljubljanski ilustrirani list omenja Ante Gaber,² velja *Ein Wahrhaftige und Erschröckliche Neue Zeytung*. Letak, natisnjen leta 1578 v tiskarni Janeza Mandelca,³ je imel na prvi strani lesorez, ki je prikazoval Turke pred Metliko, poleg tega pa je prinašal še tri novice.⁴ Pred očmi spodnještajerskih, predvsem mariborskih bralcev pa so zaživele prve ilustracije šele leta 1881. Natisnili so

jih na naslovnici časnika *Südsteirische Post*, ki je v nemškem jeziku zastopal slovenske interese.

Nemška ilustrirana publicistika slovenskega etničnega ozemlja, predvsem ilustrirane priloge velikih političnih listov, do danes še ni dobila nobene natančnejše študije, velja pa na tem mestu navesti raziskavo Mire Miladinović Zalaznik, ki se sicer ne dotika tematike nemških ilustriranih listov, vendar pa se avtorica v svoji disertaciji⁵ ter kasneje v monografiji *Deutsch-slowenische literarische Wechselbeziehungen*⁶ ukvarja z dvanajstim ilustracijami narodnih noš, ki so v zadnjem, šestem letniku izhajanja spremljale *Carniolio* (1838–1844), v Ljubljani izhajajoči list, namenjen umetnosti, znanosti in družabnem življenju.⁷

V nadaljevanju bom predstavila ilustrirane publicistične organe mest "trdnjavskega trikotnika",⁸ Maribora, Celja ter Ptuja. Tu so bila žarišča vidnih konfliktov med Nemci in Slovenci ter prizorišča nacionalnih bojev južno od zaprtega nemško govorečega področja. Napetosti se niso kazale le v političnem, gospodarskem in družabnem življenju, temveč so mnogokrat zaznamovale tudi vsakdanje življenje preprostih ljudi. Ti so se udeleževali različnih kulturnih prireditev in slavnosti, razvedrilo so iskali v gledališčih, na policah skromno opremljenih knjižnic, v podlistkih velikih političnih listov ter nenazadnje tudi v ilustrirani publicistiki, ki jim je ponujala zabavno branje ter prinašala mnogo zanimivih, ljudem nepoznanih, tujih in skrivnostnih ilustracij ter informacij. Tako so ljudje za trenutek lažje pozabili na vsakdanje težave in skrbi.

Ptujsko ilustrirano časopisje

Illustriertes Unterhaltungsblatt [ilustrirani zabavni list]

V najbolj branem ptujskem lokalnem časniku *Pettauer Zeitung*⁹ zaman iščemo napoved začetka izhajanja ilustrirane priloge. Žal je tudi prva številka priloge, ki bi lahko dala odgovor na vprašanje, zakaj se je uredništvo odločilo izdajati razvedrilne strani *Illustriertes Unterhaltungsblatt*,

¹ Am Familientisch. *Illustriertes Familienblatt*, št. 49, 1901, nepaginirano: "...pa se pozimi na družinski mizi na straneh ilustriranih časopisov pred našimi očmi razprostira ves svet..." [Prevod P. K.].

² Prim. Gaber, Skozi stoletja za našim novinarstvom, str. 203; prim. tudi Miladinović Zalaznik, *Das Revolutionsjahr*, str. 601; Vatovec, *Slovenski časniki 1557–1843*, str. 35, 53; Žigon, *Nemško časopisje na Slovenskem*, str. 12–13; ista, *Deutschsprachige Presse in Slowenien*, 1. del, str. 205.

³ Branko Reisp v svojem članku ugotavlja, da tega tiska ne moremo z gotovostjo uvrščati med Mandelčeve tiske. (prim. Reisp, Prvi (protestantski) tiskar na Slovenskem, str. 512).

⁴ "Zares bogat je pa po vsebini, saj ima kar tri novice: prvo o Metliki, drugo, kako so hrvatski in slovenski kmetje odgnali Turka kar z žegnanja, tretja pa o snubitvi ruskega carja, po vrhu pa še molitvico." (Gaber, Skozi stoletja za našim novinarstvom, str. 203; prim. tudi Miladinović Zalaznik, *Das Revolutionsjahr*, str. 601).

⁵ Prim. Miladinović Zalaznik, *Das literarische und kritische Schaffen*, str. 364–399.

⁶ Prim. Miladinović Zalaznik, *Deutsch-slowenische literarische Wechselbeziehungen*, str. 69–80.

⁷ Urednik Carniolie, Leopold Kordes (1808–1879), je v zadnjem letniku le-te objavil serijo barvnih litografij kranjskih narodnih noš, ki jih je zbiral poljski etnolog, narodopisec in pesnik Emil Korytko (1813–1839) (prim. Miladinović Zalaznik, *Das literarische und kritische Schaffen*, str. 364–399; ista, *Deutsch-slowenische literarische Wechselbeziehungen*, str. 69–80).

⁸ S pojmom trdnjavski trikotnik označujemo področje, ki ga tvorijo spodnještajerska mesta Maribor, Celje in Ptuj (prim. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*).

⁹ Vse letnike časnika hrani Univerzitetna knjižnica Maribor (mikrofilm, brez sign.).

izgubljena. Le-ta je izšla 5. januarja 1896, to je šest let po izidu poskusne številke glavnega lista. Tega je v letu 1890 začel izdajati Nemec Wilhelm Blanke, tiskar, ki ima vse zasluge, da je mesto Ptuj po skoraj šestdesetih letih ponovno dobilo svojo tiskarno.¹⁰ *Pettauer Zeitung* je bil sprva list z nepolitično vsebino. S 1. julijem 1894 se je spremenil v politični list s podobno politično orientacijo kot najbolj odmeven mariborski list 19. stoletja, *Marburger Zeitung*.¹¹ Oba lista, tako kot tudi v Celju izhajajoči časnik *Deutsche Wacht*, sta veljala za izraziti glasili spodnještajerskega nemštva. Ptujski časnik svojo politično orientacijo nazorno nakaže ne samo s svojimi članki, ki so bili naperjeni proti slovenstvu, predvsem pa proti vsakemu napredku le-tega, temveč v letu 1898 tudi s spremembo imena. Od 3. julija do pozne jeseni 1898 se je namreč imenoval *Pettauer Montag-Zeitung, deutschnationales Organ für Untersteiermark*.¹²



Illustriertes Unterhaltungsblatt (št. 2, 12. 1. 1902), zabavna priloga *Pettauer Zeitung*.

Prva pri nas ohranjena številka ilustrirane zabavne priloge *Illustriertes Unterhaltungsblatt* je 27. številka iz leta 1896, ki bralca brez posebnega uvoda popelje v škotsko gorovje, kjer sledi napetim dogodivščinam protagonista novele.¹³ Avtor dela je v tedanjih časih znani in cenjeni agrarni ekonom iz Kaliningrada [Königsberg] Albert Stutzer. Že uvodni odstavek Stutzerjeve novele *Aus den schottischen Bergen* pritegne bralce ter vzbudi njihovo zanimanje. Radoveden težko pričakuje nadaljevanje.

Ilustrirana razvedrilna priloga, ki je ob nedeljah spremljala časnik *Pettauer Zeitung*, je bralcem na štirih straneh ponujala lahkotno in zabavno branje. V devetih letih svojega obstoja – zadnja številka je izšla 25. decembra 1904¹⁴ – se ni bistveno spreminjala. Vsa leta je bil njen založnik Wilhelm Blanke s Ptuja, uredništvo je bilo v rokah Ernsta Pfeifferja iz Stuttgarta, tiskana pa je bila, najverjetneje zaradi manjših tiskovnih stroškov, v stuttgartski tiskarni Greiner & Pfeiffer, kjer so med drugim natisnili tudi Goethejev meščansko idilični ep *Herman in Doroteja*.¹⁵ Glavni namen uredništva je bil približati bralcem neznan, oddaljen svet, tuje ljudi in običaje, ki jih sami nikoli ne bi imeli priložnosti obiskati in spoznati, ter s pomočjo slikovnega gradiva prikazati življenje v tujih mestih. Tako so na strani ilustrirane priloge zašle upodobitve najrazličnejših zgradb v nemških mestih ter arhitekturni dosežki Nemcev v tujini: pred njihovimi očmi je oživela mestna zabavna dvorana v Koblenzu, predstavljali so si nemški sanatorij v Davosu, primerjali ptujsko gledališko stavbo s tisto v Fürthu ali pa občudovali meteorološki observatorij na Brocknu. Objavljali so poročila, portrete in slike vplivnih osebnosti takratnega časa, obenem pa tudi bolj vsakdanje ilustracije: živali, domača opravila, pokrajine ter najrazličnejše druge stvari. Poleg bogatega slikovnega gradiva je tedensko izhajajoča priloga prinašala tudi najrazličnejše novele, povesti, romane ter črtice. Da pa bi ustregli okusu vseh bralcev, so v rubriki *Vse mogoče* [Allerlei] drugo za drugo nizali šale, dovtype ter smešne anekdote, ki bi še dandanes pripravile ljudi do smeha. V rubriki *Splošno-koristno* [Gemeinnütziges] so ponujali najrazličnejše zdravstvene, kmetijske, gozdarske, rokodelske, kuharske in podobne nasvete, obenem pa so skrbeli za možgansko telovadbo bralcev in

¹⁰ Potem, ko je v letu 1794 zapustil Ptuj njegov prvi tiskar Franz Anton Schütz ter se odselil v Maribor, mesto skoraj šest desetletij ni imelo tiskarske obrti. Ptuj dobi svojo tiskarno nato šele leta 1852, ko se je iz Nemčije doselil tiskar Wilhelm Blanke in odprl samostojno tiskarno (prim. Berčič, *Tiskarstvo na Slovenskem*, str. 181).

¹¹ Prim. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 180.

¹² Prim. Pock, Von der deutschen Presse, str. 185.

¹³ Prim. Albert Stutzer: Aus den schottischen Bergen. *Illustriertes Unterhaltungsblatt*, št. 27, 5. 7. 1896, str. 105.

¹⁴ Tudi *Pettauer Zeitung* tega dne, 25. decembra 1904, izide zadnjikrat.

¹⁵ Prav tako so tu tiskali tudi lirčno simfonijo *Das Geheimnis des Dichtens* priznanega graškega avtorja in bibliotekarja Fausta Pachlerja (1819–1892), ki je bil dober prijatelj pisateljice Marie von Ebner-Eschenbach (1830–1916) in največjega avstrijskega dramatika Franza Grillparzerja (1791–1872).

jim ponujali slikovne, zlogovne, besedne ter matematične uganke.

Priloge *Illustriertes Unterhaltungsblatt* ne smemo zamenjati z istoimensko tedensko literarno prilogo, ki je izhajala v Ljubljani od 1911 do 1914 in so jo prejimali naročniki časnika *Laibacher Zeitung*.¹⁶ Poleg tega razvedrilna priloga *Illustriertes Unterhaltungsblatt* tudi ni bila edina tovrstna priloga v ptujskem časnikarskem okolju, saj je v letih 1901–1902 izhajal še *Illustriertes Familienblatt*, ki je bil priloga lista *Deutsches Wochenblatt für Untersteiermark*.

Illustriertes Familienblatt [Ilustrirani družinski list]

Časopis *Deutsches Wochenblatt für Untersteiermark*, katerega izdajatelj in glavni urednik je bil Friedrich von Kalchberg, tiskar pa Heinrich Stiasny iz Lipnice [Leibnitz], je izhajal ob nedeljah in je na šestih straneh prinašal daljši uvodni članek, lokalne in gospodarske novice, poročila iz ptujskega gledališča, humoristični tedenski pregled, podlistek z razvedrilno vsebino ter oglase in reklame. O vsebini pričata dve ohranjeni številki,¹⁷ verjetno pa so bile tudi ostale podobno zasnovane. Prav tako imamo ohranjeni samo dve številki priloge *Illustriertes Familienblatt* (št. 49 ter št. 50; obe iz leta 1901).¹⁸ Ta priloga, ki jo je zalagal in tiskal W. Kohlhammer iz Stuttgarta,¹⁹ je na štirih straneh ponujala lahkotno branje za kratek čas vsem članom družine, od najmlajših do najstarejših. Uredništvo glavnega lista *Deutsches Wochenblatt für Untersteiermark* se je prav dobro zavedalo, kako pomembno za naklado je, da ustreže okusu vseh bralcev. O tem se lahko prepričamo tudi v družinskem kotičku ilustrirane priloge: *"Hat man an schönen Sommertagen ein Stück der Heimat durchwandert, so liegt am winterlichen Fami-*

*lientische in den illustrierten Zeitungen die ganze Welt vor den Augen ausgebreitet und die Tageszeitungen liefern das Neueste auch aus den entfernten Winkeln. Jeder findet Nahrung für sein Interesse. Den Hausherrn befriedigt das Politische, die Frau findet ihren Teil im Feuilleton, in den Lokalnachrichten u.s.w., die erwachsene Jugend erfreut sich an den Geschichten und die jüngeren Schulkinder haben ihre Jugendlektüre. Jeder spricht sich rückhaltlos aus, die Meinungen der verschiedensten Altersstufen sorgen reichlich für Abwechslung."*²⁰

Vsebinska zasnova ilustrirane družinske priloge *Illustriertes Familienblatt* je bila precej podobna prilogi časnika *Pettauer Zeitung*. Uvodoma je pri-



Illustriertes Familienblatt (št. 50, 1901).

- 16 Prim. Žigon, *Deutschsprachige Presse in Slowenien*, 1. del, str. 227.
- 17 Pri nas ohranjeni številki sta: št. 2 z dne 8. 12. 1901 ter št. 3 z dne 15. 12. 1901. Domnevam, da je prva številka lista izšla 1. 12. 1901 (NUK, Ljubljana, sign. III 78176).
- 18 Ohranjeni številki priloge, št. 49 in št. 50, imata v desnem spodnjem kotu glave natisnjeno letnico 1901. Glede na to, da je verjetno v letu 1901 izšlo le pet števil glavnega lista, ta numeracija in datiranje priloge ne ustrežata. Do te neusklajenosti je prišlo, ker priloga *Illustriertes Familienblatt* ni bila tiskana le za list *Deutsches Wochenblatt für Untersteiermark*, temveč je spremljala več različnih nemških listov v monarhiji. Prva številka priloge je izšla januarja 1899 in ko je postala še priloga listu *Deutsches Wochenblatt für Untersteiermark*, je bila že v svojem tretjem letniku izhajanja (prim. Österreichischer Bibliothekenverbund: Zeitschriftenbestände).
- 19 Založba Kohlhammer je bila ustanovljena 1866 v Stuttgartu in spada danes med eno najbolj priznanih založniških podjetij v Nemčiji (prim. Friedländer, *Bertelsmann im Dritten Reich*, str. 524).

- 20 Am Familientisch. *Illustriertes Familienblatt*, št. 49, 1901, nepaginirano. Besedilo v slovenskem prevodu: *"Če smo ob lepih poletnih dneh prehodili del domače dežele, pa se pozimi na družinski mizi na straneh ilustriranih časopisov pred našimi očmi razprostira ves svet in dnevnik prinašajo najnovejši iz oddaljenih koncev. Vsak najde nekaj za svojo dušo. Gospodarja zadovolji politika, žena najde svoje zadovoljstvo v podlistku, lokalnih novicah itd., odrasla mladina se razveseli zgodb, mlajši šolski otroci pa mladinskega čtiva. Vsak pove vse brez zadržkov, mnenja predstavnikov različnih starostnih skupin pa poskrbijo za raznolikost."* [Prevod P. K.]

našala različne povesti, romane, novele ter črtice, ki so jim sledile splošno-koristne in razvedrilne vrstice.²¹ Ilustracije so popeljale bralca v tuje kraje, ponudile vpogled v kako znamenito zgradbo, kot je na primer Zvezna palača v švicarskem glavnem mestu Bernu, ali pa so prikazovale portrete svetovno znanih osebnosti, kot sta bili soprogi in desni roki predsednikov Združenih držav Severne Amerike, gospa McKinley ter gospa Roosevelt. Objavljali so tudi bralcem bolj domače ilustracije, na primer različnih letnih časov, gospodinjskih ali poklicnih opravil (npr. podeželskega zdravnika), pa tudi ljudi, ki bi lahko bili sosedi, včasih celo raznih domačih živali.

Glede na število vseh na Ptuj izhajajočih nemških časnikov, ki jih je bilo šest,²² delež ilustriranih prilog v nemškem jeziku ni bil majhen, saj je kar 33 odstotkov vseh listov imelo ilustrirano prilogo. Zato toliko bolj preseneča dejstvo, da se Celje, kjer so tiskali kar enajst nemških časnikov,²³ lahko pohvali le z dvema ilustriranimi listoma.

Celjsko ilustrirano časopisje

Prvi časnik v Celju izide že v revolucionarnem letu 1848.²⁴ Toda mesto ob Savinji je moralo čakati

na svoj prvi ilustrirani list še več kot osem desetletij.

Das Leben im Bild [Življenje v sliki]

Ko leta 1876 ponovno izide *Cillier Zeitung*²⁵ – tokrat izpod preše celjskega tiskarja Janeza Rakuscha – uredništvo kljub nenehnemu nihanju naklade²⁶ ne poseže po triku izdajanja ilustrirane priloge, ki bi privabila več bralcev. Šele leta 1929, ko se 6. januarja po uvedbi diktature kralja Aleksandra politične razmere močno zaostrijo in postane položaj Nemcev v novi državi Kraljevini Jugoslaviji sila neugoden, začne izhajati prva literarna priloga tega osrednjega celjskega lista, energičnega zagovornika nemških interesov. A prva številka priloge ni bila priložena *Cillier Zeitung*, temveč časniku *Deutsche Zeitung*.²⁷ Spre-



Das Leben im Bild. Illustrierte Beilage der Deutschen Zeitung, Organ für die deutsche Minderheit in Slowenien (št. 3, 1930).

²¹ Splošno koristni del so sestavljale npr. informacije o zdravstvenem varstvu (prim. *Illustriertes Familienblatt*, št. 49, 1901, nepaginirano) ali pa statistični podatki o kaki deželi (prim. *Illustriertes Familienblatt*, št. 50, 1901, nepaginirano). Manjkali niso niti nasveti, s čim obdariti otroke za božič ali nauki o racah za bodoče lovce. V razvedrilno-zabavnem delu priloge so objavljali najrazličnejše pesmi, uganke, šale, reke in zabavne anekdote.

²² Nemško časopisje na Ptuj: *Pettauer Wochenblatt* (1878), *Pettauer Lokalanzeiger* (1889), predhodnik časnika *Pettauer Zeitung* (1890–1904) in lista, ki je bil namenjen gospodarskim informacijam, *Pettauer Anzeiger* (1905–1913), *Deutsches Wochenblatt für Untersteiermark* (1901–1902) ter *Südbösterreichische Korrespondenz* (1908), ki ga omenja Cvirn (prim. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 335 in 351).

²³ Nemško časopisje v Celju: prvi celjski list je bil *Cillier Wochenblatt* (1848), predhodnik časnika *Cillier Zeitung* (1848). Ta *Cillier Zeitung* je nato leta 1876 ponovno izšel in izhajal do leta 1883, ko ga je zamenjala *Deutsche Wacht* (1883–1919). Tej sledita *Cillier Zeitung* (1919–1929) ter *Deutsche Zeitung* (1929–1937). V letih 1874–1877 izhaja še nepolitični *Cillier Anzeiger*, 1893 gospodarski list *Freie Gewerbezeitung für Steiermark*, 1936 *Deutsche-jugoslawische illustrierte Zeitung*, v letih 1919–1940 cerkveno glasilo *Flugblatt der evangelischen Gemeinden Cilli und Laibach* ter v letih 1910–1911 *Südbösterreichische Volksstimmen* (prim. Žigon, *Deutschsprachige Presse in Slowenien*, 3. del, str. 158–169).

²⁴ 1. aprila 1848 je Janez Krstnik Jeretin, okrožni tiskar iz Celja, izkoristil tiskovno svobodo in začel izdajati in tiskati prvi celjski nemški časnik *Cillier Wochenblatt*, ki se je že s 1. julijem 1848 preimenoval v *Cillier Zeitung* s podnaslovom *Zeitschrift für Stadt und Land, mit besonderer Rücksicht auf deutsche und slawische Interessen*. List preneha izhajati še istega leta, 22. decembra 1848 (prim. Žigon, *Deutschsprachige Presse in Slowenien*, 3. del, str. 159–161).

²⁵ Vse letnike hrani Osrednja knjižnica Celje (sign. ORD, OŠ III 220).

²⁶ Prim. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 335–354.

²⁷ Celjski nemški list *Cillier Zeitung* v času svojega obstoja večkrat menja ime. Leta 1883 se je preimenoval v *Deutsche Wacht* in pod tem imenom izhajal do 1919, ko se preimenuje nazaj v *Cillier Zeitung*. Kot *Cillier Zeitung* časnik prihaja med svoje bralce nato eno desetletje, do leta 1929, ko spet spremeni svoje ime, tokrat v *Deutsche Zeitung* (časnik hrani NUK, Ljubljana, sign. III 42613).



Das Leben im Bild (št. 39, 1929, str. 2–3).²⁸

membo naslova je uradno zahtevalo državno tožilstvo iz Celja, saj poimenovanje "Cillier" ni bilo v skladu z novim zakonom.²⁹ Tako se je uredništvo *Cillier Zeitung* odločilo za ime *Deutsche Zeitung*, ki naj bi najprimerneje izražalo to, kar je list v resnici tudi bil, torej *Organ für die deutsche Minderheit in Slowenien*, nemški obveščevalni organ, namenjen nemški manjšini na Slovenskem.³⁰

Tudi v prvi številki "novega" lista v uvodniku pokomentirajo spremembo imena: *"Die Zeitung trägt heute zum erstenmal einen Namen, wie wir bereits festgestellt haben, nicht durch unser Verdienst und gewiß gegen unseren konservativen Willen, [...] Was die 'Cillier Zeitung' nach dem Umsturz für alle Deutschen unserer Heimat war, die verlässliche deutsche Zeitung, das wird jetzt auch in ihrem Namen ausgedrückt."*³¹ Časnik *Deutsche Zeitung*, s podnaslovom *Organ für die deutsche Minderheit in Slowenien [Organ za nemško manjšino v Sloveniji]*, ki se je kasneje, 30. marca 1930, spremenil v *Organ für die deutsche*

Minderheit im Dravabanut [Organ za nemško manjšino v Dravski banovini], je izhajal do leta 1937, in to dvakrat tedensko; zadnja pri nas ohranjena številka iz tega leta je 21/22, z datumom 18. marec 1937.³² *Deutsche Zeitung* je v vseh letnikih, razen v zadnjem, spremljala ilustrirana priloga *Das Leben im Bild*.³³

Priloga, tiskana in založena v Berlinu pri Ottu Elsnerju K. G.,³⁴ je na osmih straneh ponujala naročnikom *Deutsche Zeitung* najrazličnejše informativno in zabavno branje. Sestavljale so jo črno-bele fotografije, redkeje risbe, ki so bralce popeljale v neznane dežele, jim razkrile lepote meklenburških mest, pravljичnost brandenburških gradov, cerkvene lepote Sicilije, jih popeljale po skrivnostni deželi Posarja ter jim prikazale kruto resničnost bojnih polj. Strani priloge so polnili tudi najrazličnejši ilustrirani članki iz sveta tehnike, znanosti, umetnosti in kulture, predstavljeni so bili različni športi, od zimskih, vodnih ter vse do zračnih, prav tako pa so bili prikazani ljudje, tako iz visokih družabnih krogov kakor tudi najpreprostejši kmet, ki obdeluje svoje polje, da bi lahko preživel družino. Obenem je priloga prinašala najrazličnejše napotke za življenje, bralkam je ponujala kozmetične ter modne nasvete, moškemu bralstvu pa finančne, rokodelske ter poslovno-gos-

²⁸ Primer dveh strani priloge. Leva stran nosi naslov *Im Zeichen des Verkehrs [V znamenju prometa]* ter prikazuje dosežke v prometu, tako vodnem, cestnem kot železniškem, ter poroča o najnovejšem izumu – garaži za avtomobile. Desna stran pa pod naslovom *Was die Woche brachte [Kaj je prinesel teden]* obvešča o pomembnih dogodkih preteklega tedna.

²⁹ Prim. *Cillier Zeitung*, št. 15, 21. 2. 1929, nepaginirano.

³⁰ Prim. *Cillier Zeitung*, št. 15, 21. 2. 1929, nepaginirano.

³¹ *Deutsche Zeitung*, št. 16, 24. 2. 1929, nepaginirano. Besedilo v slovenskem prevodu: "Časnik danes prvič nosi ime, kar, kot smo že ugotovili, ni bil naš zaslužek in je proti naši konzervativni volji, [...] Kar je časnik 'Cillier Zeitung' za vse Nemce naše domovine bil, zanesljivi nemški časnik, to bo sedaj izraženo tudi v njegovem imenu." [Prevod P. K.]

³² V tej številki ni nikjer zabeleženo, da bi naj bila to zadnja številka lista, ki je dosegel lepo starost dvainšestdesetih letnikov.

³³ Pri nas ohranjene številke: od št. 39, 16. maj 1929 do št. 6, 1936 (prim. NUK, Ljubljana, sign. III 42613).

³⁴ Danes je Otto Elsner Verlagsgesellschaft, ki je bila ustanovljena 1871 v Berlinu, priznana hessenska založniška družba.

podarske informacije in predloge. Seveda je bilo poskrbljeno tudi za mlajše bralce, ki so jih razveseljevale različne uganke, reki, šale, smešnice, anekdote ali križanke.

Deutsche-jugoslawische illustrierte Zeitung [Nemško-jugoslovanski ilustrirani časopis]

Poleg ilustrirane priloge časnika *Deutsche Zeitung* je v Celju v času med obema vojnama izhajal še en ilustriran list. V letu 1936 je izpod preše Zvezne tiskarne, "slovensk[ega] gospodarsk[ega] organiz[ma]"³⁵ prihajal med celjske bralce trijezični časopis *Deutsche-jugoslawische illustrierte Zeitung* oziroma *Nemačko-jugoslovenske ilustrovane novine*.³⁶ Ta tednik je v nemškem, srbohrvaškem in slovenskem jeziku³⁷ prinašal razvedrilno-informativne članke, kratke zgodbe ter razna poročila. Osrednji del lista so zavzemali literarni prispevki, pogosto z moralno-poučno poanto. Na časopisnih straneh so se prav tako znašli različni poljudno-znanstveni ter informativno-razvedrilni članki, ki so bralcem približali njihovo ožjo domovino, Celje ter Spodnjo Štajersko, kot tudi širšo domovino Jugoslavijo, ter jim predstavili razne novosti in zanimivosti iz sveta. Svoj prostor v listu pa sta našla tudi *Napredek in tehnika* [*Fortschritt und Technik*], kakor tudi *Šaljivi svet* [*Die lustige Welt*], poln zabavnih zgodbic, duhovitih primerov in šal ter smešnih anekdot. Uredništvo se je lahko pohvalilo s sodelavci, ki so v takratnem časnikarskem, družabnem in kulturnem življenju igrali vidnejšo vlogo. Med te zagotovo sodi znana pesnica, pripovednica ter avtorica mladinskih knjig Alma Maximiliana Karlin (1889–1950), ki je bila obenem angažirana sodelavka časnika *Cillier Zeitung*,³⁸ ali pa Johannes von Kunowski (1899–1956), glavni urednik lista *Volk und Wehr*, priloge dnevnika *Lichtenfelser Tagblatt zur Förderung der Wehrkräfte und des Wehrgedankens*, ter avtor romana *Reiter nach Norden. Roman um Friedrich Wilhelm von Braunschweig, den "Schwarzen Herzog"*.³⁹ V prvi številki je uredništvo pojasnilo namen časopisa: "*Die neu erscheinende 'Deutsche-jugoslawische illustrierte Zeitung' soll in erster Linie ein Unterhaltungsblatt mit den neuesten Bildberichten sein. In weitgehendstem Masse jeden Leser zufrieden zu*

stellen in Wort und Bild, umfasst der Inhalt neben dem Unterhaltungsteil auch Technik, Sport, Humor, eine Plauderecke für die Hausfrau, und sonstiges interessantes Wissenswertes in bunter Abwechslung. Ein wesentlicher Teil wird stets die 'Heimatliche Wochenschau' sein. Ausgehend von dem Gedanken in Wort und Bild die Naturschönheiten des Heimatlandes Jugoslawien zu verbreiten und damit beizutragen den Fremdenverkehr zu heben. Um unsere 'Illustrierte' möglichst jedermann verständlich zu machen, bringen wir abwechselnd unseren Unterhaltungsteil in deutscher, serbo-kroatischer und slowenischer Sprache, und haben die Namen unserer Mitarbeiter in der Schriftstellerwert einen guten Klang. Ferner hat die Schriftleitung sich entschlossen demnächst mit einem deutsch-serbo-kroatischen Unterricht zu beginnen. Ausgearbeitet und aufgebaut von erster Lehrkraft zum Selbststudium. Der Unterricht ist anschaulich – verständlich gehalten und erscheint wöchentlich in unserer 'Illustrierten'. So hoffen wir das Möglichste getan zu haben für Unterhaltung und Wissen unserer Leser."⁴⁰

In diesem Sinne viel Freude und Vergnügen."⁴¹

Uredništvo,⁴² ki je prilogo imenovalo "ilustrirana revija", si je zadalo težko nalogo. Ali je temu domovinskemu časopisu resnično uspelo združiti nemško manjšino z narodi jugoslovanske države

⁴⁰ Razvedrilo in poučevanje bralcev je bil glavni namen uredništva v času razsvetljenstva. Tudi program lista *Deutsche-jugoslawische illustrierte Zeitung* je bil v celoti koncipiran v tem razsvetlenskem duhu.

⁴¹ *Deutsche-jugoslawische illustrierte Zeitung*, št. 1, 24. 5. 1936, str. 2. Besedilo v slovenskem prevodu: "Novi 'Nemško-jugoslovanski ilustrirani časopis' bo v prvi vrsti zabavni list z najnovejšimi slikovnimi poročili. Da bi tako z besedo kot s sliko zadovoljil potrebe večine bralcev, najdemo na njegovih straneh poleg razvedrilnega dela tudi tehniko, šport, humor, koticke za gospodinjski klepet in mnogo drugih zanimiv in raznovrstnih stvari, ki jih je vredno vedeti. Bistveni del lista bo vedno zavzemal 'Heimatliche Wochenschau' [Tedenski pregled po domovini]. Izhajali bomo iz misli, da v besedi in sliki predstavimo naravne lepote naše domovine Jugoslavije in s tem pripomoremo k dvigu turizma v deželi. Da bi bila naša 'ilustrirana revija' vsakomur razumljiva, bomo prinašali prispevke v zabavnem delu izmenično v nemškem, srbohrvaškem in slovenskem jeziku; imena naših sodelavcev pa so v pisateljskih vrstah cenjena. Uredništvo se je tudi odločilo, da bo v kratkem pričelo objavljati nemško-srbsko rubriko, ki bo pripomogla k učenju jezika. Zanj bo skrbel in jo pripravljaj izkušen učitelj ter bo namenjena samostojnemu učenju. Pouk bo nazoren – razumljiv in bo tedensko izhajal v naši 'ilustrirani reviji'. Tako upamo, da smo naredili vse, kar je v naši moči, da se bodo naši bralci učili in zabavali. V tem smislu obilo zadovoljstva in zabave." [Prevod P. K.]

⁴² Kot izdajatelj in odgovorna oseba za vsebino je naveden A. Grilz, o katerem nisem našla nobenih podatkov. Bi pa bilo v prihodnje zanimivo ugotoviti, kdo je bil in ali je bil slovenskega ali nemškega porekla; na podlagi teh podatkov bi se potem lažje domnevalo o ciljih tega domovinskega časopisa.

³⁵ Berčič, *Tiskarstvo na Slovenskem*, str. 263.

³⁶ V slovenskih knjižnicah je ohranjena le ena številka lista (št. 1, 24. 5. 1936; prim. NUK, Ljubljana, sign. IV 79032).

³⁷ V edini ohranjeni številki lista, št. 1 (24. 5. 1936), najdemo le en prispevek v slovenskem jeziku, medtem ko so vsi ostali napisani v nemškem jeziku. Oglasi se pojavljajo v obeh jezikih.

³⁸ Prim. ÖBL, knj. 3, str. 241–242; prim. tudi N. Šlibar, Von einer, die auszog, das Fürchten zu lernen, str. 10–13; V. Šlibar, Članki Alme M. Karlin, str. 191–198.

³⁹ Prim. Projekt Historischer Roman.

pod svojim okriljem, ni mogoče ugotoviti, saj je pri nas ohranjena le prva številka lista z dne 24. 5. 1936.⁴³ Glede na znane zgodovinske okoliščine, pa je to malo verjetno.

Mariborsko ilustrirano časopisje

Sonntagsblatt [Nedeljski list] in Illustriertes Sonntagsblatt [Ilustrirani nedeljski list]

"[*Marburger Zeitung (1862–1945)*] überdauerte ihre Mitbewerber und blieb bis zum Schlusse das eigentliche Marburger Blatt, das jedermann kannte, jeder benötigte und doch als ein Stück Heimat nicht missen mochte. Mag ihre politische Stellung manchem Unterländer verfehlt erschienen sein, ihr herzhaftes Eintreten für deutsche Ziele und – Träume riß doch mit."⁴⁴

Tako je leta 1925 zapisal avstrijski štajerski literarni zgodovinar Friedrich Pock (1891–1945) v svojem prispevku o spodnještajerski publicistiki. Zagotovo je najstarejši in najbolj odmeven mariborski list 19. ter začetka 20. stoletja *Marburger Zeitung*.⁴⁵ Prva številka je izšla 30. marca 1862 pod naslovom *Correspondent für Untersteiermark*. Sprva je časopis poročal tudi o slovenskih zadevah in je poskušal biti nepristranski, a je kaj kmalu postal žarišče nemške nestrpnosti do Slovencev ter mogočni prerok velikonemških idej. V svojih več kot osmih desetletjih obstoja je *Marburger Zeitung* imel štiri priloge. Kot prva ga je v letu 1870 spremljala slovenska priloga *Slobodni Slovenec*, ki velja za prvi poskus slovensko pisanega lista v Mariboru, ki se je zavzemal za nemške interese. Ostale tri so bile literarne priloge, dve celo ilustrirani. Prva literarna priloga časnika je bila *Sonntags-Beilage der "Marburger Zeitung"* in je izhajala v letih od 1886 do 1898, dokler je ni 20. novembra 1898, v 93. številki lista, zamenjala v Berlinu tiskana ilustrirana priloga *Sonntagsblatt. Illustrierte Unterhaltungsbeilage zur "Marburger Zeitung"*. Ta je nato izhajala manj kot dve leti, saj jo je v osmi številki (28. januar 1900) nadomestil *Illustriertes Sonntagsblatt. Gratisbeilage zur "Marburger Zeitung"*. Obe ilustrirani prilogi "Marburgerce" sta na štirih straneh nudili nemško

govoreči bralski publiki Maribora in okolice poceni razvedrilo ter lahkotno branje za kratek čas. Strani priloge so polnili romani, novele in zgodbe, ki so popeljale bralce iz vsakdanjika v neznane, oddaljene kraje, tuje kulture in pretekla obdobja. Precej priljubljena so bila pripovedna dela s kriminalnimi zapleti, zgodovinski romani, katerih junaki so se izkazovali v tridesetletni ali pa v ameriški državljanski vojni, ter limonadni ljubezenski elaborati, kjer se plemeniti mladenič iz privilegiranega družbenega sloja zaljubi v revno proletarsko dekle ter jo z ljubeznijo in s poroko reši njene žalosti in bede.

Vendar pa strani ilustriranih nedeljskih listov ni polnilo le to razvedrilno čtivo, temveč tudi slike oz. ilustracije, ki kažejo na domovinsko zavest priloge. Medtem ko se pri *Illustriertes Sonntagsblatt* ta zavest kaže v ljubezni in spoštovanju do cesarja Franca Jožefa kot osrednje domovinske konstituante ter v ljubezni do celotne habsburške dinastije, *Sonntagsblatt*, ki je bil najverjetneje zaradi finančnih vzrokov tiskan v Berlinu, izžareva zvestobo do nemškega cesarskega para, Viljema II. in Viktorije, ter ponos nad vplivnimi političnimi osebnostmi nemške bližje in daljne preteklosti. Med najbolj opevane sodi zagotovo železni kancler, knez Otto von Bismarck.⁴⁶ Seveda sta prilogi objavljali tudi poročila, portrete in slike drugih kronanih glav ter vplivnih osebnosti takratnega časa, pri čemer velja poudariti, da se nista omejevali le na lastno državo, temveč sta radi pogledali tudi v druge dežele in tuje kraljevske palače. Strani priloge so prav tako polnile podobe znanstveno-tehničnih pripomočkov in iznajdb, ki so bralcem predstavile ali novi meteorološki instrument, opazovalnega zrna, ali pa ponudile pogled skozi orjaški teleskop, ki je bil velika atrakcija pariške svetovne razstave. Kot večino drugih spodnještajerskih ilustriranih priloge sta tudi ti dve bralce popeljali skozi različne dežele in kraje ter jim prikazali nekatere njihove znamenitosti. Tako so pred bralčevimi očmi zaživele glavne ulice afriškega mesta Johannesburga, lahko se je odpravil na imaginarno potovanje v kijevski Jamski samostan iz 12. stoletja, prečkal stare kamnite mostove v Regensburgu ter obiskal nemški konzulat v Apii na otokih Samoe. Tudi slike iz vsakdanjega življenja, kot je družina mopsov, majski hrošč ali pa dekle na polju, so bile pogoste. Na četrti, zadnji strani priloge so objavljali lahkotno branje: različne zabavne anekdote, razvedrilne zgodbe, šale, duhovite verze, praktične nasvete za življenje, manjkale pa niso niti uganke in križanke.

⁴³ Prim. NUK, Ljubljana (sign. IV 79032).

⁴⁴ Pock, Von der deutschen Presse, str. 187–188. Besedilo v slovenskem prevodu: "[*Časnik Marburger Zeitung (1862–1945)*] je preživel vse svoje konkurente in je do svojega konca ostal pravi mariborski list, ki ga je vsak poznal, nad katerim je vsak nergal, ampak ga vseeno kot del domovine ni želel pogrešati. Morda je bil njegov političen položaj za marsikatero spodnještajerca zgreden, toda njegov srčen pristop za osvojitve nemških ciljev in – sanj vseeno navdušuje." [Prevod P. K.]

⁴⁵ V Sloveniji edini popolni komplet *Marburger Zeitung* za leta 1862–1945 hrani Univerzitetna knjižnica Maribor (sign. IV 106, Mf 1).

⁴⁶ Prim. *Sonntagsblatt*, št. 1, 1898, nepaginirano; prim. tudi *Sonntagsblatt*, št. 19, 1899, nepaginirano.

Sonntagsblatt
Illustrirte Unterhaltungsbeilage
zur Marburger Zeitung
Nr. 3. 1898.

Aus Mitleid.
Novelle von Alexander Baron von Robertsk.

(Fortsetzung)

Liebe Ihre Tochter . . . höhnte Rösler. „Ungeheure Gnade — der reiche Herr Joël, der sich herabläßt, meine Tochter mit seiner Liebe zu beglücken!“

Dann in einem Ton jammernder Verzweiflung umschlagend: „Mein Kind, mein armes Kind! — Sie war unsere ganze Freude! — Liebe Ihre Tochter . . . was heißt denn das? Bekennen Sie doch Farbe, Herr!“ Drohend klang es und unwillkürlich wich Magnus zur Seite.

„Ich versichere Sie — ich schwöre Ihnen bei Allem, was mir heilig ist . . .“ fiel Magnus ein.

„Kennen wir — kennen wir! Wir lange genug in Berlin, um zu wissen, was solche Liebe bedeutet . . . zum Teufel, Herr, ich fordere die Ehre meiner Tochter von Ihnen! Sie haben ihren Ruf vernichtet! Sie werden mir Rechenschaft geben, Herr . . .“

„Ein so verzweifelt — unglückseliger Zufall!“ stotterte Joël, „ich bin bereit, alles gut zu machen . . .“

Er war sich zwar nicht klar, wie das zu geschehen hätte; gleich schämte er sich auch der Redensart.

„Mit Geld? Zum Teufel mit Ihrem Geld! Eine Ehre läßt sich nicht mit Geld reparieren! — Mein Kind, mein armes Kind —“ jammerte der Vater von neuem los.

„Herr Rösler, hören Sie doch . . .“ bat Joël, von innigem Mitleid ergriffen.

„Lassen Sie mich! Es ist jetzt nicht der

Moment — wie rechnen schon mit einander ab! — Lassen Sie mich . . .“

Und er wehrte Joël ab zu folgen, während er eiligt um die nächste Ecke bog.

Wie verfiel sich er selbst aufs Ungeheure durch die Straßen. Der Mann hat recht! Der Ruf des Mädchens ist vernichtet — kein Geld der Welt vermag ihn herzustellen, denn der Teufel glaubt nicht an die Schändlichkeit dieses Zufalls. Welche Sühne könnte ich leisten? Geld wäre trivial — und widerförmig, ihm, dem Vater, solches anzubieten!

Der Gedanke an einen Ausweg fiel ihm an. Sein Geschick für immer an das ihre zu fesseln — wie zu heirathen?

Das bedeutete für seine Familie, für seinen Vater, das Ende der Welt! — Und er belag sich, daß er dennoch den Mut haben würde, den Schritt zu thun, der ganzen Welt zum Trost — wenn sie nur am Leben bliebe — nur das!

Aber sie wird und kann nicht am Leben bleiben! Der Sanitätsrath hat ihm erst heute Mittag jede Hoffnung geraubt.

Ein Ehever sprechen? Das länge hier im Angesicht des sicheren Todes wie ein entweichender Dohn.

In der Villa Joël zu Charlottenburg wurde der Geburtstag des Chefs gefeiert; zugleich das Gründungsfest des Berliner Saufes. Magnus durfte und konnte nicht fern bleiben, ein triftiger Verwandter fand sich nicht. Doch würde er Gelegenheit ergreifen, sich zeitig genug zu entfernen — denn die Geliebte lag im Sterben.

Herr Silberbrand Joël, der seit fünfzehn Jahren ver-

Sonntagsblatt. Illustrirte Unterhaltungsbeilage
zur "Marburger Zeitung" (št. 3, 16. 1. 1898).

Če si ogledamo tabelo naklade časopisja na Štajerskem v letih 1886–1894 in 1901–1911,⁴⁷ ugotovimo, da so literarne priloge pripomogle k večjemu številu bralstva "Marburgerce". Leta 1886 je v drugem kvartalu imela nedeljska izdaja časnika 575 izvodov naklade, medtem ko je v tretjem kvartalu, po začetku izhajanja *Sonntags-Beilage der "Marburger Zeitung"*, narasla že na 730 izvodov. To število se je nato nekaj let vrtelo okoli 800. Leta 1898, ko izide ilustrirana priloga *Sonntagsblatt*, predvsem pa leta 1900, ko pride med mariborsko občinstvo *Illustrirtes Sonntagsblatt*, ki je bil zaradi svoje avstro-ogrske zavesti bralstvu bližji, se

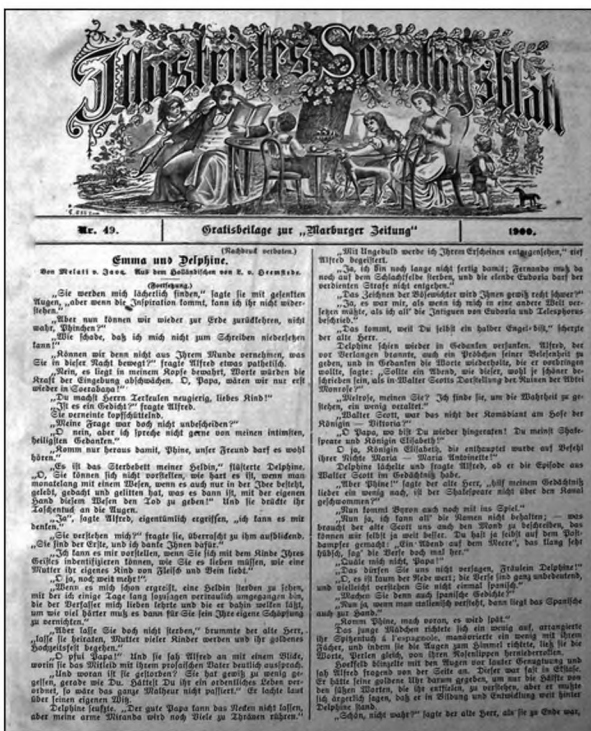
je naklada naglo dvignila. Leta 1902, v drugem kvartalu, je časnik *Marburger Zeitung*, ki so ga tiskali v Leopold Kralikovi tiskarni, dosegel že kar neverjetno naklado 1500 izvodov.

Südsteirische Post [Južnoštajerska pošta]⁴⁸

Z ilustracijami in slikami v časopisju se lahko pohvali tudi druga, slovenska stran. *Südsteirische Post* (1881–1900) z naslednicama *Südsteirische Presse* (1901–1905) in *Südösterreichische Stimmen* (1906–1907) so časniki, ki so v nemškem jeziku

⁴⁷ Prim. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 335–354.

⁴⁸ Časnik hranijo v Univerzitetni knjižnici Maribor (sign. R IV 26, MF 150 a, b; od 1881–1895, 1897–1900).



Illustriertes Sonntagsblatt. Gratisbeilage zur "Marburger Zeitung" (št. 49, 1900).

zastopali slovenske politične težnje konzervativnega tabora.⁴⁹ Ti listi niso pomembni le kot dragocen dokument naše preteklosti, temveč tudi zaradi vloge, ki so jo prevzeli: bili so zavzeti borci, ki so se morali pod pritiskom nemškega kapitala in nemške premoči v mestu boriti za svoj obstoj in slovenski jaz. Program, ki je bil objavljen v prvi številki prvega mariborskega slovenskega patriot-skega lista v nemškem jeziku *Südsteirische Post*, je obljubljal, da časnik ne bo zastopal le interesov Maribora, ki bodo vsekakor v ospredju, temveč se bo ukvarjal tudi s položajem in potrebami drugih spodnještajerskih mest in podeželja, prinašal bo novice, ki bodo objektivno in nepopačeno poročale o dnevnih dogodkih, političnih in gospodarskih vprašanjih ter obravnavale razne ekonomske probleme, "pri vsem tem pa ne bo sovražno nastrojen proti nobeni stranki ali narodnosti in bo poskušal

ublažiti nastala nasprotja med njimi."⁵⁰ To nalogo, ki si jo je zadala *Südsteirische Post*, sta poskušali izpolniti tudi naslednici. A malokdo iz nasprotnega tabora je v tem delu opazil pravičen boj za lasten obstoj. Tako tudi Friedrich Pock, ki je med drugim napisal življenjsko sliko o Petru Roseggerju, še osemnajst let po izidu zadnje številke tega poslednjega lista mariborskih slovenskih patriotov *Südösterreichische Stimmen* o njih ni mogel najti lepe besede: "Diese der mächtigsten slowenischen Partei dienenden Blätter [- *Südsteirische Post*, *Südsteirische Presse* und *Südösterreichische Stimmen* -], die die slawischen nationalen Forderungen rücksichtslos vertraten, suchten den Selbsterhaltungsbestrebungen des untersteirischen Deutschtums, die sie als 'Hochverrat' brandmarkten, durch aufdringliche Betonung des österreichischen Staatsgedankens zu begegnen."⁵¹

Prva številka *Südsteirische Post* je izšla 6. aprila 1881. Takoj na prvi strani, v uvodnem članku, se je pred očmi bralcev bohotil razkošen prostor, delovna soba carja Aleksandra II. iz zimskega dvorca v St. Peterburgu, kjer je bil le-ta 13. marca istega leta umorjen: "Unsere Leser dürfte es interessieren, das Arbeitszimmer des jüngst durch ruchlose Hand ermordeten russischen Kaisers abgebildet zu sehen, und beginnen wir damit, die Reihe der von uns avisirten Illustrationen."⁵² Tej ilustraciji sledi še 38 slik v različnih številkah lista, ki so izredno popestrile strani *Südsteirische Post*, še zlasti ker bralci tega do tedaj niso bili vajeni. Slike so nadomeščale uvodne članke in, včasih namesto njih, prinašale razna poročila in novosti iz monarhije in sveta. Zadnja ilustracija, kjer je upodobljen Cölestin Joseph Ganglbauer, dunajski nadškof, je objavljena 15. novembra 1881 v 65. številki lista.⁵³ Od tedaj dalje na strani *Südsteirische Post* ilustracije niso več zašle. Razloge za to lahko pripisujemo dvema faktorjema. Prvi je bil pridobljen ugled časnika v ožjem mariborskem in

⁴⁹ S temi mariborskimi listi lahko primerjamo ljubljanski časnik *Triglav*, ki je izhajal od januarja 1865 do septembra 1870 in si je prav tako zadal nalogo, zastopati slovenske domovinske interese v nemškem jeziku (prim. Žigon, *Nemški časnik za slovenske interese – Triglav*), ali pa *Carniolio*, ki je v letih od 1838 do 1844 razveseljevala ljubljansko bralsko publiko (prim. Miladinović Zalaznik, *Das literarische und kritische Schaffen*; ista: Theaterkritik; ista: *Deutsch-slowenische literarische Wechselbeziehungen*). Eden izmed poglavitnih ciljev vseh teh časnikov je bil, informirati Nemce o slovenskih težnjah s slovenskega stališča.

⁵⁰ Kramberger, Nemško časopisje v Mariboru v 19. stoletju, str. 44.; prim. tudi Was wir wünschen. *Südsteirische Post*, št. 1, 6. 4. 1881, nepaginirano.

⁵¹ Pock, Von der deutschen Presse, str. 186. Besedilo v slovenskem prevodu: "Listi *Südsteirische Post*, *Südsteirische Presse* in *Südösterreichische Stimmen*, ki služijo najmočnejši slovenski stranki in ki so brezobzirno zagovarjali slovanske nacionalne zahteve, so iskali samoohranitvena prizadevanja med spodnještajerskim nemštvom, ki so ga ožigosala z 'veleizdajo', z vsiljivim poudarjanjem avstrijske državne misli." [Prevod P. K.]

⁵² *Südsteirische Post*, št. 1, 6. 4. 1881, nepaginirano. Besedilo v slovenskem prevodu: "Naše bralce bo verjetno zanimala slika, na kateri je upodobljena delovna soba pred kratkim umorjenega ruskega cesarja, in z njo začnemo vrsto ilustracij, ki jih bomo v časniku natisnili." [Prevod P. K.]

⁵³ Prim. *Südsteirische Post*, št. 65, 15. 11. 1881, nepaginirano.



Prva številka nemškega časnika, ki se je zavzemal za interese Slovencev (Südsteirische Post, št. 1, 6. 4. 1881).

širšem spodnještajerskem časnikarskem področju ter z njim povezano večje število bralcev. Drugi razlog je bil tesno povezan s prvim, zlasti pa še s financami. Ilustracije, ki so višale stroške vsake številke lista, so se morale umakniti veliko donosnejšim oglasom. Objavo le-teh so naročniki seveda morali plačati, list pa je s tem dobil finančno podlago za nadaljnje izhajanje.⁵⁴

Spaßvogel [Pavliha]⁵⁵

V časniku *Südsteirische Post* so ilustracije

objavljali le v prvem letu izhajanja. Po letu 1881 na njegovih straneh slikovnih popestritev ni več zaslediti. Zato je toliko bolj zanimivo, da se je uredništvo leta 1899 odločilo skupaj s časnikom prodajati tudi humoristično prilogo *Spaßvogel*.⁵⁶ Edina ohranjena številka je vezana med strani časnika in nosi datum 25. november 1900. *Spaßvogel* je bil krščanski humoristični list, ki je kot ilustrirana priloga spremljal več listov, med drugim tudi mariborsko *Južnoštajersko pošto*. S prve strani ohranjene 43. številke lahko razberemo, da je priloga tedaj izhajala šele drugo leto.⁵⁷ Hermann Sagl pa v svoji bibliografiji avstrijskih časnikov

⁵⁴ Izid številke časnika ali časopisa so financirali z oglasi (in ne s številom prodanih izvodov). Število oglasov je vedno pričalo o branosti neke publikacije. Več ko je oglasov, bolj je brana.

⁵⁵ V originalu je uporabljen sledeči zapis: *Spaßvogel*.

⁵⁶ Izdajatelj lista je bila graška založniška družba Austria', tiskani pa je bil v c. kr. univerzitetni tiskarni Styria' (prim. *Spaßvogel*, št. 43, 25. 11. 1900, str. 8).

⁵⁷ Prim. *Spaßvogel*, št. 43, 25. 11. 1900, str. 1.

navaja, da naj bi izhajala v letih 1895 do 1901, česar pa na podlagi ohranjene številke ni mogoče potrditi.⁵⁸ Uvodoma se je *Spaßvogel* predstavil kot priloga trinajstih listov,⁵⁹ abonirati pa ga je bilo mogoče tudi kot samostojni list.⁶⁰ *Spaßvogel* je torej lep primer, kako so si različni listi finančno delili breme izhajanja priloge, ki naj bi dvignila prodajo glavnega lista. Pri tem je zanimivo tudi to, da je uredništvo *Spaßvogla* le-tega distribuiralo tudi samostojno. Vsebinsko je bil koncipiran tako, da je ustregel različnim potrebam. Tako so njegove strani polnile šale, anekdote, rime, uganke, pesmi, balade, zgodbe z zabavno vsebino, ilustrirani del pa duhovite karikature. Od osmih strani, ki jih je list imel, je bila sedma rezervirana za oglase, na osmi pa je anonimni avtor pod naslovom *In jedem Haushalte [V vsakem gospodinjstvu]* razpravljal o koristnih, uporabnih ter nepogrešljivih rečeh v gospodinjstvih tako velike gospode kakor tudi preprostega kmeta.

Sonntagsblumen [Nedeljske rože]

Ko *Südsteirische Post* dne 29. decembra 1900 izide zadnjikrat, zamrejo tudi ilustracije in ilustrirane priloge v nemškem časopisju mariborskih slovenskih patriotov. Šele po petih letih je s časnikom *Südösterreichische Stimmen*, dne 2. januarja 1906, začela izhajati ilustrirana priloga *Sonntagsblumen*. Časnik *Südösterreichische Stimmen*, ki je izhajal od 2. januarja 1906 do 28. septembra 1907 trikrat tedensko, je prav tako kot njegov predhodnik obljubljal, da bo v vseh ozirih nepristranski list, ki bo poročal o političnih dogajanjih znotraj monarhije kot tudi izven njenih meja, zanesljivo bo informiral o napredku, umetnosti, znanosti, narodnem gospodarstvu ter dnevnih novicah, prinašal bo napete romane, novele in zgodbe, praktične nasvete za trgovino in obrt, poljedelstvo ter gospodinjstvo.⁶¹

Časnik sta dopolnjevali tedenski prilogi: gospodarska priloga *Praktische Mitteilungen für Gewerbe und Handel, Land- und Hauswirtschaft*, ki je prinašala praktične nasvete za trgovino, obrt, kmetijstvo in gospodinjstvo, ter ilustrirana razvedrilna priloga *Sonntagsblumen*, ki je bralce med

drugim razveseljevala z napetimi romani, novelami in lepimi zgodbami. Medtem ko so številke glavnega lista ohranjene skoraj v celoti,⁶² pa se je ohranila le ena številka ilustrirane priloge *Sonntagsblumen*, in sicer številka 25, z dne 23. junija 1907. V njej se na osmih straneh poleg uvodnega romana nemškega avtorja Heinricha Köhlerja z naslovom *Trugbilder* in drugih kratkih zabavno-razvedrilnih zgodbic pojavljajo ilustracije, ki kažejo na nemški značaj priloge. Ta je bralce popeljala na razstavo sadnih dreves v Werder (Brandenburg), jim razkazala lepote bernskega višavja, predstavila novega regenta vojvodine Braunschweig, vojvodo Johanna Albrechta, ter portretirala novega kitajskega poslanika v Berlinu z družino. Kot odgovorno uredništvo, tiskarna in založba je navedena delniška družba Badenia iz Karlsruheja, ki deluje še danes. Tako je razumljivo, da so prikazovali teme, ki so se dotikale nemških dežel. Domnevamo lahko, da so tudi ostale številke ilustrirane priloge bile podobno zasnovane.



⁵⁸ Prim. Sagl, *Verzeichnis österreichischer Zeitungen*, str. 302.

⁵⁹ *Spaßvogel* je bil priloga sledečim listom: *Arbeiter- und Gewerbe-Freund*, *Grazer Nachrichten*, *Illustr. Linzer Sonntagsblatt*, *Südsteirische Post*, *Neue Worte am Inn*, *Linzer Volksblatt*, *Rieder Wochenblatt*, *Oberösterr. Volkszeitung*, *Schönberger Zeitung*, *Mährischer Volksbote*, *Iglauer Volksblatt*, *Salzburger Chronik*, [nečitljivo] *Volksblatt* (Prim. *Spaßvogel*, št. 43, 25. 11. 1900, str. 1).

⁶⁰ Prim. *Spaßvogel*, št. 43, 25. 11. 1900, str. 1: "Bezugsbedingungen: Jährlich 4K, halbjährlich 2K, vierteljährlich 1K sammt Postzusendung."

⁶¹ Prim. *Südösterreichische Stimmen*, št. 1, 2. 1. 1906, nepaginirano.

Edina ohranjena številka priloge pri nas; *Sonntagsblumen*, št. 25, 23. 6. 1907.

⁶² V Sloveniji edini popolni komplet *Südösterreichische Stimmen* hrani Univerzitetna knjižnica Maribor (sign. R IV 125, Mf 152).

**Himmelsgarten [Nebeški vrt]
in Illustrierte Sonntagsbeilage
[Ilustrirana nedeljska priloga]**

Friedrich Pock v svojem članku *Von der deutschen Presse in Untersteier* navaja še en ilustrirani katoliški otroški list, *Himmelsgarten, Illustrierte Blätter für die Kinderwelt*, ki ga je v letu 1888 ustanovila Josefina Jurik in je izhajal v nemškem, italijanskem, angleškem, francoskem, madžarskem, češkem, hrvaškem, slovaškem, ukrajinskem, romunskem, litovskem, vendskem in poljskem jeziku.⁶³ Drugje o tem listu ni najti nobenih sledi. Prav tako pozabljen, ohranjen le na policah knjižnice Karl-Franzens-Universität Gradec⁶⁴ in avstrijske narodne knjižnice na Dunaju,⁶⁵ je tudi tednik *Untersteirische Volkszeitung*. List, ki je začel izhajati oktobra 1909, je spremljala ilustrirana priloga *Illustrierte Sonntagsbeilage*, ki naj bi bila po podatkih Hermanna Sagla tiskana v Mariboru.⁶⁶

Sklep

Namen uredništev ilustriranih listov ter listov, ki so jih spremljale ilustrirane priloge, je bil privabiti več bralcev in povečati naklado. Zato so publiki prikazovali malo znane kraje in dežele, jo popeljali v dvore, palače in parlamentarne dvorane, kjer je spoznala kronane glave in druge pomembne osebnosti, ter ji razkazali različne arhitekturne dosežke, posebnosti drugih kultur in tudi ožjo domovino. A zgodbe ilustriranih listov se v nečem razlikujejo od zgodb ilustriranih prilog. Ilustracije so časopisom in časnikom služile le za popestritev, medtem ko so za priloge predstavljale njihov glavni sestavni del.

Časnik *Südsteirische Post* so ilustracije spremljale samo v prvem letniku in še to ne ves čas. Izdajanje nemškega časnika, ki se je boril za interese Slovencev, je bil že tako ali tako trn v peti mnogim, tako tistim iz nemškega tabora kot nekaterim iz slovenskega, ki so bili prepričani, da Slovenci ne potrebujemo informativnega organa v nemškem jeziku. Ilustracije v uvodnem članku, ki se lahko pohvalijo kot prve časopisne ilustracije na Spodnjem Štajerskem nasploh, so bile zato zagotovo močan magnet in so privlačile in privabile tudi najvztrajnejše nasprotnike. Po skoraj devetih

mesecih je bil časnik lahko ponosen na doseženo, saj si je v kratkem času pridobil ugled in si priboril svoj mesto med priznanimi časopisi;⁶⁷ tako ilustracije za pridobivanje bralcev in naročnikov niso bile več potrebne in nastali prostor so namenili donosnejšim oglasom, katerih število je z branostjo lista naraščalo. Domnevamo lahko, da sta bili tudi zgodbi obeh ostalih spodnještajerskih časnikov, katoliškega lista *Himmelsgarten* in domovinskega lista *Deutsche-jugoslawische illustrierte Zeitung*, podobni – s pomočjo ilustracij narediti časnik privlačnejši za množice. In to je bil tudi namen, h kateremu so uredništva glavnih listov stremela, ko so se odločala za izdajanje ilustriranih prilog.

Omenjene priloge, vse podobno zasnovane, so poleg ilustracij in razvedrilnih, včasih celo trivialnih romanov, novel in črtic prinašale še mnogo zanimivega, zabavnega in poučnega branja ter tako skrbele za vse okuse in starosti bralcev. Se pa v eni odločilni točki razlikujejo med seboj: medtem ko je bilo pet spodnještajerskih ilustriranih prilog natisnjenih in izdanih v Nemčiji (*Illustriertes Unterhaltungsblatt* in *Illustriertes Familienblatt* v Stuttgartu, *Sonntagsblatt* in *Das Leben im Bild* v Berlinu, *Sonntagsblumen* pa v Karlsruheju) ter so temu primerno v ospredje postavljale nemško cesarstvo in vsenemški duh, so dve prilogi, *Illustriertes Sonntagsblatt* in *Illustrierte Sonntagsbeilage*,⁶⁸ tiskali in izdajali v Mariboru in sta prinašali predvsem novice in dogodke iz avstro-ogrske monarhije.⁶⁹

Zakaj je bila večina prilog izdanih izven meja naše taktatne države, lahko le ugibamo. Dejstvo je, da vse te priloge niso bile tiskane samo za en list, temveč so spremljale več različnih listov. S tem so bili stroški, povezani s tiskom ter izdajo prilog, znatno manjši, kar je omogočilo tudi časnikom z manjšimi nakladami,⁷⁰ da so sploh lahko imeli tedenske ilustrirane priloge. Lep primer je priloga *Das Leben im Bild*, ki je bila tiskana v Berlinu, in je poleg v Celju izhajajočega časnika *Deutsche Zeitung* spremljala več kot 40 drugih listov,⁷¹ ali

⁶³ Prim. Pock, *Von der deutschen Presse*, str. 188.

⁶⁴ Prim. Knjižnica Karl-Franzens-Universität, Gradec (sign. I 614.895); prim. tudi Berčič, *Tiskarstvo na Slovenskem*, str. 176; Sagl, *Verzeichnis österreichischer Zeitungen*, str. 128, 333; Žigon, *Deutschsprachige Presse in Slowenien*, 3. del, str. 177.

⁶⁵ Prim. Österreichische Nationalbibliothek Dunaj (sign. MF 5171).

⁶⁶ Prim. Sagl, *Verzeichnis österreichischer Zeitungen*, str. 128. Več podatkov o tem listu trenutno ni.

⁶⁷ Prim. An unsere P. T. Leser. *Südsteirische Post*, št. 77, 28. 12. 1881, nepaginirano.

⁶⁸ Prim. Sagl, *Verzeichnis österreichischer Zeitungen*, str. 128.

⁶⁹ V to skupino sodi tudi v Gradcu tiskana priloga *Südsteirische Post Spaßvogel*.

⁷⁰ Naklade listov prim. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 335–354.

⁷¹ Priloga je spremljala liste: *Allgäuer Bauernblatt*, *Breslauer Morgen-Zeitung*, *Adlershofer Tageblatt*, *Ketziner Anzeiger*, *Ostdeutsche Landeszeitung*, *Grünberger und Laubacher Anzeigen*, *Borkener Zeitung*, *Hermisdorf-Waidmannsluster*, *Frohnau-Glienicker Zeitung*, *Deutsche Sonntags-Zeitung*, *Caputher Zeitung und Anzeiger für Michendorf und Saarmund*, *Sternberger Lokal-Anzeiger*, *Königsberger Zeitung*, *Sonnenburger Anzeiger*, *Brücker Zeitung*, *Die Wacht im Osten*, *Freiburger Tagespost*,

pa *Illustriertes Familienblatt*, ki je bila priloga ptujskega lista *Deutsches Wochenblatt für Untersteiermark*, poleg tega pa še petih drugih nemških listov v monarhiji (*Villacher Zeitung* iz Beljaka, *Steirische Rundschau* iz Lipnice, *Radkersburger Wochenblatt* iz Radgone, *Steyrer Blätter für Ernst und Scherz* iz Steyra ter *Österreichische Volks-Presse* z Dunaja).⁷² Prav tako so tudi priloge *Illustriertes Unterhaltungsblatt*, *Sonntagsblatt*, *Spaßvogel* in *Sonntagsblumen* razveseljevale bralce različnih listov.⁷³

In kaj se je zgodilo z ilustriranima prilogama *Marburger Zeitung* in *Untersteirische Volkszeitung*, ki sta, kot že omenjeno, izhajali v Mariboru? Uredništvo "Marburgerca", časnika s precejšnjo naklado,⁷⁴ je svojo prvo ilustrirano prilogo, *Sonntagsblatt*, naročalo v Berlinu pri tiskarju Georgu E. Naglu. To je prejelo dve leti, nato pa je časnik dobil svojo lastno, samo njemu pripadajočo prilogo *Illustriertes Sonntagsblatt*. Tiskana je bila v tiskarni Leopolda Kralika, tako kot glavni list. "Marburgerca" je bila najbolj bran list Maribora in okolice. Finančnih skrbi ni imela, tako si je lahko privoščila tudi svojo ilustrirano prilogo. Kako pa je *Untersteirische Volkszeitung*, časnik z naklado 700 izvodov,⁷⁵ prišel do svoje ilustrirane priloge, lahko samo ugibamo. List je bil tiskan v tiskarni Karla Rabitscha,⁷⁶ ki je sprva bilo podjetje za litografijo in kamnotisk. Tudi ko je leta 1909 uspelo ustanoviteljevemu sinu Karlu Rabitschu dobiti dovoljenje za ureditev popolne tiskarne, je tiskarsko delo vendarle še naprej zaostajalo za litografskim.⁷⁷ Ravno dejstvo, da sta bili Rabitschevi litografija in tiskarna združeni pod eno streho, ponuja razlago, zakaj je majhen list, kot je bil *Untersteirische Volkszeitung*, prišel do svoje lastne priloge. Tiskar jo je brez pretiranih dodatnih stroškov natisnil kar sam.

Oberbadische Volkszeitung, *Ingolstädter Tagblatt*, *Gothaisches Tageblatt*, *Benrather Tageblatt*, *General-Anzeiger*, *Bayrisches Familienblatt*, *Kötzinger Volkszeitung*, *Bamberger Volksblatt*, *Erdinger Anzeiger*, *Lichtenfelser neueste Nachrichten*, *Dingolfinger Anzeiger*, *Amberger Volkszeitung*, *Erlanger Tagblatt*, *Lindenberger Tagblatt*, *Kelheimer Altmühl-Bote*, *Altmühl-Bote*, *Neustädter Anzeigebblatt*, *Der Nachbar aus Franken*, *Oberbayrischer Bote*, *Neumarkter Tagblatt*, *Lokal-Anzeiger für Heimenkirch und Umgebung*, *Fürther Anzeiger*, *Westfälischer Merkur*, *Karlsruher Tagblatt*, *Alt-Tätscher Gemeindebote* (prim. BVB, BSZ, GBV, HeBIS, HBZ, StaBi, ZDB).

⁷² Prim. Österreichischer Bibliothekenverbund: Zeitschriftenbestände.

⁷³ Prim. Sagl, *Verzeichnis österreichischer Zeitungen*, str. 135, 136, 299; prim. tudi Österreichischer Bibliothekenverbund: Zeitschriftenbestände; ZDB.

⁷⁴ Prim. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 335–354.

⁷⁵ Prim. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 352–354.

⁷⁶ Karl Rabitsch je prišel iz Gradca ter se je poskušal v mestu ob Dravi uveljaviti kot tiskarski strokovnjak (prim. Berčič, *Tiskarstvo na Slovenskem*, str. 175).

⁷⁷ Prim. Berčič, *Tiskarstvo na Slovenskem*, str. 175.

Trije listi, osem prilog, enajst zgodb; individualnih, a vendarle tako podobnih. Ne samo časniki, ki so že samo s svojo vsebino, pa naj je bila še tako nepolitična, na tak ali drugačen način vplivali na bralsko publiko, temveč so tudi priloge dajale svojevrsten pečat publicistični podobi Spodnje Štajerske in prav vsaka od njih je uresničila svojo temeljno nalogo – bila je branje za razvedrilo in kratek čas.

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISNI VIRI

- Südsteirische Post*, 1881.
Pettauer Zeitung, 1890–1904.
Illustriertes Unterhaltungsblatt, 1896–1904.
Pettauer Montag-Zeitung, deutschnationales Organ für Untersteiermark, 1898.
Sonntagsblatt, 1898–1900.
Spaßvogel, 1900.
Illustriertes Sonntagsblatt, 1900, 1901.
Deutsches Wochenblatt für Untersteiermark, 1901.
Illustriertes Familienblatt, 1901.
Südsteirische Presse, 1905.
Südösterreichische Stimmen, 1906–1907.
Sonntagsblumen, 1907.
Cillier Zeitung, 1929.
Deutsche Zeitung, 1929, 1930, 1937.
Das Leben im Bild, 1929–1936.
Deutsche-jugoslawische illustrierte Zeitung, 1936.

LITERATURA

- Berčič, Branko: *Tiskarstvo na Slovenskem. Zgodovinski oris*. Ljubljana : Odbor za proslavo 100-letnice grafične organizacije na Slovenskem, 1968.
 Cvirn, Janez: *Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*. Maribor : Založba Obzorja, 1997.
 Friedländer, Saul: *Bertelsmann im Dritten Reich*. München : Bertelsmann, 2002.
 Gaber, Ante: Skozi stoletja za našim novinarstvom. *Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937. Ob 140 letnici Vodnikovih "Lublanskih noviz" in 30 letnici svoje stanovske organizacije izdali slovenski novinarji* (ur. Božidar Borko). Ljubljana : Jugoslovansko novinarsko združenje, Ljubljanska sekcija, 1937, str. 179–223.
 Kramberger, Petra: Nemško časopisje v Mariboru v 19. stoletju. *Kronika*, 53, 2005, št. 1, str. 37–52.
 Miladinović Zalaznik, Mira: *Das literarische und kritische Schaffen in der deutschen Zeitschrift Carniolia (Ljubljana, 1838–1844) mit besonderem Hinblick auf das Vaterländische (Literaria in kritiska ustvarjalnost v nemški reviji Carniolia (Ljubljana, 1838–1844) s posebnim*

- ozirom na domovinskost*). Doktorska disertacija. Ljubljana : Filozofska fakulteta, 1994.
- Miladinović Zalaznik, Mira: Theaterkritik in der Zeitschrift "Carniola". *Methodologische und literarhistorische Studien zur deutschen Literatur Ostmittel- und Südosteuropas* (ur. Anton Schwob). Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks, Reihe B: Wissenschaftliche Arbeiten, 67. München : Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 1994, str. 67–79.
- Miladinović Zalaznik, Mira: Das Revolutionsjahr 1848 in den Laibacher Blättern Laibacher Zeitung, Illyrisches Blatt und Kmetijske in rokodelske novice. *Literarisches Leben in Österreich 1848–1890* (ur. Klaus Amann, Hubert Lengauer in Karl Wagner). Wien, Köln, Weimar : Böhlau, 2000, str. 601–623.
- Miladinović Zalaznik, Mira: *Deutsch-slowenische literarische Wechselbeziehungen*. Ljubljana : Oddelek za germanistiko z nederlandistiko in skandinavistiko Filozofske fakultete, 2002.
- Österreichisches biographisches Lexikon* (ÖBL), 3. knjiga. Graz, Köln : H. Böhlau, 1965.
- Pock, Friedrich: Von der deutschen Presse in Untersteier. *Südsteiermark. Ein Gedenkbuch* (ur. Franz Hausmann). Graz : Ullr. Mosers, 1925, str. 182–189.
- Reisp, Branko: Prvi (protestantski) tiskar na Slovenskem Janez Mandelc. *Zgodovinski časopis*, 47, 1993, št. 4, str. 509–514.
- Sagl, Hermann; Lang, Ladislaus: *Verzeichnis österreichischer Zeitungen 1800–1945*. Wien : Österreichische Nationalbibliothek, 1993.
- Šlibar, Neva: Von einer, die auszog, das Fürchten zu lernen: Alma M. Karlns einsame Weltreise. *Scripta*, 5, 1996, št. 9, str. 10–13.
- Šlibar, Vladimir: Članki Alme M. Karlin v Cillier Zeitung 1920–1928. *Celjski zbornik*, 1988, str. 191–198.
- Vatovec, Fran: *Slovenski časniki 1557–1843*. Maribor : Obzorja, 1961.
- Žigon, Tanja: *Nemško časopisje na Slovenskem*. Ljubljana : Študentska založba Scripta, 2001.
- Žigon, Tanja: *Nemški časnik za slovenske interese – Triglav (1865–1870)*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004.
- Žigon, Tanja: Deutschsprachige Presse in Slowenien (1707–1945). 1. Teil: Deutschsprachige Presse in Krain bis 1860. *Berichte und Forschungen*. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, 12. München : R. Oldenbourg Verlag, 2004, str. 199–240.
- Žigon, Tanja: Deutschsprachige Presse in Slowenien (1707–1945). 2. Teil: Deutschsprachige Presse in Krain von 1860 bis 1945 und 3. Teil: Die deutschsprachige Presse in der Untersteiermark, in Kärnten, in Görz und in Triest. *Berichte und Forschungen*. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, 13. München : R. Oldenbourg Verlag, 2005, str. 155–205.

SEZNAM PODATKOVNIH BAZ

- BSZ, Bibliotheksservice-Zentrum Baden-Württemberg, <http://swb.bsz-bw.de/>.
- BVB, Bibliotheksverbund Bayern, <http://bvba2.bib-bvb.de/V?RN=221424639>.
- GBV, Gemeinsamer Verbundkatalog, <http://gso.gbv.de/>.
- HBZ Verbundkatalog, <http://193.30.112.134/F>.
- HeBIS, Hessischer Verbundkatalog, <http://cbsprod.rz.uni-frankfurt.de/>.
- Österreichischer Bibliothekenverbund: Zeitschriftenbestände, <http://www.bibvb.ac.at/verbund-opac.htm>.
- Projekt Historischer Roman, Universität Innsbruck, Institut für Germanistik, http://histrom.literature.at/cgi/wrapcgi.cgi?wrap_config=hr_all.cfg&nr=20190.
- StaBi, Staatsbibliothek zu Berlin, <http://sbbweb1.sbb.spk-berlin.de:8080/>.
- ZDB, Zeitschriftendatenbank, <http://dispatch.opac.ddb.de/>.



ZUSAMMENFASSUNG

Die deutschsprachige illustrierte Publizistik in der Untersteiermark

Mit der Zeit der Aufklärung brach nicht nur für die Dichtung, sondern auch für die Presse eine neue Ära an. Von nun an sollten die Zeitungen und Zeitschriften nicht nur belehren, sondern auch unterhalten. In diesem Sinne bemühten sich auch die Redakteure der untersteierischen Lokalblätter des 19. und des Anfangs des 20. Jahrhunderts, diese dem Geschmack der Unterhaltung suchenden Publikums zu gestalten.

Um die Auflage zu erhöhen, wurden den Zeitungen und Zeitschriften veranschaulichende Bildbeigaben beigelegt, die entweder in den Hauptblättern selbst abgedruckt oder in der Form einer illustrierten Beilage den Presseorganen erschienen sind. Die Leser waren begeistert, denn vor ihren Augen stiegen die Bilder der unbekannten Orte und Landschaften empor, sie konnten die fremden Höfe und Paläste bewundern, es wurden auf den Illustrationen aber auch Meister-

werke der Architektur und die Besonderheiten anderer Kulturen dargestellt.

Im vorliegenden Beitrag wurden elf deutschsprachige illustrierte Blätter aus Ptuj [Pettau], Celje [Cilli] und Maribor [Marburg an der Drau] analysiert und untersucht. Während in Krainer Hauptstadt Ljubljana [Laibach] die erste "Illustrierte", *Ein Wahrhaftige und Erschröckliche Neuwe Zeytung*, bereits 1578 erschien, wurden die ersten Illustrationen in der Untersteiermark erst drei Jahrhunderte später, im Jahr 1881, in der Mariborer politischen Zeitung *Südsteirische Post* abgedruckt. Um den Leserkreis zu vergrößern, entschieden sich auch die katholische Kinderzeitschrift *Himmelsgarten* und die dreisprachige *Deutsche-jugoslawische illustrierte Zeitung* ihre Beiträge durch Bildmaterialien zu veranschaulichen. Ein ähnliches Ziel verfolgten auch die

Redaktionen der anderen untersteirischen Hauptblätter, die sich für die Herausgabe einer illustrierten Beilage entschlossen hatten. In den Beilagen wurden neben Illustrationen und unterhaltenden Romanen, auch Novellen und Erzählungen wie auch viel Interessantes, Unterhaltendes und Belehrendes veröffentlicht. Obwohl die Beilagen sich dem Inhalt und dem Konzept nach sehr ähnelten, gab es doch einen wesentlichen Unterschied: Während fünf Beilagen (*Illustriertes Unterhaltungsblatt*, *Illustriertes Familienblatt*, *Das Leben im Bild*, *Sonntagsblatt* und *Sonntagsblumen*) aus finanziellen Gründen in Deutschland gedruckt und herausgegeben wurden, kamen die nächsten zwei (*Illustriertes Sonntagsblatt* und *Illustrierte Sonntagsbeilage*) in Maribor und die letzte (*Spaßvogel*) in Graz aus der Presse.

1.03 Kratek znanstveni prispevek

UDK 392.61:395-058.232

prejeto: 16. 1. 2006

**Peter Vodopivec**

dr., univ. profesor in znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana

e-mail: peter.vodopivec@inz.si

O ženitni ponudbi ljubljanskega odvetnika hčerki trgovca Seuniga

IZVLEČEK

Članek predstavlja ljubezensko pismo, s katerim je leta 1895 ljubljanski odvetniški pripravnik dr. Josip Furlan zasnubil hčerko ljubljanskega trgovca Josipa Seuniga. Avtor Furlanovo ljubezensko izpoved in ženitno ponudbo primerja z navodili za pisanje takšnih pisem in priročniki o dostojnem vedenju, pri tem pa oriše tudi obe družini (Furlanove in Seunigove). Furlan je bil namreč kmečki sin, ki je s šolanjem in študijem na Pravni fakulteti na Dunaju postal meščan, njegova izvoljenka in soproga pa je bila hči trgovca. Iz njune zveze se je rodilo šest otrok, ki so bili in ostali vsi meščani. Toda Furlan je bil hkrati vse do smrti močno navezan tudi na domači kraj, kjer si je pred prvo svetovno vojno uredil počitniško postojanko.

KLJUČNE BESEDE

ženitna ponudba, ljubezen, snubljenje, pravila lepega vedenja, meščanstvo

SUMMARY

ON MARRIAGE PROPOSAL BY A LJUBLJANA LAWYER TO THE DAUGHTER OF THE TRADESMAN SEUNIG

The article presents the love letter in which Josip Furlan, a lawyer probationer from Ljubljana, proposed marriage to the daughter of the tradesman Josip Seunig from Ljubljana. The author compares Furlan's love confession and marriage proposal with instructions for writing such letters and manuals on proper conduct, and as well describes the both families (the Furlan and the Seunig families). Furlan was namely a peasant's son who by educating and studying at the Faculty of Law in Vienna became a townsman while his chosen bride and wife was a tradesman's daughter. Six children were born in their marriage who all were and remained townspeople. However, Furlan remained strongly attached to his native place where he before World War I, had arranged himself a holiday home.

KEY WORDS

marriage proposal, love, proposing, proper conduct rules, citizenry

*Trem generacijam Katink,
Prababici, babici, mami*

Dr. Josip Furlan je bil moj praded. Rojen je bil leta 1866 v domači hiši na Mirkah pri Vrhniku. Mirke (po latinski besedi murus: zid – v bližini naselja so našli rimske ostanke) je franciscejski kataster opisoval kot "vas" na skrajnem zahodu katastrske občine Verd in ob vzhodni meji občine Vrhnika. Vseeno se zdi oznaka "vas" za tedanji kmečki zaselek na delno kamnitem pomolu med kraškima izviroma Male in Velike Ljublanice pretirana. Na Mirkah je bilo v prvi polovici 19. stoletja nekaj več kot dvajset hiš in gospodarskih poslopij. Stanovanjske hiše naj bi bile sicer res kamnite, toda v "vasi" ni živelo več kot šest ali osem družin. Vse so se preživljale s poljedelstvom in živinorejo, sadovnjakov in zelenjavnih vrtov pa je bilo malo.¹ Do konca 19. stoletja se je podoba Mirk komaj kaj spremenila. Še v času med obema svetovnima vojnima so bili glavni proizvodi prebivalcev mleko, perutnina, jajca in les.²

Oče dr. Josipa Furlana – Štefan po imenu – je bil kmet in tudi njegov oče Martin je bil kmet. Furlani so imeli na Mirkah stanovanjsko hišo in dve gospodarski poslopji, več najlepših njiv v bližini zaselka in travnik v sami "vasi".³ Na Mirkah so bili torej premožnejši in uspešnejši kmetje. Josipov oče Štefan je v začetku osemdesetih let 19. stoletja povečal hlev, ker naj bi bil stari hlev, kot je trdil v dopisu občinskemu uradu na Vrhniku, "za stanje moje živine mnogo premajhen".⁴ Na podstrešju prostorne, enonadstropne stanovanjske hiše je leta 1888 zgradil dodatno sobo.⁵ Toda sin Josip (nemško Josef) je bil tedaj že zdoma in je že prelomil z družinsko tradicijo. Na Dunaju je s pomočjo Knaflejeve štipendije študiral pravo. Kaj je na očeta Štefana in mati Franjo (rojeno Verbičev, doma iz bližnje Bistre) vplivalo, da sta sina Josipa poslala na študij v cesarsko prestolnico, ni znano. Ugotoviti je bilo mogoče le, da je Josip po končani osnovni šoli na Vrhniku odšel na gimnazijo v Gorico, kjer je leta 1885 maturiral.⁶ Od tam je še isto leto odpotoval na Dunaj. Ko se je po diplomi vrnil na Kranjsko, je bil že meščan. Naselil se je v Ljubljani, kjer se je zaposlil kot odvetniški pripravnik. Okoli leta 1900 je – po skoraj desetletnem pripravništvu – postal samostojen odvetnik. Sprva je stanoval in uradoval na Kongresnem trgu, kjer

so imeli stanovanja in pisarne tudi nekateri drugi ljubljanski odvetniki. Leta 1900 pa se je preselil v bližino sodišča: najprej na Miklošičevo in nato na Sodno (nekaj časa Sodnijsko) ulico.⁷

Dr. Josip Furlan je hčerko ljubljanskega trgovca Josipa Seuniga Katarino, ljubkovalno imenovano Katinko, prvič zagledal leta 1892. Katinka je bila tri leta mlajša od Josipa, saj je bila rojena leta 1869. Njen oče Josip (nemško Josef) Seunig je bil po poklicu čevljar,⁸ predstavljal pa se je kot "trгоvec in posestnik". Bil je namreč lastnik hiše na Marijinem trgu nasproti frančiškanskega samostana, kjer je z družino tudi stanoval, trgovino z usnjem in usnjem izdelki pa je imel na severni strani bližnje Prešernove ulice, kjer je bilo večje število manjših trgovskih lokalov. Pri Seunigovih je bilo šest otrok – štiri sinovi in dve hčeri. Od Katinke je bil mlajši le še brat Karl (imenovan tudi Karol), ki je po očetu nasledil trgovino in jo spremenil v "veletrgovino". S trgovskimi posli so se prav tako ukvarjali drugi Seunigovi sinovi, obe sestri Katinka in Marija pa naj bi imeli – po družinskem izročilu – osnovnošolsko izobrazbo, vendar nobenega posebnege poklica. Mladega odvetniškega pripravnika dr. Josipa Furlana to ni motilo. Katinka ga je že ob prvem srečanju očarala in po dobrih dveh letih znanstva ji je novembra 1894 "razkril svoje srce". Odgovor je bil ohrabrujoč in slabo leto pozneje jo je pismeno zasnubil.

"Spisovniki", tj. priročniki za sestavljanje "ljubavnih in ženitovanjskih pisem", ki so jih z vzorci pisem ter "ugodnih" in "neugodnih" odgovorov v drugi polovici 19. stoletja in pred prvo svetovno vojno izdajali tiskarji in knjigarnarji, so svetovali, naj moški dekletom pišejo "bolj kratko, resno in s poudarkom", hkrati pa naj "pisavo oživijo" s primernimi odlomki "ljubavnih pesmi".⁹ Furlanovo pismo Katinki je bilo v nasprotju s priporočilom, naj bo kratko, razmeroma dolgo, toda začelo se je res z verzi, ki so bili kar snubčevo delo. Prva stran pisma je imela na ta način obliko posvetila in snubec je izvoljenki brez ovinkov in takole razkril svojo ljubezen: *"Katinki! Veselje mi rosi oko, Če gledam Tebe devo krasno, Ker v Tebi vidim rožico, Tak' čisto, srčno, divno, Kot sanjal sem o njej nekdanj, Ko bil mi je domači gaj, Tolažba še edina in veselje"*. Podpis: Dr. J. Furlan.¹⁰

V stvarnem delu pisma je zaljubljeni odvetniški pripravnik prešel s tikanja na vikanje. Uvodoma je še enkrat popisal svoja čustva in hkrati opozoril na

¹ AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, katastrska občina Verd.

² Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 364.

³ AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, katastrska občina Verd.

⁴ ZAL, VRH 2, Občina Vrhnika, Gradbene zadeve 2, 176, 177.

⁵ Prav tam, 178.

⁶ *Fünfundreissigster Jahresbericht des K. K. Staats-Gymnasiums in Görz*, str. 76.

⁷ ZAL, LJU 500, Domovinski oddelek, t. e. 54, domovinski list Dr. Josip Furlan.

⁸ ZAL, LJU 500, t. e. 210, domovinski list Josip Seunig.

⁹ Haderlap, *Zbirka*, str. 1; Silvester, *Spisovnik*, uvod.

¹⁰ Pismo v lasti avtorja. Ohranilo se je v pisni zapuščini Karla Tauberja, moža Josipove in Katinkine hčerke Gabrijele. Podpisani sem ga dobil od njune hčerke Andreje Tauber, za kar se ji lepo zahvaljujem.

svojo stisko, ker njegovi ljubezenski signali niso takoj naleteli na zaželeni odziv.

"Velecenjena gospica!

Prebudili ste me iz sladkih nemirnih sanj, da v Vas gledam zaželeni ideal, kojega sem toliko časa zaman po svetu iskal!

Že takoj prvikrat, ko mi je bila sreča videti Vas pred tremi leti, vzbudila so se mi posebej neznana čutila in želel sem se po Vaši srečni bližini! – Želja sicer se mi je izpolnila, in čast mi je bila, spoznati Vas osebno. A tem bolje sem Vas spoznaval, tem bolje rastlo je tudi srčno čustvo le meni v gorje, ker mi niti jeden mili pogled iz Vašega bistrega očesa ni dal naj manjše nade, da dobe moja čutila pri Vas dragocenjena gospica odgovora!

*Zatajeval sem torej svoja čutila, dokler niso priklopela do vrhunca, ko jih človeško srce ne zmore več obsegati."*¹¹

Po dveh letih negotovosti je prišlo do preobrata.

"Iskreno želel sem se videti, govoriti Vas v novič, da se mi morda pri tej priliki posreči razodeti Vam svoje srce. – In glej sreča mi je bila mila! Prišel je krasni dan 6. novembra, kateri mi bode vedno v najslajšem spominu.

Če bi bil poprej tudi morda še v dvomu, preverjen sem sedaj, da ste Vi gospica isti krasni ideal, po katerem sem že davno želel, in da ste Vi prva, katero iz lastnega nagiba iz dna svojega srca ljubim in čislam. Ugovarjali mi bode sicer, krasna iskreno ljubljena gospica, in priznam Vam tudi, da sem se – sicer vedno v dostojni meji – tu ali tam šalil že s kako drugo gospodično. A prisegam Vam, da čutil enacih nisem še poznal, kakor mi danes kipe iz srca, in zagotavljam Vas, da Vas ljubim tako udano in odkritosrčno kakor le sploh najlepše srce ljubiti zmore".

Tej izpovedi je sledila ženitna ponudba.

"Edino željo le še gojim, namreč da bi moja čutila iskrene ljubezni v Vašem blagem srčku vzbudila enaka čutila! Vam je li torej predraga gospica mogoče odgovarjati mojim čutilom, potem osrečite me, in zagotavljam Vam vedno zvestobo in ljubezen. Potem pa ni sredstva, katero naju bi ločilo do zadnjega zdihljaja!

Vse kar sem in bom naj bode Vaše, vsaki korak in zdihljaj velja naj Vam, in pravo srečo bodem le vžival, ako vidim srečno Vas.

Jaz čutim, da zamorem le z Vam vso srečo doseči, in vsled tega zagotavljam Vas prečastita gospica opetovano, da čutila katera gojim za Vas v svojem srcu, so prava ob enem pa tudi tako blaga in žlahtna, da manjka človeštvu na dostojnih izrazil.

In na koncu prošnja za "veseli odgovor".

"Zamorete me li torej osrečiti vsaj deloma z enakimi čutili, potem počastite me z veselim odgovorom, da zamorem tudi Vaše prečastite starše obvestiti, in krasno nado gojiti, da naju večna zveza zjedini k rajskeму skupnemu življenju. Vi ste gotovo prečastita gospodična prvi kateri zagotavljam, da ste me tako očarali, da želim resno stopiti z Vami v srečno zvezo, ako mi je le tudi Vaše drago srce naklonjeno.

Od Vas je torej moja sreča odvisna. Prosim ne pustite me pre dolgo časa v nestrpni dvombi, ter belježim poljubovaje Vam Vaše mile roke

*Vas iskreno ljubeči Dr. Josip Furlan.
Ljubljana 9./10. 1895"*

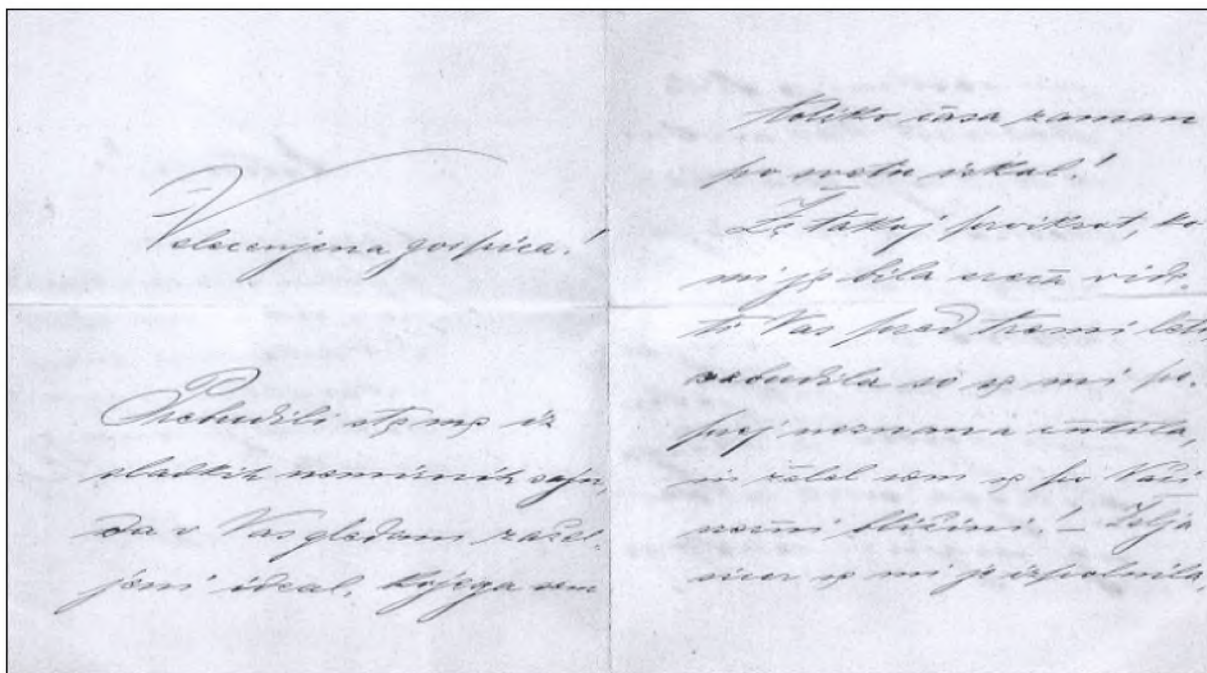
Če Furlanovo pismo Katarini Seunig primerjamo z vzorci "snubilnih pisem", ki so jih priporočali "spisovniki", je očitno, da ga je kljub nekaterim jezikovnim nerodnostim in težavam napisal pismen, izobražen in celo z neprikritimi, četudi ne povsem prepričljivimi literarnimi ambicijami navdahnjen gospod. Več vpljudnostnih oblik je bilo seveda splošno v veljavi in so jih vsebovali tudi "spisovniki". Tako nagovarjanje s "cenjena" ali "velespoštovana gospica", kot vikanje, poudarjanje dekletove lepote, omenjanje snubčeve sreče, ki je odvisna od dekletove privolitve v zakon in zagotavljanje čustev ljubezni, ki so bila za snubca nekaj povsem novega in izjemnega. Zaobljuba o "zvestobi in ljubezni do smrti" bi morala biti po "Slovenskem spisovniku" Andreja Praprotnika, ki ga je leta 1879 izdala Družba sv. Mohorja v Celovcu, celo sestavni del poročne pogodbe.¹² Vikanje je bilo, dokler se nista mladi mož in mlada dama resnično in sporazumno zblížala, prav tako običajni zakon lepega vedenja. Ivan Tavčar in njegova sedemnajst let mlajša Franica sta se sicer res tikala že po slabem mesecu dopisovanja, toda to je bila v stiku med občudujočimi gospodi in občudovanimi gospodičnami, ki so kaj dali na dostojnost, prej izjema kot pravilo.¹³ "Občevanje z ženskami je jedna najnevarnejših skal in v družbinem morji", je opozarjal le z začetnicami I. M. podpisani avtor *Kažipota na polji olike in uljudnosti*, ki ga je leta 1903 v Ljubljani natisnil založnik in knjigar J. Giontini. "Nasproti ženskam bodi vedno uljuden ne glede na njihovo starost in lepoto ..." ¹⁴ Prepričanje, da je mogoče medsebojno privlačnost dveh odraslih ljudi imenovati "ljubezen" šele, ko njun odnos vključuje veliko mero "spoštovanja, občudovanja in nežnosti", je bilo – kot piše ameriški zgodovinar Peter Gay – v 19. stoletju v me-

¹¹ Pismo sem samo prepisal in ga objavljam brez slovničnih ali pravopisnih popravkov.

¹² Praprotnik, *Slovenski spisovnik*, str. 187.

¹³ Tavčar, *Zbrano delo*, 8. knjiga, str. 186–201.

¹⁴ Markič, *Pravila dostojnosti*, str. 16, 20.



Del snubitvenega pisma Josipa Furlana Katarini Seunig iz leta 1895 (zasebna last).

ščanskih krogih splošno razširjeno.¹⁵ Bolj sporno je bilo vprašanje, kakšno vlogo naj ima v ljubezenskem razmerju "čutnost". Sigmund Freud naj bi v začetku 20. stoletja z mislijo, da zahteva "normalni" ljubezenski odnos združitev "nežnosti in čutnosti", sicer povzel široko sprejeto "modrost". Toda načelno povezovanje ljubezni in čustvovanja z erotiko je bilo eno, javno zavzemanje za takšno ljubezen pa nekaj povsem drugega. V meščanskem razumevanju ljubezni je bilo torej v 19. (in tudi še v 20. stoletju) mnogo globokih in nerešenih protislovij ter "neprijetne zadržanosti".¹⁶

Pravila "dostojnosti in lepega vedenja" so bila, kar zadeva izpovedovanje ljubezni, snubitev in poroko, tako stroga in nedvoumna. "Če mlad mož čuti ljubezen do dekleta", je svetoval Kažipot na polji olike, naj ji "skuša" to "nežnim potom razodeti". Urbanus – avtor priljubljene Knjige o lepem vedenju, ki je izšla prvič leta 1910 pri Katoliški bukvarni v Ljubljani, je menil, da je to najbolje storiti ustno, na "primeren in fin način, ob kaki pripravi priložnosti". Če pa bi si snubec "iz kakršnegakoli razloga" to ne upal, naj bi izbranko zaprosil za roko "pismeno" in "sicer v izbranih besedah in stilu na kratko", vendar kolikor mogoče naravnost "in brez izumetničenih fraz, s katerimi pametne in resnično izobražene ženske gotovo ne boš pridobil". Predpogoj vsake misli na zakon, naj bi bila pač "resnična in globoka naravna ljubezen; ne bežno nagnjenje ali gola počutna strast in

plamtenje, kakor se vname čestokrat na plesu, v gostilni in zabavnem lokalu". Da bi "medsebojna ljubezen trajala celo življenje", je bilo po Urbanusu treba, da se "značaja" mladega moža in mlade dame "med seboj dopolnjuječe skladata". "Če se dušna in telesna lepota skladata, je najboljša", je ugotavljal. "Važnejša pa je dušna lepota, visoke čednosti, plemenitosti mišljenja, dobro srce". Toda prav toliko kot vse to, naj bi bila pomembna "gmotna eksitenca", da "moreta zakonca spodobno, čeprav skromno živeti". Urbanus je sicer v izbiri med bogastvom in revščino dopuščal možnost odločitve za zadnjo, "če tako ljubezen, srce veli!", hkrati pa je vendarle poudarjal, da morajo "vsi oziroma tudi srčni odstopiti pred oziroma na telesno in duševno zdravje" ženina in neveste, na kar naj bi se "pri nas" med "kmetiskim in delavskim stanom kakor med meščanskimi krogi še vedno premalo gledalo".¹⁷

Ko se je mladi mož prepričal, da mu je "izvoljeno dekle naklonjeno", so prišli na vrsto starši. Kako se "pri snubitvi postopa na kmetih" naj bi, kot je trdil pisec Kažipota na polji olike in uljudnosti, vedela "vsak stari mož in stara ženica", toda v mestu naj bi bilo "drugače". "Predno snubač stori prvi odločilni korak, pomisli naj, da pot v nevestino srce vodi skozi srce bodoče tašče," je priporočal Kažipot. "Kdor bi premalo cenil vpliv dekletove matere, storil bi veliko napako. Najprvo materina naklonjenost, potem hčerina ljubezen!"¹⁸

¹⁵ Gay, *The Tender Passion*, str. 44–47.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Urbanus, *Knjiga o lepem vedenju*, str. 121–132.

¹⁸ Markič, *Pravila dostojnosti*, str. 32.

Sicer pa bi moral biti snubec v stiku s starši izvoljenke *"skromen, toda odločen"*. *"Prevelika ponižnost"* bi se pač lahko razumela kot *"strahopetnost"*, od snubca in kandidata za ženina pa se je pričakovalo, da je *"možat"*. Vseeno bi snubec ne smel pozabiti *"onega spoštovanja"*, ki naj bi ga bil dolžan *"bodočemu tastu in tašči"*. Zato naj bi ne pretiraval v opisovanju *"svojih osebnih razmer"*, saj je bilo samo po sebi razumljivo, da se bodo *"stariši njegove izvoljenke...na previden način hoteli prepričati o vsem, kar se tiče onega, ki zahteva njihov najdražji zaklad, ljubljeno hčer za ženo"*. In slabo bi bilo za snubca, če bi ga spoznali *"za baharja"*.¹⁹

Dr. Josip Furlan sicer Urbanusove *Knjige o lepem vedenju in Kažipota na polji olike in uljudnosti*, ko je snubil Katinko, ni poznal, saj sta priročnika izšla šele v začetku 20. stoletja, toda vedenjska pravila, ki sta jih razglašala so bila že leta 1895, ko je snubil prihodnjo nevesto, v veljavi in so mu bila očitno znana. Najprej je "nežno" prosil za privolitev izvoljenke, nato najavil obvestilo staršem. Pri popisovanju svojih čustev ni skoparil z besedami. Angleški zgodovinar Theodor Zeldin sicer piše, da so ljudje ljubezen večino zgodovine smatrali za grožnjo posameznikovi in družbeni stabilnosti, saj naj bi bila *"stabilnost višje vrednotena kot svoboda"*,²⁰ toda odkrito izpovedovanje ljubezenskih simpatij in čustev v drugi polovici 19. stoletja tudi med slovenskim meščanstvom ni bilo nekaj neobičajnega. Že "prvi obsežnejši pogovor dveh zaljubljenih src v slovenskem jeziku" med Josipino Turnograjsko in Lovrom Tomanom v petdesetih letih 19. stoletja je kar prekipel v izražanju ljubezenskih občutij.²¹ Oboževanim dekletom so svoje srce nesramežljivo odkrivali tudi drugi slovenski izobraženci in književni ustvarjalci. Svojevrsten rekorder v tem pogledu je bil pisatelj Janko Kersnik, ki je v štirih in pol letih pred poroko (1881) samo prihodnji ženi napisal skoraj tristo pisem, konec osemdesetih let 19. stoletja pa si je v *"romantičnem ljubezenskem zanosu"* dopisoval še s "platonsko" ljubeznijo Marico Nadliškovo, ki naj bi jo – prav tako kot ženo – srčno "ljubil", čeprav naj bi ga z njo – kot je trdil – povezovalo le *"nekaj duševnega"*.²²

Koliko ljubezenskih pisem je v življenju napisal dr. Josip Furlan, ni znano. Ohranjena je le njegova ženitna ponudba Katinki Seunig, prav mogoče pa

je, da je bilo to njegovo ne le prvo, temveč tudi edino ljubezensko pismo. Da ljubezenskih pisem v slovenščini – vsaj do leta 1895, ko je zasnubil Katinko – ni pisal bolj pogosto, kažejo pravopisne in jezikovne zadrege v izpovedi izvoljenke. Najbolj očitna med njimi je bilo zamenjevanje "čustev" s "čutili", čemur bi se lahko izognil že, če bi natančneje pogledal v leta 1894 izdani Pleteršnikov slovensko-nemški slovar. Pleteršnik je nedvoumno razločeval med "čutilom", kar naj bi bil v nemščini *"Sinnesorgan"*, "čutiljaji", ki naj bi bili v nemščini *"Empfindungen"* in *"Gefühle"*, ter "čutstvi", ki naj bi jim ustrezala nemška beseda *"Sinn"*.²³ Kot razkriva pesem Simona Gregorčiča Siromak, pa nejasna in nedosledna uporaba besed "čutilo" in "čustvo" v pogovorni in celo pisani slovenščini konec 19. stoletja ni bila tako neobičajna. Vseeno se ne zdi napačen vtis, da dr. Josip Furlan, čeprav narodno opredeljen Slovenec, ki je dobro poznal domačo govorico, po osmih ali devetih letih nemškega šolanja v knjižni in pisani slovenščini – podobno kot



Katinka in dr. Josip Furlan okoli 1900.

¹⁹ Prav tam.

²⁰ Zeldin, *An Intimate History*, str. 83.

²¹ Delavec, *Nedolžnost in sila*, str. 18–106. Oznaka "prvi obsežnejši pogovor dveh zaljubljenih src v slovenskem jeziku" je iz spremne besede ddr. Igorja Grdine na ovitku knjige.

²² Mihael Glavan, Ogenj črnih oči (Kersnikove nežnosti). *Delo* – Književni listi, 11. septembra 1997. Na članek me je opozoril bibliotekar Igor Zemljčič, za kar se mu lepo zahvaljujem.

²³ Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, str. 117–118. Tako kot Pleteršnikov razlaga besede "čutila", "čut" in "čustvo" tudi Wolfov nemško slovenski slovar. Toda v isti sapi je tudi Simon Gregorčič v pesmi Siromak uporabil besedo "čutilo" za "čustvo". Gl. S. Gregorčič, *Poezije*, Ljubljana 1892, str. 20. Na Gregorčičevo pesem me je opozorila dr. Eva Holz, za kar se ji lepo zahvaljujem.

tudi mnogi drugi slovenski izobraženci – ni bil povsem doma. To bi lahko sklepali še po nekaterih pravopisnih "nezgodah" in pisavi z opaznimi sledovi pisane gotice.

Katinkinega odgovora na Furlanovo pismo ne poznamo, vemo pa, da je bil prijazno pritrديل. V zvezo hčerke Katinke z zaljubljenim odvetniškim pripravnikom sta privolila tudi Josip Seunig in njegova žena Marija. Obe družini – Furlanova in Seunigova sta bili slovenski in čeprav so Seunigovi ostajali pri nemški pisavi priimka (ki bi ga lahko slovensko prevedli v Zevnik), so imeli vsi družinski člani slovenska imena.²⁴ V političnem pogledu sta se snubec Josip in njegov bodoči tast (prav tako Josip) res razhajala, saj je prvi bral *Slovenski narod* in simpatiziral z liberalci, drugemu pa sta bila bliže katoliška stranka in list *Slovenec*. Toda obetajoči odvetniški pripravnik dr. Josip Furlan je bil dobra partija in ob koncu 19. stoletja na Kranjskem in v Ljubljani za možitev zrelemu dekletu ni bilo prav lahko najti primernega ženina. Ne le, da je bilo podobno kot drugod v Evropi tudi na Kranjskem in v Ljubljani žensk več kot moških (v letih 1880–1910 jih je bilo na Kranjskem nekaj več kot 52%, v Ljubljani pa preko 54% prebivalstva), še več: razmerje med spoloma je bilo v starostnih skupinah nad dvajset let, kot opozarja Sabina Ž. Žnidaršič, "za ženske izrazito neugodno", visok je bil odstotek samskih žensk, število porok in poročenih oseb pa se je zmanjševalo.²⁵ Pri tem sta bila poroka in zakon za mlado samsko dekle "še vedno ideal" in, če je bil soprog kolikor toliko ljubezniv, najboljša možnost preživetja. Od sedemdesetih let 19. stoletja je sicer tudi na slovenskem ozemlju naglo naraščalo število zaposlenih žensk, toda ob prevladujoči socialni sestavi in nizki izobrazbeni ravni ženskega prebivalstva so zaposlene pripadnice ženskega spola v veliki večini opravljale dela in poklice, za katere niso bila potrebna posebna znanja in šole, zaposlitveni pogoji pa so bili trši in dohodek nižji kot pri zaposlenih moških. Učne zavode, ki so dekletom posredovali več kot osnovna znanja – torej učiteljišča, meščanske, razne poklicne in srednje dekleške šole – so v deželah s slovenskih prebivalstvom ustanavljali razmeroma pozno, v zadnjih desetletjih 19. in celo šele v začetku 20. stoletja. Še težje se je bilo dekletom prebiti do univerze. Prve Slovenke so se tako na dunajsko almo mater Rudolfo vpisale zadnje desetletje pred prvo svetovno vojno. Moški kolegi dekletom pri uveljavljanju na akademskih tleh zvečine niso bili v veliko pomoč. Ob promociji prve doktorice na dunajski univerzi leta 1897 so glasno negodovali, slovensko katoliško študentsko

glasilo Zora pa je ustanoviteljice prvega študentskega društva na dunajski univerzi leta 1901 razglasilo za Amazonke.²⁶

Dr. Josip Furlan in Katinka Seunig sta bila tedaj že pet let poročena. Poročila sta se natanko štiri mesece potem, ko je Furlan izvoljenki napisal pismo, tj. 9. februarja 1896. Cerkevna poroka je bila pri frančiškanih – nasproti Seunigove hiše. Ženin je bil star trideset let, nevesta pa sedemindvajset, kar je nevesto umeščalo v sredino, ženina pa ob zgornjo mejo prevladujočega srednje- in zahodnoevropskega (ter tudi kranjskega) poročnega vzorca. Zanj naj bi bilo namreč značilno, da so se zakonci (prvič) poročali med štiriindvajsetim in tridesetim letom.²⁷ Prva hči – po materi imenovana Katinka – se je Josipu in Katinki rodila že leto po poroki. Štirje otroci – tri hčerke in sin – so si sledili v razmaku enega do dveh let, nazadnje pa se je po štiriletnem premoru rodil še drugi sin. Sinova sta oba obiskovala univerzo in študirala – starejši dr. Josip je postal zdravnik, mlajši Franc pa odvetnik.²⁸ Hčerka Gabrijela je imela majhno šiviljsko obrt, njene tri sestre pa so bile le soproge svojih mož. Dve sta poročili bančna uslužbenca, ki sta sčasoma postal bančna ravnatelj, ena pa odvetnika. Furlani so bili torej dokončno meščani.

Dr. Josip Furlan se je po pridobitvi samostojne odvetniške prakse uveljavil kot uspešen odvetnik. Čeprav je živel v Ljubljani, je bil močno navezan na rojstne Mirke, ki jih je v prostem času redno obiskoval. Ob napovedi gradnje vrhniške železnice je vneto podprl gradbene načrte Ivana Hribarja in leta 1896 ustanovljeni železniški konzorcij. Ko mu je leta 1898 umrl oče Štefan, je podedoval družinsko hišo na Mirkah in jo spremenil v počitniško postojanko. V njej in na družinskem posestvu je skupaj z družino preživel proste dni in počitnice. Pred prvo svetovno vojno je na travniku blizu Male Ljublanice, kjer je bil toplejši vodni izvir, znan že Rimljanom,²⁹ zgradil bazen, ki mu je leta 1912 dodal še kabine in sanitarije. Veder in družaben po naravi je na Mirkah rad gostil tudi večje prijateljske družbe in njegovo tamkajšnje omizje na bi slovelo po "pravi staroslovanski gostoljubnosti".³⁰ Furlan je ostal nazorsko zvest liberalcem, vendar se politično in v liberalni stranki ni aktivneje udeleževal. Spoprijateljil pa se je z Ivanom Hribarjem in se z njim celo pobratil. Vseeno sta se, kot je zapisal Hribar, videla le redko in še tedaj "slučajno". "Ves čas najinega pobratimstva nisva eden od drugega ničesar zahtevala ali tudi le

²⁴ Katinkini bratje so bili Josip, Ivan, Franc in Karl, sestra pa Marija.

²⁵ Žnidaršič, *Ora et labora*, str. 47–66.

²⁶ Vodopivec, *Kako so ženske na Slovenskem*, str. 40.

²⁷ Žnidaršič, *Ora et labora*, str. 67–70.

²⁸ Vsi družinski podatki iz domovinskega lista dr. Josipa Furlan (ZAL, LJU 500, Domovinski oddelek, t. e. 54).

²⁹ *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 364.

³⁰ Jutro, št. 178, 30. maja 1922, Domače vesti, Odvetnik dr. Josip Furlan.



Katinka in dr. Josip Furlan z družino okoli 1914.

želela", se je spominjal Hribar Spominih. "A koj prvi dan, ko so me (v začetku prve svetovne vojne – op. P. V.) zaprli, prišel je z nadkomisarjem Skubicem zato k meni, da mi ponudi pravno branilstvo. Zahvalil sem se mu na tem dokazu njegove zlate duše, ker sem računal na dr. Tavčarjevo pravno pomoč".³¹

Dr. Josip Furlan je, kot je poročalo liberalno *Jutro*, umrl v soboto, 29. julija 1922, na Mirkah pri Vrhniki, potem ko ga je *"na izprehodu v idilični Močilnik"* zadela kap.³² Žalostni dogodek je družinski spomin zabeležil nekoliko drugače: "dedka Josipa" naj bi namreč zadela kap po obilnem družinskem kosilu pred domačo hišo. Naj bo res prvo ali drugo: ko je umrl, je bil star šestinpetdeset let. Katinka ga je preživela za triindvajset let. Umrla je januarja leta 1945 v sanatoriju Emona v Ljubljani, ki je bil v lasti daljnega, s poroko hčerke Gabrijele priženjenega sorodnika – primarija dr. Frana Derganca.

Katinka in dr. Josip Furlan sta pripadala svetu slovenskega meščanstva. Njuna zgodba v tej luči ni le preprosta in enkratna družinska zgodba, temveč tudi droben, a ne nepomemben del slovenskega meščanskega življenja ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Pismo dr. Josipa Furlana Katinki Seunig 9. 10. 1895 – v lasti avtorja.

ARS – Arhiv Republike Slovenije
AS 176 – Franciscejski kataster za Kranjsko, občina Verd.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
LJU 500 – Domovinski oddelek, Domovinski list – dr. Josip Furlan in Josip Seunig.
VRH 2 – Občina Vrhnika, Gradbene zadeve.

³¹ Hribar, *Moji spomini*, II, str. 132–133.

³² *Jutro*, št. 178, 30. maja 1922, Domače vesti, Odvetnik dr. Josip Furlan.

LITERATURA

Delavec, Mira: *Nedolžnost in sila. Življenje in delo Josipine Urbančič Turnograjske*. Kranj : Gorénjski muzej, 2004.

Fünfundreissigster Jahresbericht des K. K. Staats-Gymnasiums in Görz, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1885. Görz, 1885.

Gay, Peter: *The Tender Passion. The Bourgeois Experience – Victoria to Freud. Volume II*. New York/Oxford : Oxford University Press, 1986.

Glavan, Mihael: Ogenj črnih oči (Kersnikove nežnosti). *Delo* – Književni listi, 11. september 1997.

Haderlap, Filip: *Zbirka ljubimskih in ženitovanjskih pisem*. V Ljubljani : J. Giontini, 1882.

Hribar, Ivan: *Moji spomini*. II. del. Ljubljana : Slovenska matica, 1984.

Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana : Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937.

Markič, J.: *Pravila dostojnosti. Kažipot na polji olike in uljudnosti*. Po raznih virih sestavlil I. M. V Ljubljani : I. Giontini, 1903.

Pleteršnik, Maks: *Slovensko-nemški slovar*. Drugi del. Založilo in na svitilo dalo knezoškofijstvo, v Ljubljani 1894.

Praprotnik, Andrej: *Slovenski spisovnik, svetovalec v vseh pisemskih opravilih*. Celovec : Družba sv. Mohora, 1879.

Silvester, Radoslav: *Spisovnik ljubavnih in ženitovanjskih pisem*. V Ljubljani : Anton Turk, 1901.

Tavčar, Ivan: *Zbrano delo*. 8. knjiga. Ljubljana : DZS, 1959

Urbanus [Franc Tersegav]: *Knjiga o lepem vedenju*. Ljubljana : Jugoslovanska knjiga, 1932.

Vodopivec, Peter: Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje. *Zgodovina za vse*, 1, 1994, št. 2, str. 30–44.

Zeldin, Theodor: *An Intimate History of Humanity*. New York : Harper Perennial Edition, 1996.

Žnidaršič-Žagar, Sabina: *Ora et labora – in molči ženska! : pregled demografije dežele Kranjske in pridobitnosti žensk v desetletjih 1880–1910*. Ljubljana : Založba /*cf., 2000.



ZUSAMMENFASSUNG

Der Heiratsantrag eines Ljubljanaer Anwalts an die Tochter des Kaufmanns Seunig

Der Beitrag behandelt einen Liebesbrief, mit dem der Ljubljanaer Advokatskandidat Dr. Josip Furlan im Herbst 1895 um die Hand von Katinka, der Tochter des Ljubljanaers Kaufmanns Josip Seunig warb. Der Verfasser vergleicht die Liebeserklärung Furlans und seinen schriftlichen Heiratsantrag mit Anweisungen zum Verfassen solcher Briefe, wie sie die sogenannten Briefsteller und Anleitungen zu gutem Benehmen enthielten, wobei er auch die soziale Stellung beider Familien (der Furlan und Seunig) umreißt. Furlan war nämlich bäuerlicher Herkunft (gebürtig in Mirke bei Vrhnika), durch Bildung und Studium zum Bürger aufgestiegen, seine Auserwählte und Gattin war dagegen Kaufmannstochter. Beides slowenische Familien, waren die Furlans liberal, die Seunigs katholisch ausgerichtet, was aber offensichtlich kein Hindernis für die Eheschließung darstellte.

Josip Furlan und Katinka Seunig heirateten vier Monate, nachdem der Brautwerber den Brief an seine Auserwählte geschrieben hatte. Der Bräutigam war damals dreißig Jahre alt, die Braut siebenundzwanzig, was die Braut in die Mitte, den Bräutigam aber an die obere Grenze des vorherrschenden mittel- und westeuropäischen (und auch krainischen) Heiratsmusters stellte. Die Eheleute Furlan hatten sechs Kinder. Sie ließen nur die beiden Söhne studieren, eine der Töchter hatte einen kleinen Gewerbebetrieb, drei Töchter heirateten in angesehene und wohlhabende bürgerliche Verhältnisse. Dr. Josip Furlan machte zu Beginn des 20. Jahrhunderts als erfolgreicher Anwalt Karriere. Er fühlte sich seinem Heimatort Mirke verbunden, wo er das Haus seiner Vorfahren nach dem Tod des Vaters in ein Feriendomizil umwandelte und auf dem Anwesen sogar ein Schwimmbecken bauen ließ. Obwohl er mit den Liberalen verbunden war, spielte er in der Partei keine aktive Rolle. Er war mit dem bekannten Ljubljanaer Bürgermeister Ivan Hribar befreundet.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 940.3(497.4-15)"1916"
prejeto: 16. 5. 2006**Kaja Širok**univ. dipl. zgodovinarica in italijanistka, Šolska ul. 37, SI-5250 Solkan
e-mail: kajasirok@hotmail.com

"Z eno nogo na poti v krtovo deželo" Umik civilnega prebivalstva iz Goriške v avgustu 1916

IZVLEČEK

Prispevek je nastal v okviru preučevanja zgodovine prve svetovne vojne na Goriškem, ukvarja se s potekom evakuacije Gorice pred italijansko zasedbo mesta in po njeni okupaciji leta 1916 ter z odnosom do civilnega prebivalstva v času vojne. Predvsem se osredotoča na položaj civilistov v spopadu ter prakso urejanja vprašanja civilistov na militariziranih območjih.

KLJUČNE BESEDE

prva svetovna vojna, Goriška, soška fronta, evakuacija, begunstvo

SUMMARY

"WITH ONE FOOT ON THE WAY TO DEATH"

WITHDRAWAL OF CIVIL POPULATION FROM THE GORIŠKA REGION IN AUGUST 1916

The contribution arose within the frame of studying World War I in Goriška; it deals with the course of evacuation of Gorica before and after the Italian occupation of the town in 1916, and with the attitude towards civil population during World War I. Above all it focuses on the situation of civilians in battle, and on the practice of settling the civilians issue in militarized areas.

KEY WORDS

World War I, Goriška, Isonzo front, evacuations, refugees

Uvod

Leto 2001 je bilo za Goriško posebno leto. Praznovala je tisočletnico svoje prve zgodovinske omembe in različne prireditve so se vrstile tako v Gorici kot Novi Gorici. V okviru številnih dogodkov so napovedovali tudi velik koncert združenih mest, a do slednjega vendarle ni prišlo, saj sta obe strani obletnico praznovali individualno. Kar se je ves čas kazalo kot ponovna reintegracija in unifikacija enega, multikulturnega mesta, je bilo na koncu bolj podobno nacionalnim manifestacijam, ki so si lastile ozemlje iz darovnice Otona III. Kljub vsemu očitanku in sprenevanju je v javnosti vendarle obstajala velika bojazen, da se bo "nesporazum" ponovil tri leta kasneje, ko so na meji med obema mestoma potekale priprave na praznovanje vstopa Slovenije v EU.

Na ozemlju, ki se je oblikovalo v prepletanju in soodvisnosti romanskega in slovanskega elementa, je jasno, da je bila zgodovina podvržena različnim, predvsem nacionalno obarvanim interpretacijam. O identiteti skrinje spomina prebivalcev Goriške bi se še naši zanamci zaman prerekli. Zdi se skoraj nemogoče, da je v enem stoletju pokrajina zamenjala toliko držav, oblasti in poimenovanj, pa vendar imela vedno iste prebivalce. Menjale so se zastave, oblike imena mesta, ideologije, a ljudje so ostajali. Kajti Görz – Gorizia – Gorica ni bila nikoli ena sama, utelešala je nacionalna hrepenenja tako Nemcev kakor Italijanov in Slovencev. V jezikovno mešanem okolju so se tako razvijale in prepletale različne nacionalne identitete, ki so oblikovale kompleksne in ideološko nasprotne politične scenarije dvajsetega stoletja na Goriškem.

Prebivalci so prvo svetovno vojno spremljali v prvih bojnih vrstah, bili so neposredno vpleteni v svetovne dogodke, ki so spreminjali podobo takrat poznane sveta. Po premirju namreč ni bilo družine na Goriškem, ki ne bi trpela za posledicami velike vojne bodisi materialno bodisi psihološko. Nastali situaciji, ki ni bila preprosta, se je pridružila še nova travma – kljub zmagam, ki so bile pridobljene z žrtvovanjem za lastno zemljo, je bila vojna izgubljena. Čez noč je sovražnik postal gospodar, tako nad ideološkim imaginarijem kot zemljo, in žrtvovano je bilo izgubljeno.

Letošnje poletje na Goriškem obeležujemo devetdesetletnico šeste soške ofenzive. Namenoma ni napisano "praznujemo", ker menim, da se Slovenci v danem letu predvsem spominjamo, medtem ko Italijani vendarle v omenjeni obletnici praznujejo osvoboditev svoje "redente" Gorice. V času šeste soške ofenzive, 8. avgusta 1916, so se namreč avstro-ogrske enote po večdnevni bojih umaknile iz bombardiranega mesta in še isti dan so vanj vkorakale italijanske čete, ki so območje nadzirale do dvanajste soške ofenzive. Po mnenju osvobo-

diteljev je bila osvojitev Gorice za italijansko stran popolnoma upravičena in legitimna, saj naj bi bilo mesto vedno laško in naj bi večina prebivalstva gojila pozitivna čustva do italijanske zasedbe ozemlja.¹ A to je bilo vendarle isto mesto, ki so ga slovenski sodobni časopisi imenovali "avstrijska Nica" in je v srcih avstro-ogrskih državljanov bilo trdnjava obrambe habsburškega ponosa.

O življenju civilistov v opustošenem mestu ter o položaju vojakov na frontnih linijah nam iz prve linije pripoveduje dunajska pisateljica Alice Schalek, vojna poročevalka, ki je v prvi polovici leta 1916 v mestu bivala in istega leta na Dunaju tudi izdala knjigo *"Am Isonzo. März bis Juli 1916"*. Delo, ki je vsekakor prežeto z gorečo lojalnostjo habsburški kroni in poveljuje junaštva avstro-ogrskih vojakov na legendarnih goriških bojiščih, je verjetno prvo sodobno delo ženske – poročevalke z vojnih območij. Med drugim avtorica opisuje tudi hrabre Goričanke in Goričane, ki navkljub nenehnemu bombardiranju v mestu vztrajajo in naprej živijo svoj vsakdan. Kraj je po Schalekovi sinonim za *carpe diem*, kjer je vsak dan preživet intenzivno, kjer je vsako pivo popito kot zadnje in kjer se ljudje smejejo, kot da bi to lahko bil poslednji smeh, ki je v naglici dneva zasijal na njihovem obrazu. Nikjer, po mnenju avtorice, ni bilo čustvo do sočloveka tako prijateljsko, kot je bilo v Gorici spomladi 1916. In ravno tu, na soški fronti, ki je bila simbol ponosa in krik junaštva s soških bojišč, se prvič soočimo z vprašanjem pomena in smisla te vojne, ki je uničila domove in prisilila ljudi, da živijo v nemogočih razmerah.² Vprašanje, s katerim se verjetno ni soočala samo Schalekova, temveč več milijonov beguncev in vojakov, ki so bili od leta 1914 neizbežno vpleteni v veliko vojno.

Koliko je človeško čustvovanje dejansko vpleteno v proces pozabe in spominjanja, ni dognano, lahko pa trdimo, da igra nacionalna čustvena nota, ta primarni občutek pripadanja, zelo močno vlogo v historični konstrukciji poveljnih dogodkov. V

¹ Schalek, *Isonzofront*, str. 19; Dan, *La presa di Gorizia*, str. 22.

² Schalek, *Isonzofront*, str. 29–38. "...qui, tra queste case morte e al cospetto delle caverne di terra divenute abitazioni, mi appare all'improvviso la guerra, in tutta la sua indicibile follia. C'è qualcuno che è capace di capire perché si distruggono le case a cannonate e si spingono gli uomini a vivere nelle caverne? Chi è chi impone ciò che nessuno vuole? La guerra? Chi è questa guerra?" / "...tu, med temi mrtvimi hišami in pred obličjem jam, ki so postale bivališča, se mi je nenadoma prikazala vojna v vseh svoji neizrekljivi norosti. Ali je kdo zmožen razumeti, zakaj se s topovi rušijo hiše in so ljudje prisiljeni živeti v jamah? Kdo je ta, ki uveljavlja to, česar nobeden neče? Vojna? Kdo je ta vojna?" (prav tam, str. 31). Avtorica pričujočega članka je prevajalka vseh italijanskih citatov v članku. Citati, tako slovenski kot italijanski, so v kontekst zgodbe uvedeni brez kometarjev ali interpretacije avtorice članka.



Gorica v času prve svetovne vojne, v ozadju Goriški grad. (hrani Goriški muzej)

tem primeru je spomin na Gorico v vojni in rekonstrukcija tega obdobja še vedno primer, da se vroče strasti o lastništvu Gorice še vedno niso polegale. V mislih je predvsem predgovor v italijanskem prevodu knjige Alice Schalek *"Isonzo-front"*, kjer italijanski avtor bralce nagovarja, naj vsemu v knjigi vendarle ne verjamejo, in opaža, da je avtorica s svojimi izbranimi besedami pazljivega bralca že vnaprej opomnila, kje je meja med lažjo in resnico o Italijanih. Z enakim odnosom do vprašanja zasedbe mesta in politike Italije v prvi svetovni vojni je opredeljena vsa italijanska literatura, preučena v okviru nastajanja raziskave. In tu trčimo na prvo oviro, ki jo članek v svoji ožji tematiki tudi obravnava, torej na podajanje in interpretacijo virov o evakuaciji in zasedbi mesta v italijanski in slovenski literaturi.

Ravno dvojno podajanje interpretacije zgodovinskih dogodkov in vprašanje poteka zasedbe mesta v preučeni virih je nakazovalo izjemno perečo sliko prepozne evakuacije civilistov, ki so se poleg izgube vsega soočali še s stereotipnim ožigosanjem sovražnikov države tako v avstro-ogrske kot italijanske poročevanjih.

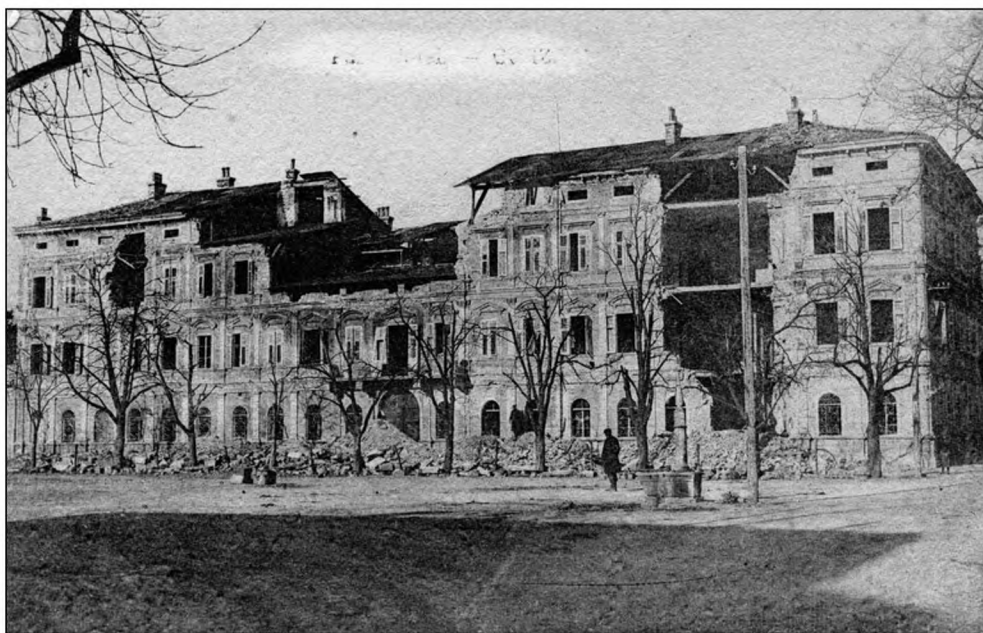
Ker je evakuacija Goriške kompleksna in zanimiva tematika z močno čustveno komponentno, ki je še danes aktualna, je smiselno, da najprej predstavimo način izvedbe raziskave, nekaj splošnih informacij o položaju civilistov na frontnih območjih ter položaj Goriške v omenjenem obdobju.

Kot je bilo omenjeno že na začetku, se bo članek osredotočal predvsem na položaj civilistov v spopadu ter prakso urejanja vprašanja civilistov na

militariziranih območjih. Prek analize slovenskega časopisja v letu 1916, strokovne literature in osebnih pričevanj ljudi, ki so svoje otroštvo doživeli v begunskih taboriščih, bo grajena zgodba o evakuaciji Gorice. Iz izsekov zgodb – pričevanj, pridobljenih v raznih tematskih knjigah, in časopisja iz omenjenega obdobja, bo bralcu približan trenutek zaukazane evakuacije in načini, kako so se posamezniki pripravili iz območja na pot v begunstvo.

Raziskavo se je izvajalo v fazah, ki so vključevale študijo obstoječega primarnega in sekundarnega gradiva, terensko delo in končno formulacijo rezultatov. Prispevek temelji na dveh različnih metodoloških pristopih. Formulacija končne hipoteze se bo opirala na podatkih – virih iz prve svetovne vojne, ki jih hranijo v arhivih in knjižnicah v Novi Gorici in Gorici, ter strokovni in poljudni literaturi na tematiko velike vojne. V okviru terenskega dela je bila za podlago izbrana t. i. "metodologija pripovedovanja življenjskih zgodb", ki je temeljila na intervjujih s starejšimi člani družine Vuga, ki so doživeli pot v begunstvo.³ V okviru družinske zgodovine je bilo spoznavanje begunstva v prvi svetovni vojni predstavljeno tudi s starimi fotografijami, ki so bile posnete v času prve svetovne vojne, in s pregledom korespondence med družinskimi člani v času vojne.

³ Intervju Franc Vuga, Solkan, junij–julij 2005; intervju Julijana Širok, roj. Vuga, junij 2005.



Porušene hiše v centru Gorice. (hrani Goriški muzej)

Iz izbranih fotografij, ki so takrat velikokrat služile za dopisovanje, je razvidna mutikulturnost predvojne Gorice, saj so fotografije, tiskane v italijanskih studijih, opremljene z avstro-ogorskimi znamkami in slovenskim besedilom. V tipičnih predvojnih pozah, značilnih za ateljejsko fotografiranje, ponujajo upodobljeni prebivalci podobo mesta, ki ga po končanem svetovnem razpletu ni bilo več. S propadom habsburške monarhije je namreč tudi Gorica izgubila svojo avstrijsko multikulturno podobo in postala simbol italijanskih nacionalnih interesov, ki so se dokaj kmalu prelevili v fašistično agresijo nad ostalim, neitalijanskim prebivalstvom.

Da je bila Gorica zapleten družbenopolitični okvir družbenih stikov ljudi različnih narodov in kultur, pričajo že podatki štetja prebivalstva. Po štetju leta 1869 je bila etnična sestava prebivalstva mesta taka: 60% Italijanov furlanskega izvora, 21% Slovencev, 11% Nemcev, 6,6% Italijanov; ostalo so bili Judje in drugi. Ob ljudskem štetju leta 1880 so popisovalci prvič vprašali po pogovornem jeziku. Občina je štela 20.920 prebivalcev, poleg italijanščine je govorilo 3.411 ljudi slovenščino, 2.149 nemščino, 40 češko; samo 13.112 prebivalcev Gorice je bilo pismenih.⁴

Po zadnjem avstrijskem štetju leta 1910 je bilo izmed 260.000 duš, ki so bivale v Pokneženi grofiji Goriško-Gradiški, 58% Slovencev (154.564), ki in so naseljevali hribovit in kraški predel. Italijanov oziroma Furlanov je bilo okoli 90.000 in so živeli v nižini in ob vznožjih hribov (Brda, Dolenja, Lu-

činik). V Gorici je prebivalo 32.000 ljudi, od tega 47,8% Italijanov, 34,8% Slovencev in 10,4% nemško govorečih. Ta sloj prebivalstva je bil zaposlen v vojski, uradih, šolstvu in javnih ustanovah.⁵

Jugozahodna frontna linija, nastala v maju 1915, je spremenila poznano Goriško ne samo v družbenih odnosih, temveč je vojna posegla tudi v mestni habitat, v urbano naselje, ki si še vrsto let kasneje ni opomoglo od bombardiranj in uničevanj.⁶

Civilno prebivalstvo je bilo soočeno z vojaško mobilizacijo odraslega moškega prebivalstva, zmanjšano porabo prehrane in nastopom žensk kot delovne sile. Glede na geografsko lego kraja je odprta fronta dnevno grozila z nenehno nevarnostjo bombnih napadov in uničenjem premoženja, z naglimi evakuacijami iz ogroženega območja in kompleksnimi odnosi z vojaki, ki so območju poveljevali.⁷

Vendar so zgodbe in usode civilnega prebivalstva dolgo ostale nepovedane. Po Cecottiju naj bi bilo pomanjkljivo obravnavanje tematike civilnega prebivalstva in njihove vpletenosti na soški fronti pripisano predvsem posledicam kompleksnosti samih dogodkov, kjer so bili prebivalci tako akterji kot žrtve. Poleg tega je bilo nemogoče in popolnoma neprimerno uvrščati fenomene begunstva in civilnih internacij v mit junaštva in patriotizma, ki je prežemal povojno obdobje.⁸

⁴ Rupel, *Krajevni leksikon*, str. 96.

⁵ Rupel, *Krajevni leksikon*, str. 96.

⁶ Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 12–13.

⁷ Prav tam, str. 99.

⁸ Prav tam, str. 14.

Evakuacije, internacije in begunska politika

Državna skrb za vojne begunce je v prvi svetovni vojni spadala pod notranje ministrstvo na Dunaju. Upravno je, na lokalni ravni, za delovanje ustreznih begunskih oddelkov preko glavarstev skrbela občina.

Že pred začetkom spopada med Italijo in Avstro-Ogrsko je ministrstvo za notranje zadeve začelo s pripravami na evakuacijo prebivalstva iz Tridentinskega in Primorja. Predvsem so načrtovali umik prebivalstva iz puljske trdnjave in okoliških krajev ter prebivalcev območja Krasa in Posočja. V načrtih so bile tudi aretacije civilistov, ki so bili osumljeni simpatiziranja z Italijani, in internacije prebivalcev, imenovanih "regnicoli" – "Reichsitaliener", državljanov Italije, ki se niso povrnili v domovino.⁹

Internacije niso bile posledice kakšnih obsodb ali kršitev, temveč so bile preventivni ukrep, ki so ga zahtevale politično-vojaške okoliščine proti tistim, ki so podpirali zahteve sovražnika (iredentisti), proti pristašem miroljubnih gibanj ali nevtralnih strank (anarhisti, socialisti), tistim, ki so bili osumljeni špijonaže in sabotaž, ter proti migrantom, ki so se v državo preselili iz sovražnikove države in niso bili povrnjeni v matično državo.

Kot primer se navaja lista internirancev pri *Disrezione della Polizia di Trieste*, ki ni vključevala zgolj iredentistov, temveč tudi liberalnacionaliste, "politisch unverlässlich", radikalce, republikance, prostitutke, garibaldince, anarhiste in špijone. Presenetljivo interniranje prostitutk je bilo povezano s strahom, da so takšne ženske lahek plen in bi zlahka lahko postale sovražnikove špijonke.¹⁰

Pod kategorijo "interniranci" so bili ožigosani predvsem politični osumljenci in državljani sovražnikove države, medtem ko je bila kategorija "begunci" po svoji definiciji kompleksnejša. Begunci so se denimo delili na tiste, ki so prejeli podporo države, in one, ki je niso. Na tiste, ki so ta leta preživeli v taboriščih, in tiste, ki so se razpršili po državi. Kompleksnost pojmov "prebežnik" in "begunc" je bila tako posplošena, čeprav sta vključevala različne kategorije civilistov, ki so bili prisiljeni zapustiti dom zaradi vojaških operacij na tem območju. Ministrstvo pa s posameznimi dekreti, ki so uravnavali položaj civilistov s fronte, ni direktno ločevalo med evakuiranci in prebežniki. Diskriminantna ločnica sta bili namreč nacionalnost¹¹ in socialni položaj begunca. Tisti begunci, ki so razpolagali z osebnim premoženjem in so si lahko sami zagotovili finančno neodvisnost, so lah-

ko svobodno izbrali kraj svoje rezidence, ostali so bili prepuščeni varstvu države in poslani v taboriščne centre.

Tako so na začetku maja 1915 začele potekati evakuacije civilistov po Posočju in Krasu. Prisilnim beguncem so se kmalu pridružili prebežniki iz vzhodne Furlanije in Brd, ki so se zatekli za avstrijske postojanke. Število beguncev v skupinah je bilo nedefinirano, iz nekaterih krajev je prišla le peščica vaščanov, iz drugih cele družine, v nekaterih primerih so pribežale cele vasi. Lep primer prvih soočanj z begunci ponuja tekst Damirja Feigla "Tik za fronto", kjer avtor opisuje svoje prvo srečanje s prebežniki, nameščenimi v stari cukrarni. Da oblasti na situacijo niso bile pripravljene, priča sledeči izsek iz črtice: "Uradniki, ki imajo oskrbo beguncev v rokah, niso še izšolani, ko pridejo begunci; ko pa se deloma vžive v novo delovanje, se presele begunci v kraje, kjer poizkušajo novi uradniki svoje upravne in organizatorične zmožnosti na teh nesrečnih zajčkah, in ves proces se ponavlja "da capo".¹²

Po podatkih, ki jih navaja Cecotti, je število prvih beguncev preseglo takratna pričakovanja avstrijskih oblasti, saj je že konec maja preseglo številko 100.000. Ministrstvo za notranje zadeve se je soočalo z resnimi težavami, tako na organizacijskem kot higienskem področju. Kot posledica takratne slabe organiziranosti evakuacij je sledil moratorij oziroma omejitev evakuacij le na območja, kjer je bila izselitev nujno potrebna iz vojaškega stališča.

Takšen je bil primer Posočja, kjer so bile evakuacije "totalne", motivi za takojšnje izpraznjenje frontne linije pa niso bili vezani zgolj na reševanje življenj civilistov, temveč tudi na vojaške operacije na območju. Izpraznjena področja so dajala več manevrskega prostora vojaškim enotam in jim tako omogočala reševanje kakršnegakoli problema varnosti enot.¹³ Razlog evakuacije je bilo tudi nezaupanje lokalnim oblastem in strah pred špijonažami simpatizerjev sovražnika. Ti prebivalci so bili premeščeni v barakarska taborišča v notranjosti Avstrije. Prvi val beguncev, evakuiran v poletju 1915, je bil premeščen iz območja ob meji in odpeljan z živinskimi vagoni do Lipnice in od tam poslan v taborišče v Wagni. Po nenehnih preselitvah in odselitvah je italijansko begunsko prebivalstvo končalo v Wagni, slovensko govoreči begunci pa so bili premeščeni v taborišče v Gmundu, v spodnji Avstriji.¹⁴

Andrej Šavli navaja, da se je že v juniju 1915 tudi Deželni odbor za Goriško-Gradiško preselil na Dunaj, kjer je organiziral svoj begunski oddelek in

⁹ "Regnicoli" ali "Reichsitaliener" je bila oznaka za prebivalce Italije, ki so živeli na ozemlju Avstro-Ogrske.

¹⁰ Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 78.

¹¹ Prav tam.

¹² Feigl, *Tik za fronto*, str. 28.

¹³ Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 102.

¹⁴ Prav tam.

informacijski biro. Avgusta 1915 je na Dunaju nastal tudi "Osrednji odbor za pomoč beguncem iz juga", katerega predsedstvo je prevzel bivši ministrski predsednik, baron dr. Maks Vladimir Beck, kot eden izmed dveh podpredsednikov je bil dodeljen msg. dr. Alojzij Luigi Faidutti, goriški deželni glavar.¹⁵ Interese slovenskih goriških beguncev je med drugim zastopal goriški nadškof msg. Frančišek Borgia Sedej iz Gorice.

Država je beguncem po dekretu, sprejetem 3. novembra 1915, dodeljevala pomoč na območjih, določenih s strani ministrstva za notranje zadeve s sodelovanjem lokalnih oblasti. Istočasno pa je omejevala območje gibanja in selitve beguncev, ki so v centrih živeli v polprisilnem bivanju.¹⁶

Opisane oblike kontroliranja beguncev v državi niso bile novost, kajti država se je s to problematiko soočila že v poletju 1914 v Galiciji in Bukovini. Kot fenomen masovnih premikov pa je bilo masovno begunstvo vendarle vezano na prvo svetovno vojno, saj se je prvič, za potrebe umika s fronte, lahko množično umikalo civiliste. Le-te so z železnico in drugimi transportnimi sredstvi lahko umaknili iz območij v kratkem času in jih naseljevali drugje.¹⁷ Država je tako prevzela nalogo namestitve, zagotavljanja možnosti dela, izobraževanja na različnih šolskih nivojih, zdravstvene asistencije, možnosti opravljanja verskih obredov. Cel aparat, voden s strani notranjega ministrstva, je nujno zahteval prevzem norm in modelov restrikcije za kontrolo beguncev.

Ministrstvo za notranje zadeve je problem civilnega prebivalstva in vse zadeve, ki so bile vezane na položaj beguncev, urejalo samo in ni toleriralo vmešavanj, v kolikor ta niso bila v obliki pomoči beguncem. Ostalo je namreč pojmovala kot "invazijo na področje, ki je bilo pod njenim nadzorstvom."¹⁸

Begunce so velikokrat premeščali, vendar so vedno pazili, da niso bili v neposrednem stiku s prebivalstvom gostujočega kraja. Zatorej so bila taborišča postavljena izven vasi, kar je tudi omogočalo boljšo kontrolo nad deportiranimi. Notranje ministrstvo je vodilo evidenco evakuirancev, ki jih je oskrbovalo v begunskih taboriščih oziroma jim je nakazovalo begunsko podporo.¹⁹

Po ocenah, ki jih Šavli navaja v publikaciji "Naše goriško in istrsko begunsko šolstvo v prvi svetovni vojni", naj bi iz domačih krajev zbežalo okoli 80.000 Slovencev. Po Rojcu, v istem tekstu, naj bi bilo evakuiranih v avgustu leta 1916 okoli 6.000 slovenskih beguncev iz okolice Gorice in iz

samega mesta. Za večji del teh so načrtovali nastanitev v Spodnji Avstriji, in sicer v Brucku ob Litvi in Steinklammu, razpršeno v občinah okraja Bruck in Ganersdorf, nekaj pa jih je prišlo tudi v Wagno.²⁰

V domovini so ostali tisti, ki so se lahko preživljali brez begunske podpore, s prihranki ali z delom. Na začetku je lokalno prebivalstvo sumničavo sprejemalo prišleke, saj so le-ti bili prišli v nove kraje po sili razmer. Šele sčasoma so jih domačini vzljubili in jih vzeli medse. Prav med begunci, ki so vojna leta preživljali na slovenskem ozemlju, je bilo največ primerov trajne naselitve v novem kraju. Leta 1919 naj bi samo v Ljubljani bivalo 4.816 goriških beguncev, na celem slovenskem ozemlju naj bi jih istega leta bilo čez 15.000.²¹

Pri ogroženem prebivalstvu pa so odločitev odhoda v begunstvo poleg situacij, ki jih je narekovalo življenje, odhod dodatno obremenjevali stereotipi, ki so se širili po monarhiji na račun beguncev. Le-ti so bili kot priseljeno prebivalstvo v novem okolju sprejeti hladno, saj naj bi kradli, odžirali prosta delovna mesta, prinašali bolezni in dodatno oteževali problem prehranjevanja. Stereotip je, navkljub svoji negativni noti, vendarle nosil kanček resnice,²² saj so begunci storili vse, da bi preživeli in ne bi bili poslani v begunske centre v notranjosti države.

Naše zemlje ne damo Italijanom!²³

Goriško, 26. julija 1916

"Na naših goriških poljanah je postalo zadnje čase vsaj toliko mirnejše, navkljub temu, da italijanski topovi še vedno prinašajo na Gorico in okolico opustošenje ... Brezmejen je ta pohlep Italijanov po naši zemlji, a brezmejna, čudovita, močna in velika je naša ljubezen do te naše zemlje, kjer smo se rodili, do tega našega solnca. Človeku nehoti vstaja v srcu misel, da nismo še nikoli tako vroče te naše domovine ljubili kot ravno sedaj, ko smo v nevarnosti, da jo izgubimo, čeprav se sami dobro tega ne zavedamo ... Mi Slovenci smo in hočemo ostati v veliki, svobodni, narodno pravični Avstriji pod žezlom slavne habsburške dinastije! Ne dajte naše zemlje Italijanom, vrnite Avstriji in Slovencem našo slovensko Benečijo. Naša Brda, naša Gorica, cela naša Goriška mora in hoče ostati slovenska in avstrijska!"

Tako konec julija 1916 opeva Slovenec našo zemljo in bodri ljudi, naj ne klonejo pred sovražnikom. Podobno v časopisu Edinost dne 2. 8. 1916

¹⁵ Pomožni odbor za begunce iz juga; glej *Slovenski begunski koledar za leto 1917*, str. 116.

¹⁶ Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 107.

¹⁷ Prav tam, str. 109.

¹⁸ Prav tam, str. 112.

¹⁹ Šavli, *Naše goriško*, str. 89.

²⁰ Prav tam, str. 91.

²¹ Prav tam, str. 94.

²² Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 113.

²³ *Slovenec*, 29. 7. 1916, str. 1.



*Porušeno goriško pokopališče po prvi svetovni vojni, v ozadju se razprostira Sabotin (609 m).
Na tem mestu je danes center Nove Gorice. (hrani Goriški muzej)*

beremo poziv dr. Faiduttija, napisan v okviru priprav na praznovanje cesarjevega rojstnega dne 18. avgusta: *"In tudi Vi, sodeležani, ki ste kljub resni nevarnosti v bližini fronte ostali v vojnem ozemlju, bodite pogumni. Vi ste nadomestili manjkajoče delavske moči in s podvojenim naporom ste obdelali svoja polja. ... Zaupajte! Z božjo pomočjo ni več daleč dan, ko bomo videli preporod naše dežele k novemu življenju, ko bomo videli Gorico v novi opravi, obdano od gričev, ob bregu danes historične Soče. ... Predragi sodeželani! Kjerkoli se nahajate, vztrajate hrabro na svojih mestih, bodite vredni današnjih velikih časov, dajte dobre zgledne svojimi otrokom ..."*²⁴

Mit junaških prebivalcev, ki v mestu vztrajajo in kljubujejo sovražniku, je ves čas odmeval po slovenskem časopisju. Gorica in njeni neustrašni prebivalci so bili simbol poguma in neuklonljivosti stare Avstro-Ogrske ter njenih zvestih državljanov, ki so zaupali v svojo domovino. Poleg tega, da je propaganda o junaškem prebivalstvu krepila nacionalni ponos, je avstrijskim državljanom sporočala, da dokler v mestu ostajajo civilisti, nevarnosti za sovražnikovo zavzetje Gorice ni.

Od predvojne Gorice, v kateri je živel okoli 30.000 ljudi, so od onih, ki so bili vpoklicani, in tistih, ki so državo morali zapustiti (t. i. regnicoli), mesto in okolico postopoma prebivalci le zapuščali, čeprav jim je oblast ves čas zagotavljala, da ga sovražnik ne bo nikoli dobil v svoje roke.

A vendarle je bila Gorica mesto na frontni liniji

in skorajda ni minil dan, ko ne bi bila tarča obstreljevanj ali bombardiranj ali ko ne bi padla kaka žrtev. Samo v času četrte soške fronte naj bi v mestu umrlo 62 ljudi.²⁵ Tiste prve avgustovske dni, ko se je začela pripravljati šesta soška fronta,²⁶ se je na Goriškem začelo sušno obdobje, pritiskali naj bi vročina in sopara. Deževalo naj bi prvič 4. avgusta,²⁷ istočasno z okrepitevijo bombardiranj na frontnih linijah. Tudi *Slovenec* poroča o hudi vročini in težko pričakovanem dežju.²⁸

V prvem avgustovskem tednu, ko se začne nova ofenziva, noben slovenski časopis ne nameni bombardiranju Goriške večjega pomena.²⁹ V soboto, 5. avgusta, *Slovenec* prvič poroča o šesti bitki pri Soči in v članku *"Laško barbarstvo nad Gorico"* omenja prve številne žrtve v mestu, večinoma ženske in otroke. Omenja se tudi bombardiranje bolnišnice usmiljenih bratov, kjer je bilo *poleg ubitega priorja ranjenih več bratov. Več ranjencev je kmalu nato umrlo junaške smrti v izvrševanju ljubezni do bližnjega.*³⁰ Dne 7. avgusta *Slovenec*

²⁵ Schalek, *Isonzofront*, str. 20.

²⁶ Šesta soška ofenziva se je pričela 4. avgusta ob 10.00, ko je italijanska vojska začela obstreljevati avstrijske položaje pri Trziču. Močno obstreljevanje je pomaknilo večino avstrijske vojske na ogrožene položaje, medtem pa se je italijanska vojska pomaknila proti Sabotinu, katerega je zavzela 6. avgusta. Italijanska vojska je v nekaj dneh odvzela Avstrijcem desni breg Soče in 9. septembra zavzela Gorico.

²⁷ Sedmak, *Ob vznožju branikov*, str. 40.

²⁸ *Slovenec*, 7. 8. 1916, str. 3.

²⁹ Pregledani so časopisi *Slovenec*, *Slovenski narod*, *Edinost*.

³⁰ *Slovenec*, 8. 8. 1916, str. 1.

²⁴ *Edinost*, 2. 8. 1916.

piše, da je več granat zadelo posamezne stavbe v Gledališki ulici, ulico Anzalino in državni kolo-dvor. Italijani naj bi začeli streljati tudi na posameznike – kmete na polju, *posebno v bližini južnega kolodvora*.³¹ Šele dne 9. avgusta *Slovenec* in *Slovenski narod* poročata o ofenzivi ter namenjata večjo pozornost dogodkom pod Sabotinom in v okolici.

V Gorici naj bi v prvih dneh avgusta živelo okoli 10.000 ljudi. Točnih podatkov o tem, koliko jih je iz obleganega mesta bežalo ali v njem umrlo, ni.³² Medtem ko so bombardiranja postajala vedno hujša in je po pregledanih virih prebivalstvo več dni čakalo na ukaz, da zapusti svoje domove, so avtoritete čakajočim zgolj "svetovale", naj se umaknejo v notranjost države.³³

Gorica se je večji del izpraznila 8. avgusta popoldan. Šele potem, ko je prebivalstvo že tri dni bežalo iz mesta, je namreč avstrijska oblast zaukazala evakuacijo mesta in okolice.³⁴

Evakuacija

"Nisem za evakuacijo", je rekel komandat Schalekovi spomladi 1916, ko je vstopala v Gorico, "vsi dobro vemo, da je Gorica pod sovražnikovim strelom in če kdo raje želi ostati v lastni hiši kot iti v begusko taborišče, je to njegova stvar in ne moja."³⁵

Odgovor na vprašanje, zakaj se prebivalstvo Gorice ni predčasno evakuiralo, se po mnenju italijanskega zgodovinarja Paola Malnija skriva v poteku evakuacij maja in junija 1915. Ker so bile prve vojne evakuacije slabo organizirane, naj bi sledil moratorij oziroma omejitev evakuacij le na območja, kjer je bila izselitev nujno potrebna, predvsem z vojaškega stališča.³⁶

O poteku dogodkov šeste soške ofenzive in stanju v Gorici nam izčrpno poroča Giuseppe del Bianco v *"La guerra e il Friuli"*, zato po njem povzemamo ključne sekvence evakuacije: 6. avgusta

se je občinski komisar Ernesto Dandini namenil k poveljniku divizije in izvedel, da je ta prejšnjo noč preselil komisariat v Šempeter. Edini, ki ga je Dandini srečal, je bil kapetan Pol,³⁷ ki naj bi mu kot prijatelj svetoval, naj se čimprej pobere iz mesta, in mu istočasno kot komandat zabičal, naj civilistom ne razkriva nevarnosti, kajti sam je bil brez nadaljnjih ukazov. V tem času se je prebivalstvo, brez zapovedanega ukaza, že samo odločalo za odhod iz mesta. V kaosu so se na prepolnih in bombardiranih cestah srečevali vojaki, ki so se odpravljali na fronto, in civilisti, ki so bežali iz mesta. Del Bianco poroča o nesrečah pri Rdeči hiši, kjer se je med vojaškimi tovornjaki, avtomobili in vojaškimi vodi znašla na drugi strani masa civilistov, ki so na vozovih in peš, naloženi z edinim premoženjem, ki jim ga je uspelo rešiti, bežali. Masa naj bi tako preplavila cesto, da se nobena stran ni zmogla več umikati, in tako, v vsej nesreči, bila še bolj izpostavljena streljanju in bombardiranju.³⁸

7. avgusta je v mesto prišel baron Andrej Winkler,³⁹ ki se je v mesto prebil preko Ajševce, ki je bila tudi pod ognjem. Kmalu je dognal, da razen njega in okrožnega kapitana Bauma v mestu ni bilo predstavnika oblasti, zato mu ni preostalo drugega, kot da čaka na ukaze. Vendar tega dne ukazov za evakuacijo ni bilo. Številnim ljudem, ki so ga prosili za nasvete, je skrival kritičnost situacije in jim le svetoval, da naj mesto v miru zapustijo ali da pripravijo osebno prtljago za primer, da bodo iz mesta morali bežati.⁴⁰

V noči s 7. na 8. avgust se napadi niso poglobili in v jutru 8. avgusta je Baum le spremljal ponavljajočo se situacijo nemočnega prebivalstva, ki se je zatekalo v mestno hišo po ukaze in navodila. Ščasoma se je pojavilo tudi vprašanje, kam naj sploh bežijo, saj so bile vse ceste iz mesta ali porušene ali pod sovražnikovim strelom. Prihajale so tudi novice, da so Italijani že v mestu in da boji potekajo po cestah. Večalo se je število ranjencev, ki so jih na nosilih prevažali v palačo, in tistih, ki so čakali na novice in ugoden trenutek, da bi lahko zbežali proti domu in odšli iz mesta. Po poročanju Del Bianca naj bi tisti dan ob 14.00 kolesar pridrvel v mestno palačo z ukazom evakuacije, napisanim ročno na kosček papirja. Na njem je bilo sporočilo, naj *nemudoma izpraznijo civilno prebivalstvo iz Gorice in Solkana. Vozovi naj čakajo v Prvačni, cilj Gottschee (Kočevje), sporočiti občini Solkan*.⁴¹

³¹ *Slovenec*, 7. 8. 1916, str. 3.

³² Podatki o tem številu varirajo glede na preučene vire. Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 101: "*Gorizia si svuoto solo nell'agosto 1916, quando la maggior parte dei circa 10.000 abitanti rimasti fuggi verso l'interno dell'impero*". "Gorica se je izpraznila šele avgusta 1916, ko je od okoli 10.000 preostalih prebivalcev večina začela bežati v notranjost monarhije". *Slovenski narod*, 18. 8. 1916, str. 3: "*Kakor sem izvedel, je štel mesto zadnje tedne okoli 10.000 prebivalcev. Ti so ostali z malimi izjemami tudi sedaj v mestu, ker se je pokazal večji odvoz civilnih oseb vsled neznanja na razpolago stoječih komunikacij, katere pa so vzele zase čete, za nemogoč*". *Slovenski narod* vsak dan poroča o številu ostalih v Gorici, številke varirajo od "par tisoč ljudi", kot se navaja dne 12. 8., do 7.000/8.000, navedeno dne 19. 8.

³³ Cecotti *Un esilio che non ha pari*, str. 101.

³⁴ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 291.

³⁵ Schalek, *Isonzo-front*, str. 29.

³⁶ Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 100.

³⁷ Capo di stato maggiore col. Pol; Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 291.

³⁸ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 294–295.

³⁹ Commissario di Polizia dott. Winkler; Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 300.

⁴⁰ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 300.

⁴¹ Prav tam, str. 305.

Četrť ure kasneje naj bi sledilo novo sporočilo, z enakim ukazom. Okrajni poveljnik baron Baum, kot je povedal v svojem poročilu, v Solkan ni poslal obvestila o evakuaciji, saj je bil 4 km oddaljeni kraj neprekinjeno pod ognjem in niti ni bilo dovolj ljudi, ki bi evakuacijo lahko izvedli. Sam Baum se je začel umikati popoldan istega dne,⁴² ko so na goriških cestah že potekali boji za mesto. Tako je v njem ostajal samo Winkler, ki je po službeni dolžnosti moral zapustiti mesto zadnji.⁴³

Njegova je bila tudi dolžnost, da obvesti preostale prebivalce mesta, ki so se medtem začeli zbirati v občinski palači: "Iz vseh strani, ne glede na neprikinjeno artiljerijsko točo, ki je bombardirala vse soške dostope, se je pred občinsko zgradbo začela zbirati truma ljudi, ki je želela, da bi poveljstvo evakuacije bilo potrjeno strani kompetentnejših avtoritet."⁴⁴

"Po štiridnevem obstreljevanju Gorice s topovi vseh kalibrov smo jo morali zapustiti v torek ob 4. uri popoldne po ukazu magistrata. Magistratni slugi so hodili po hišah in obveščali ljudi, naj takoj odidejo, da se rešijo pred Italijani. Žalostni prizori so se odigravali, ko so ljudje vsi zbegani začeli bežati proti "Rusi hiši" ..."⁴⁵

Vendar je bilo avtoritetam v mestu jasno, da vseh civilistov ne bodo evakuirali. Kot poroča naprej Baum v svojem poročilu,⁴⁶ je bilo splošno jasno, da starejše prebivalstvo svojih domovanj ne bo zapustilo, čeprav so bili v neprestani smrtni nevarnosti. Ostalo je tudi večje število kmetov, ki niso želeli zapustiti svoje zemlje in so želeli braniti svoje imetje pred hujšimi poškodbami.⁴⁷ Da so v mestu in okolici ostajali tudi preprosti ljudje, ki niso želeli zapustiti svoje zemlje in doma, pričajo tudi drugi viri. Šesta ofenziva se je namreč odvijala v avgustu, ko je imel kmet največ dela. Poleg tega je bil tu verjetno prisoten tudi dejavnik kraje in uničevanja lastnine, saj so bile po italijanski okupaciji hiše izropane in imetje pokradeno. V italijanskih virih se pri teh dejanjih sklicujejo na lakomnost avstrijskih vojakov, pri avstrijski strani gre zasluga teh nevrednih dejanj Italijanom.

Civilno prebivalstvo je tako pred svojim begom želelo premoženje skriti, velikokrat so stvari zakopali kar na svojem vrtu ali na kakem označenem

območju. Zelo malo tega premoženja je bilo po vojni najdenega. Hiše beguncev so bile po odhodu izropane, tako s strani avstrijskih kot italijanskih vojakov. Ropali so tudi Goričani, ki so v mestu ostali.

"Naposled je jama dovolj globoka in prostora dosti. Skrbno se ozira okrog, ali ga ne opazuje kdo. Le brez skrbi, vrt je v zatišnji; nikamor se ne vidi! ... Le v jamo ž njo, s kovinsko škrinjico!"⁴⁸

"Od devetega avgusta so skoraj vsa bivališča prikazovala žalostno podobo ropanja in opustošenja; dokaz, da so sovražnikove enote izkoristile vsesplošno paniko ..."⁴⁹

Evakuirano območje je poleg Gorice in Solkana po prvih poročilih vključevalo še "Kronberg, Šempeter, Gornjo in Dolnjo Vrtojbo, Štandrež, Bilje, Renče, Volčjodrago in menda tudi Miren ter druge manjše vasice v tem okrožnem okolišu."⁵⁰

22. avgusta poda Slovenec novo poročilo o evakuiranih območjih: "Ker prihaja v svet tozadevno razne vesti, konstatiramo, da so bile te dni evakuirane, oziroma se evakuirajo – ako izvzamemo Kras – sledeče občine: Solkan, Kronberg, Ravnica, Trnovo, Osek, Ozeljan, Šempas, Miren, Vrtojba, Vogrsko, Bilje, Renče, Prvačina, Dornberg."⁵¹

Po Baumovem poročilu Solkana predstavnik oblasti niso evakuirali, preučevani viri ponujajo sledečo sliko odhoda prebivalstva:

"V nedeljo, 6. 8. 1916, je bilo pri maši označeno, da morajo vsi zapustiti Solkan."⁵²

"... pa priteče k nam kaplan Likar in pravi: 'Ljudje božji, pojdimo, Italijani so že na Klancu.'"⁵³

"Solkan so ljudje zapustili šele danes zjutraj." (8. 8. 1916)⁵⁴

"Dne 9. avgusta je bežal iz Solkana. Ker so prišli proti množici italijanski vojaki, so se ljudje razkropili, Andrej Božič je bežal mimo državne postaje na Blančah ..."⁵⁵

V Šempetru, ki je bil tudi pod ognjem, je evakuacija potekala v torek, 8. 8. 1916: "... Torek 8. 8. 1916 – ob enih popoldne je došel prvi avtomobil. Naložili so vanj zaboje s cerkevniimi rečmi. Odpeljal je v Prvačno ... Ob štirih je odpeljal drugi avto. V Šempetru je bilo tedaj še petdeset ljudi (pred vojno 1770). Z avtomobilom sta se kot zadnja odpeljala veleč. g. dr. Srebrnič in šadareški župan g. Lutman."⁵⁶

⁴² Okoli 15.30 je Baum zapustil Gorico (Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 307).

⁴³ Prav tam, str. 307. Vendar Slovenec 10. avgusta poroča, da je Gorico, ki je bila evakuirana s strani vojske, kot zadnji zapustil ob 9.00 zvečer Dandini s policijo.

⁴⁴ "...da tutte le parti, incurante dell'incessante fuoco di artiglieria che bombardava tutti gli accessi dell' Isonzo, giunse al Municipio gran quantità di gente, la quale voleva che l'ordine di sgombero fosse confermato da autorità più competenti sul posto." (Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 308).

⁴⁵ Slovenski narod, 14. 8. 1916, str. 4.

⁴⁶ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 306.

⁴⁷ Prav tam, str. 309.

⁴⁸ Slovenec, 10. 8. 1916, str. 2.

⁴⁹ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 329.

⁵⁰ Edinost, 12. 8. 1916, str. 1.

⁵¹ Slovenec, 22. 8. 1916, str. 4.

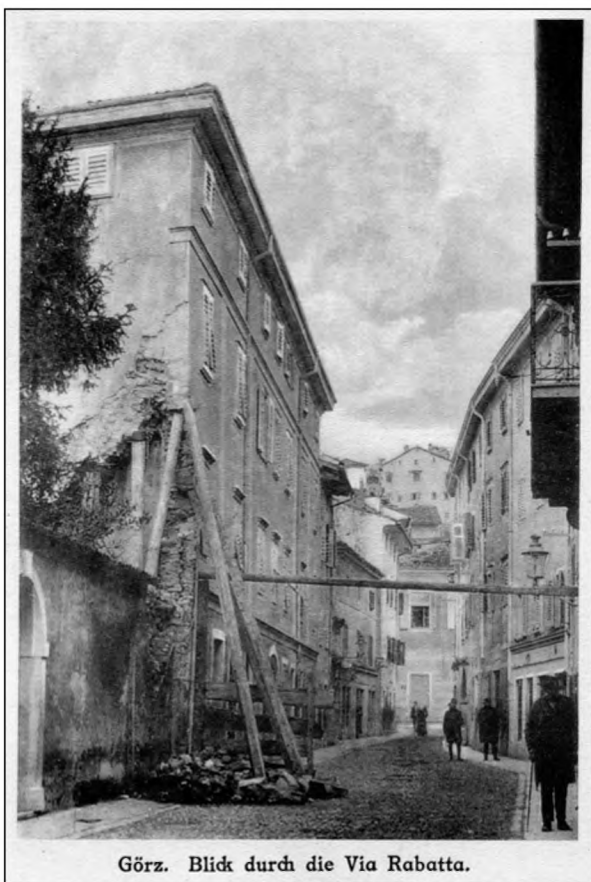
⁵² Sedmak, *Ob vznožju branikov*, str. 110.

⁵³ Prav tam, str. 107.

⁵⁴ Slovenec, 10. 8. 1916, str. 1.

⁵⁵ Slovenski narod, 29. 8. 1916, str. 5.

⁵⁶ Martelanc, *Šempeter skozi čas*, str. 50–55.



Görz. Blick durch die Via Rabatta.

*Ulica Rabatta v času velike vojne.
(hrani Goriški muzej)*

Kot že omenjeno, se niso vsi prebivalci odločali za odhod: "... tedaj sta med jokom z največjo odločnostjo odgovorilo, da med begunce ne gresta: tam je strašno! Raje ostaneta doma tudi če imajo Lahi priti, tudi če imata pokopani biti ... Prišel je k njima še županov tast Tincili, ki se je tudi odločil ostati v Šempetru, naj pride kar hoče. Njemu se je pridružil še sosed župnišča in nekaj žena, skupaj okoli 10 oseb, ki so sklenile ostati doma na vsak način. Znosili so v klet župnišča ... Ostali so res v Šempetru."⁵⁷

Podatke o tem, kako je kmečko prebivalstvo zapuščalo svojo zemljo, lahko razberemo iz pisem, ki so jih prebivalci župnije Solkan – Loke naslovili na svojega župana. Ta je namreč v Slovincu dne 9. junija 1917 prebivalce pozval, naj popišejo svoje imetje ob času odhoda v begunstvo. Tako pri posameznih pismih, ki ne vsebujejo samo popisov imetja, spoznamo čas odhoda družin v begunstvo in njihovo usodo.

Tako piše županu dne 12. junija 1917 Jožef Hvalič: "saji vam je znano da smo mogli vse zapustiti naše pridelke ker smo šli preč poprej ko je bilo gotovo. Zdaj naštevam sojine koliko preblizno od našiga pridelka in hišnega orodja proč smo šli g. Avgušta 1916."⁵⁸

Pričevanje Marije Leban: "Slavno županstvo Solkan! Mi smo pustili v Solkanu vse osebno opravo skrinj omaro ..." ⁵⁹

In tako begunec Anton Vižin: "... Prosim Vas gospod Župan pomagajte mi v podporni odelki da primem kaj ker jaz sem tukaj brez krajcerja in plačat pa moram vse za ribat moj prostor v baraki pranje in šivanje. Tukaj mi pomaga Andrej Leban kar more. Prosim Vas gospod Župan spravite nas ven od tu če morete živeli se bomo sami. Odlanskega leta 9. septembra nisem se krajcerja vdobil. Posebej izven mene sem imel stroške še z rancim (rajnim) sinom kije tukaj umrl.

Pozdrav Anton Vižin."⁶⁰

Kot poroča kasneje Winkler v svojem poročilu, mu je bilo po štiri uri popoldan sporočeno, da so italijanske enote že prekoračile Sočo in da prihajajo v mesto. O umiku avstrijskih enot je pričeval tudi trušč, ki se je slišal iz sosednjih ulic, kjer so že potekali ulični boji. Kmalu se je zvedelo, da so boji z italijanskimi vojaki že potekali pri kavarni Corso; pobeg izpred občinske stavbe je bil možen le preko vrtov na Via Rabatta.⁶¹ Italijanska vojska je bila tako od umikajočih se oblasti in civilistov oddaljena le ulico stran.

"V Gorici je ostalo, kakor se sodi, par tisoč ljudi. Naše oblasti so spravljale ljudi pravočasno iz mesta, patrulje so storile, kar so mogle in iskale ljudi, da jih spravijo proč, vendar pa je moralo ostati tam precej ljudi, pač ker niso mogli proč skozi ogenj granat, nekateri pa so se morda skrili s trdim namenom, da ne gredo proč ..." ⁶²

"Naše vojaške oblasti so pravočasno poskrbele, da je goriško prebivalstvo imelo priložnost se spraviti na varno. Že v ponedeljek so zapuščali zadnji prebivalci opustošeno mesto. Le malo jih je ostalo. Nema in razdrta je sprejela Gorica italijanske čete."⁶³

Pot v begunstvo

"Ko smo se nekoliko odpočili, smo se napotili dalje. Spotoma so se nam pridružili begunci iz drugih občin. Mimo nas so hiteli vojaki v mesto. Prišli smo do železniške postaje. Tam so nas čakali

⁵⁷ Prav tam, str. 55.

⁵⁸ PANG, 1.2.2./44, Jožef Hvalič, Loka n. 6.

⁵⁹ PANG, 1.2.2./44, Marija Leban, Solkan, št. 321/b.

⁶⁰ PANG, 1.2.2./44, Anton Vižin, Loka št. 32.

⁶¹ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 310.

⁶² *Slovenski narod*, 12. 8. 1916, str. 3.

⁶³ *Slovenski narod*, 10. 8. 1916, str. 1.

vlak in vstopili smo. Ta je klical mati, oni očeta itd. A redko se je kdo odzval ..."⁶⁴

Begunce so na poti čakali pripravljeni živinski vagoni, ki so večino prebivalstva prepeljali v notranjost Avstrije. Drugi so si pomagali z vojaškimi vozovi, vozovi z voli in tudi peš. Nekateri so imeli samo obleko na sebi, saj so si z begom v zadnjem trenutku predvsem reševali golo življenje. Ker so bili to večinoma ostareli ljudje in ženske, matere z otroki, je bila slika evakuiranih dodatno pereča. Begunci so bili takoj odpeljani na Štajersko, v Lipnico, nekaj naj bi jih po poročilih časopisov ostalo tudi na Kranjskem. Težkim ranjencem so nudili pomoč v Ajdovščini, kamor so se preselili tudi "zastopniki oblasti" iz Gorice. 16. avgusta se je goriško okrajno glavarstvo nastanilo v Logatcu.

Cecotti navaja, da je v Wagno po avgustu 1916 prispelo okoli 1.600 Slovencev iz Gorice in okolice.⁶⁵ Da je oblast imela težave z nastanitvijo prihajajočih beguncev, priča novica, objavljena v Slovincu: "Novi begunci na Nižjem Avstrijskem: Iz Brucka smo prejeli naslednje sporočilo: V petek, dne 11. t. m. so prišli novi begunci z juga. Ker ni v Brucku ob Litvi prostora, so jih začasno nastanili po vaseh po bruškem okrajnem glavarstvu ... Novi begunci so nastanjeni po vaseh ob železniški progi, ki pelje na Dunaj iz Brucka ..." ⁶⁶

V taborišču v Wagni so prvi prihodi in nastanitve Solkanecv zabeleženi dne 14. avgusta 1916, v baraki številka 35.⁶⁷ Iz časopisov in pričevanj je razvidno, da begunci niso dolgo ostali na mestu in so bili s strani oblasti večkrat premeščeni v druge kraje. Veliko slovenskih beguncev je tako končalo v Brucku na Litvi, od koder so čakali na vrnitev domov. Begunce so poleg predstavnikov oblasti po deželi vztrajno iskali tudi vaški župniki, ki so se želeli pridružiti svojim faranom.

"Solkanecv beguncem. Podpisani prosim, da mi nujno blagovolite sporočiti, kje ste v večji skupini zbrani, da se k vam najhitreje preselim in vam v ostalem po možnosti preskrbim glede drugih reči. Pisma naj se naslove na: Franc Likar, kaplan, župnišče v Šturiju, pošta Ajdovščina."⁶⁸

Konec avgusta so bila vsa županstva evakuiranih območji pozvana, da javijo svoj naslov goriškemu deželnemu odboru. Istočasno so se v vseh časopisih še vedno pojavljala imena pogrešanih svojcev in ležečih ranjencev po bolnišnicah.

Glavni begunski val naj bi se končal 21. avgusta 1916,⁶⁹ situacijo beguncev, njihove pravice in dolžnosti je povzel *Slovenec* v članku dne 2. septembra

1916. Objavljam del prve točke poročila: "1. Vsi novejši goriški begunci, v katerih je 6000 in kateri hočejo biti v državni oskrbi, morajo oditi v Lipnico, od koder jih 3600 odpeljejo v okraja Bruck in Ganerndorf na Nižjem Avstrijskem v posamezne občine; ko se zgrade barake, pridejo vsi ti okoli novembra v barake v Bruck; Že sedaj jih pride 200 v Bruck, 700 v Steinklamm, 1500 jih ostane v Lipnici. ... Tu velja izrek: "Kdor prej pride, prej melje". Kdor pride kasneje, ostane v barakah."⁷⁰

Po avstrijski evakuaciji – italijanska evakuacija

Kmalu so, poleg poročil o evakuiranih beguncih in pogrešanih osebah, v slovenskih časopisih začeli objavljati novice o italijanski evakuaciji Gorice:

"One osebe, ki so ostale v Gorici, so Italijani večinoma odpeljali v laško ujetništvo..."⁷¹

"... takšna poročila so v nasprotju z dejstvom, da so Italijani takoj ko so prišli v mesto, začeli prebivalstvo poditi iz mesta kar od kraja ..." ⁷²

"Govori se, da so Italijani sedaj odstranili iz mesta vse civilno prebivalstvo ..." ⁷³

Italijanska oblast ni nikoli povsem izpraznila Gorice, odhode so zapovedjevali za tiste, ki so mesto želeli zapustiti ali so bili po svoji pripadnosti dvomni. Paolo Malni, italijanski zgodovinar prve svetovne vojne, ponuja zanimivo hipotezo o ostajanju Goričanov v mestu po njeni zasedbi. Poleg trdne volje Goričanov, da ne bodo zapuščali svojih domov, je odločitev evakuacije dodatno oteževala medijska simbolika osvobojenega mesta in junaško vztrajanje "redentov" ob pričakovanju italijanske vojske. Nenazadnje je bila Gorica dejansko izpraznjena šele po bitki pri Kobaridu, ko so skupaj z vojsko bežali v notranjost Italije vsi njeni simpatizerji.⁷⁴

Corriere della sera, ki je izšel v četrtek, 10. avgusta 1916, se začne z naslovom "*Le truppe italiane entrano a Gorizia*"⁷⁵ in opisuje prve tri dni vojske v Gorici, njen položaj v prejšnjem stoletju in epopejo zmagi nad osvojenim mestom. Na enak način se predstavi prva stran časopisa *Il secolo*, ki tudi opisuje stanje mesta in situacijo ob naskoku na mesto. Zanimivo je, da imata oba časopisa v podnapisih naslov "*Enorme bottino*", torej "*Veliki plen*", o katerem na prvih straneh poroča sam Cadorna.

⁶⁴ *Slovenec*, 12. 8. 1916, str. 4.

⁶⁵ Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 123.

⁶⁶ *Slovenec*, 18. 8. 1916, str. 3.

⁶⁷ Sedmak, *Ob vznjožju branikov*, str. 112.

⁶⁸ *Slovenec*, 14. 8. 1916, str. 3.

⁶⁹ Sedmak, *Ob vznjožju branikov*, str. 106.

⁷⁰ *Slovenec*, 2. 9. 1916, str. 2.

⁷¹ *Slovenec*, 14. 8. 1916.

⁷² *Slovenski narod*, 15. 8. 1916, str. 3.

⁷³ *Slovenski narod*, 15. 8. 1916, str. 4.

⁷⁴ Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 102.

⁷⁵ "*Italijanske čete so vstopile v Gorico*".

V medijski vojni, ki sta jo nad izgubljeno oz. pridobljeno Gorico izvajali obe strani, se lahko osredotočimo na način podajanja opisa mesta in načina odhoda oz. prihoda v mesto v italijanskem časopisju:⁷⁶

"Gorizia: la vittoria voleva questo nome per nominarsi; ... E Gorizia e' nostra; e quella che e' vinta e' la battaglia di Gorizia, l'antica, ripresa, durissima, superba battaglia di Gorizia." (Corriere della Sera, 10. 8. 1916)⁷⁷

"I soldati superavano il fiume gridando: Gorizia e' nostra! Gorizia e' italiana! Avanti! Avanti!" (Il Secolo, 10. 8. 1916)⁷⁸

"Gorizia, che i nostri cannoni sono costretti a demolire, purificata dal fuoco risorgera' piu' bella, irradiata di liberta', smorbata dagli austriaci e la madre che avra' ritrovata curera amorosamente le sue ferite." (Gazzetta del Popolo, 9. 8. 1916)⁷⁹

"Gorizia, il bianco giardino del sole e dei fiori, la citta delle silenziosi notti di ogni e dai colli sempreverdi, non e piu che un mucchio dir ovine. Ma noi non disperiamo del suo avvenire, e abbiamo ferma vede nella vittoria finale delle nostre aspirazioni e del nostro diritto." (L' Eco del Litorale, 22. 8. 1916)⁸⁰

Po okupaciji je bilo naročeno, da se presteje preostale prebivalce, ki so jih zbrali v samostanu San Luigi (okoli 3.500 ljudi), pri katerih se je predvsem preverjalo nacionalno zvestobo. Po Biancu naj bi jih bilo poslanih iz Gorice dvanajst, osem moških in štiri ženske. Rezultati štetja:⁸¹

Moški, starejši od 14 let, N. 668, klasificirani kot:

561 italijanski simpatizerji / 59 na opazovanju / 8 za internacijo / 33 neklasificiranih, osebe brez jamstva

Ženske N. 1387, dečki pod 14 let N. 289, deklice pod 14 let N. 308.

Glede na dejstvo, da so v prvih dneh zavzetja mesta zaprli več oseb, ker so bile klasificirane kot sumljive, in je v notranjost države izseljenih preko 456 oseb, iz lastnega konsenza ali ker so izgubile

domovanje, se je število živčih v Gorici dne 9. 8. 1916 izkazalo za 3.500.

Tistih 2.652 oseb, ki so se v času štetja nahajale v Gorici, se je (izključenih 597 otrok) po nacionalnosti ločevalo:

Italijani N. 1596 / Nemci N. 27 / Slovenci N. 414 / druge nacionalnosti N. 18

Po spolu: moških N. 957; žensk N. 1695

Po religiji: katoličanov 2612, protestantov 12, židov 28.

Od 2.055 civilistov nad 14 let, ki so jih v septembru 1916 prešteli v Gorici, je bilo 77,7% deklariranih za Italijane, 20,1% za Slovence in le 1,3% za nemško govoreče.⁸² Če primerjamo podatke s podatki štetja prebivalstva iz leta 1910, opazimo, da je italijansko govoreče prebivalstvo vztrajalo v mestu, in glede na pričevanja iz literature lahko sklepamo, kolikšna je bila stopnja simpatizerstva do "osvoboditeljev" mesta. Vendar se pojavlja dvom o tem, kakšni "Italijani" so to lahko bili, saj je avstrijska vlada že maja 1915 italijanske državljane in njihove družine odvedla v notranjost monarhije. Verjetno gre tu za avstrijske državljane, ki so bili simpatizerji italijanske krone in so dane okoliščine znali izkoristiti predvsem sebi v prid. Tisti Goričani, ki so bili avgusta 1916 odpeljani iz mesta, so begunska leta preživljali v Montaltu v Markah.⁸³

Različni avtorji seveda pripovedujejo o Italijanih, ki so poskriti v kletih in zapuščenih hišah pričakali vojsko "osvoboditeljev". Znan primer je bil Arnaldo Mulitsch, ki se je ves čas vojne skrival v družinski hiši v Gorici. Od bega bratov v Italijo, kjer so služili italijanski vojski, in odhoda matere, Elise Mulitsch Spenhofer, v prisilno begunstvo v Poggstall, se je mladi Arnaldo skrival in v krogu svojih redentističnih someščanov čakal na osvoboditev mesta.⁸⁴ Ali primer inženirja Del Neri, šefa tehnične občinske pisarne in vodje mestnih gasilcev, ki se je kljub zaukazanemu odhodu iz mesta skril v domačo hišo in čakal na italijansko zavzetje mesta. Po izpraznitvi mesta s strani avstrijske vojske je Del Neri s pomočjo skrbnika vodnjakov Policarpa sabotiral mestne vodovode, ki so bili v neposredni povezavi z avstrijskimi komunikacijskimi sistemi. Kasneje so mu v Ljubljani sodili zaradi dejanja izdaje države.⁸⁵

⁷⁶ Dan, *La presa di Gorizia*, str. 24–29.

⁷⁷ "Gorica: Zmaga je želela to ime, da bi se proslavila; ... In Gorica je naša; in ta, ki je pridobljena, je bitka za Gorico, davna, ponovno osvojena, težka, veličastna bitka za Gorico."

⁷⁸ "Vojaki so prekoračili reko s kriki: Gorica je naša! Gorica je italijanska! Naprej! Naprej!"

⁷⁹ "Gorica, katero so naši topovi prisiljeni rušiti, se bo očiščena z ognjem ponovno rodila še lepša, obsijana s svobodo, razkužena vseh Avstrijcev, in mati, ki jo bo ponovno dobila k sebi, bo z ljubeznijo pozdravila njene rane."

⁸⁰ "Gorica, beli vrt sonca in cvetja, mesto tihih noči in zimzelenih gričev, ni nič drugega kot kup ruševin. Vendar mi ne obupamo nad njeno prihodnostjo in imamo trdo vero v končno zmago naših hrepenenj in naših pravic."

⁸¹ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 328.

⁸² Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 146.

⁸³ Prinčič, *Pregnani*, str. 11.

⁸⁴ Dan, *La presa di Gorizia*, str. 70–73; Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 146; Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 264–272.

⁸⁵ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 309, 313. Vendar Slovenski narod poroča, da se je vodovod pokvaril 7. avgusta (*Slovenski narod*, 30. 8. 1916, str. 4.)



Severna goriška Železniška postaja, danes na slovenskem ozemlju. Na njej je izpisan dan zavzetja Gorice, 9. avgust 1916, in pripis *"Italijanska Gorica"*. Lastnik razglednice je spodaj v slovenskem jeziku pripisal: *"Ma samo na tej karti"*. (hrani Goriški muzej)

Zaključek

Civilno prebivalstvo je začelo Gorico zapuščati že v nedeljo, 6. avgusta. Kot navaja Sedmak, naj bi v mesto lahko takrat vstopali le vojaki,⁸⁶ vendar je iz pričevanj jasno, da so ljudje v mesto kljub neprestanemu bombardiranju prihajali in odhajali. Šele z zaukazano evakuacijo, ki je prišla 8. avgusta, se je prebivalstvo soočilo z izgubo lastnih domov, premoženja in tudi najdražjih, ki so umrli pod ruševinami gorečega mesta ali ostali, po sili razmer, poskriti po domačih kletih. Tisti Goričani, ki so v mestu ostajali, so se morali soočiti z italijansko vojsko in begunskim življenjem v notranjosti Italije.

Nič slabše pa se ni godilo njihovim someščanom na avstrijski strani, ki so svoj novi dom našli v različnih begunskih centrih po Avstrijskem. Kljub propagandi o velikih centrih z urejenimi vrstnimi ulicami,⁸⁷ so se evakuirani kmalu znašli pred drugačno realnostjo, iz katere se marsikdo ni več vrnil.

Zgodbo o evakuaciji Gorice in okolice lahko beremo na več načinov. Zavedno prebivalstvo, ki se je ob svetovnem konfliktu odločilo ostati doma, je želelo predvsem braniti svoje imetje in ohraniti svoj način življenja. Bili so del neke skupnosti, ki je v svojih okvirih funkcionirala po svojih pravilih in je v nastali frontni liniji odigrala vlogo, ki so ji

jo predpisali drugi. Tako kot so določene kraje za potrebe vojske evakuirali, tako je za potrebe monarhije Gorica morala funkcionirati kot mesto. In je, kot opisuje Alice Schalek, kot tako tudi delovalo. Pred evakuacijo in po njej.

Po poročevanju tiska je v Gorici avgusta 1916 ostalo okoli 30 krčmarjev. *Prva stvar, ki se je v Gorici odprla, je bila kavarna. Odprla se točno zjutraj, ko se je sčistilo streljanje v okolici.*⁸⁸

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

PANG – Pokrajinski arhiv Nova Gorica
št. 1.2.2. Občine/ 44. Občina Solkan.

ČASOPISNI VIRI

Edinost. Glasilo slovenskega političnega društva tržaške okolice, 1916.

Slovenec. Politični list za slovenski narod, 1916.

Slovenski narod, 1916.

Slovenski begunski koledar za leto 1917.

USTNI VIRI

Intervju Franc Vuga, Solkan, junij–julij 2005. (rojen 1914)

⁸⁶ Prinčič, *Pregnani*, str. 10.

⁸⁷ Primer opisuje prikaz taborišča Bruck na Litvi. Glej: Lazar, *Begunsko taborišče*, str. 104.

⁸⁸ Dan, *La presa di Gorizia*, str. 37.

Intervju Julijana Širok, roj. Vuga, Solkan, junij
2005. (rojena 1916)

LITERATURA

- Cecotti, Franco: *Un esilio che non ha pari, 1914-1918. Profughi, internati ed emigrati di Trieste, dell'Isonzo e dell'Istria*. Gorizia : Libreria editrice Goriziana, 2001.
- Del Bianco, Giuseppe: *La guerra e il Friuli*. Secondo volume. Collezione "Forum Julii". Udine : Istituto delle edizioni accademiche Udine, 1939.
- Feigel, Damir: *Tik za fronto*. Ljubljana : Tiskovna zadruga, 1921.
- Lazar, Anton: *Begunsko taborišče v Bruck an der Leitha 1915-1918*. Koledar, Goriška Mohorjeva družba, 1993, str. 103-106.
- Martelanc, Jožko: *Šempeter skozi čas*. Nova Gorica : Založba Branko, 1997.
- Masau Dan, Maria: *La presa di Gorizia*. Gorizia : Museo provinciale Gorizia, 1986.
- Prinčič, Vili: *Pregnani. Prva svetovna vojna. Pričevanja goriških beguncev*. Trst : Devin, 1996.
- Rupel, Aldo: *Krajevni Leksikon Slovencev v Italiji*. Trst : Devin, 1995.
- Schalek, Alice: *Isonzofront*. Gorizia : Libreria editrice Goriziana, 2003.
- Sedmak, Drago: *Ob vznožju branikov. Solkan in Solkanci med 1. svetovno vojno*. Celovec : Mohorjeva Celovec, 2003.
- Šavli, Andrej: *Naše goriško in istrsko begunsko šolstvo v prvi svetovni vojni. Zbornik za historiju školstva i prosvjete*. Zagreb, 1973, str. 87-135.



R I A S S U N T O

"Con una gamba sotto i cipressi"

La ritirata della popolazione civile da Gorizia nell'agosto 1916

L'articolo tratta la posizione di Gorizia nella Grande Guerra e la prassi intrapresa dal governo austro-ungarico nel trattare la questione dell'evacuazione della popolazione civile dai territori bellici. Il fronte, aperto sul fiume Isonzo nel 1915, aveva totalmente cambiato il modo di vivere della popolazione locale che dovette o lasciare le proprie case o rimanere in costante allerta di nuove offensive. Le prime evacuazioni effettuate nel territorio isontino si svolsero in fretta e difficilmente lo stato si poté prendere cura delle masse che fuggivano dal fronte. Perciò un periodo di moratoria a tempo indeterminato fu presto proposto dal Ministero dell'interno e da lì Gorizia, città sul fronte, rimase abitata. Le autorità del posto potevano soltanto consigliare alla gente di lasciare la città, ma la paura di diventare profughi, senza un tetto e un lavoro, era troppa. Sebbene Gorizia fosse in prima linea e i bombardamenti diventavano ogni giorno più frequenti, molta gente decise di rimanere a casa e non si allontanò dalla città fino alla sesta offensiva italiana nell'agosto 1916. Nei giornali della monarchia Gorizia fu sempre vista come città eroica, la roccaforte sul confine, un esempio di resistenza e lo stesso fu detto dei suoi abitanti.

La città si svuotò soltanto l'8 agosto 1916, quando le autorità austriache, dopo tre giorni che la popolazione fuggiva, emanarono un ordine d'evacuazione della città e dei dintorni. Un'evacuazione mai riuscita, visto che molta gente non poté lasciare la città e rimase uccisa nei bombardamenti. Le 3.500 persone rimaste in città furono all'arrivo degli Italiani prima interrogate e poi divise in gruppi di simpatizzanti del Regno e non. Gli ultimi furono internati nelle Marche.

Però la città non finì mai di funzionare come città, anche nel periodo dei bombardamenti più atroci. I caffè, infatti, locali prestigiosi e amati dai soldati, non cessarono mai di lavorare. Poiché la prima cosa che si aprì dopo la ritirata delle truppe austriache furono proprio i caffè. Aprirono puntualmente, quando il fuoco cessò ...

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 746.7:377(497.4)"18/19"
prejeto: 30. 1. 2006**Maja Lozar Štamcar**

dr. umetnostne zgodovine, muzejska svetovalka in znanstvena sodelavka, Narodni muzej Slovenije,
Prešernova 20, SI-1000 Ljubljana
e-mail: maja.lozar@nms.si

Pletarske šole v Sloveniji

IZVLEČEK

V osemdesetih in devetdesetih letih 19. stoletja je moda pletenega pohištva in drugih pletenih izdelkov tudi v Sloveniji izjemno povečala zanimanje za šolanje pletarjev in njihovo seznanjanje s sodobnimi načini dela. Sprva so se odhajali učiti na Dunaj in v druge pletarske šole po avstroogrski monarhiji, doma pa prirejali popotne pletarske tečaje. Postopoma so se začele odpirati tudi pletarske šole v Posočju, Radovljici in Cirkulanah, in oddelki na šolah za lesno industrijo v Kočevju in Ljubljani. Po životarjenju med prvo svetovno vojno so pletarske učne delavnice in šole v dvajsetih letih dobile nov zagon, vendar je večina v času gospodarske krize v tridesetih letih zaradi zmanjšanega zanimanja za tovrstne ročne spretnosti zamrla. Večdesetletno načrtno izobraževanje v pletarstvu pa se z izdelovanjem kvalitetnih pletarskih izdelkov na raznih koncih Slovenije pozna še danes.

KLJUČNE BESEDE

pletarstvo, šole, učne delavnice, tečaji, vrboreja, obrtno šolstvo

SUMMARY

WATTLING SCHOOLS IN SLOVENIA

In the 80s and 90s of the 19th century, the fashion of wicker furniture and other wattled products increased exceptionally in Slovenia as well the interest in training wickenworkers and their acquainting with modern styles of work. In the beginning, people went for knowledge to Vienna and other wattling schools within the Austro-Hungarian monarchy, and at home organized travelling wattling courses. Gradually, wattling schools were opened in Posočje, Radovljica and Cirkulane, and departments at schools of wood industry in Kočevje and in Ljubljana. After the miserable period during World War I, the wattling workshops gained in the 20s a fresh impetus. However, the majority died away during the economic crisis in the 30s because of lessened interest for such manual skills. Several decades of systematic educating in wattling can still be noticed today in the manufacturing of quality wattling products in many parts of Slovenia.

KEY WORDS

wattling, schools, workshops, courses, willow trees growing, craft education

*Upogibal vrbje z večšimi rokami
si v čudeže in jih pošiljal v svet.*

*Otroka gledam v zibelki pleteni,
iz šibic nežnih spletel si jo ti.
Ko mož srce podari ženi,
se cvetje v tvojem košku ji smeji.*

*Ves v rožah vidim dom družinske sreče
podstavkov, mizic tvojih sem vesel,
in vnukov rajanje mlado, kipeče,
zre starček s stola-naslonjača, ki si ti ga splel.*

*Življenje celo drugim pletel si darove,
nocoj dovoli, naj spletemo mi
čestitk ti srčnih košček in cvetove
vanj vsujemo, da zdrav bi bil vse še dolge dni.¹*

V razvoju pletarstva² in pletarske industrije se je v sedemdesetih letih 19. stoletja v avstroogrski monarhiji v primeri z drugimi evropskimi državami in ZDA zaznalo občutno zaostajanje.³ Zato je avstrijska vlada začela načrtno spodbujati izobraževanje pletarskih mojstrov in izdelovanje sodobnih pletarskih predmetov za vsakdanjo rabo, še posebno najzahtevnejšega izdelka modnega pletenega pohištva iz domačega vrbovja in iz Azije uvoženega trstičja. Pletarstvo je skoraj izključno ročno opravilo in se ga razen pripravljalnih del ne da mehanizirati. Zato so to dejavnost posebej spodbujali med neukim prebivalstvom na manj razvitih področjih, kjer ni bilo veliko možnosti druge zaposlitve, in tam, kjer so zaradi razvoja industrije izginjala nezahtevna delovna mesta.⁴ V galicijskem Rudniku je bila že leta 1877 ustanovljena prva in pozneje tudi največja pletarska šola v avstroogrski monarhiji, ki se je razvila v veliko podjetje z imenom Prag-Rudnik s tovarnami pletenega pohištva tudi drugod po Avstriji. Karl in Josef Kraus sta sprva vodila prodajo v Pragi, pozneje pa je imelo podjetje sedež na Dunaju in široko trgovsko mrežo po Avstriji, Evropi in drugih kontinentih. V sedemdesetih letih 19. stoletja je na Dunaju pomembni akter spodbujanja doma-

če industrije in obrti Wilhelm Exner v Cesarsko-kraljevem tehnološkem obrtnem muzeju⁵ uvedel izobraževalne tečaje za bodoče učitelje pletarstva, ki so delovali v tistih predelih monarhije, kjer je že obstajala krajevna pletarska tradicija in so imeli naravna rastišča vrbe. Lokalno prebivalstvo so učili novih pletarskih tehnik in jim tako s pomočjo domače obrti, skozi katero so nastajali visoko kvalitetni pletarski izdelki, preskrbeli dodatni vir za služka. Tudi pri nas je leta 1880 dunajski tehnološki obrtni muzej pozval kranjski deželni zbor, "naj ustanovi štipendije za obiskovalce posebnih tečajev, ki se otvorijo v šolskem letu 1880/1", in tisto leto je bila za obisk dunajskega tečaja za pletarstvo in vrborejo podeljena ena štipendija.⁶ S Kranjskega se je teh tečajev v naslednjih desetletjih udeležilo še več učencev, ki so pozneje doma organizirali svoje pletarske tečaje.⁷ Okrog leta 1890 je na primer učitelj ljudske šole Anton Funtek, ki je bil tudi pomožni učitelj na strokovni šoli za lesno industrijo v Ljubljani, učil pletarstvo v Šentvidu pri Stični in na ljubljanskem barju, učitelj Stane Tomšič je deloval v Vipavi, učitelj Jože Cepuder v Litiji, en učitelj pa tudi v Cerknici.⁸

Med letoma 1882 in 1887 so potekali v Tehniškem obrtnem muzeju na Dunaju za gojence splošnega pletarskega tečaja posebni tečaji za izdelovanje pletenega pohištva in za ženske posebni pletarski tečaj, s katerim se je hotelo zajezi masovni uvoz finih pletarskih izdelkov, npr. za potrebe parfumske industrije. Muzejski pletarski tečaji so bili tako uspešni, da se je iz leta v leto manjšal uvoz bavarskega in koburškega pletarskega blaga. Leta 1887 so bili opuščeni z razlago, da se je izučilo že dovolj mojstrov in da bi lahko prišlo do prevelike produkcije, saj so v kratkem času dosegli, da se je ta zanemarjena veja domačega vira dohodka osamosvojila in je postala neodvisna.⁹

¹ Del prigodne pesmice za slovesnost leta 1926 ob upokojitvi dolgoletnega prvega učitelja pletarstva v Ljubljani Josipa (Jožefa) Barana, ki jo je skoval kolega profesor slovenščine na ljubljanski srednji tehniški šoli Valentin Rožič, objavljena pa je bila v *Tehniška srednja šola 1926/27*, str. 60–61.

² Pletarstvo je ukvarjanje s pletenjem uporabnih predmetov iz vrbovja (šib in viter) in tropskega trstičja (strzenov in viter). V nemščini, ki je jezik večine pisnih virov na to temo, se imenuje *Korbflechterei*, kar v slovenščino dobesedno prevedemo kot pletenje košev/košar, sodobniki so mu rekli košepletarstvo ali košarstvo. V članku bom dosledno uporabljala le izraz pletarstvo.

³ Ottillinger, *Korbmöbel*, str. 94.

⁴ Ottillinger, *Korbmöbel*, str. 95–96 in ustrezne opombe; Crowley, *The Uses of Peasant Design*, str. 20.

⁵ Tehniški oziroma Tehnološki obrtni muzej je leta 1866 ustanovilo Nižjeavstrijsko obrtno društvo, zanj je bil posebej zaslužen Wilhelm Exner. Ne gre za današnji Tehnični muzej, ki je bil ustanovljen šele leta 1918. Epizmo C. Schoerg iz Tehničnega muzeja z dne 6. 7. 2005 (hrani avtorica); Ottillinger, *Korbmöbel*, str. 95; Reisner, *Zgodovina našega zavoda*, str. 17. V *Brockhausovem Konversations-Lexikonu* (str. 628) so našete nemške pletarske šole, v Avstriji pa je omenjen tečaj za delovodje pletarstva in vrboreje, ki da poteka od leta 1880 naprej in katerega absolventi učijo kot potujoči učitelji in na sedemintridesetih košarskih učnih delavnicah po državi, med katerimi so tri v ustanovah za slepe in dve v zaporih.

⁶ Reisner, *Zgodovina našega zavoda*, str. 40.

⁷ Prav tam, str. 41.

⁸ AS 33, *Deželna vlada v Ljubljani*, šk. 208, Dopis direktorja ljubljanske šole za lesno industrijo Janeza Šubica Kranjski deželni vladi o stanju pletarstva v osrednji Sloveniji z dne 10. 12. 1890.

⁹ Auspitz, *K. K. Technologisches Gewerbe-Museum*, str. 16–17 in 21–22.

Vzporedno s tem izobraževanjem je leta 1878 šolsko ministrstvo ustanovilo na Halmgasse v drugem dunajskem okraju samostojno Vzorčno delavnico za pletarstvo s plantažami v bližnjem Pratru, kjer so vzgajali nove vrbove sorte.¹⁰ Leta 1900 se je preimenovala v Cesarskokraljevi učni in preizkusni zavod za pletarstvo, ki je bil zadolžen tudi za vodenje lokalnih pletarskih šol in delavnic v Rudniku v Galiciji, Melniku (ustanovljena 1897) in Olovi (Bleistadtu) na Češkem ter v Foljanu na Soči.¹¹ Na dunajskem zavodu za pletarstvo sta se izučila npr. Fran Janež in njegova žena, ki sta leta 1908 v domačem Dolskem zasnovala popotni pouk in ga vodila do prve svetovne vojne.¹² Dunajskemu zavodu je sprva predsedoval Josef Georg Karg, leta 1903 pa mu je sledil sodelavec Gustav Funke.¹³ Okrog leta 1900 sta skupaj izdala mapo predlog za pletarstvo na štiridesetih listih s fotografijami košev, košar, kletk, pladnjev in drugih uporabnih predmetov, pa tudi pohištva iz vrbovega protja in trstičja po japonskih, kitajskih, indijskih, angleških, ameriških, francoskih vzorcih in "na dunajski oziroma koburški način".¹⁴ *"Do leta 1907 je ustanovilo dunajsko ravnateljstvo na ozemlju bivše avstro-ogrske monarhije že 33 košarskih šol, katere je zalagalo stalno z najnovejšimi vzorci, ki so bili na razpolago tudi vsem ostalim interesentom. Razumljivo je tedaj, da so prihajali na trg novi modeli in najnovejše pridobitve v tej stroki."*¹⁵

V Predpisih za ustanovitev in vodenje državnih učnih delavnic za košarstvo in izvajanje potovalnih tečajev v pletanju košev in podobnih pletarskih tehnik iz leta 1908 so naštevale naloge učnih delavnic, namreč izobraževanje pomočnikov, vpeljava novih vzorcev in oblik in izboljšanje postopkov izdelave, izdelave dobrih in cenениh surovin in drugih metod kot tudi preverjenih orodij, naprav in delovnih pripomočkov, po možnosti domače izdelave, vpeljava trgovsko-podjetniškega poslovanja, posredovanje dela in prodaja, osvajanje novih in širjenje obstoječih prodajnih področij ter ustanavljanje novih in povečanje obstoječih vrbovih nasadov s posebnim ozirom na že obstoječe sorte vrb v določenem okolju.¹⁶ Funke je

leta 1911 napisal *Učbenik za pletarstvo za pouk na strokovnih šolah, v učnih delavnicah in strokovnih izobraževalnih šolah za pletarstvo*.¹⁷

Pri nas je bilo pletarstvo¹⁸ tradicionalno zelo razvito v osrednjem delu Slovenije, posebno v bližini Ljubljane vzdolž Save, na Ribniškem, v Bohinjskem kotu in okolici Idrije, pri Planini in Logatcu ter v Vipavski dolini. Mnogo področij v rečnih dolinah, ob potokih in na barjih je bilo primernih za načrtno gojenje izbranih sort vrb. A izdelki so bili več ali manj le preprostejše vrste in so na trgu dosegali le nizke cene.¹⁹ Zato so si v osemdesetih letih 19. stoletja politiki in gospodarstveniki resno prizadevali, da bi poleg pošiljanja bodočih pletarskih učiteljev na tečaje na Dunaj in organiziranja popotnega pouka ustanovili tudi prave domače pletarske šole in delavnice. Prve korake je deželni zbor naredil že leta 1880, ko je naprosil kranjsko trgovsko in obrtno zbornico, naj mu poroča o stanju domačega pletarstva.²⁰ Želja po pletarskem izobraževanju je bila vključena v siceršnja prizadevanja za ustanovitev osrednje državne obrtne šole, ki je na Kranjskem – medtem ko je na Štajerskem v Gradcu²¹ že bila – še nismo imeli. Leta 1882 je bila tovrstna prošnja kranjskega deželnega zbora dunajskim oblastem za ustanovitev šole za domačo industrijo v Ljubljani odpravljena s sklepom, da se pošlje izvedenec, ki naj se prepriča o krajevnih potrebah. V razpravi se je priporočalo, *"naj Kranjci posečajo obrtno šolo v Gradcu, pletarske šole naj se pa ustanovijo v štajerskih krajih blizu kranjske meje. Leta 1883 je deželni zbor ponovil prošnjo za ustanovitev strokovnih šol v deželi z izjavo, da je pripravljen vsakršno ustanovitev izdatno in gmotno podpreti. V podkrepitev svoje izjave je naklonil razmeroma visoko podporo strokovni šoli v Kočevju."*²²

¹⁷ Ottillinger, *Korbmöbel*, str. 95.

¹⁸ Doslej se je najbolj poglobljeno s pletarstvom v Sloveniji ukvarjala Ljudmila Bras, ki je leta 1973 v Slovenskem etnografskem muzeju pripravila tudi razstavo o pletarstvu in razstveni katalog, v katerem je pisala o šolah in delavnicah (Bras, *Pletarstvo na Slovenskem*, str. 8–10).

¹⁹ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, šk. 208, Pismo ravnatelja Ivana Šubica z dne 10. 12. 1890; še bolj podrobna analiza stanja pletarstva in vrboreje na Kranjskem je v dveh pismih kranjske trgovske in obrtne zbornice deželni vladi s prošnjo, naj podpre željo po odprtju oddelka za pletarstvo na obrtni šoli z dne 11. 3. in 15. 12. 1893: podpisana sta bila predsednik zbornice in tajnik Ivan Murnik, ki se je še posebno trudil za razvoj obrtnega šolstva pri nas.

²⁰ Reisner, *Zgodovina našega zavoda*, str. 40.

²¹ Pletarskega oddelka na obrtni šoli niso imeli vsaj do leta 1888 niti v Gradcu. Zanimivo je, da so imeli na šoli na vseh oddelkih (gradbeni, umetnoobrotni, risanje in modeliranje in nadaljevalna šola) devetindvajset dijakov iz Kranjske, medtem ko je bila slovenščina materinščina triinšestdesetim dijakom med okrog osemstotimi. Prim. *Zwölfter Jahresbericht*, str. 37.

²² Reisner, *Zgodovina našega zavoda*, str. 40–41.

¹⁰ Ottillinger, *Korbmöbel*, str. 95; F. Planer v svojem članku o pletarstvu za ustanovitev učnih delavnic omenja letnico 1884 (Planer, *Korbflechtereien aus Österreich*, str. 183).

¹¹ Že leta 1891 je v Foljanu na spodnji Soči delovala dvoletna pletarska šola, ki so jo obiskovali (tudi slovenski) dijaki iz okoliških vasi Pierisa, Škocjana in Turjaka in v kateri je delalo kar okrog devetsto pletarjev, večinoma košare za trgovino s sadjem (Czoernig, *Forstwirtschaft, Jagd, Industrie, Handel, Gewerbe und Verkehr*, str. 300).

¹² Bras, *Pletarstvo na Slovenskem*, str. 9.

¹³ Ottillinger, *Korbmöbel*, str. 95.

¹⁴ Karg in Funke, *Vorbilder für die Korbflechterei*.

¹⁵ Patik, *Bivša učna delavnica za košarstvo v Radovljici*, str. 251.

¹⁶ *Vorschriften*, str. 1.



*Stavba strokovne šole za lesno industrijo v Kočevju
(Ilustrirani Slovenec, 4. let., 1928, str. 188)*

V Kočevju je bila leta 1882 ustanovljena zasebna nemška Strokovna šola za lesno industrijo.²³ Leta 1887 je bil na njej odprt tudi oddelek za pletarstvo.²⁴ Ob Rinži so poskusili uvajati nasade vrb,²⁵ vendar ta namera ni uspevala.²⁶ Dvoletni pletarski pouk, ki ga je vodila učiteljica Ana Linhart, je bil namenjen dekletom.²⁷ Po učnem načrtu je bilo prvo leto na vrsti učenje za pletenje pomembnih tehničnih spretnosti in znanj, priprava materiala, izdelava enostavnih delov košar in košaric vse do izdelave predmetov, primernih za prodajo; drugo leto so učenke izdelovale predmete za prodajo.²⁸ Izdelke so pletli iz rogoza, slame in trstičja, in sicer med drugim stojala za note, koše za papir in košarice za ročna dela, rogove izobilja, stojala in košare za rože.²⁹ Pletarski oddelek je bil zaradi slabega obiska in uspeha ter nezadostnih sredstev za vzdrževanje leta 1897 ukinjen.³⁰ Tudi

sama šola za lesno industrijo v Kočevju, ki je v devetdesetih letih 19. stoletja prešla pod državno upravo,³¹ je zaprla vrata leta 1921,³² v šolsko stavbo pa se je začasno iz Ljubljane preselil vseslovenski zavod za slepe. Že v Ljubljani je potekal tudi pouk pletarstva za slepo mladino in mlajše odrasle, ki se je nadaljeval v Kočevju.³³

Leta 1884 je kranjski deželni zbor sklenil prositi šolsko ministrstvo za podporo ustanovitvi pletarske šole pri nas in omogočil učiteljema Cepudru in Funtku šolanje na Dunaju. Dve leti pozneje se je neposredno na ministrstvo s prošnjo za ustanovitev pletarske šole v Ljubljani obrnila tudi kranjska trgovska in obrtna zbornica, ki jo je podprl še občinski svet deželne prestolnice;³⁴ novembra istega leta je deželna vlada predložila šolskemu ministru prošnjo deželnega glavarja z enakimi prošnjama mestne občine in kranjske trgovske in obrtne zbornice za ustanovitev strokovne šole za lesno industrijo v Ljubljani. Predlagani učni načrt je obsegal poleg prave lesne industrije še domačo industrijo za obdelavo lesa, pletarstvo in vrborejo. V Ljubljani so si torej prizadevali odpreti bodisi samostojno pletarsko šolo bodisi srednjo lesno obrtno šolo, v katero bi bilo vključeno tudi pletarstvo. V centralni komisiji za obrtno šolstvo na

²³ Braune, *Zur Geschichte der Fachschule*; Knabl, *Zur Geschichte der Fachschule*; Dolak, *Bivša strokovna šola za mizarstvo v Kočevju*.

²⁴ Braune, *Zur Geschichte der Fachschule*, str. 4–5; prim. AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, šk. 208, Pismi trgovske in obrtne zbornice deželni vladi s prošnjo, naj podpre željo po odprtju oddelka za pletarstvo na obrtni šoli z dne 11. 3. in 15. 12. 1893; Knabl, *Zur Geschichte der Fachschule*, str. 3; Dolak, *Bivša strokovna šola za mizarstvo v Kočevju*, str. 241–242.

²⁵ *Dreizehnter Jahresbericht*, str. 5 in *Vierzehnter Jahresbericht*, str. 10.

²⁶ *Fünfzehnter Jahresbericht*, str. 4.

²⁷ V šolskem letu 1888/89 so ta pouk obiskovale štiri učenke Avgusta Fylich z Dunaja, Viktorija Hofmann iz Kočevja, Margareta Kovač iz Koč in Johana Soklič iz Bohinjske Bistrice (*Siebzehnter Jahresbericht*, str. 9–10).

²⁸ Prav tam, str. 8–9.

²⁹ *Zwölfter Jahresbericht*, str. 5.

³⁰ *Fünfzehnter Jahresbericht*, str. 3; Dolak, *Bivša strokovna šola za mizarstvo v Kočevju*, str. 240–243.

³¹ Od nemškega šolskega društva vzdrževana šola na j bi leta 1891 prešla pod državno upravo (Dolak, *Bivša strokovna šola za mizarstvo v Kočevju*, str. 242) oziroma je bila leta 1896 podržavljena (Šantel, *Od umetno-obrtnega šolstva do umetnostne akademije*, str. 203).

³² Dolak, *Bivša strokovna šola za mizarstvo v Kočevju*, str. 243.

³³ Med našimi nesrečnejšimi, *Ilustrirani Slovenec*, 1928, str. 188–189.

³⁴ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, šk. 208, Pismo Ivana Šubica z dne 10. 12. 1890.



*Učenci v pletarski delavnici zavoda za slepe v Kočevju
(Ilustrirani Slovenec, 4. let., 1928, str. 189).*

Dunaju je ustanovitev takšne šole na Kranjskem zagovarjal Wilhelm Exner iz Tehnološkega obrtnega muzeja, ki je spomnil, da *"ima kranjska dežela pomembno lesno industrijo, ki se more primerjati z najbolj razvito industrijo drugih alpskih dežel. V Trstu in v Gradcu so se na obrtnih šolah otvorile delavnice za lesno industrijo, med Gradcem in Trstom, ravno v krajih, kjer je les, pa ni strokovnega zavoda. Razen tega je mizarstvo v Ljubljani na odlični stopnji in sposobnost Kranjcev prav nič ne zaostaja za drugimi. Kranjski učenci, ki obiskujejo druge strokovne šole, se odlikujejo po visoki učni in posebno risarski nadarjenosti. Ako je moglo Kočevje dobiti šolo, ni opravičljivo, da deželno stolno mesto nima podobne šole."* Dodal je, da bi imele šole slovenski učni jezik, ker so vsi učenci slovenske narodnosti.³⁵ Ministrstvo je leta 1887 končno sprejelo ta predlog in šola za lesno industrijo v Ljubljani je bila ustanovljena 5. januarja 1888.³⁶ V potrjenem šolskem statutu je bilo zapisano, da se že takoj poleg oddelkov za stavbno in pohištveno mizarstvo, strugarstvo in rezbarstvo odpre tudi oddelk za pletarstvo, pozneje pa še oddelka za gradnjo mlinov in tesarstvo.³⁷ To se ni zgodilo, čeprav je bilo menda iz poročila popotnega učitelja Josefa Georga Karga, ki je leta 1889 obiskal Kranjsko, razumeti, da je oddelk za pletarstvo potrebno ustanoviti in začeti tudi z organizirano vrborejo.³⁸

Ravnatelj ljubljanske lesne šole Ivan Šubic je v obsežnem dopisu kranjski deželni vladi leta 1890³⁹ podal ugodno stanje pletarske dejavnosti na Kranjskem in dodal, da bodo pletarski izdelki brez dvoma postali kvalitetni in konkurenčni tujim, takoj ko bodo ljudje v tradicionalno pletarskih okoljih spoznali boljša orodja, načine izdelave in lepše oblike. Posebej se je posvetil pletivu, ki je bilo na voljo. Omenil je, da je naravno raslo vrbo najti povsod, na bregovih Save, v okolici Ribnice in Vipave, primerna rastišča za nasade vrb so se raztezala tudi v okolici Ljubljane na Barju, na bregovih Kamniške Bistrice, v bližini nove kamniške proge pri Trzinu, na naplavinah pri Kostanjevici, ob Savi od Krškega do hrvaške meje, na desnem bregu Krke od Novega mesta do Šentjerneja, ob Kolpi pri Metliki, v gornji dolini Reke. Za novoodprti oddelk za pletarstvo s potovalnim poukom na pred kratkim ustanovljeni šoli, ki jo je vodil, je bilo na voljo že dovolj izurjenih učiteljev, ki bi lahko začeli s poukom pletarstva in vrboreje že v šolskem letu 1891/92. Oddelk je bil končno ustanovljen leta 1893. Najbrž je prišlo do zamude tudi zaradi poročila in predloga o organizaciji pletarskega pouka, ki ga je šolskemu ministrstvu leta 1891 spet poslal J. G. Karg, tedaj že direktor Učnih delavnic za pletarstvo in vrborejo na Dunaju, in ki je nasprotoval temu, kar naj bi sam podpiral dve leti prej.⁴⁰ Po ogledu razmer na Kranjskem je Karg

³⁵ Reisner, *Zgodovina našega zavoda*, str. 42–43.

³⁶ Prav tam, str. 41–42.

³⁷ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, šk. 208, Pismo kranjske trgovske in obrtne zbornice z dne 15. 12. 1893.

³⁸ Prav tam.

³⁹ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, šk. 208, Pismo Ivana Šubica z dne 10. 12. 1890.

⁴⁰ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, šk. 208, Pismo J. G. Karga Cesarskokraljevemu ministrstvu za bogočastje in uk z dne 28. 3. 1891.

menil,⁴¹ da bi pletarstvo bolj kot na posebnem oddelku na obrtni šoli morali pospeševati z že izurjenimi delavci od drugod, podobno kot v Gornjefrankovskem gozdu na Bavarskem. Tisti čas so bili po njegovih navedbah na primer na voljo izurjeni, a brezposelni pletarji iz pletarske šole na zahodnem robu slovenskega ozemlja v Foljanu v Furlaniji, ki bi jih lahko zaposlili na Kranjskem. Nadzor bi izvajal popotni učitelj, ki bi prevzel tudi usmerjanje vrbovaje.⁴² Kranjska trgovska in obrtna zbornica je dve leti pozneje v pismu deželni vladi zavrnila Kargov predlog, ker bi po njenem mnenju taki učitelji izdelovali blago za svoj račun in videli v učencih konkurenco, zanemarjali pa bi svoje poslanstvo, ki je predvsem pospeševati lokalno pletarstvo. Na zbornici so tudi menili, da bi se kvaliteta pletarskih izdelkov lahko pomembno izboljšala le, če bi začeli v večjem obsegu izdelovati moderno pleteno pohištvo. Prepričani so bili, da bi domači izdelovalci kmalu zmogli zadostiti potrebam domačega trga tudi po kvalitetnih pletarskih izdelkih, ki bi se kosali s tujo konkurenco. Posebno so upali, da bodo zbudili zanimanje za pletarstvo med težje zaposljivimi pa tudi slepimi in drugimi invalidi. Vzporedno naj bi se začelo načrtno pospeševati gojenje vrb in vzgajati nasade za pletenje primernih vrbovih sort.⁴³

Konceptualne razlike med strokovnjaki na Kranjskem na eni in Učnim in preizkusnim zavodom za pletarstvo na Dunaju na drugi strani o tem, kako naj se pri nas izobražuje bodoče pletarje in pospešuje izdelovanje kvalitetnih pletarskih izdelkov in pohištva kot najzahtevnejšega med njimi, so tako kar nekaj let zavirale hitrejši razvoj te dejavnosti v Sloveniji. Končno pa je prevladalo stališče, naj vendarle odprejo oddelek za pletarstvo na strokovni šoli za lesno industrijo v Ljubljani. To se je zgodilo 1. aprila 1895, tik pred velikim velikonočnim ljubljanskim potresom, in sicer v prostorih, urejenih v Zoisovi hiši na Bregu.⁴⁴ Na vseavstrijski razpis za delovno mesto učitelja⁴⁵ so se oglasili štirje prosilci, trije Čehi in Poljak. Slovensko, ki je bil učni jezik na šoli, je znal le eden od Čehov, nastavljen pa je bil Poljak Jožef

Baran, čeprav ga šolski ravnatelj Šubic ni podpiral.⁴⁶ V svoji prošnji za službo⁴⁷ delovodje za pletarstvo na ljubljanski šoli je Baran navajal, da je star triintrideset let, pletarstva se je naučil v deželni pletarski šoli v Jaroslavu v Galiciji,⁴⁸ en semester se je izpopolnjeval v Tehnološkem obrtnem muzeju na Dunaju in delal v dunajski tovarni za pletarske izdelke in na deželi kot predelavec. Leta 1886 je postal v Sobeslavu na Češkem delovodja v novo ustanovljeni delniški družbi za pletarsko industrijo, ki je v štirih letih postala njegova, tako da je še nadaljnja tri leta delal naprej pod svojo firmo. Ker pa je bila konkurenca na Češkem velika in je imel premalo obratnega kapitala, se je namenil delavnico prodati. Izpučen je bil za navadne pa vse do najfinejših izdelkov, tudi za broniranje in pozlato. Pripravljen se je bil naučiti slovensko, znal pa je že poljsko, nemško in češko.

Učitelj Baran se je zavzeto lotil dela. Prvo leto je imel štiri učence,⁴⁹ drugo leto pet,⁵⁰ naslednje leto osem, samih fantov, čeprav je bilo v drugem členu normativa za ta oddelek izrecno dovoljeno poučevati tudi deklice. Pouk je trajal eno leto, z možnim podaljšanjem še za eno leto.⁵¹ Učenci so praviloma prihajali iz najrevnejšega okolja, zato so jim priskrbeli štipendije Kranjske hranilnice. Za šolsko knjižnico sta bili v šolskem letu 1896/97⁵²

⁴¹ Ne vemo, ali je Karg obiskal Kranjsko le enkrat, po navedbah šolskega ravnatelja Šubica leta 1889, ali morda še kdaj pozneje.

⁴² Delavci so na Bavarskem dobili denarno odškodnino in se zavezali na leto za samostojne pletarje izsolati štiri do šest gojencev, dva trgovca v Kronachu pa sta kmalu prevzela prodajo izdelkov. Taka organizacija pletarskega pouka naj bi bila po Kargovem mnenju ne samo bistveno cenejša, ampak tudi uspešnejša od vzdrževanja posebnega oddelka na ljubljanski srednji šoli.

⁴³ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, šk. 208, Pismi deželni vladi z dni 11. 3. in 15. 12. 1893.

⁴⁴ Reisner, *Zgodovina našega zavoda*, str. 46.

⁴⁵ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, šk. 208, Pismo šolskega ministrstva v zvezi s postopkom razpisa z dne 18. 5. 1894.

⁴⁶ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, šk. 208, Pismo direktorja c. kr. strokovne šole za lesno industrijo v Ljubljani Ivana Šubica deželni vladi z dne 17. 8. 1894. Šubic se je zavzemal za slovenščine večšega Vencija Berana ali pa za Jožefa Choca, ki je imel dobra priporočila kot delovodja na pletarski šoli v Srebrni gori na Češkem.

⁴⁷ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, šk. 208, Beranovo pismo vodstvu šole z dne 12. 7. 1894 iz Sobeslava na Češkem.

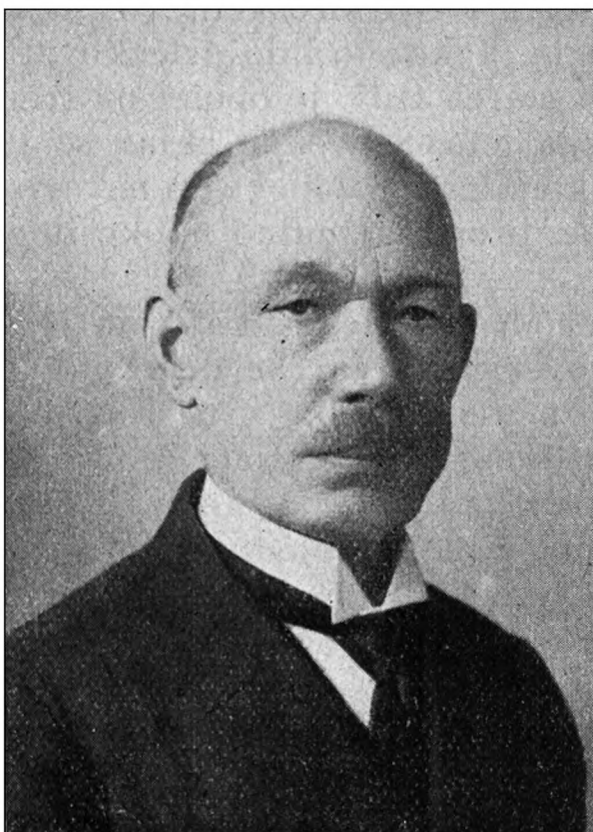
⁴⁸ V pletarstvu se je avstrijska dežela Galicija hitro razvijala. Na prelomu stoletja je tam delovalo osem deželnih strokovnih šol, štiri vzorčne delavnice za pletarstvo in številni potovalni tečaji. V Rudniku in okolici se je že od 1870-ih let izdelovalo svetovno znano pleteno pohištvo firme Prag-Rudnik z Dunaja (Stroner, *Die heutige Lage der Hausindustrie in Galizien*, str. 18).

⁴⁹ Matijo Korošina iz Nadgorice pri Črnučah, Antona Marinka iz Švice pri Dobravi, Jožefa Ovčaka iz Šmartna pod Šmarno goro in Avgusta Weitha (Veita) iz Ilirske Bistrice (prim. *Jahresbericht 1894/95*, str. 18).

⁵⁰ Štirim iz preteklega leta se je pridružil še Leonhard Ažman iz Kroke (prim. *Jahresbericht 1895/96*, str. 15). Iz pisma kranjske trgovske in obrtne zbornice deželni vladi z dne 12. 12. 1900 (AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, šk. 208) razberemo o skrbih v zvezi z absolventi pletarskega oddelka na ljubljanski šoli iz Kroke in Kamne Gorice, ki zaradi nikakršnega predznanja v pletarstvu in slabega zdravja niso bili sposobni izdelovati kvalitetnih pletarskih predmetov, kaj šele pohištva ali da bi bili celo učitelji. Medtem ko je v Kropi žebjarstvo v konkurenci s strojno izdelavo usihalo, poskus z nadomestnim pletarskim delom za mlade torej ni bil preveč uspešen.

⁵¹ *Jahresbericht 1895/96*, str. 11 in *Jahresbericht 1896/97*, str. 13.

⁵² *Jahresbericht 1896/97*, str. 11.



Jožef Baran, pletarski učitelj v Ljubljani (*Tehniška srednja šola v Ljubljani, Izvestje za šolsko leto 1926/27, str. 60*).

kupljeni publikaciji o pletarstvu in vrboreji Friedricha Afha *Predloge za pletarje*⁵³ in Andreasa Brockmanna *Priročnik, učbenik in vzorčna knjiga za pletarje in slamninarje*.⁵⁴ Leta 1902 je tudi učitelj Baran sam izdal strokovni priročnik o gojenju vrb *Vrboreja*⁵⁵ z željo, da bi spodbudil gojenje kvalitetnih sort vrbe in s tem dvignil raven pletarskih izdelkov pri nas. V skrbno sestavljeni knjižici je predstavil stanje vrboreje in pletarstva v Evropi in Avstriji in potožil, da "žalibog pri nas zanimanje za važno pletarsko stroko še ni prodrlo v širše kroge".⁵⁶ Pisal je o vrstah in pripravi

zemlje in primernih legah za nasade vrb, o vrstah pletarskih vrb⁵⁷ in podtaknjencih, okopavanju, gnojenju nasadov, rezanju in beljenju protja, škodljivcih, uporabi lubja, oceni stroškov vrboreje. Pletarstvo je ločil na tri vrste, na nežno, s tolčenim protjem in na pohištveno pletarstvo.⁵⁸ Opozoril je, da je pletarstvo tipična dejavnost, ki zahteva združevanje moči tako pri gojenju vrb kot pri izdelavi in prodaji pletarskih izdelkov in zato tudi primerno organizacijo.

Spomladi 1896 je vodstvo šole začelo urejati vrbove nasade za šolske namene, in sicer za učenje gojenja vrbe in pridobivanje ustreznega materiala za delo. Mestna občina Ljubljanska je v ta namen šolski upravi prepustila na posestvih tivolskega gradu štirinajst hektarov primerne svetlobe.⁵⁹ Aprila 1899 se je oddelek za pletarstvo preselil v Stiški dvorec. Na kranjski trgovski in obrtni zbornici so sicer še leta 1900 menili, da je pri nas več povpraševanja kot ponudbe pletarskih izdelkov in da so trgovci vezani na uvoz s Češkega in Moravskega, vendar so se v nekaj letih po ustanovitvi oddelka za pletarstvo na ljubljanski strokovni obrtni šoli že pokazali pozitivni rezultati; izdelki pletarjev ob Savi v Tacnu in Črnučah, na primer, ki jih je prodajal ljubljanski trgovec Pakič, so bili že kmalu prvovrstni.⁶⁰ Kljub ugodnim napovedim se število učencev, ki bi jih zanimalo učenje pletarstva, ni večalo. Janko Jovan je leta 1904 zapisal v *Domu in svetu*, da bi se pletarska obrt lahko bolj razvijala, če bi pletarji spoznali pomen strokovne izobrazbe in bi pošiljali svoje sinove k pletarskemu pouku.⁶¹ V začetku šolskega leta 1899/1900 je ta pouk obiskovalo deset učencev, v poznejših letih največ enajst, v šolskem letu 1906/07 pa le še pet učencev.⁶²

Zato je bil leta 1907 oddelek za pletarstvo na srednji lesni šoli v Ljubljani opuščen in so na njegovo mesto ustanovili potovalni pouk o pletarstvu.⁶³ Jožef Baran je postal popotni učitelj pletarstva Cesarskokraljeve vzorčne delavnice za košarstvo in vrborejo na Dunaju s sedežem v Ljub-

⁵³ Mapa *Vorlagen für Korbflechter* s štiridesetimi polami je izšla leta 1882 (mogoče še kakšna druga izdaja) brez predlog za pohištvo (prim. Ottillinger, *Korbmöbel*, op. 7 na str. 182 in 183).

⁵⁴ Brockmann, *Hand-, Lehr- und Musterbuch für Korb- und Strohflechter* (ta izdaja je navedena v *Brockhaus' Konversations-Lexikon*, str. 627; ljubljanska šola je morala imela kako drugo izdajo).

⁵⁵ Baran, *Vrboreja* (20 strani). Leta 1925 je bila knjižica ponatisnjena z razumljivimi manjšimi popravki (npr. namesto besede Avstrija je bila vstavljena beseda Jugoslavija), kar dokazuje, da je bilo dvajset let po prvi izdaji gojenje vrb še vedno donosno oziroma so ga hoteli spodbujati. Prevedena je bila tudi v srbohrvaščino (Volvšek, *Strokovni učitelj Josip Baran*, str. 60).

⁵⁶ Prav tam, str. 18.

⁵⁷ Pri nas se je za najbolj primerno za pletarske izdelke izkazala *Salix viminalis*, konopljen vrba, ki je tudi najbolj razširjena. Za vrborejo so primerne tudi *Salix amygdalina* (mandlovka ali zelena vrba), *Salix purpurea* (škrlatolista vrba), *Salix rubra* (rdeča vrba), *Salix Caspica* (kaspjska vrba) in druge. Prav tam, str. 7–9.

⁵⁸ Prav tam, str. 17.

⁵⁹ Teren je bil obdan z žičnato ograjo, deset hektarov je bilo zasajenih z več kot štirinajst tisoč sadikami, in sicer vrst *Salix viminalis*, *rubra*, *purpurea*, *amygdalina*, *latifolia*, *amygdalina vitelina*, *caspica*, štirje hektarji za salicetum pa s štiriindvajset vrstami žlahtnih vrb (prim. *Jahresbericht 1895/96*, str. 8).

⁶⁰ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, šk. 208, Pismo kranjske trgovske in obrtniške zbornice deželni vladi z dne 12. 12. 1900.

⁶¹ Jovan, *Domači obrti na Kranjskem*, str. 619.

⁶² *Jahresbericht 1906/7*, str. 11.

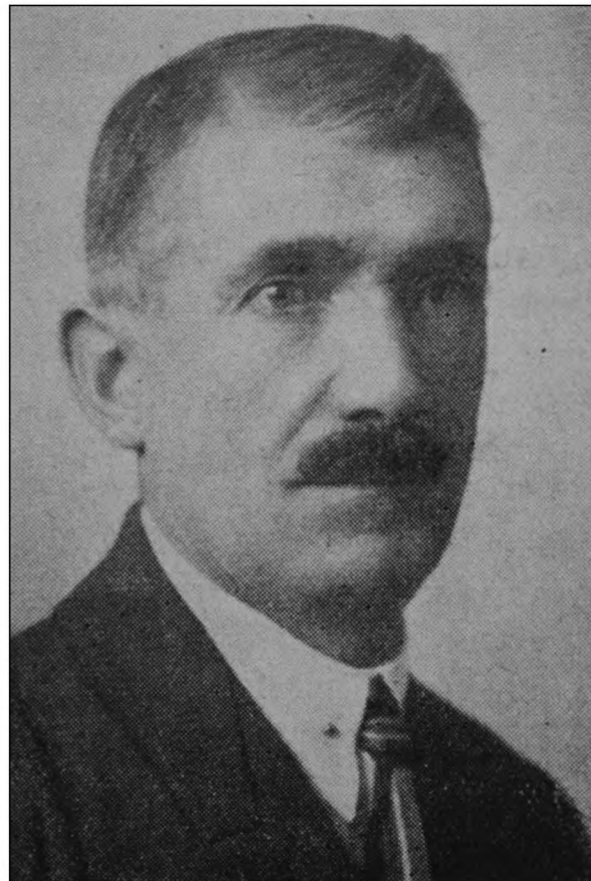
⁶³ Reisner, *Ob dvajsetletnici*, str. 13; Reisner, *Zgodovina našega zavoda*, str. 48.



Žiga pletarskega tečaja (med 1907 in 1918) in pletarske delavnice (med 1918 in 1924) v Ljubljani (ZAL, LJU 212, Prosveta, t. e. 31, foto MLŠ).

ljani⁶⁴ in je vodil pletarske tečaje ob Savi, v Dol-skem, Dolu in Šmartnem pod Šmarno goro.⁶⁵ "Pod njegovim vodstvom so nastali številni nasadi košarske vrbe in so se delile med interesente vrbe sadike. Poleg tega je skrbel tudi za nadaljnjo izobrazbo svojih učencev s tem, da jim je po možnosti izposloval državne ustanove košarskih tečajev na Dunaju."⁶⁶ Med prvo svetovno vojno je bila organizirana na obrtni šoli v Ljubljani invalidska šola, ki je imela tudi oddelek za pletarstvo; ukinjena je bila leta 1919.⁶⁷ Leta 1918 so namesto dotedanjega potovalnega pouka ustanovili Državno delavnico za košarstvo v Ljubljani, ki so jo leta 1924 spet pridružili Tehniški srednji šoli kot njen sestavni del.⁶⁸ Učitelj pletarstva Baran je spet postal član učiteljskega zbora,⁶⁹ kar je ostal do upokojitve leta 1926.⁷⁰ Po prvi svetovni vojni je zasnoval nove šolske vrbove nasade v Notranjih Goricah in okolici.⁷¹ V šolskih letih 1924/25 in 1925/26 je bilo v Učni delavnici za košarstvo v treh let-

nikih po dvanajst učencev obeh spolov, v šolskem letu 1926/27 pa enajst.⁷² Poleg običajnega pouka za mladino so nekaj let izvajali tudi učiteljski tečaj za pletarstvo za večje število slušateljev.⁷³



Nace Uršič, pletarski učitelj v Posočju in Ljubljani (Tehniška srednja šola v Ljubljani, Izvestje za šolsko leto 1931/32, str. 14).

⁶⁴ Volavšek, *Strokovni učitelj Josip Baran*, str. 60.

⁶⁵ Seznami učencev z vsemi podatki za čas med 1908 in 1912 so ohranjeni v zvezku Pletarska šola 1908–1925 (ZAL, LJU 212, Prosveta, Tehniška srednja šola, t. e. 31). Pri Baranu se je menda v tem času učil pletenja tudi Franc Marinšek s Pšate (v seznamu učencev iz tega časa sicer ni omenjen), ki je z očetom Antonom že v času šolanja iznašel lesen stroj za izdelovanje viter, pozneje je bilo izdelanih več kovinskih tovrstnih strojev. Za očetom je leta 1938 prevzela pletarsko obrt hči Kristina (Stražar, *Ob bregovih Bistrice*, str. 694).

⁶⁶ Prav tam.

⁶⁷ Reisner, *Zgodovina našega zavoda*, str. 55.

⁶⁸ Prav tam, str. 58.

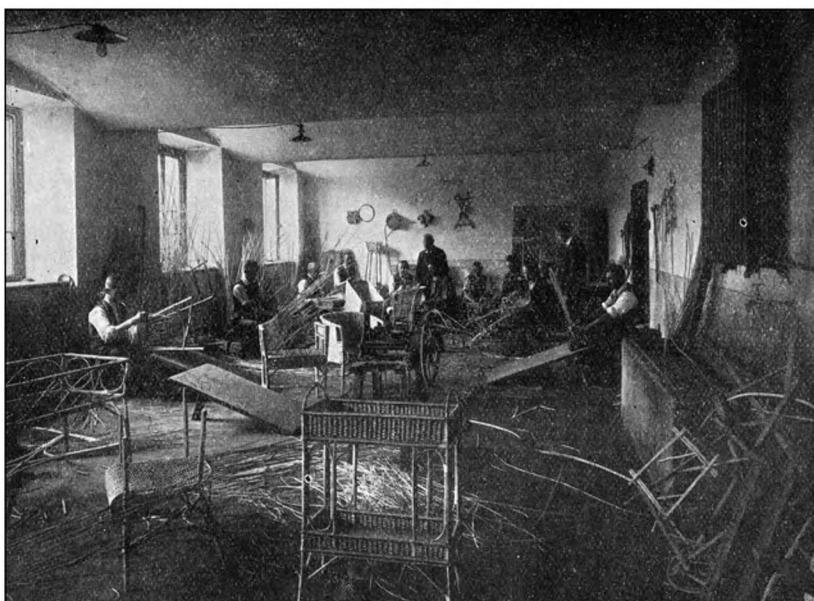
⁶⁹ Volavšek, *Strokovni učitelj Josip Baran*, str. 60.

⁷⁰ Prim. ZAL, LJU 212, Prosveta, Tehniška srednja šola v Ljubljani, t. e. 31, katalogi Državne učne delavnice za košarstvo v Ljubljani s seznamom 18 učencev in 11 učencev za učiteljski tečaj – odraslih – med 1923 in 1926; prim. Volavšek, *Strokovni učitelj Josip Baran*; Baran je umrl dve leti pozneje. Prim. Rožič, *+ Strokovni učitelj v p. Baran*, str. 25–26: *Slovenija, zlasti pa ljubljanska okolica (Dol, Dolsko, Podgorica, Nadgorica, Notranje Gorice itd.) [mu je] mnogo hvaležnosti dolžna, kajti ravno on je v teh krajih povzdignil pletarstvo in košarstvo ter z njima združeno vrbovejo v cvetočo panogo domače umetne obrti*; Košak, *Seznam učnega osebja*, str. 139.

⁷¹ Patik, *Bivša učna delavnica za košarstvo v Radovljici*, str. 255.

⁷² V prvem letniku Franc Artač, Josip Rancinger, Franc Simčič, Josip Stražišar in Ivan Tobijas, v drugem letniku Tomaž Cvirn, Lovro Kuč, Franc Preša in Ivan Simončič, v tretjem Franc Verk, Ivan Rozman in Franc Kopač, poleg teh pa še štirje hospitanti Božidar Horvat, Nadinška Šlajmar in Ana Vrhovec ter Jakob Gošnjak. V učiteljskem tečaju za rokotvorni pouk za košarstvo so bili štirje učenci in osem hospitantov (*Tehniška srednja šola 1924/25*, str. 47). V šolskem letu 1925/26 so bili v prvem letniku Franc Artač, Rudolf Geohelli, Ivanka Iličar, Valentin Kavčič, Ivan Levstik in Jožef Stražišar, v drugem letniku Josip Rancinger, Franc Simčič in Ivan Tobijas, v tretjem pa Lovro Kreč, Ivan Rozman in Ivan Simončič (*Izvestje tehniške srednje šole za šolsko leto 1925/26*, str. 24). V šolskem letu 1926/27 v prvem letniku Božena Zirkelbach in Albina Zvohuk, v drugem Rudolf Geohelli, Valentin Kavčič, Ivan Levstik in Jožef Stražišar, v tretjem pa Franc Artač, Josip Rancinger, Franc Simčič, Ivan Simončič in Ivan Tobijas (*Tehniška srednja šola 1926/27*, str. 72).

⁷³ ZAL, LJU 212, Prosveta, Tehniška srednja šola, t. e. 31. Glavni katalog, Seznami udeležencev teh tečajev, npr. za šolski leti 1923/24 in 1924/25.



*Učenci v pletarski delavnici Tehniške srednje šole v Ljubljani
(Tehniška srednja šola v Ljubljani, Izvestje za šolsko leto 1926/27, str. 23).*



*Leon Patik, pletarski učitelj v Radovljici in Ljubljani
(dvajseta leta 20. stoletja, foto A. Vengar, zasebna last).*

Po prvi svetovni vojni je leta 1919 na nekdanji obrtni šoli, zdaj preimenovani v Tehniško srednjo šolo, ob Jožefu Baranu postal stalni strokovni učitelj za košarstvo in pletarstvo tudi Nace Uršič, ki je na tej šoli ostal do upokojitve leta 1932.⁷⁴ Pletarstvo je začel poučevati že leta 1895 na strokovni šoli na Žagi v Posočju. Pred prihodom v

Ljubljano je bil vodja potovalnih tečajev v Sovodnjaku, strokovni učitelj v Foljanu in na potovalni šoli v Devici Mariji v Polju in v Dolskem ter v begunskem taborišču v Mostu na Leithi.

Po Baranovem odhodu je imel učitelj Uršič v šolskem letu 1927/28 v vseh treh letnikih skupaj devet učencev,⁷⁵ v naslednjem letu pet,⁷⁶ v šolskih

⁷⁴ Košak, *Seznam učnega osebja*, str. 142. Z odhodom v pokoj je bil odlikovan z zlato medaljo za odlično službovanje (*Tehniška srednja šola 1931/32*, str. 14); red sv. Save V. stopnje sta dobila tudi Jožef Baran in Leon Patik (*Tehniška srednja šola 1927/28*, str. 25–26; *Tehniška srednja šola 1937/8*, str. 7).

⁷⁵ V prvem letniku Bernharda Grmek, Ivano Štembal, Ivana Zupana in Albino Zvolenk, v drugem Boženo Zirkelbach in v tretjem Rudolfa Geohellija, Ivana Levstika, Valentina Kavčiča in Jožefa Stražišarja (*Tehniška srednja šola 1927/28*, str. 40).

⁷⁶ V prvem letniku Cecilija Mila vec, v drugem Bernhard

letih 1929/30 in 1930/31 sta bila le še dva.⁷⁷ Ko je šel naslednje leto v pokoj, tudi na pletarstvo vpisanih učencev ni bilo več.

V Posočju je bilo najti precej kvalitetnih vrbovih rastišč, ki so jih izrabljali tudi bližnji Furlani. Ker so hoteli vpeljati pletarstvo kot domačo obrt, je bila leta 1893 s podporo glavarja grofa Marenzija ustanovljena pletarska šola v Pauerjevi hiši v Čezsoči. Zaradi premajhnega števila učencev je bila leta 1896⁷⁸ premeščena na bližnjo Žago.⁷⁹ Na obeh krajih je poučeval Nace Uršič iz Kobarida. Poleg raznovrstnih košar so izdelovali tudi zibelke in zahtevnejše izdelke, kot so mize in stoli. Šolo so leta 1900 zaprli, pozneje so bili pletarji vključeni v zadruge.⁸⁰

Tudi na Gorenjskem so želeli bolje izobraziti svoje pletarje. Pod vodstvom vzorčnih delavnic na Dunaju je bila leta 1908 ustanovljena državna pletarska šola v Radovljici.⁸¹ Pisatelj in posestnik v Radovljici Ivan Fajdiga je bil nekoč v vlaku naključno navzoč pri pogovoru dveh tujcev, ki sta razpravljala, kako bi se mogle rodovitne in nerodovitne parcele ob reki Savi izkoriščati za gojenje vrb. Zamisel mu je bila všeč in za mnenje je pisal največji dunajski tovarni za pletarske izdelke Prag-Rudnik, ta pa je njegovo pismo odstopila Državni učni delavnici za košarstvo in vrborejo na Dunaju. Njen direktor Gustav Funke je odpotoval v Radovljico, osebno vodil vse priprave za ustanovitev državne šole za pletarstvo in osnoval tudi lokalni odbor. Za vodjo šole je bil kot edini kandidat z znanjem slovanskega jezika imenovan Leon Patik, po rodu Čeh z Moravskega. Pletarstva se je izučil pri očetu in na Dunaju po službi v velikih pletarskih podjetjih ob koncu 19. stoletja ustanovil lastno podjetje. Na Državnem učnem zavodu za pletarstvo je kot najboljši v prvi generaciji končal mojstrski tečaj.⁸² Za ženski oddelek radovljiške šole je skrbela Patikova žena Fani.⁸³

Naravnega vrbovega protja je bilo v okolici premalo, tako da so ga kupovali drugje, posebej na Moravskem, kmalu pa so si uredili vrbove nasade ob Savi z brezplačnimi sadikami z Dunaja. Tudi nekateri drugi domačini so začeli na svojem vzrejati vrbe. Med letoma 1911 in 1914 je delavnico vodil konzorcij, ki je pletarske izdelke prodajal pod firmo Prva gorenjska industrija za košarstvo v Radovljici. Iz tega obdobja, iz leta 1912, se je ohranil ličen prodajni katalog s fotografijami in cenami za pleteno pohištvo in druge izdelke.⁸⁴ Na šolski razstavi leta 1914 je direktor državne obrtne šole v Ljubljani Ivan Šubic pohvalil radovljiške izdelke, saj menda *"tako dovršenih in čisto izdelanih"* ni videl niti na tujih razstavah.⁸⁵ Med prvo svetovno vojno je pouk vodila Fani Patik.

Po vojni se je šola iz nekdanje šolske zgradbe preselila v graščino. Na prvem ljubljanskem velesejmu leta 1921 je z imenom Državna učna delavnica za košarstvo dobila veliko naročil in v tem času imela okrog petdeset učencev,⁸⁶ pozneje – po letu 1926 – pa je bilo učencev vedno manj. Iz radovljiške šole so šli nekateri še na mojstrske tečaje na Dunaj (npr. Valentin Tepina, ki je pozneje deloval v Stražišču pri Kranju) in pozneje sami postali učitelji.⁸⁷ Leta 1930 se je Državna učna delavnica za košarstvo še reklamirala v strokovnem tisku,⁸⁸ spomladi 1934 pa je bila ukinjena. Obenem je bil na ljubljanski Tehniški srednji šoli po dveh letih spet obnovljen oddelek za pletarstvo. Učitelj Patik je prišel iz Radovljice v Ljubljano,⁸⁹ ker pa novih učencev ni bilo,⁹⁰ je banska uprava leta 1936 odredila, da se gotovina in ves šolski inventar oddata upraviteljstvu pletarske šole v Ptuj, Patik pa je bil leta 1938 upokojen.⁹²

Grmek in Ivan Zupan in v tretjem Rudolf Geohelli in Jožef Stražišar (*Tehniška srednja šola 1928/29*, str. 38).

⁷⁷ Bernhard Grmek in Ivan Zupan (*Tehniška srednja šola 1929/30*, str. 30) oziroma Bernhard Grmek in Ivan Zupan (*Tehniška srednja šola 1930/31*, str. 76).

⁷⁸ Saša Šantel navaja, da je bila na Žagi ustanovljena že leta 1895 (Šantel, *Od umetnostno-obrtnega šolstva do umetnostne akademije*, str. 203–204).

⁷⁹ Pletarsko podjetje na Žagi pri Tolminu je navedeno med tovarnami, ki so obratovale do prve svetovne vojne (Žumer, *Lesno gospodarstvo*, str. 61).

⁸⁰ *Zakladnica bovške preteklosti*, str. 166–167.

⁸¹ Patik, *Bivša učna delavnica za košarstvo v Radovljici*, str. 251–256; Gnilšak, *Pletarstvo v Radovljici*, str. 17. Kolegici Idi Gnilšak iz radovljiškega muzeja se zahvaljujem za prijazno posredovanje podatkov in gradiva.

⁸² Prim. *Državna tehniška srednja šola 1937/1938*, str. 10–11.

⁸³ V krajevnem časopisu *Gorenjec* se na primer leta 1910 (l. 11) vrstijo spodbudni članki o pletarni: št. 2, str. 10: Radovljiške novice: *Naša c. kr. pletarna uspeva nepričakovano dobro...*; št. 23, 1. priloga: *Pletarska šola izborna*

napreduje, tudi o nasadih vrb; št. 33, 1. priloga: *Pletarski učni tečaji se že lahko ponašajo s prav dobrimi praktičnimi uspehi...*; št. 34, 1. priloga: *Na naši pletarski šoli se sprejme še nekaj učencev...*; št. 50, 1. priloga: *C. kr. pletarska šola vidno napreduje. Vsega osebja ima sedaj zaposlenega 23, ki komaj, komaj zmagujejo mnogobrojna naročila. – Na pomlad se bo zasadilo zopet več dokaj obsežnih nasadov za vrbe.*

⁸⁴ V zasebni lasti v Radovljici.

⁸⁵ Patik, *Bivša učna delavnica za košarstvo v Radovljici*, str. 254.

⁸⁶ Prav tam.

⁸⁷ Prav tam.

⁸⁸ *Podrobni seznam*, str. 30.

⁸⁹ Košak, *Seznam učnega osebja*, str. 141.

⁹⁰ ZAL, LJU 212, Prosveda. Tehniška srednja šola, t. e. 31, zvezek Pletarska šola 1908–1935. V glavni katalog pletarskega tečaja je bil v šolskem letu 1934/35 vpisan le učenec Drago Merhar s Koroškega.

⁹¹ Reisner, *Zgodovina našega zavoda*, str. 60.

⁹² Patik, *Bivša učna delavnica*, str. 256.



*Učenci v pletarski delavnici v Radovljici
(dvajseta leta 20. stoletja, foto A. Vengar, zasebna last).*



*Pletena pompadurica (okrog 1925, zasebna last,
foto MLS).*

Poleg vrbovih nasadov na ljubljanskem Barju, ki jih je zasnoval že učitelj Baran v Notranjih Goricah, in katerih lastniki so se združili v vrbovno zadrugeto, so članki radovljiškega učitelja Leona Patika v *Grudi* leta 1928⁹³ spodbudili ljubljanskega tovarnarja Josipa Koslerja, da je Patika prosil za pomoč pri zasnovi vrbovih nasadov na svojem barjanskem posestvu na Lipi. Gojena barjanska

⁹³ Patik, *Vrbovo šibje danes in nekdaj*; Patik, *Vrboreja in nje pomen*.

vrba je sčasoma zadostovala za vse domače potrebe, pa tudi izvažali so jo v Avstrijo, Italijo in Češkoslovaško.⁹⁴

Na Štajerskem si je v vasi Sv. Barbara v Ha-lozah (Cirkulane), kjer se je košarska obrt že prej lepo razvijala, nadučitelj Anton Ogorelec⁹⁵ zelo prizadeval za to, da je končno leta 1905 avstrijsko ministrstvo za trgovino v tem kraju v župnišču ustanovilo Državni potovalni tečaj za pletarstvo.⁹⁶ Vpisanih je bilo osem otrok, ki so se učili izdelovati jerbace, kovčke, koše, pa tudi mizice za cvetlice, stole in naslonjače ter druge predmete iz vrbovega šibja, rogoze in trstičja.⁹⁷ Za vodjo tečaja je bil sprva nastavljen Tirolec Johann Jachim, ker pa ni znal slovensko, so izstopili skoraj vsi učenci. Zato se je šel učitelj Ogorelec sam izpopolnjevati na Dunaj in prevzel vodenje tečaja, ki so ga leta 1907 reorganizirali v dveletno pletarsko šolo. Prva

⁹⁴ Patik, *Bivša učna delavnica*, str. 255.

⁹⁵ Anton Ogorelec je pri pouku uveljavljal slovenščino in je bil vsestransko zaslužen za upravljanje osnovne šole in izgradnjo nove šolske stavbe, za hrano in obleko za revne učence, pomoč za nadaljevanje šolanja, šolski vrt in kmetijski tečaj. Za odrasle je osnoval bralno društvo Naprej, znotraj katerega sta delovala tudi pevski in tamburaški zbor in igralska skupina (Kolar, *Prispevki za zgodovino Cirkulan*, str. 91; Tetičkovič, *Kako so se šolali in uveljavljali Barbarčani*, str. 196).

⁹⁶ Ogorelec, *Državna moška obrtna šola*, str. 232; Ivanuša, *Ptujski pletarji nekoč in danes*; celjski časopis *Domovina* navaja datum ustanovitve s 1. januarjem leta 1906 (*Domovina*, l. 16, št. 6, 15. 1. 1906); to letnico navajata tudi Prašnički in Tetičkovič (*Od domačih mojstrov do sodobnih podjetnikov*, str. 323).

⁹⁷ *Domovina*, l. 16, št. 6, 15. 1. 1906; Prašnički in Tetičkovič, *Od domačih mojstrov do sodobnih podjetnikov*, str. 323.



*Tone Ogorelec, pletarski učitelj v Cirkulanah
(stoji na levi, začetek 20. stoletja; Cirkulane, str. 187).*

sta jo končala Anton Blažek iz Gradišča in Franc Kosirnik iz Studenic, ki je pozneje postal pomožni učitelj. Krajevni šolski svet je priskrbel prostore in zemljišče za nasade, zasajene na močvirnih travnikih ob Beli,⁹⁸ na katerih je Osrednji državni zavod za pletarstvo na Dunaju preizkušal razne vrste žlahtne vrbe. Od leta 1908 se je šola imenovala Državna učna delavnica za pletarstvo⁹⁹ in je pritegnila učence iz vse spodnje Štajerske. Ko so med prvo svetovno vojno begunci brez dela in kruha z Goriškega dobili zatočišče v barakah v Strnišču pri Ptujju (zdaj Kidričevem), se je šola preselila k njim, da jim pomaga.¹⁰⁰ Leta 1919 je dobila novo ime Pletarska šola Strnišče pri Ptujju.¹⁰¹ Svoje izdelke je oglaševala,¹⁰² v njej so se pletarstva učili tudi vojni invalidi. Med letoma 1919 in 1921, ko je bila ukinjena, je šolo vodil Mirko Ogorelec.¹⁰³ Še isto leto 1921 so absolventi šole ustanovili zadrugo Pletarna, ki je delovala

uspešno in se leta 1924 preselila v Ptuj.¹⁰⁴ Tam je leta 1928 ministrstvo za trgovino in industrijo na novo ustanovilo še Državno pletarsko šolo v Ptujju z upraviteljem Bogomirom Ogorelcem. Leta 1934 so ji bili dodeljeni blagovne zaloge in material ukinjene Državne učne delavnice za košarstvo v Radovljici, leta 1936 pa se je reorganizirala in preimenovala v Državno moško obrtno šolo za pletarstvo na Ptujju.¹⁰⁵ Šola je dobro sodelovala z zadrugo Pletarna, ki se je ne samo obdržala, ampak po drugi svetovni vojni tudi močno okrepila.¹⁰⁶

V zadnjih desetletjih 19. stoletja je v posnemanju azijske tradicije moda pletenega pohištva in drugih pletarskih izdelkov zajela zahod. Marsikje se je iz zasebne podjetniške pobude razvila donosna pletarska industrija. Izhajajoč iz tradicionalno cvetoče domače pletarske obrti so tudi države začele ustanavljati šole, v katerih so se mladi in starejši učili gojiti kvalitetne vrste vrbe, pravilno

⁹⁸ Prašnički in Tetičkovič, *Od domačih mojstrov do sodobnih podjetnikov*, str. 323.

⁹⁹ Gospodarske novice, priloga mariborskega častnika *Slovenski gospodar*, l. 2, 1909, št. 6, str. 3: *Pletarsko šolo pri sv. Barbari v Halozah je c. kr. ministrstvo za javna dela preosnovalo v Državno učno delavnico za košarstvo.*

¹⁰⁰ Ivanuša, *Ptujski pletarji nekoč in danes*.

¹⁰¹ Ogorelec, *Državna moška obrtna šola za pletarstvo v Ptujju*, str. 233.

¹⁰² *Udobno se sedi v pletenih naslanjačih, ki jih izdeluje razen drugih pletenin Pletarska šola Strnišče pri Ptujju, Slovenija. Trgovci, zahtevajte specialno ponudbo in obisk našega potnika (Jutro, l. 1, št. 1, 24. 8. 1920, str. 4 in v naslednjih številkah).*

¹⁰³ Ogorelec, *Državna moška obrtna šola*, str. 233.

¹⁰⁴ Prostore si je uredila v neposredni bližini proštjske cerkve, v več hišah ob grajskem vrtu (na Hebergasse, pozneje Na skitem 1, danes Ulica sv. Viktorina Ptujškega 3). V ptujskem arhivu je ohranjeno nekaj korespondence, v kateri so iz pletarne lastnika gradu grofa Herbersteina prosili za dovoljenje, da ob gradbenih popravilih stopijo na grajski vrt. Prim. ZAP 9/2, Zemljiško gospostvo Ptujski grad – Herbersteinov arhiv – Sekretariat, mapa št. 3: Pletarna: Popravila hiše, ki meji na grajski vrt (datirani, npr. z dne 10. 12. 1928, 3. 5. 1928, 30. 11. 1929, in nedatirani dopisi).

¹⁰⁵ Ogorelec, *Državna moška obrtna šola*, str. 232–234.

¹⁰⁶ *Pletarna Ptuj*, str. 138.



*Pisemska glava pletarske zadruga Strnišče
(1922, ZAL, LJU 212, Prosveta, t. e. 31, foto MLŠ).*

pripraviti gradivo za pletenje in plesti predmete sodobnih oblik in okrasja. Izvedeli so tudi, kako izdelke spraviti na trg. V avstroogrski monarhiji so ustvarili mrežo potovalnih pletarskih tečajev, pletarskih učnih delavnic in pletarskih šol. V Sloveniji je imelo načrtno izobraževanje na področju pletarstva v zadnjem desetletju 19. in prvem 20. stoletja podporo domačih podjetnikov (katerih glasnica je bila na primer kranjska trgovska in obrtna zbornica), v deželni vladi v Ljubljani pa tudi politično oporo. Pomembno je bilo tudi, da so pletarski učitelji lahko računali na stalno strokovno pomoč iz osrednjih ustanov na Dunaju. Vodje muzejskih tečajev, pletarskih učnih delavnic in šol v prestolnici so morali skrbeti za izobrazbo učiteljev in nadzor, spodbujali so razstavljanje na krajevnih in državnih razstavah, pripravljali učbenike in mape predlog za kvalitetne in moderne izdelke in zastonj pošiljali kvalitetne vrbove sadike za šolske nasade. V Sloveniji je prvo generacijo pletarskega učiteljskega kadra predstavljala peščica zaslužnih mož in žena. V krajih s starodavno tradicijo pletenja plotov, košev in košaric iz vrbovega šibja so se zagnano lotili poučevanja pletarstva domačini Nace Uršič v Posočju in Ljubljani, Ana Linhart v Kočevju ter Tone in Mirko Ogorelec v Halozah in na Ptuj. Pri nas pa so si ustvarili dom tudi pletarski učitelji Poljak Jožef Baran v Ljubljani in Čeh Leon Patik z ženo Faniko v Radovljici. Napredek v poučevanju pletarstva je upočasnila prva svetovna vojna. Mnogi učitelji in redni učenci so bili vpoklicani v vojsko, medtem pa so dobili priložnost za priučitev v pletarstvu invalidi in begunci. V dvajsetih letih je pletarsko šolanje v novi jugoslovanski državi na novo oživel. Absolventi pletarskih tečajev in šol so izdelovali kvalitetne pletarske predmete, ki so se dobro prodajali, mnogi so v svojem okolju v skrivnosti pletarstva uvedli sorodnike in sosede. Po štirih desetletjih, ki so minila od prvih programov učenja pletarstva v osemdesetih letih 19. stoletja, ki so se jih udeleževali slovenski pletarji, se je s to dejavnostjo pri nas ukvarjalo in si z njo služilo kruh precej ljudi, in sicer samostojno, v zadrugah in učnih delavnicah. Proti koncu dvajsetih let in v tridesetih pa se je

zanimanje za pletarske izdelke, posebej za najdražji izdelek – pleteno pohištvo – zmanjševalo. Zato se je hitro zmanjševalo tudi zanimanje za obiskovanje popotnih tečajev in pletarskih šol, ki so jih počasi začeli opuščati. Vendar se je trud, vložen v dolgoročno organiziranje tečajev, šol in delavnic v zadnjih desetletjih avstroogrške monarhije obrestoval. Pred drugo vojno so po vsej Sloveniji delovali pletarski mojstri obeh spolov, ki so imeli izvrstno tehnično znanje, pa tudi občutek za forme in so obvladali osnove trženja. Veliko so vedeli o gojenju primernih vrst vrb za finejše izdelke, negovali in na novo so urejali vrbove nasade, iz katerih so šibje tudi izvažali. Iz delavnic prvih absolventov avstroogrskih in poznejših banovinskih tečajev in šol, pa tudi iz delavnic mlajših pletarjev, ki so jih ti izurili, so tudi po drugi svetovni vojni prihajali kvalitetni pleteni izdelki in redki pletarji s pridom uporabljajo to znanje še danes.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- ARS – Arhiv Republike Slovenije
- AS 33 – Deželna vlada v Ljubljani
- ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
- LJU 212, Prosveta. Tehniška srednja šola v Ljubljani
- ZAP – Zgodovinski arhiv Ptuj
- ZAP 9/2, Zemljiško gospostvo Ptujski grad – Herbersteinov arhiv – Sekretariat

ČASOPISI

- Dom in svet*, 1904.
- Domovina*, 1906.
- Gorenjec*, 1910.
- Gorenjski glas*, 1990.
- Gruda*, 1928.
- Ilustrirani Slovenec*, 1928.
- Jutro*, 1920.
- Gospodarske novice, priloga mariborskega častnika
- Slovenski gospodar*, 1909.
- Večer*, 1955.

LITERATURA

- Afh, Friedrich: *Vorlagen für Korbflechter*. Wien, 1882.
- Auspitz, E.: *K. K. Technologisches Gewerbe-Museum in Wien 1879–1889. Separatdruck aus der Festschrift zur Feier des 50jährigen Jubiläums des Niederösterreichischen Gewerbevereins*. Wien, 1890.
- Baran, Jožef: *Vrboreja. Praktičen pouk, kako gojiti pletarsko vrbo in kako uporabiti protje*. Ljubljana : Deželni odbor kranjski, 1902.
- Bras, Ljudmila: *Pletarstvo na Slovenskem*. Ljubljana : Slovenski etnografski muzej, 1973.
- Braune, Robert: *Zur Geschichte der Fachschule. Zehnter Jahresbericht der staatlich subventionierten Fachschule für Holzindustrie in Gottschee für das Schuljahr 1891/2*. Gottschee, 1892, str. 3–6.
- Brockhaus, Friedrich Arnold: *Brockhaus Konversations-Lexikon*. 10. zv., 14. izdaja, Leipzig-Berlin-Wien : Brockhaus, 1894.
- Brockmann, Andreas: *Hand-, Lehr- und Musterbuch für Korb- und Strohflechter, Korbmöbel- und Rohrwarenfabrikanten. Schauplatz der Künste und Handwerke*, zv. 77. Weimar, 1882².
- Cirkulane. Svet Belanov* (ur. Martin Prašnički). Cirkulane : Halo, 2005.
- Crowley, David: *The Uses of Peasant Design in Austria-Hungary in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries. Decorative Arts*, 2/2, 1995, str. 2–28.
- Czoernig Jr., Karl von: *Forstwirtschaft, Jagd, Industrie, Handel, Gewerbe und Verkehr in Görz und Gradiska. Die Österreichisch-Ungarische Monarchie im Wort und Bild. Das Küstenland, Görz, Gradiska, Triest und Istrien*, Wien : Druck und Verlag der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1891.
- Dolak, Adolf: *Bivša strokovna šola za mizarstvo v Kočevju. Spominska knjiga 1888–1938. Ob 50 letnici izdala Državna tehniška srednja šola Ljubljana*. Ljubljana : Državna tehniška srednja šola, 1938, str. 241–243.
- Drizehnter Jahresbericht der staatlich geleiteten Fachschule für Holzindustrie in Gottschee für das Schuljahr 1894/5. Erstattet vom Fachschulleiter Josef Knabl*. Gottschee, 1895.
- Državna tehniška srednja šola Ljubljana. Izvestje za šolsko leto 1937/1938*. Ljubljana : Državna tehniška srednja šola v Ljubljani, 1938.
- Fünfzehnter Jahresbericht der staatlich geleiteten Fachschule für Holzindustrie in Gottschee für das Schuljahr 1896/7. Erstattet vom Fachschulleiter Josef Knabl*. Gottschee, 1897.
- Gnilšak, Ida: *Pletarstvo v Radovljici – pletarstvo – ena najstarejših obrti. Gorenjski glas*, 43, št. 31 (20. 4. 1990), Snovanja 13, str. 17.
- Ivanuša, Milena: *Ptujski pletarji nekoč in danes. Večer*, l. 11, št. 98 (26. 4. 1955), str. 3.
- Jahresbericht der k.k. gewerblichen Fachschulen für Holzbearbeitung und für Kunststickerei und Spitzennäherei für das Schuljahr*¹⁰⁷ 1894/95, 1895/96, 1896/97, 1906/7. Ljubljana, 1895, 1896, 1897, 1907.
- Jovan, Janko: *Domači obrti na Kranjskem*. VIII. Pletarstvo. *Dom in svet*, l. 17, Ljubljana 1904, str. 616–619.
- Karg, J. G. & Funke, G.: *Vorbilder für die Korbflechterei*. Im Auftrage des k. k. Ministeriums für Kultus und Unterricht, zusammengestellt an der K. K. Musterwerkstätte für Korbflechterei Wien, Wien, s. a.² (Avstrijska narodna knjižnica na Dunaju, sign. ÖNB 477850-C.NeuMag.).
- Knabl, Josef: *Zur Geschichte der Fachschule. Fünfzehnter Jahresbericht der staatlich geleiteten Fachschule für Holzindustrie in Gottschee für das Schuljahr 1896/97*. Gottschee, 1897, str. 3–5.
- Kolar, Nataša: *Prispevki za zgodovino Cirkulan in vzhodnih Halo v 19. stoletju. Cirkulane. Svet Belanov* (ur. Martin Prašnički). Cirkulane : Halo, 2005, str. 83–92.
- Košak, Vilko: *Seznam učnega osebja do 1938. Spominska knjiga 1888–1938. Ob 50 letnici izdala Državna tehniška srednja šola Ljubljana*, Ljubljana : Državna tehniška srednja šola, 1938, str. 139–142.
- Ogorelec, Bogomir: *Državna moška obrtna šola za pletarstvo v Ptuj in njen vpliv na pletarsko obrt kot domačo industrijo. Spominska knjiga 1888–1938. Ob 50-letnici izdala Državna tehniška srednja šola Ljubljana*, Ljubljana : Državna tehniška srednja šola, 1938, str. 232–234.
- Ottillinger, Eva B.: *Korbmöbel*. Salzburg, Wien : Residenz Verlag, 1990.
- Patik, Leon: *Vrbovo šibje danes in nekdaj. Gruda. Mesečnik za ljudsko prosveto*, l. 5, Ljubljana, 1928, št. 4, str. 117–118, št. 8, str. 186–189, št. 10, str. 235–236 in št. 12, 279–282.
- Patik, Leon: *Vrboreja in nje pomen za naše kmetške gospodarje. Gruda. Mesečnik za ljudsko prosveto*, l. 5, Ljubljana, 1928, št. 6, str. 164–166.
- Patik, Leon: *Bivša učna delavnica za košarstvo v Radovljici. Spominska knjiga 1888–1938. Ob 50 letnici izdala Državna tehniška srednja šola Ljubljana*. Ljubljana : Državna tehniška srednja šola, 1938, str. 251–256.

¹⁰⁷ Za devetdeseta leta 19. stoletja je delno ohranjenih tudi nekaj slovenskih različic letnih poročil z naslovom *Letno izvestje c. kr. obrtnih strokovnih šol za obdelovanje lesa in za umetno vezenje in šivanje čipek v Ljubljani*.

- Planer, F.: Korbflechteereien aus Österreich. *Deutsche Kunst und Dekoration*, 33, 1913/14, str. 183–186.
- Pletarna Ptuj. *Koledar Prešernove družbe*. Kranj : Prešernova družba, 1957, str. 138.
- Podrobni seznam trgovine, industrije in obrti v Sloveniji (Dravska banovina). Desetletni in beležni koledar*. Ljubljana : I. Trelc [1930?].
- Prašnički, Martin in Tetičkovič, Franc: Od domačih mojstrov do sodobnih podjetnikov. *Cirkulane. Svet Belanov* (ur. Martin Prašnički). Cirkulane : Halo, 2005, str. 317–328.
- Reisner, Jožef: Ob dvajsetletnici Državne obrtne šole v Ljubljani. *Tehniška srednja šola v Ljubljani. Izvestje za šolsko leto 1930/31*. Ljubljana: Tehniška srednja šola v Ljubljani, str. 3–21.
- Reisner, Jožef: Zgodovina našega zavoda. *Spominska knjiga 1888–1938. Ob 50-letnici izdala Državna tehniška srednja šola Ljubljana*. Ljubljana : Državna tehniška srednja šola, 1938, str. 7–61.
- Rožič, Valentin: + Strokovni učitelj v p. Baran Josip. *Tehniška srednja šola v Ljubljani. Izvestje za šolsko leto 1928/29*. Ljubljana : Tehniška srednja šola v Ljubljani, str. 25–26.
- Siebenter Jahresbericht der staatlich subventionierten Fachschule für Holzindustrie in Gottschee. Erstattet vom Schulausschusse über das Schuljahr 1888/89*. Gottschee, 1889.
- Spominska knjiga 1888–1938. Ob 50 letnici izdala Državna tehniška srednja šola Ljubljana*, Ljubljana: Državna tehniška srednja šola, 1938.
- Stražar, Stane: *Ob bregovih Bistrice. Od Rodice do Duplice in Radomelj z okolico*. Radomlje : Krajevna skupnost, 1988.
- Stroner, Ladislaus: Die heutige Lage der Hausindustrie in Galizien. *Bericht über die zweite Konferenz österreichischen Kunstgewerbemuseen*, Graz, 1901, str. 13–22.
- Šantel, Saša: Od umetno-obrtnega šolstva do umetnostne akademije. *Spominska knjiga 1888–1938. Ob 50-letnici izdala Državna tehniška srednja šola Ljubljana*. Ljubljana : Državna tehniška srednja šola, 1938, str. 199–211.
- Tehniška srednja šola v Ljubljani. Izvestje za šolsko leto 1924/1925, 1926/1927, 1927/1928, 1928/1929, 1929/1930, 1930/1931, 1931/1932*.
- Tetičkovič, Franc: Kako so se šolali in uveljavljali Barbarčani. *Cirkulane. Svet Belanov* (ur. Martin Prašnički). Cirkulane : Halo, 2005, str. 193–206.
- Vierzehnter Jahresbericht der staatlich geleiteten Fachschule für Holzindustrie in Gottschee für das Schuljahr 1895/6. Erstattet vom Fachschulleiter Josef Knabl*. Gottschee, 1896.
- Volavšek, Davorin: Strokovni učitelj Josip Baran. *Tehniška srednja šola v Ljubljani. Izvestje za šolsko leto 1926/27*. Ljubljana : Tehniška srednja šola v Ljubljani, str. 59–61.
- Vorschriften für die Erreichung und den Betrieb staatlicher Lehrwerkstätten für Korbflechteerei sowie die Abhaltung von staatlichen Wanderkursen in der Korbflechteerei und verwandten Flechttechniken*. Wien : Kaiserl. königl. Lehr- und Versuchsanstalt für Korbflechteerei und verwandte Flechttechniken in Wien, 1908.
- Zakladnica bovške preteklosti* (zbrala in uredila Vlasta Terezija Komac). Idrija : Bogataj, 2003.
- Zehnter Jahresbericht der staatlich geleiteten Fachschule für Holzindustrie in Gottschee für das Schuljahr 1891/2. Erstattet vom Fachschulleiter Josef Knabl*. Gottschee, 1892.
- Zwölfter Jahresbericht der k. k. Staats-Gewerbeschule in Graz für das Schuljahr 1887/1888*. Graz, 1888.
- Zwölfter Jahresbericht der staatlich geleiteten Fachschule für Holzindustrie in Gottschee für das Schuljahr 1893/4. Erstattet vom Fachschulleiter Josef Knabl*. Gottschee, 1894.
- Žumer, Lojze: *Lesno gospodarstvo*. Ljubljana : Zveza inženirjev in tehnikov gozdarstva in industrije za predelavo lesa, 1968.



ZUSAMMENFASSUNG

Korbflechtschulen in Slowenien

In den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts erfasste die Mode der Korbmöbel und anderer Flechterzeugnisse als Nachahmung der asiatischen Tradition den gesamten europäischen Westen. Vielerorts entwickelte sich aufgrund privater Unternehmerinitiative eine ertragreiche Flechtindustrie. Ausgehend von einem von alters blühenden Heimgewerbe im Korbflechten begann man auch von staatlicher Seite Schulen zu gründen, wo jung und alt unterwiesen wurde, wie hochwertige Weidearten gezüchtet, entsprechende Flechtmaterialien vorbereitet und Gegenstände in modernen Formen und mit moderner Verzierung geflochten werden. In Österreich-Ungarn wurde ein Netz von wandernden Flechtkursen, Flechtlehrwerkstätten und Flechtschulen geschaffen. In Slowenien genoss die planmäßige Ausbildung im Bereich des Korbflechtens an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert die Unterstützung einheimischer Unternehmer, repräsentiert etwa durch die Krainer Handels- und Gewerbekammer. Besonders groß war das Interesse für derartige Ausbildung dort, wo es genug Flechtmaterial bzw. naturwüchsige Weiden gab, wo günstige klimatische Bedingungen für Weidepflanzungen herr-

schten, etwa an Bächen und an den Flüssen Soča, Sava, Drava, Dravinja sowie auf dem Ljubljanaer Moor. Zwischen 1887 und 1891 wurde das Flechten an der privaten deutschen Fachschule für Holzindustrie in Kočevje unterrichtet, in Westslowenien zwischen 1893 und 1900 in der Korbflechterschule in Čezsoča und später im benachbarten Žaga. Nachdem man sich gut zehn Jahre mit zahlreichen Bittschriften und Einlagen an das Unterrichtsministerium in Wien gewandt hatte, wurde schließlich 1895 auch in Ljubljana ein systematischer Flechtunterricht eingeführt, und zwar an der Abteilung für Korbflechten an der sieben Jahre zuvor gegründeten Fachschule für Holzindustrie. In Nordslowenien, in Radovljica, leitete der Tscheche Leon Patik mit seiner Frau zwischen 1908 und 1934 erfolgreich eine Flechtschule und eine Lehr-

werkstatt. In Ostslowenien wurde der Unterricht 1905 an der Schule in Sveta Barbara (heute Cirkulane) in den Haloze eingeführt, die später nach Strnišče bei Ptuj und nach Ptuj verlegt wurde. Nach einer Pause während des Ersten Weltkriegs, blühte das Korbflechten in Slowenien im ersten jugoslawischen Staat wieder auf, dennoch nahm das Interesse für Flechtgegenstände bereits Ende der zwanziger und in den dreißiger Jahren, vor allem für die teursten Erzeugnisse – die Korbmöbel – ab. Damit ging auch der Besuch an Wanderkursen und Flechtschulen zurück. Das Wissen blieb jedoch erhalten und auch nach dem Zweiten Weltkrieg gelangten hochwertige Flechtgegenstände an den Markt. Wenige Korbflechter üben ihr Handwerk auch heute noch aus.

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala SIstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka



Jubileji

Prvih šestdeset let dr. Eve Holz



Okrogli jubilej dr. Eve Holz naj označimo "aproksimativno matematično", kot dvakrat trideset pomladi. Pa ne iz narejene vljudnosti, temveč iz utemeljenih razlogov, na katere se zgodovinarji tako radi sklicujemo. Nekaj zaradi narave njenega dela, ki zahteva natančnost in hkrati zadostno mero domiselnosti in prožnosti, nekaj skladno z njeno doslej prehojeno življenjsko potjo, ki jo je moč razdeliti na dve približno enaki polovici. Prva tri desetletja se je šolala in zatem poučevala naraščajnike od osnovnošolcev do gimnazijcev, potem pa zavijugala v raziskovalne vode in se po nekaj letih "vzporedne vožnje" zapisala raziskovalnemu delu. Leta 1981 je namreč postala stalna sodelavka Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU, ki mu, sprva profesorica zgodovine in sociologije ter magistrandka, danes znanstvena svetnica, ostaja zvesta že četrto stoletje.

Tudi področje njenih raziskav, katerih težišče je

časovno umeščeno v 19. stoletje, bi sicer mogli razdeliti na dva dokaj uravnotežena dela. Sprva se je posvečala predvsem uradništvu, s poudarkom na nacionalni problematiki, iz česar je leta 1983 magistrirala. Nato se je poglobila v zgodovino cestnega prometa od konca 18. do začetka 20. stoletja in po obranitvi doktorske naloge leta 1992 usmerila svoje raziskovalne napore še na druge veje prometa. Toliko, če se omejimo zgolj na glavna predmeta znanstvenega preučevanja, pri čemer velja omeniti vsaj še njeno sodelovanje pri izdaji dela zapuščine Henrika Tume, objavljane bibliografije slovenske zgodovine in monografijo o ljubljanskem kongresu leta 1821. Evin podpis bomo sicer našli marsikje, od mednarodnih znanstvenih objav vse do zgodovinskih knjig za otroke. V Kroniki se je začela oglašati v zgodnjih osemdesetih, najprej s knjižnimi ocenami, in vtisnila reviji svoj najmočnejši pečat ob izteku tisočletja, ko

je za štiri leta prevzela njeno urednikovanje (1996–2000), potem pa ostala ena najdejavnějšíh članic uredniškega odbora.

Ob listanju Evine bibliografije se zazdi, da se pojavom, ki jih preučuje, ni zapisala brez globljega, morda nezavednega razloga. Kot da bi tičal v njej sami in v življenjskih zgodbah njenih prednikov. Uradniške službe in z njimi povezana potovanja in selitve so namreč zaznamovali že družini njenih starih staršev po očetovi kakor tudi materini strani. Evini predniki tako izhajajo z različnih koncev Slovenije in zamejstva, šolanje in službovanja pa so jih v avstrijskih in jugoslovanskih časih premetavali od štajerskega Gradca do bosenskih gozdnih brezpotij. Koliko življenjskih postaj je zabeležila tudi Eva! Rojena v Slovenj Gradcu je najrosnejša leta preživila v Sarajevu, obiskovala osemletko v Kanalu ob Soči – zato se ima še najbolj za Primorko –, končala gimnazijo in študij v Ljubljani, skočila za krajši čas službovat v Novo Gorico in Gorenjo vas v Poljanski dolini ter se končno ustalila v Ljubljani. A kot da bi jo nemirni popotniški duh njenih sorodnikov gnal naprej, si je uredila še drugi dom na Podlonku nad

Selško dolino, tako da je že kakšni dve desetletji pravzaprav doma tu in hkrati tam.

Evin okrogli jubilej je resda priložnost za prvo inventuro njene prehojene življenjske in delovne poti, a pričakovati je, da je jubilatka pri odstiranju preteklosti šele nekje na polovici potovanja. Samo želimo si lahko, da bi zamisli in pomisleki, ki jih včasih mimogrede izda sodelavcem, tiho dozoreli v delovne načrte in obrodili sadove.

List v knjigi življenja, ki ga letošnjo jesen obrača Eva Holz, je samo še eden med enakimi, bi verjetno porekla naša jubilatka. Kdor jo pozna, bi ji moral slej ko prej pritrditi, saj je njeno obračanje listov resnično na moč podobno neslišnemu prelistavanju, ki Evo ohranja vedno enako trezno, blagohotno kritično, zdravorazumsko skeptično pa hkrati optimistično in vedro. Dobre želje, kakršne pridejo vselej na koncu, so samoumevne, domala nepotreben okrasek, zato nam preostane le, da prisluhnemo, kako se je pravkar obrnil Evin naslednji list.

Boris Golec

Prof. dr. Peter Vodopivec – šestdesetletnik



Delo Petra Vodopivca nedvomno sodi v sam vrh sedanjega slovenskega zgodovinopisja. Njegov znanstveni opus, če pogledamo članke, razprave, uredniško in organizacijsko delo, pa prizadevanja na področju šolstva itd., je zelo velik. V zadnjem času nas je razveselil tudi z obsežno knjigo *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*. Zelo uspešen in priljubljen je bil kot profesor na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete, kjer je deloval v letih od 1971 do 1999 in vzgojil številne generacije zgodovinarjev, kar lepemu številu je bil tudi mentor pri magisterijih in doktoratih. Leta 1999 je s Filozofske fakultete prešel na Inštitut za novejšo zgodovino, kjer kot znanstveni svetnik še vedno uspešno deluje. Leta 1996 je prejel francosko odlikovanje vitez akademskih palm.

Rojen je bil 7. julija 1946 v Beogradu pravnikoma Katji in Vladu Vodopivcu. Po gimnaziji v Ljubljani je študiral zgodovino in sociologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in 1971 diplomiral. Za diplomsko delo *Luka Knafeč in štipependisti njegove ustanove* je 1969 prejel študentsko Prešernovo nagrado, delo pa je leta 1971 izšlo tudi v knjižni obliki. Po diplomi (1971) je na Oddelku za zgodovino FF postal asistent, tu je tudi doktoriral leta 1978 z disertacijo *Socialni in gospodarski nazori v slovenskih in sosednjih pokrajinah v predmarčni dobi*. Leta 1979 je bil

izvoljen v docenta, 1984 v izrednega in 1990 v rednega profesorja. Nasledil je prof. dr. Frana Zwitterja. Predaval je o problematiki evropske in svetovne zgodovine v razdobju od 1750 do 1918.

Petra Vodopivca sem spoznala jeseni 1968, ko sem prišla na delovno mesto na Oddelku za zgodovino FF. Že takrat je izstopal iz vrst študentov po svojem znanju in številnih zanimanjih, zlasti me je presenetilo njegovo veliko poznavanje svetovne književnosti, ki jo je tedaj tudi vpisal kot svoj tretji študijski predmet. Zato ne preseneča dejstvo, da je od časa do časa kakemu literarnemu delu napisal predgovor (npr. k romanu J. Rotha, *Radetzkyjeva koračnica*, 1982; ali h knjigi *O obliki sveta – iz špansko-ameriške kratke proze*, 1984). Petrovim razmišljanjem o stroki, ki sva ji oba pripadala, in o literaturi, ki jo je veliko bral, sem vedno rada prisluhnila. Tedaj smo se pogosto družili, bodisi v krogu zgodovinarjev ali zasebno, saj so bili naši otroci istih let. Povezovalo naju je delo na Oddelku za zgodovino FF, v uredništvu Kronike, pri Zgodovinskem društvu, včasih smo tudi s kolegi skupaj kaj napisali, npr. dve knjigi o starih razglednicah (*Pozdrav iz Ljubljane*, 1985 in *Pozdravi iz slovenskih krajev*, 1987). Resnično prijateljstvo se je pokazalo tudi v času mojih velikih življenjskih preizkušenj, ko sta mi Peter in njegova žena Maja nesebično stala ob strani.

Petra Vodopivca odlikuje velika delavnost, široka razgledanost in znanje več tujih jezikov, kar mu je omogočilo študijsko izpopolnjevanje v Parizu (1978/79), v ZDA (1982) in večkrat na Dunaju. Bil je gostujoči profesor v Clevelandu, Celovcu, Gradcu in Budimpešti.

Že kot študent je bil vsestransko aktiven, bil je član uredništva Tribune in uredništva študentskega lista Ideje, ki je izhajal v Beogradu. Kasneje je bil član uredništva Naših razgledov, Nove revije, Glasnika Slovenske matice, Zgodovinskega časopisa (ZČ). Glavni urednik Kronike je bil v letih 1979 do vključno 1985. Prav v času njegovega uredništva je Kronika pričela izdajati tematske številke, kar je pomenilo ne le boljše finančno stanje za revijo, ampak tudi njeno večjo popularizacijo.

Poleg sodelovanja v omenjenih časopisih in revijah je svoje prispevke objavljaj še v Prispevkih za novejšo zgodovino, Časopisu za zgodovino in narodopisje (ČZN), Zgodovini za vse, Zgodovini v šoli, Arhivih, Primorskih srečanjih, Vestniku koroških partizanov, Koroškem koledarju, Sodobnosti, Problemih, Dialogih, Delu, Dnevniku, Gledaliških listih Drame in Mestnega gledališča, Biltenu Društva Slovenija–Rusija, veliko je objavljaj tudi v tuji periodiki npr. v Slovene Studies in tujih zbornikih, ki jih vseh niti ni mogoče omenjati. Bil je oz. je še vedno nosilec raznih funkcij npr. predsednik Nacionalnega komiteja za zgodovinske vede, podpredsednik Slovenske matice, podpredsednik Zveze učiteljev zgodovine, član upravnega odbora Society for Slovene Studies v ZDA, član znanstvenega sveta ISH, član 2001 ustanovljene avstrijsko-slovenske zgodovinske komisije, član žirije za podelitev nagrad Victor Adler in Karl v. Vogelsang pri avstrijskem ministrstvu za znanost na Dunaju itd.

Kot pisec zgodovinskih del je posegal na razna področja, od zgodovine meščanstva, gospodarske in socialne zgodovine, politične in kulturne zgodovine itd., medtem ko je časovno segal ne le do leta 1918, ampak pogosto tudi v najnovejšo zgodovino.

Njegovo delo je tako raznovrstno, da ne vem, če mi bo uspelo zajeti vso njegovo dejavnost. Prednost bom dala objavam v domačih znanstvenih revijah in zbornikih, čeprav bi vso pozornost zaslužile zaradi svoje aktualnosti tudi številne objave v Delu, Naših razgledih in tujih časopisih.

Ena od ključnih tem, s katero se je Peter Vodopivec ukvarjal že v disertaciji in se k njej še vedno rad vrača, je gospodarska in socialna zgodovina od konca 18. stoletja do prve svetovne vojne, še zlasti gospodarski in socialni nazori slovenskega in nemškega meščanstva na Kranjskem (Prispevki, 1987). Omenim naj tudi Novejše zgodovinopisne poglede na meščanstvo in zgodovino meščanstva (Zgodovina v šoli, 1994), dalje poglede

Bleiweisovega kroga (Bleiweisov zbornik, 1983 in zbornik Bleiweis in njegov čas, 1996) in nekaterih posameznikov kot npr. V. C. Supana (Gestrinov zbornik, 1999), V. F. Kluna (Prispevki, 1983), F. Kočevarja (Čarnijev zbornik, 1998). Preučeval je posledice in odmev industrijske revolucije na Štajerskem v prvi polovici 19. stoletja (ČZN, 1979), razmere v predmarčni dobi na Slovenskem (Simpozij Modinci, 1983), gospodarsko krizo 1873 in Slovence (Prispevki, 1999), pisal je o različnih pogledih na socialno in delavsko vprašanje v Notranji Avstriji (Britovškov zbornik, 1996). V tematski sklop o gospodarskih vprašanjih pa moremo prišteti še pisanje o švedskem merkantilistu J. F. Krygerju (Arhivi, 1999), ki je bil častni član Kranjske kmetijske družbe in je znan po zavze-manju za svobodno žitno trgovino. Dalje je pisal o K. L. von Brucku, Trstu in Slovencih (Prispevki, 2000), o vprašanjih v zvezi z gradnjo železnic pri nas. Iz zadnjega časa naj omenim razpravo Ruski "mir", južnoslovanska zadruga in slovenski liberalci (Prispevki, 2006). Večkrat je sodeloval v avstrijskih publikacijah iz zbirke Bürgertum in der Habsburgermonarchie, kjer je med drugim objavil Liberalismus in der Provinz: Das Beispiel des Triester Hinterlandes (1992) in pisal o ženskem vprašanju (1996, tudi v Zgodovini za vse, 1994).

Dokaj blizu so mu nekatere teme iz francoske zgodovine npr. Francoska revolucija z razdalje 200 let (Zgodovina v šoli, 1997) ter slovensko-francoski odnosi (Enciklopedija Slovenije, 1989). Omeniti velja še prispevke Les Slovenes et la France 1914–1920 (Collection Colloques Langues d' O), Slovenci v francoskih očeh v letih 1830–1920 (ZČ, 1990), Leto 1789 v časnikih iz Gradca in Ljubljane (ZČ, 1993), Taufferer in Francozi (Prispevki, 1990), če omenim samo nekaj tem s tega področja.

Tudi slovensko-avstrijski odnosi v 19. in 20. stoletju so bili v Vodopivčevih delih večkrat obravnavani, npr. Strah pred ponovitvijo zgodovine (Avstrija – Slovenija, Preteklost in sedanjost, 2002), sodeloval je v zborniku Zur Geschichte der österreichisch-slowenischen Kulturbeziehungen (1998), pisal o Slovencih in Habsburški monarhiji (Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju, 2004, tudi v nemščini), Die slowenischen Wirtschaftsbeziehungen mit den Ländern der ehemaligen Habsburgermonarchie, 1910–1960 (Die Regionen des ehemaligen Habsburgerreichs, 1998) itd.

Prav tako se je večkrat loteval narodnostne in politične problematike v Avstriji, stari in povojni Jugoslaviji ter samostojni Sloveniji. Omenim naj razprave Der Alpen Adria Raum 1815–1848 (Alpen-Adria zur Geschichte einer Region, 2001), Parlamentarna dejavnost Jugoslovanskega kluba od septembra 1917 do marca 1918 (Kronika 1977), Od Habsburžanov h Karadjordjevićem (v Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918: narodna

vlada, Država SHS in slovenske zamisli o prihodnosti pred letom 1918 in po njem, 2000), dalje Prva svetovna vojna v zgodovini 20. stoletja (Velika vojna in Slovenci, 2005), tudi Politične in zgodovinske tradicije v Srednji Evropi in na Balkanu v luči izkušnje prve Jugoslavije (ZČ, 2005). Opisal je evropske razmere v tridesetih letih 20. stoletja (Slovenska trideseta leta, 1997) tudi ljudsko fronto (Prispevki, 2001), pisal o komunistični univerzitetni politiki in izključevanju učiteljev in sodelavcev Univerze v Ljubljani (Objave Univerze v Ljubljani, 2000), sodeloval v zborniku o usodi slovenskih demokratičnih izobražencev Angele Vode in Borisa Furlana, žrtvah Nagodetovega procesa (2001). Populacijske posledice 2. svetovne vojne in povojnega nasilja na Slovenskem je obravnaval v zborniku Žrtve vojne in revolucije (2005), sodeloval je v londonskem zborniku Independent Slovenia (2000). Objavil je Gli Sloveni temono che Bruxelles sia un' altro Belgrado (Limes 2000). V publikaciji Od sanj do resničnosti, s podnaslovom Razvoj slovenske državnosti je objavil razpravo Država, dežele in Slovenci v obdobju absolutizma (2001). Ista publikacija je nato izšla še pod naslovom Od držav na Slovenskem do slovenske države (2004).

V delih Petra Vodopivca pogosto srečamo razmišljanja o vprašanju srednje Evrope npr. Srednja Evropa, mit ali (tudi) stvarnost (Prispevki, 2003), Glasbena identiteta srednje Evrope (Muzikološki zbornik, 2004), o Kocbekovem prispevku k razpravi o srednji Evropi (Glasnik Slovenske matice, 1990), Srednja Evropa, nekdanja Jugoslavija in Balkan (Glasnik Slovenske matice, 1993), Srednja Evropa je, Srednje Evrope ni (zbornik Srednja Evropa, 1991), Einführung in die Thematik (Kulturelle Wechselseitigkeit in Mitteleuropa, 1995) itd.

Tudi problematika evropskih manjšin je bila v njegovih delih večkrat predmet raziskovanja, še zlasti Bretonci, Baski, Katalonci in sicer najprej v Vestniku koroških partizanov (1974) in v Koroškem koledarju (1975–1976), nato tudi v primerjavi s Slovenci npr. Nekaj opozoril na vzporednice in razlike v narodnem oblikovanju Slovencev in Bretoncev (Avstrija, Jugoslavija, Slovenija, slovenska identiteta skozi čas, 1997). K temu dodajmo še prispevek O sodobnih nacionalnih in regionalnih gibanjih v Zahodni Evropi (Glasnik Slovenske matice, 1983).

Kulturna zgodovina je zastopana z vrsto prispevkov, med njimi Slovenci od Kopitarja do Prešerna (Pomlad narodov 1999), Predmarčna doba (Prešernovi dnevi v Kranju, 2000), Vloga slovenskih intelektualcev pri emancipaciji Slovencev (Slovenija 1848–1948, 1998). Za zbornik Slovenska kultura v vojnem času je prispeval članek Univerza in znanstvene ustanove (2005). Pisal je tudi o nekaterih kulturnih delavcih, npr. o zgodovinarju dr. Dragotinu Lončarju, ki je bil med obe-

ma vojnoma kar 20 let predsednik Slovenske matice (Glasnik Slovenske matice, 1994) in ob 50-letnici smrti Jože Glonarja (Glasnik Slovenske matice, 1997).

Sorazmerno zgodaj se je pričel ukvarjati z vprašanjem izobraževanja slovenskih študentov. Omenili smo že njegovo diplomsko delo o Luki Knaflju in štipendistih njegove ustanove. Skupaj s F. Pivcem je še kot študent za zbornik 50 let slovenske Univerze napisal obširno razpravo o študentskem organiziranju po drugi svetovni vojni (1969), skupaj z V. Melikom je pisal o slovenskih izobražencih in avstrijskih visokih šolah 1848–1918 (ZČ, 1986), o slovenskih študentih na Dunaju pred prvo svetovno vojno je objavil prispevek v zborniku Dunaj in Slovenci (1994).

O zgodovini cerkve je pisal v razpravi Reformation and counter-reformation in inner Austria (Frontiers of faith: religious exchange and the constitution of religious identities 1400–1750, 2001). Sodeloval je pri zbornikih Slovenske matice, ki obravnavajo vlogo cerkve v slovenskem kulturnem razvoju v 19. stol., kjer je opozoril zlasti na vpliv nekaterih duhovnikov (M. Vertovca, F. Pirca, J. Zalokarja, P. Hicingerja) na gospodarski razvoj (1989). Drugi zbornik je posvečen cerkvi, kulturi in politiki od 1890 do 1941 (1993).

Ne moremo mimo dejstva, da se je zlasti v zgodnejšem obdobju ukvarjal z nekaterimi tedaj med zgodovinarji še redkeje obravnavanimi temi, ki so bile večinoma objavljene v Kroniki, npr. s črnimi kozami na Kranjskem in v Ljubljani 1873/74 (Kronika 1972), z vprašanjem smrtnih kazni v tisku na Slovenskem 1848–1878 (Kronika 1977), pa z odmevi karbonarskih vstaj v Italiji in zaprtih Italijanov na ljubljanskem gradu (Kronika 1979, tudi v zborniku Zahodno sosedstvo 1996), pisal o loži "Priatelj rimskega kralja in Napoleona" v Ljubljani (Kronika 1987), kasneje še o prostozidarski loži Valentina Vodnika v Ljubljani 1940 (Kronika 1992), ter o "slovenskih" bratih v prostozidarski loži Maksimiljana Vrhovca v Zagrebu (Stiplovškov zbornik, 2005).

Naš jubilarnt zelo dobro pozna vprašanja zgodovinopisja, tako domačega kot tujega. O slovenskem zgodovinopisju je izčrpno pisal v Enciklopediji Slovenije (2001). Med zgodnejša razmišljanja o tem problemu lahko štejemo Poizkus opredelitve razvoja slovenskega zgodovinopisja z vidika odnosov zgodovina – ideologija (Problemi, 1984). O splošnih vprašanjih zgodovinopisja je govoril na okrogli mizi o zgodovinopisju v Delu 27. 1. 1990 in Teleksu (Teleksova okrogla miza, zgodovinopisje 1985, št. 39, 40), sodeloval je na mednarodnem posvetu Zgodovinopisje v državah naslednicah SFRJ 1991–2003 s prispevkom Slovensko zgodovinopisje med tradicijo, inovacijo in etnocentrizmom

(2004). Za Slovene Studies je prispeval *Historiography in Slovenia today* (2003). O slovenski historiografiji je pisal v francoščini (*Histoire et pouvoir en Europe médiane*, 1996). O problemih slovenskega zgodovinopisja o 20. stoletju je pisal v brošuri ob 40-letnici Inštituta za novejšo zgodovino (*Okrogla miza Problemi slovenskega zgodovinopisja o 20. stoletju*, 1999).

Za obsežno delo v dveh knjigah Slovenska novejša zgodovina (2005), pri kateri je sodelovalo 24 avtorjev, članov Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, ki v celoti obsega kar 1509 strani, je Vodopivec napisal 7 poglavij, v njih obravnava pretežno 19. stoletje in sicer razvoj šolstva, položaj slovensčine v šolah in uradih, znanstveno življenje, kulturni boj in posledice, slovensko umetnost, iz novejša zgodovine pa zasuk v slovenski politiki – proces proti četverici.

Zelo smo se razveselili njegove 600 strani obsegajoče knjige *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, ki je izšla 2006 in predstavlja sintezo slovenske zgodovine zadnjih 200 let ter temelji na najnovejših dognanjih sodobnega zgodovinopisja. Zajema gospodarsko, kulturno, politično dogajanje, zgodovino političnih strank in v marsičem prinaša dokaj kritične in nove poglede zlasti na dogajanje zadnjih 60 let. Precej prostora namenja razpadanju Jugoslavije in osamosvojitvi Slovenije ter slovenskim manjšinam in izseljencem. Posebna odlika dela je, da je napisano tako berljivo, da bo pritegnilo ne le strokovnjake, ampak tudi širši krog bralcev.

Poleg naštetega je objavil vrsto recenzij o novih knjigah, pisal predgovore in spremne besede k raznim zgodovinskim delom, posegal v polemike, odgovarjal v številnih intervjujih, nastopal v radijskih in TV oddajah, za Enciklopedijo Slovenije je napisal preko 20 sestavkov, nekateri so precej obširni. Bil je urednik ali sourednik 17 zbornikov z

zgodovinsko vsebino, od tega jih je 10 izšlo pri Slovenski matici. Pri Slovenski matici tudi ureja zbirko *Zgodovina držav in narodov* (doslej sta izšli Slovaška 2005 in Madžarska 2006, prihodnje leto izide Italija). Z referati je sodeloval na mnogih simpozijih, kongresih, konferencah doma in v tujini, zlasti v Franciji, Avstriji, ZDA, Nemčiji, Španiji, Italiji, Srbiji, Hrvaški, Rusiji, na Madžarskem, v Avstraliji in celo na Japonskem itd.

In ne nazadnje je treba omeniti njegovo vlogo pri prenovi pouka zgodovine v šolah. Tej problematiki je posvetil veliko dragocenega časa. Tik pred osamosvojitvijo Slovenije je s tedanjo predsednico Zveze zgodovinskih društev Slovenije prof. dr. Darjo Mihelič in nekaj sodelavci v imenu Zveze pripravil nov predlog učnega načrta za pouk zgodovine v osnovni šoli, ki je bil najprej obravnavan na sestanku članov Zveze zgodovinskih društev, nato pa še na Zavodu za šolstvo. Na podlagi tega načrta so potem nastali novi učbeniki. Peter Vodopivec je z Majo Žvanut napisal učbenik *Vzpon meščanstva* za 7. razred osemletke, kasneje pa še za 8. razred devetletke. Ima tudi zasluge, da je pričela izhajati zbirka *Ilustrirana zgodovina za otroke*, kjer je tudi sourednik. Vrsto let je bil predsednik maturitetne komisije za zgodovino, zelo plodno je sodeloval na mednarodnih kongresih o pouku zgodovine pri Svetu Evrope, še vedno sodeluje z Društvom učiteljev zgodovine v Sloveniji in objavlja v njihovem glasilu *Pouk zgodovine*.

Slavlencu ob jubileju prisrčno čestitamo in mu želimo predvsem trdnega zdravja, kajti od njega pričakujemo še veliko iskrivih misli, zanimivih referatov, razprav in drugih zgodovinopisnih del, skratka nadaljevanje dela v smeri, ki si jo je začrtal po diplomi iz zgodovine, morda pa celo že prej.

Olga Janša Zorn



Ocene



Vladislav Fabjančič: Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269–1820 (Gradivo in razprave 28: Ljubljanski sodniki in župani), 3. zvezek : Župani in sodniki 1605–1650, Zgodovinski arhiv Ljubljana : Ljubljana 2005, 188 strani.

Pred nami je tretji zvezek "kronike mesta Ljubljana", kot bi mogli nasloviti delo dolgoletnega, pregovorno marljivega arhivarja ljubljanskega mestnega arhiva Vladislava Fabjančiča (1894–1950). Tako kot prejšnji zvezek sta tudi tega uredila Fabjančičeva mlajša "sodelavca" in naslednika v Zgodovinskem arhivu Ljubljana Barbara Žabota in Damjan Hančič, izdala pa njuna matična ustanova, ki ji je bil Fabjančičev tipkopolis zaupan v hrambo in varstvo. "Ljubljanski sodniki in župani", dragoceno delo iz nekega minulega časa, je predvsem iz proceduralnih razlogov začelo po delih prihajati na svetlo šele dobrega pol stoletja po avtorjevi smrti oziroma okroglo šestdeset let po svojem nastanku. Breme preleženih desetletij je tako čutiti predvsem v jeziku, ki na mnogih mestih zveni že precej arhaično in sta ga urednika v skladu z uveljavljenimi načeli namenoma pustila nedotaknjena. Njuno glavno in precej zahtevno nalogo je predstavljalo preverjanje, usklajevanje in ponovno vrednotenje kritičnega aparata, minuciozno delo, ki je terjalo nemalo potrpežljivosti in iznajdljivosti, v pretežni meri pa ga je pripisati Barbari Žabota. Njen podpis nosita tudi uvodna beseda ter konkordančna razpredelnica županov in sodnikov obravnavanega obdobja med letoma 1605 in 1650.

Tretji zvezek Fabjančičeve študije bi moral biti po prvotni zamisli sicer obsežnejši, saj naj bi segel do konca 17. stoletja, a je bila zaradi prevelikega obsega tudi tokrat potrebna časovna omejitev. Tako obsega tretji zvezek drugo knjigo njegovega istoimenskega tipkopisa in vse kaže, da mu bodo sledila vsaj še tri nadaljevanja (do leta 1820). Prva polovica 17. stoletja, predmet tokratnega zvezka, je v slovenski zgodovini na splošno dokaj slabo obdelano obdobje, zato bodo knjigo s tem večjim veseljem jemali v roke tisti raziskovalci in spoznavalci preteklosti, ki sta jim blizu doba in slovenska

prestolnica. Kot ugotavlja urednica, je bilo glavno mesto Kranjske v obravnavanih desetletjih deležno številnih "lepotnih" popravkov, novogradenj in prenov, četudi ta čas, zaznamovan s t. i. drugo beneško in tridesetletno vojno, z izbruhi epidemij, kmečkim uporom in ne nazadnje s protireformacijo, še zdaleč ni bil obdobje miru in blagostanja.

Fabjančič je svoje delo razdelil v dva tematska sklopa, ki tečeta vzporedno kot dva časovna trakova in se smiselno dopolnjujeta. Znotraj vsakega mandatnega leta mestnega sodnika in župana namreč v obliki kronike sledimo na eni strani dejavnostim obeh mestnih predstojnikov, na drugi pa dogodkom v mestu in širšem prostoru. Še zlasti zadnje prinaša celo vrsto dragocenih podatkov, ki pred bralcem kot na filmskem traku nizajo vsakdanje in manj vsakdanje doživljanje kranjske prestolnice. Tako lahko na 100. strani pri letu 1618 med drugim preberemo, da je izbruhnila tridesetletna vojna, v Ljubljani pa da je v istem letu rabelj 24. januarja usmrtil Marušo Hace, ki je zavrnila otroka, izdelovalec orgel Pavel Faber je 3. marca prejel plačilo za popravilo in obnovo "roga" v stolpu, nakar je 3. avgusta skozi Ljubljano korakala don Baltasarjeva konjenica z 2000 "ogrskimi" pešci. Na videz marginalna dejstva utegnejo v novi luči povedati precej več, kot se morda dozdeva na prvi pogled. Za topografijo ljubljanskega mesta, denimo, ni nepomembno, da so prestopnike v istem času zapirali v kar tri stolpe: Vicedomskega, Karlovškega in Špitalskega (str. 71).

Fabjančič je bil nedvomno zanesljiv kronist, zapisovalec in podajalec dejstev, ki jih, povečini zelo koncizno in brez komentarja, ponuja gradivo ljubljanskega mestnega arhiva, od zapisnikov mestnega sveta, prek knjig prejemkov in izdatkov do urbarjev in mestnih davčnih knjig ter mestne privilegijske knjige. Kolikor se mu je zdelo potrebno, je v manjši meri posegel tudi po gradivu različnih kranjskih deželnih oblastev in po matičnih knjigah ljubljanske stolne župnije.

Z večjo mero previdnosti gre jemati njegove, resda sicer nevsiljive rodoslovne poskuse, ki pa temeljijo na med seboj nepovezanih podatkih. Zasedovanje priimka posameznega sodnika ali župana skozi stoletja kajpak ne daje trdne osnove za ugotavljanje istovetnosti rodbine. Tako je, denimo,

prav malo verjetno, da bi bil Gregor Weiss, mestni sodnik iz srede 15. stoletja, kakor koli v sorodu z županom Adamom Weissom iz prve tretjine 17. stoletja, ne nazadnje že zaradi pogostnosti njunega priimka (str. 101). Na drugi strani je Fabjančič utegnil kak biografski podatek nevede spregledati. Nemški priimek sodnika Ahaca Amšla (Amschl) bi bil namreč prav lahko prevod slovenskega Kosa, za kar poznamo v slovenskem prostoru več analogij.

Gledano v celoti je vrsta drobnih podatkov, ki jih prinaša Fabjančičevo delo, prava zakladnica študijskega gradiva za različne humanistične stroke. Prav zato kaže izdajatelj opozoriti na koristnost in uporabnost kazal, ki bi bila po izidu zadnjega zvezka še kako zaželena, pravzaprav nujna. Šele osebno, krajevno in stvarno kazalo omogoča namreč ugotavljanje povezav med posameznimi dejstvi, saj ta v nasprotnem prepogosto uidejo še tako pozornemu očesu. Naj pri tem spomnimo na zmanjšano uporabnost tistih izdaj virov, pri katerih indekse (še) pogrešamo, denimo Gradiva za zgodovino Ljubljane ali Gradiva za zgodovino Maribora. Prav tako bo nadvse koristen študijski pripomoček izdaja celotnega Fabjančičevega dela v obliki zgoščenke. In končno bo v celoti izdana študija že sama po sebi predstavljala nov raziskovalni izziv. Začeti je mogoče že z dopolnjevanjem biografskih podatkov sodnikov in županov, ne le po matičnih knjigah, temveč tudi raznih šolskih evidencah, od jezuitskih do izdaj univerzitetnih matrik, predvsem pa po obsežni literaturi, ki Fabjančiču pred šestdesetimi leti in več ni mogla biti na voljo.

Boris Golec



Damjan Hančič: Klarise na Kranjskem. Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 26, Ljubljana 2005, 468 strani.

Zgodovinski arhiv Ljubljana je v svoji zbirki Gradivo in razprave v lanskem letu (2005) izdal že 26. zvezek. Gre za objavo nekoliko predelane in dopolnjene doktorske disertacije dr. Damjana Hančiča z naslovom *Klarise na Kranjskem*. Avtor, ki je bil v času izdaje zaposlen v ljubljanskem Zgodovinskem arhivu kot arhivist za starejše gradivo, je z izidom te knjige dokončal obravnavo teme, s katero se je ukvarjal vse od diplomske naloge leta 1999 naprej. Klarise so bila njegova priljubljena tema ves čas študija, ki ga je zaključil leta 1999 z delom *Samostan klaris Mekinje 1300–1782*.

Le-to je izšlo leta 2000 tudi v knjižni obliki pod naslovom *Samostan Mekinje – 700 let*. Leta 2001 je v 23. številki zbirke *Acta ecclesiastica Sloveniae* izdal *Konstitucije klaris v Mekinjah in Škofji Loki*. Vmes je ves čas objavljaj tudi članke z obravnavano tematiko, delo pa končal leta 2004 z doktorsko disertacijo *Klarise na Kranjskem v 17. in 18. stoletju*.

Hančič na 468 straneh obravnava gospodarsko in duhovno življenje v treh samostanih klaris na teritoriju vojvodine Kranjske, ki so nastali v različnih časovnih obdobjih: samostan v Mekinjah leta 1300, samostan v Škofji Loki leta 1358 in najmlajši med njimi, samostan v Ljubljani leta 1657. Knjigo je avtor razdelil na tri poglavja. Najobsežnejše je prvo poglavje, v katerem obravnava redovno življenje, sledita pa še poglavji, ki govorita o gospodarski dejavnosti in dejavnosti samostanov klaris nasploh.

V prvem poglavju se dodobra spoznamo z zgodovino vseh treh samostanov skozi zgodovino od ustanovitve do razpustitve. Vsem trem samostanom je usoda namenila enak konec – dekret cesarja Jožefa II. o razpustitvi v letu 1782. Avtor obravnava zgodovino posameznega samostana kronološko glede na čas ustanovitve. Na podlagi domačih in tujih arhivskih virov ter obsežne literature je Hančič najprej predstavil zgodovino posameznega samostana, temu je dodal popravljen seznam opatinj za posamezni samostan, sledijo pa še sezname klaris iz 17. in 18. stoletja, pri čemer je poskušal poleg vseh ostalih podatkov določiti tudi krajevno-deželni izvor posamezne redovnice.

Velika večina avtorjev, ki so kdajkoli hoteli pisati o monastični zgodovini, je tožila zaradi pomanjkanja virov. Toda ne vseh; virov za gospodarsko zgodovino je namreč sorazmerno veliko, virov, ki bi nam povedali nekaj več tudi o duhovnem življenju v naših samostanih, pa praktično ni. Tudi Hančič bi lahko imel to smolo. Spominjam se zanimivosti, ko sem sam v času pisanja diplome iskal vire za zgodovino dominikank v Velesovem. V enem od župnijskih fondov v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani sem našel med drugim tudi debel zvezek, pisan v latinščini, z naslovom *Ordo et ... (sam. Velesovo)*. Navdušenje nad najdbo pa je žal hitro splahnelo, ko sem začel listati omenjeni zvezek. Šlo je namreč za knjigo, v katerem je opisan postopek posvetitve nove opatinje in klaris v mekinjskem samostanu in ne priorinje in dominikank v Velesovem. Ta vir je kasneje uporabil tudi Hančič. Našel pa je še mnogo več, tudi bolj pomembnih virov (npr. samostanske konstitucije), ki prinašajo vpogled v duhovno življenje, tako da je lahko na osnovi teh konstitucij napisal dokaj obsežno podpoglavje o določbah redovnega življenja klaris. Kot vsi sa-

mostani so tudi obravnavani imeli vrhunce in padce zaradi dogodkov v zgodovini, pa naj si bo to na gospodarskem ali duhovnem področju. Bolje pri tem jo je odnesel le najmlajši med njimi, t. j. ljubljanski samostan. Če preberemo vsa ta pravila, si lahko ustvarimo vtis, da je bilo življenje v teh treh samostanih zelo natančno, polno omejitev in obveznosti. Kljub temu pa so redovnice imele veliko možnosti za izobraževanje, socialno varnost, osebno svobodo, ne nazadnje pa tudi za osebno lastnino.

Osrednje poglavje Hančičeve knjige je posvečeno gospodarstvu treh kranjskih klariških samostanov. Avtor je zelo podrobno analiziral nastajanje in rast posesti tako v Mekinjah kot tudi v Škofji Loki. Posebno pozornost je posvetil posesti na Gorenjskem, kjer samostana ležita. Le-to je prikazal tudi na dveh kartah, ki ju najdemo na notranji strani prvih in zadnjih platnic. Oba samostana sta imela veliko in strnjeno posest. Rustikalna posest je predstavljala glavni vir dohodkov. V nasprotju s tem pa je bil ljubljanskemu samostanu glavni vir dohodkov dota novink in pa razne dotacije in denar iz ustanoviteljeve zapuščine. Na podlagi terezijanskega katastra, raznih tabel in dopisov in v končni fazi tudi primerjave tako s svetnimi kot tudi z drugimi cerkvenimi gospodstvi v okolici lahko ugotovimo, da je bilo gospodarsko stanje samostanov v Mekinjah in Škofji Loki stabilno. Sploh to velja za 18. stoletje, tako da mirno lahko pritrdimo ugotovitvi, da je bila leta 1782 vzrok za razpustitev vseh treh klariških samostanov zgolj želja države po njihovem premoženju in ne morebitna njihova zadolženost ali slabo gospodarsko stanje.

V tretjem poglavju pa Hančič obravnava še ostale dejavnosti, s katerimi so se ukvarjale klarise na Kranjskem. Sestavni del poslanstva kranjskih klaris je bila vzgojno-izobraževalna dejavnost. Podobno kot dominikanke v Velesovem, ki so že leta 1504 dobile dovoljenje za poučevanje ženske mladine, so se tudi klarise v Mekinjah in Škofji Loki, kasneje pa tudi v Ljubljani, že zelo zgodaj začele ukvarjati s poučevanjem deklet. To velja tako za kandidatke za vstop v posamezni samostan kot tudi za vsa ostala dekleta, ki so kasneje ostala izven samostanskih zidov. Vzgojno-izobraževalno dejavnost so spodbujale tudi mekinjske in škofjeloške konstitucije, saj je *"dobra in krepostna vzgoja mladine v vseh časih prinašala ne samo samostanu, ampak tudi vsem drugim svetnim stanovom veliko korist"*.

Velika skrb je bila v vseh samostanih, ne samo klariških, namenjena tudi skrbi za posmrtni dušni blagor laikov, saj je bil to eden glavnih virov novih dohodkov za vsak samostan. Veliko večji pomen vseh samostanov, tako moških kot tudi ženskih, pa moramo pripisati njihovi dejavnosti na

področju zdravstva s številnimi lekarnami, kar je bilo pomembno zlasti za okoliško prebivalstvo. Nadalje velja omeniti njihovo pevsko-glasbeno dejavnost. Omeniti velja, da je bila ena od prednosti za sprejem novink oziroma novincev v samostan tudi njihova pevsko-glasbena nadarjenost (ni bila pa izključni pogoj). Samostansko bogoslužje je bilo namreč prepleteno z glasbo. Pomembne so bile tudi številne bratovščine, posvečene Mariji in Jezusu ter klariško-frančiskanskim svetnikom, in pa vključevanje ženskih samostanov *"v versko življenje preko svojih samostanskih cerkva in kaplanov"*. Ne smemo pa pozabiti tudi na njihovo vlogo na področju literarno-prepisovalske dejavnosti. Podobno kot so se s to dejavnostjo ukvarjale dominikanke, lahko trdimo tudi za klarise, čeprav imamo za to zelo malo ohranjenih arhivskih virov.

Hančič je objavo svoje disertacije na koncu dopolnil še s poglavjem o pečatih kranjskih klariških samostanov, o čemer se je razpisal tudi že v prvi številki revije Arhivi v letu 2005, in pa poglavjem, v katerem obravnava problem izvora mekinjske božične zibelke, ki jo danes hranijo v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani. Le-to so verjetno uporabljale redovnice v Mekinjah ali Škofji Loki za obrede v samostanih in ni bila namenjena javnim obredom v samostanskih cerkvah v božičnem času. Hančič problema izvora omenjene zibelke ni dokončno rešil, pač pa je to prepustil ostalim strokovnjakom.

Ob koncu lahko ugotovimo, da obravnavana knjiga pomeni velik korak naprej v raziskovanju ženske monastične zgodovine pri nas. Ob branju te knjige in podobnih knjig, ki obravnavajo zgodovino naših moških samostanov, lahko ugotovimo, da ženski samostani po pomenu prav nič ne zaostajajo za moškimi, pa naj si bo to na duhovnem, kulturnem, vzgojnem, gospodarskem ali kakem drugem področju. V knjigi najdemo številne podatke, ki pa so ob podrobnem branju zaradi obilice včasih že kar malo moteči. Pričakovati bi bilo tudi, da bi avtor več časa in besed ob koncu vsakega poglavja, sploh pa na koncu knjige, posvetil skupnim značilnostim vseh treh klariških samostanov. Kljub nekaterim omenjenim pomanjkljivostim pa nam pričujoča knjiga, kot tudi pravkar izdana knjiga dr. Jožeta Mlinariča o zgodovini dominikank v Studenicah, odstira marsikatero skrivnost in nas na podlagi že objavljenih konstitucij popelje v svet miru, tišine, molitve in pobožnosti, pa tudi v svet bolj razburljivih dogodkov, ki so se pripetili tekom obstoja obravnavanih samostanov klaris v Mekinjah, Škofji Loki in Ljubljani.

Jure Volčjak



Hrvoje Petrić: Koprivnica u 17. stoljeću. Okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu, Samobor : Meridijani 2005, 346 strani.

Koprivnica, središče hrvaške Podravine, se zdi dandanašnji morda "daleč" od slovenskega prostora, nemara precej dlje kot Zagreb, Pulj, Zadar ali celo Split, pri čemer je navidezna oddaljenost prejkone pogojena predvsem z drugačnimi potovalnimi navadami sodobnih Slovencev. V resnici je bilo to svobodno kraljevsko mesto in trdnjava, čeprav ne leži neposredno na dravski vodni prometnici, cela stoletja veliko tesneje povezano z našim prostorom, še posebej z njegovim severovzhodnim delom. S Podravino ga ne povezujeta le geografska bližina in sorodnost, vključno s prometno povezanostjo, temveč tudi mnoge zgodovinske in kulturnozgodovinske vezi; pri zadnjih gre izpostaviti jezikovno sorodnost slovenskih panonskih in kajkavskih podravske govora, svoj čas tudi bližino dveh knjižnih jezikov (vzhodnoštajerskega in kajkavskega) ter ne nazadnje dejstvo, da se je kajkavski prostor še pred dvesto leti identificiral s samopoiimenovanjem "slovenski". Koprivnica je bila v zavesti slovenskega prostora pol drugo stoletje branik na meji z Osmanskim cesarstvom, neuklonljiva trdnjava na "predzidu krščanstva". Tu se je zahodni svet končeval tudi fizično, le malce dlje od Koprivnice pa sežejo kajkavski hrvaški govori, s katerimi se je za slovenskega človeka nehala obzorje bolj ali manj neovirane razumljivosti njegovega jezika.

Odtod je konec minulega leta izšla zgodovinska monografija Hrvoja Petrića, predelana magistrska naloga koprivniško-zagrebskega zgodovinarja mlajše generacije, delo, kakršna glede na tematiko in celostni pristop na Slovenskem že desetletja premočno pogrešamo. Le stežka se moremo namreč spomniti, kdaj se je kak slovenski zgodovinar lotil temeljite monografske obravnave preteklosti kakšnega slovenskega mesta, pa četudi časovno omejeno "le" na eno stoletje. Nasprotno Petrićeva knjiga na sosednjem Hrvaškem v tem pogledu in v zadnjem desetletju sploh ni izjema. Njena izjemnost se kaže tem prej v vsebini, ki dodatno izstopa še po vsebinsko bogati ponazoritvi dejstev in pojavov s tematskimi zemljevidi, grafi in preglednicami. Oblikovalsko in grafično posrečena knjiga je vrhu tega zelo pregledna, tako da je z branjem, tudi zaradi krepkega tiska v besedilu, moč začeti tako rekoč na kateri koli strani.

Knjigo na prvem mestu odlikuje moderen celostni pristop, ki je lahko tudi v današnji "interdisciplinarni dobi" le delo enega avtorja z jasno zastavljenimi znanstvenimi cilji, obvladovanjem raz-

iskovalnih veščin in dovolj pronicljivosti ter zavedanja, kje je pri pisanju zgodovine prava mera med znanstveno in poljudno prezentacijo. Slednje v zgodovinopisju še zdaleč ni pravilo, a je kolegu Petriću vsekakor uspelo.

Delo je smiselno razdeljeno na šest glavnih poglavij, ki si po uvodni predstavitvi razpoložljivih virov, stanja raziskanosti ter metodologije dela sledijo takole: Obmejno mesto in njegova okolica v času, Toponimi Koprivnice in okoliških naselij na zemljevidih 17. stoletja, Demografske spremembe, Antropizacija narave, Družbene in gospodarske spremembe. Knjigi daje zelo dobro preglednost in privlačnost dejstvo, da se našeta poglavja členijo na vrsto krajših poglavij in podpoglavij, med katerimi so nekatera pravzaprav problematizirana vprašanja, kot denimo "Kako ugotoviti število prebivalcev?", "Sta bili mitnina in tridesetina ovira gospodarskega razvoja?", "Je imela Koprivnica mestne podložnike?", "Knjižna in glasbena kultura". Monografijo sklepata impresivno obsežen seznam virov in literature ter dodatek, ki ga sestavlja 8 prilog objavljenih izvirnih dokumentov in seznamov raznih koprivniških funkcionarjev. Tako bi verjetno le težko našli vprašanje, ki bi pri Petriću ostalo neobdelano oziroma se ga avtor ne bi tu in tam vsaj dotaknil. Hrvoje Petrić si namreč prizadeva za čim bolj celostno obravnavo koprivniškega območja v času in prostoru in se temu idealnemu cilju z rezultati svojega dela v kar največji meri tudi resnično približa. S tem je svojemu mestu postavil spomenik, obenem pa tudi kažipot krajevnemu zgodovinopisju nasploh. Vsekakor "Koprivnice u 17. stoljeću" ne bo mogel prezreti nihče, ki se bo, četudi zgolj novinarsko, ljubiteljsko ali na kateri koli drug način loteval preteklosti tega dela Podravine.

Poleg povedanega Petrić Koprivnico trdno umešča v naravno okolje in tako v uvodu kot v posebnem poglavju o antropizaciji narave obravnava vzajemnost odnosa mesta z naravo, vprašanje, ki ga zgodovinarji pogosto zanemarijo ali puščajo sploh ob strani. Tako, denimo, namenja samostojna podpoglavja vegetaciji, živalskemu svetu in mikroorganizmom, pri čemer v sklopu slednjih obdela kužne epidemije in skromne oblike "zdravilskih" poklicev. Zanimive so njegove ugotovitve in sklepanja o sicer še odprtem vprašanju "male ledene dobe", ko naj bi zmrzovanje Drave omogočalo prodore osmanske vojske, nizke temperature pa Koprivnico po drugi strani večkrat rešile pred nevarnostjo.

V strogo zgodovinski del vstopimo z drugo polovico 16. stoletja, ko je Koprivnica postala krajiška trdnjava Slavonske (Vindiške) vojne krajine, vzdrževane s strani štajerskih deželnih stanov. Mesto je obdržalo obmejni položaj vse do Karlovskega miru 1699, ki sklence obravnavano 17. stoletje

in uvede občutno drugačno obdobje koprivniške zgodovine, med drugim postopno prekinitev navezanosti Koprivnice na Štajersko. Nasprotno Drava, ki teče sicer kakšnih deset kilometrov severno, s tem nikakor ni izgubila svoje komunikacijske vloge, toliko manj ker se nedaleč od Koprivnice vanjo izliva plovna Mura, po kateri je bila Podravina neposredno povezana z Gradcem.

Navezanost na Gradec kot središče Notranjeavstrijskih dežel in dvornega vojnega sveta je imelo seveda še poseben pomen dobro stoletje do konca dunajske vojne (1683–1699), v času, ko je bila Koprivnica predvsem trdnjava, njena narava civilnega mesta pa občutno spremenjena. Koprivnica je sicer vseskozi ohranjala privilegije svobodnega in kraljevskega mesta iz leta 1356, a jih je njena civilna oblast še zlasti konec 16. in v prvi tretjini 17. stoletja le težko ubranila pred zahtevami in samovoljnimi posegi vojaških poveljnikov. Mesto, eno najmodernejših utrd v habsburškem obrambnem sistemu, se je moralo namreč strukturno in fizično podrediti novim obrambnim funkcijam, kar je, kot ugotavlja Petrič, fizično in mentalno vplivalo na demografske, družbene in gospodarske spremembe. Tako so se na koprivniških tleh celotno 17. stoletje odvijale močne spremembe v številčnosti in strukturi prebivalstva, pri čemer se je število prebivalcev same Koprivnice potrojilo. Največjo koncentracijo priseljencev je razumljivo nudil severni, habsburški del Hrvaško-slavonskega kraljestva, a tudi avstrijske dedne dežele, predvsem Štajerska in Ogrska. Glavnino priseljencev so seveda predstavljali kmetje iz bližnje okolice, iz naselij, oddaljenih do dvajset kilometrov, vendar za priseljevanje ni predstavljala neprodušne ovire niti habsburško-osmanska meja. Na drugi strani so migracijski tokovi raznesli Koprivničane proti severu, v varne predele Štajerske in Ogrske. Konec obravnavanega stoletja je mesto z 2.500 prebivalci spadalo med najbolj obljudene v mejah Hrvaško-slavonskega kraljestva, takoj za Varaždinom in tedaj še razdeljenim Zagrebom. Sama trdnjava je sčasoma postala prenapolnjena, kar je botrovalo nastanku novega trgovsko-obrtnega središča, medtem ko je obzidani del Koprivnice ostajal upravni sedež in obdržal predvsem vojaške funkcije. Kot posebnost kaže izpostaviti nekatere predmestne ulice, ki so imele manj značilnosti urbanega prostora in bile bližje primestnim vaškim naseljem. Ob vsej slojevitosti, prepletenosti in zapletenosti vojaško-civilnih odnosov pa je od začetka do izteka 17. stoletja vendarle jasno prepoznaven trend razvoja Koprivnice iz primarno vojaškega v pretežno civilno mesto. Naselje je skratka iz zaprtosti v urbano jedro, izrazito značilno za 16. stoletje, prestopilo dotedanje fizične meje, kar je mogoče jasno zaznati tudi v procesih urbanizacije okolice.

Petričev poskus rekonstruiranja gospodarske in

etnične strukture koprivniškega prebivalstva je pogosto naletel na težko premostljivo oviro – pomanjkanje in naravo razpoložljivih virov. Etnični izvor meščanov in vojakov je skušal določiti s pomočjo antroponimov in pri tem ugotavljal, da je del vojaštva najverjetneje izviral tudi iz slovenskega prostora. Zaradi specifične teže vojaške vloge mesta je avtor namenil posebno pozornost strukturi in funkcioniranju vojaškega dela Koprivnice in njegovemu razmerju s civilnim – t. i. "dvojni upravi", v tej zvezi pa tudi gospodarskim spremembam in novostim. Poseben kolorit so koprivniškemu območju dajale občutne etnično-konfesionalne spremembe, saj so se tu srečevali kristjani štirih obredov in le nekaj kilometrov stran se je že začel islamski svet.

Zadnje, najobsežnejše poglavje o družbenih in gospodarskih spremembah sklene kulturnozgodovinski del, v katerem se avtor vsaj dotakne domala vseh sodobnih pojavov – od verskih objektov, prek začetkov organiziranega šolstva, stopnje pismenosti, koprivniških študentov in intelektualcev, knjižne in glasbene kulture, vse do marginalnih skupin (Romov, Židov, revežev) in zgodnjenovoveškega vsakdana, kamor sodijo, denimo, tudi oblačilne navade, uživanje tobaka, spolnost, prostitucija, praznoverje ali čarovniški procesi.

Povezanost s slovenskim prostorom, ki je bila v 17. stoletju zaradi političnih razmer prav gotovo najintenzivnejša, se v knjigi odraža na več mestih, tako v posameznih faktografskih dejstvih, kakor tudi v avtorjevih sklepih in primerjavah. Poleg politične in prometne navezanosti na Štajersko ne smemo prezreti koprivniških dijakov na latinski šoli v Rušah ali prav verjetnih vplivov "protičarovniške histerije" na Slovenskem na podravinsko sosesčino v drugi polovici 17. stoletja. Kakor v vsako še tako minuciozno delo pa se je tudi v Petričevo kajpak prikradlo nekaj drobnih nedoslednosti, ki izvrstnosti njegove knjige sicer v ničemer ne zmanjšujejo. Ormož, denimo, ni bil trg, temveč mesto (str. 21), trgovec iz "Tulmina" v Beneški republiki ni mogel izvirati iz slovenskega Tolmina (str. 95), latinska šola v Rušah pa ni veljala za gimnazijo v polnem pomenu besede (str. 250), kot se včasih zmotno imenuje tudi v slovenskem zgodovinopisju.

Naj predstavitev vse pohvale in občudovanja vredne monografije o Koprivnici sklenem z obrobim opažanjem, ki me je osebno morda najbolj nagovorilo. V delu je na številnih mestih zaslediti citate iz sodobnih kajkavskih dokumentov, nastalih pri koprivniški mestni upravi in drugod v kajkavskem jezikovnem prostoru. Splošna razširjenost pisanja in pisnega uradovanja v ljudskem jeziku je pojav, ki se je končeval na zahodnem robu kajkavskega prostora, natanko na meji z nemškim cesarstvom oziroma na današnji narodni in držav-

ni meji. Zanimivo je dejstvo, ki ni naključno, da je največ zgodnjenovoveških zvrstno raznolikih uradnih zapisov v slovenskem jeziku nastalo tik ob vzhodni meji, v Prlekiji in Beli krajini, na obeh območjih pod neposrednim vplivom in zgledovaje se po v tem pogledu "naprednejši" kajkavski soseščini.

Boris Golec



Slavenski zbornik. Zbral in uredil Janko Boštjančič. Izdalo kulturno društvo Slavina v spomin na 150. letnico zaobljube Slavenske fare ob rešitvi pred kugo. Slavina 2005, 440 str.

Pred nami je prva številka Slavenskega zbornika. Povod za njegov izid je 150. obletnica strašne kolere, ki je v letu 1855 pustošila na Pivškem. V hudi stiski so se krajanji zaobljubili, zase in za svoje potomce, praznovati god Marije Snežne vsakega 5. avgusta kot najslovesnejši praznik. V letu 2005 je Slavina hkrati praznovala 100. letnico blagoslovitve kapelice sredi vasi in 150. obletnico ustanovitve pošte. Raznim slovesnostim ob teh obletnicah se je pridružil izid zbornika. Izdalo ga je kulturno društvo Slavina, ki je s pomočjo občanov in drugih zainteresiranih oseb zbralo veliko gradiva o zgodovini kraja in širše okolice. S svojo dejavnostjo je društvo prav gotovo pripomoglo k ozaveščanju pivških občanov, okrepilo njihovo zavest in zanimanje za bogato kulturno in naravno dediščino kraja.

Za izdajatelja, kulturno društvo, je bila knjiga velik zalogaj, saj je od zamisli do izida zbornika minilo malo časa. Oblikovno in vsebinsko gre za bogat izdelek, ki prinaša prispevke o zgodovini kraja in širšega območja, spregovori o pokrajini, rastlinstvu in živalstvu, utemelji pomembnost premične in nepremične kulturne dediščine ter ne pozabi pomembnih posameznikov. Sestavljajo ga raznovrstni prispevki s temami različnih področij, vsi se navezujejo na Pivško kotlino. So bogato dopolnilo domoznanski literaturi in zanimiv mozaik preteklosti, prepletene s sedanostjo.

Slavenski zbornik je toliko pomembnejši prispevek k boljšemu poznavanju Pivške pokrajine, zgodovine in kulture, ker je Slavina skozi stoletja predstavljala cerkveno in kulturno središče večjega dela Pivške kotline. Z mnogimi dobrimi prispevki in zanimivimi temami zasluži vso našo pohvalo.

Nekaj uvodnih člankov v zborniku je namenjenih oživilnemu delu društva Slavina, ki je v

času svojega delovanja doseglo izjemne uspehe. Uvodne besede so napisali župan občine Postojna Jernej Verbič, župan občine Pivka Robert Smrdel, župnik župnije Slavina Franc Likar in Janko Boštjančič, ki je najbolj zaslužen, da je obsežni zbornik izšel v tako kratkem času, saj je zbral in uredil vse objavljene prispevke, hkrati pa bralca v naprej opozoril na posamezne pomanjkljivosti, ki jih najdemo v zborniku.

Prvi članek, ki ga je napisala Katarina Keber, je posvečen 150. obletnici epidemije kolere v Pivki, zaradi katere je zbornik pravzaprav nastal. Avtorica bralce seznaja z boleznijo, ki je v 19. stoletju morila po Evropi in je veljala za najhujšo nalezljivo bolezen tistega časa. Kranjsko je najhuje prizadela prav leta 1855, najizraziteje na Notranjskem, delu Dolenjske in v Beli krajini. V kolektivnem spominu ljudi v župniji Slavina je ostala vse do danes, o čemer priča praznovanje zaobljubljenega praznika na god Marije Snežne 5. avgusta. Avtorica od opisa glavnih značilnosti kolere, iskanja povzročitelja in učinkovitih zdravil zoper to nalezljivo bolezen preide k razlagi zgodovine bolezni in opiše njeno širjenje v Evropo in na Kranjsko. Izvor so pripisovali okuženim avstrijskim vojakom, ki so se preko Kranjske vračali na Dunaj. Osrednji del prispevka avtorica namenja natančnemu prikazu poteka epidemije na postojnskem območju predvsem v slavenski župniji. Svojo študijo je popestrila s tabelami in grafi, ki prikazujejo število obolelih, umrlih, preživelih in njihovo stanovsko porazdelitev. Omenja zdravnike, ki so delovali na tem ozemlju in bolnici v Kočah ter na Bujah. Na podlagi preučevanja poročil zdravstvenih komisij okrajnih uradov in Deželne zdravstvene komisije v Ljubljani je zbrala podatke o epidemijah na Kranjskem, stanju bolezni, številu obolelih in ozdravelih. O umrlih pa je črpala podatke tudi iz mrliških knjig slavenske župnije.

Sledijo štirje naravoslovni prispevki o kraškem pojavu brezstropnih jam, o botaničnih raziskavah z orisom glavnih značilnosti vegetacije, ki ju dopolnjujeta članek o živalstvu in gozdu ter gozdarstvu.

Brezstropna jama na slavenskem Ravniku je članek Andreja Mihevca, v katerem ta opisuje sicer malo znane, a pogoste kraške oblike in pojave, ki nastanejo, ko se s kraškega površja odstrani strop (zaradi korozije deževnice se strop razkroji) nad jamo ali delom jame. Nastane kraška površinska oblika, ki se imenuje brezstropna kraška jama. Kot največjo znano brezstropno jamo v Sloveniji avtor omenja Brezstropno jamo v Lozi.

Boštjan Surina v prispevku z naslovom *Kratek oris vegetacije Srednje Pivke* podaja kratek pregled botaničnih raziskav in nekaj glavnih značilnosti rastlinstva Srednje Pivke. Meni, da je poznavanje rastlinstva in rastja tega območja še

vedno skromno, čeprav sega botanično delovanje na Srednji Pivki že v sredo 19. stoletja. Pozornost Surina posveča le najbolj značilnim travniškim in gozdnim rastlinskim združbam, ki dajejo pokrajini značilno podobo.

Živalstvo Srednje Pivke je tretji prispevek drugega sklopa, ki ga je napisal Slavko Polak. Po uvodnih besedah samega avtorja o živalstvu z ozemlja Pivške kotline je bilo opravljenih zelo malo načrtnih raziskav na tem področju. Kljub obsežnemu prispevku meni, da je v njem podal le grob pregled dosedanjega poznavanja vrst sesalcev, ptic, plazilcev, dvoživk in rib, med nevretenčarji metuljev, hroščev in pajkovcev ter nekaj ostalih zanimivih živalskih vrst s tega območja. Omenimo naj le nekaj izmed živali, ki jih je opisal v prispevku, tako rjavega medveda, volka, risa, divjo mačko, gamsa, jelena, srno, zajca, omenja pa tudi človeško ribico.

Zadnji naravoslovni prispevek, namenjen gozdu in gozdarstvu, je *Gozd in gozdarstvo na Pivki*, ki ga je pripravil Janez Zafran. Gozdove tega območja je v preteklosti doletela podobna usoda kot ostalo gozdno vegetacijo primorskega ozemlja. Sečnja, požiganje hrastovih in bukovih gozdov ter prekomerna paša so oblikovali značilno, pusto in kamnito kraško krajino. Avtor posveti posebno pozornost kasnejšemu pogozdovanju kraških goličav in načrtnemu gospodarjenju z gozdovi ter sedanjemu spreminjajočemu se odnosu celotne družbe do gozda. V ospredju je ekološka in socialna vloga gozda, ki kot naraven krajinski element omogoča preživetje številnim živalskim in rastlinskim vrstam, človek pa v njem vedno pogosteje najde sprostitev. Avtor upa, da bo lastnikom, gozdarjem in načrtovalcem posegov v prostor uspelo v prihodnje postaviti gozdu pravo mesto v krajini, da bo ta postala privlačna za vse, zlasti pa za tiste, ki so si na Pivki izbrali svoj dom.

Dnevnik škofovske vizitacije iz leta 1693 je zelo zanimiv prispevek naslednjega sklopa, ki bralca znova popelje na zgodovinsko področje. Prevedeni del opisa obiska tržaškega škofa Giovannija Francesca Milerja v župniji Slavina leta 1693 je odlomek iz knjige Daniele Durissini, *Diario di un viaggiatore del 1600 in Istria e Carniola* (Dnevnik popotnika po Istri in Kranjskem v 17. stoletju), Tržič/Monfalcone 1998, str. 199–123. Štiri vizitacije tržaškega škofa je popisal njegov tajnik Pietro Rossetti. Odlomek, ki se nanaša na Pivško ozemlje, je za zbornik prevedla Jožica Pirc in tako bralcu, ki ni večš italijanščine, približala zanimiv del slavenske zgodovine. Prevedeni odlomek bralca seznani s tridnevним bivanjem škofa v Slavini.

Delnemu prevodu vizitacij tržaškega škofa sledi pet zelo zanimivih in podatkovno bogatih umetnostno zgodovinskih prispevkov. *Oltarji Robbove delavnice v Slavini in okolici* je zanimiv članek o

dveh znanih kiparjih 18. stoletja – Francescu Robbi, Francescu Rottmanu, in neznanem Slavenskemu mojstru. V članku, ki ga je napisal Matej Klemenčič, so predstavljeni oltarji v slavenski župnijski cerkvi ter bližnjih cerkvah sv. Janeza Krstnika v Štivanu oz. Matenji vasi, sv. Trojice v Gradcu in sv. Marjete v Kočah. Vsi so nastali v delavnici Francesca Robbe in Francesca Rottmana. Med njunimi deli najdemo tudi delo Robbovega anonimnega sodelavca, ki je v članku imenovan z zasilnim imenom Slavenski mojster. Avtor pušča odprto vprašanje glede njegove identitete, meni, da jo bo mogoče določiti šele po natančni raziskavi vseh kiparskih del iz Robbovega nasledstva.

Drugi umetnostno zgodovinski članek je eden najboljšejših v zborniku. Ponuja zanimivo branje, le da njegov avtor Igor Sapač določene navedbe ponovi večkrat. S prispevkom *Grajske stavbe na območju Srednje Pivke* popelje bralca po grajski arhitekturi pivškega območja, a kot sam piše, je težko trditi, da je območje Srednje Pivke posebno bogato s to arhitekturo, saj pravih mogočnih, utrjenih srednjeveških gradov tu nikoli ni bilo. Avtor omenja dvorca Orehek in Prestranek ter pristavi Bile in Poček. Poleg pregleda plemiške arhitekture opiše še slavensko župnišče, lovski dvorec knezov Windisch-Graetzov in v 20. stoletju zgrajeno enonadstropno stanovanjsko vilo, tako imenovano Novo hišo. Poleg tega omenja grad, ki naj bi domnevno stal na dominantni vzpetini Tabor ob južnem robu Slavine. Pisni viri so skopi, ohranila pa se je pripovedka o vdovi, ki je bivala na tem gradu in sezidala kapelico Matere Božje na kraju, kjer danes stoji župnijska cerkev v Slavini. Najslikovitejša ohranjena grajska arhitektura tega območja je prav gotovo renesančni dvorec Orehek. Osrednja grajska stavba Srednje Pivke pa je dvorec Prestranek, ki je razsežno, a preprosto oblikovano poslopje iz 16. stoletja, ki so ga leta 1728 po ukazu cesarja Karla VI. namenili za potrebe naglo razvijajoče se kobilarne v Lipici, ustanovljene leta 1580. K Prestranku, ki je bolj pristava kot pravi renesančni dvorec, sta sodili tudi veliki, danes žal propadajoči pristavi Bile in Poček. Precejšen del Sapačevega prispevka je sicer namenjen prav tem trem stavbam in problematiki kobilarne Lipica, ki jo je avtor izpostavil.

Avtor pri vseh gradovih, pristavah, gospodarskih poslopih zelo natančno opiše nastanek gradu, njegovo lokacijo, lastnike, ki so se pogosto menjali, prvotno obliko stavbe, tloris, strehe, fasade, portale, okna ter usode samih stavb skozi čas, poznejše prezidave, obnove, predelave posameznih notranjih prostorov, večje gradbene posege in tudi neredno vzdrževanje kot vzrok njihovega propadanja.

V članku Leona Debevca *Identiteta stavbarstva na Pivškem* se srečamo z vprašanji in problemi

sodobne družbe. Avtor kritično ocenjuje današnji nepravilni odnos do stavbne dediščine, sooča bralca z vse agresivnejšimi posegi v naravo in prvotno avtohtono stavbno dediščino, s katerimi se izničuje vrednote preteklosti. Prispevek sestavlja dva vsebinska sklopa. Prvi se posveča procesu razvrednotenja stavbarstva na Pivškem, drugi pa namenja pozornost identiteti še ohranjenih primerov stavbarstva na tem območju. Avtor hote izpostavi določene probleme sodobne družbe in njen nepravilni (negativni, uničevalni) odnos do naravne in kulturne dediščine. Omenja družbeni mačehovski, omalovažujoč odnos do vrednot stavbne dediščine. Procesu razvrednotenja stavbarstva na Pivškem lahko sledimo v dveh smereh. Prva pelje k stavbi sami in nepremišljenim posegom v njeno stavbno tkivo. Druga kaže njeno razmerje do prostora. Prvi gradbeni posegi na avtohtonih stavbah so se začeli na prelomu 19. v 20. stoletje, in sicer da bi se "navidezno" izboljšala kakovost bivanja. Po avtorjevem mnenju in utemeljeni razlagi pa je najhujši poseg v to prvobitnost prinesla favorizacija avtomobila. Garaža je postala navzven najkvalitetnejši del stavbe. Stanovanjske hiše niso več bivalni, ampak razstavni prostor. Debevcu se zdi, da bi morali brzdati svoje nenasitne želje in prisluhniti naravi, opazovati, kako so gradili včasih in kakšno strukturo je imela vas ter kako so bile znotraj nje razvrščene hiše. Drugi del prispevka je posvečen bolj funkcionalnemu ustroju pivške hiše, ki ga sestavljata bivalni in gospodarski del. Z izvirnimi risbami avtohtonih primerov pivškega stavbarstva avtor nakaže odnos med zasebnim in javnim in ga tudi besedno opredeli. Vhod v hišo označi kot točko, ki najizraziteje določa mejo med javnim in zasebnim.

Naslednji avtor Božidar Premrl na podlagi družinskega, ljudskega izročila, gradiva, dosegljivega v posvetnih in cerkvenih institucijah ter terenskega raziskovanja obravnava *kamnoseško rodbino Moravcev v Slavini*. Moravci so se verjetno priselili v Slavino sredi 18. stoletja in se, izpričano, ukvarjali s kamnoseštvom vsaj od druge polovice 19. stoletja dalje. Prvi znani kamnosek je bil Janez Moravec (1806–1889), ki ga je nasledil sin Jakob (1842–1933). Kamnoseška dejavnost v Slavini je takrat dosegla vrhunec, postopoma pa je zamrla v času Jakobovih sinov Jožefa in Janeza. V prispevku posveča avtor največ pozornosti, kot najustvarjalnejšemu med vsemi Moravci, Jakobu, ki je izdeloval predvsem hišne portale in nagrobnike. Najznačilnejši so sicer njegovi kamniti križi. Na širšem območju Pivke in Ilirske Bistrice jih je ohranjenih devet, vendar še niso razglašeni za kulturni spomenik. V katalogu, ki je dodan prispevku, so podrobno opisana vsa Jakobova dela.

O *Slavenskem kodeksu*, ki so ga kot mašno knjigo uporabljali duhovniki v cerkvi sv. Danijela

v Zalogu, piše Marjan Smolik. Za mnoge bralce Slavenskega zbornika bo prispevek zanimiv predvsem z vidika vsebine in njegove usode. Dolga leta je bil kodeks v rokah anonimne gospe, ki ga je leta 1982 v Londonu prodala na dražbi, leta 1983 pa ga je kupil dr. Joseph Pope in ga uvrstil v del zbirke rokopisov in inkunabul *Bergendal Collection of Manuscripts and Incunables* v Torontu. Danes ima misal oznako *Bergendal MS 40*. Novi lastnik je omogočil preslikavo misala, ki jo hranijo v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. Avtor opisuje poreklo in vsebino knjige ter opozarja, da v njej niso prepisana vsa besedila za vse dneve, ki so sicer v popolnih misalih, zaradi česar domneva, da kupci za župnijo Slavina niso kupili misala, ki je bil slučajno naprodaj, ampak so dali prepisati tiste dele mašne knjige, ki bi jih utegnili uporabljati v omenjeni cerkvi. Sledi opis samega kodeksa, razlaga misala, pregled vsebine rokopisa, njegove posebnosti v primerjavi z ostalimi misali in opis liturgičnega koledarja.

Avtor upa, da bo rokopis spodbudil podrobnejše raziskave besedila. Morda bo celo mogoče dokazati, da je nepopolnost misala nekaj posebnega, kajti avtor žal tega ni mogel dokazati z do sedaj dostopno literaturo. Vsi raziskovalci so namreč opisovali popolne in zelo lepo pisane rokopisne liturgične knjige, namenjene škofovskim in samostanskim cerkvam, v katerih je bilo slovesno bogoslužje vsako nedeljo, praznik in svetniški god. Ohranjene so v zakladnicah cerkva ali v svetovnih knjižnicah.

Matične knjige spadajo v sklop najpomembnejših javnih evidenc in so pomembno arhivsko gradivo. Knjige s popisi družin (status animarum) niso javne evidence, so pa zelo koristen pripomoček pri iskanju podatkov po matičnih knjigah in zato tudi dragoceno arhivsko gradivo. Slovenske matične knjige v zborniku obravnavajo tri avtorice, in sicer Jedert Vodopivec z restavratskega in konservatorskega stališča, z vsebinskega pa Alenka Čuk in Tatjana Dekleva.

Jedert Vodopivec v prispevku *Konservatorski pogled na matične knjige in popise družin župnije Slavina* spregovori o matičnih knjigah in o njihovih najpogostejših poškodbah. Te so odvisne od pogojev hranjenja, pogostosti in načina rabe ter kakovosti materialov. Najbolj izrazite so mehanske poškodbe vezav, manjše pa so navadno na listih knjižnega bloka. Prispevek je obogaten s preglednicami in zanimivimi barvnimi fotografijami poškodovanih knjig ter nekaterih že knjigoveško restavriranih.

Matične knjige so še posebej koristne pri iskanju podatkov o družinah, rojstvih, porokah, smrtih. Zanimive so za proučevanje priimkov, imen, bolezni itd. Avtorici Alenka Čuk in Tatjana Dekleva sta se v svojem prispevku lotili prav teh

tem. Osrednje vprašanje, ki sta mu namenili največ pozornosti, pa so imena, ki so jih imeli navado dajati otrokom na Pivškem. Tako sta izluščili najpogostejša imena dečkov in deklic v krstnih maticah med letoma 1651 in 1920. Prispevek sta popestrili še z razpredelnicami najpogostejših osebnih imen.

Sledijo štirje prispevki o znamenitih posameznikih, ki so živeli ali pa se rodili na Pivškem. Rafko Valenčič obravnava *vprašanje rojstnega kraja svetega Hieronima*, enega izmed štirih velikih cerkvenih očetov. Z omenjenim vprašanjem so se že stoletja ukvarjali različni strokovnjaki. Iz obširnega članka naj izpostavimo le del. V iskanju odgovora na vprašanje so se v stoletjih oblikovale razne domneve, in sicer istrska, panonska, dalmatinska kot nekdanje ter liburnijska in kraška (pivška, notranjska) kot novejša domneve, pri čemer slednja ne pomeni nekega bistvenega odmika od liburnijske. Obe domnevi sta najtesneje povezani z ozemljem Kvarnerskega zaledja med Reko in Ilirsko Bistrico. Čeprav je še danes čaščenje sv. Hieronima navzoče tako v Dalmaciji kot v Istri in na kvarnerskih otokih in s tem razširjeno splošno prepričanje, da je Hieronim rojen v Dalmaciji, pa je treba pritrditi starejšim in novejšim avtorjem, ki menijo, da je rojstni kraj sv. Hieronima Stridon, v Liburniji, v zaledju Kvarnerskega zaliva.

Martin Krpan je naslednji slavenski faran, katerega korenine avtor Silvo Fatur išče na Pivškem. Avtor želi na podlagi različnih argumentov pokazati ali bolje dokazati, da je Levstikov junak Martin Krpan doma s Pivškega. Razprava pretresa podatke in stališča iz več desetletnega pravdanja o kraju, kjer naj bi bil doma ta znameniti slovenski lik. Za kraj, ki je v povesti imenovan Vrh pri Sveti Trojici, se je doslej potegovalo vsaj pol ducata Vrhov in Sv. Trojic, kar je že samo po sebi zanimivo dejstvo. A ne glede na to, da je Martin Krpan književna, izmišljena oseba in da njegovega rojstnega lista ne bomo našli v nobenem arhivu, bi bilo vseeno vredno presoditi, kateri kraj naše skupne domovine ima za svoje trditve več dokazov. Razprava dokazuje, da največ zbranih dokazov govori prav za Pivko in pivško Sv. Trojico, za Krpana Pivčana in slavenskega farana.

Naslednja članka sta namenjena dobrotnikom s Pivškega, *Ivani Zorman (1836–1922)* in *Josipu Gorupu (1834–1912)*.

Silva Resinovič Valenčič osvetli lik pozabljene dobrotnice Ivane Zorman, ki je prišla v Trst kot mlado dekle, tako kot mnoga druga dekleta, služiti kruh k premožnim tržaškim družinam. Postala je pobudnica velikega načrta – ustanovitve dekliške sirotišnice, v kateri je bila dolga leta vzgojiteljica, notranja ravnateljica, upraviteljica in dosmrtna častna predsednica. Bila je duhovna mati neštetim

sirotam in zapuščenim otrokom. Ustanovila je sirotišnico sv. Jožefa in čez čas še Nazareško hišo, zavetišče za najmlajše sirote.

Drugi prispevek o dobrotniku Josipu Gorupu, ki obravnava slovenskega rojaka in najbogatejšega Slovenca ter njegov odnos do nacionalne problematike, je napisal Stane Granda. Prikaže ga ne le kot genialnega finančnika in investitorja, temveč tudi kot izredno velikega domoljuba in zavednega Slovenca. Tudi v poslovnem življenju je bil Gorup narodnjak od glave do pete, vendar ne toliko naiven in lahkomišeln, da bi to lahko resneje ogrozilo njegov obstoj. Gorup je pripisoval velik pomen izobraževanju, podpiral je srednješolce in študente. Njegovo najpomembnejše delo na prosvetnem področju pa je nakup zemljišča v Ljubljani, kjer so kasneje zgradili dekliško šolo in dekliški licej. Nekaj denarja je Gorup namenil tudi šoli v Slavini. Članek avtor zaključuje s pesmijo Simona Gregorčiča, posvečeno Josipu Gorupu.

Etnološka prispevka sta za Slavenski zbornik pripravila Inja Smerdel *"Bol so pameten ku človek" je rekel Volu. O razmerju človek – vol v vsakdanu in kulturi pivškega kmeta* in Janko Samsa *Vozarstvo na srednji Pivki*.

Besedilo prvega narodopisnega prispevka je zelo obsežno in izčrpno in je plod raziskave razmerja med človekom in volom. Raziskave temeljijo na virih in terenskem delu, predvsem pa na pričevanjih posameznikov iz pivških vasi Selce, Slavina in Jurišče, zapisanih v letih 2001, 2002 in 2005. Avtorica predstavi pričevanja o volih v okviru kmečke družine in vaše skupnosti, o delovnem družabništvu med človekom in živaljo pri nekaterih temeljnih kmečkih opravilih – oranju, branju, vleki in vožnji –, opiše nadalje kastracijo, podkovanje, nego, hrano in pašo –, spregovori o volarjih, poimenovanju volov, učenju, vpreganju in ukazih, o boleznih in zdravljenju, o izbiri novih in prodaji "odsluženih" volov.

Drugi prispevek je krajši. Avtor ga je posvetil vozarjem in njihovem poklicu, ki je v slovenski literaturi skromno zastopan. S svojim raziskovalnim delom je skušal prikazati delček tistega, kar še ni nikjer zapisano, in predvsem tistega, česar ni mogoče nikjer več videti. Prvi del je splošen prikaz zgodovine vozarstva, ki mu je dodan kratek pregled furmanstva na Srednji Pivki; razdeljen je na tri dele: furanje na razdalje, furanje na krajše razdalje in furanje za dom. Drugi del predstavlja seznam domačij in ljudi, ki so se tako ali drugače ukvarjali s furmanstvom, in vseh tistih obrtnikov, ki so bili v povezavi z njimi. S svojim prispevkom želi Samasa obuditi spomin na tiste, ki so od te dejavnosti živeli, a so danes žal izginili z naših cest. Z njimi je izginilo tudi veliko starih obrti – kolarstvo, kovaštvo in ogromno narodnega blaga. Avtor je iz pozabe obudil izraze za dele vozov s

tem, da je v članku objavil risbe z natančnim opisom vprežnih vozov in njihovih delov. Naslednjim generacijam je zapustil bogato etnološko dediščino tudi s fotografijami lično izdelanih maket vozov, ki so nekoč vozili po naših cestah in jih je avtor izdelal sam.

Aleksander Jankovič Potočnik v prispevku *Vojaško-strateški pomen Pivške kotline* omenja, da je bila kotlina v torišču starih trgovskih poti, katerih pomen ni ugasnil vse od pradavnine do današnjih dni. Že zgodaj se je pojavila želja po zavarovanju in nadzoru tega območja. Tako lahko na terenu sledimo neprekinjeni zgodovini utrjevanja vse od predrimskih gradišč do turških taborov, okopov iz časov napoleonskih vojn do sistemov 20. stoletja. Pozornost je namenjena Napoleonovim vojam in bitki pri Razdrtem ter utrjevanju rapalske meje, ko so začeli Italijani v tridesetih letih 20. stoletja graditi utrdbe in jih poimenovali Vallo Alpino oziroma Alpski zid. Opisu gradnje in utrdbe je avtor dodal skice in fotografije. Utrdbe same so pomembna kulturnozgodovinska dediščina in kot taka zelo zanimiva turistična znamenitost, ki bi za Pivško lahko predstavljala novo razvojno priložnost.

Ob 150. obletnici ustanovitve pošte v Slavini je Vojko Čeligoj za zbornik pripravil članek z naslovom *Slavenska pošta slavi 150. letnico*. Osrednji del prispevka je namenil družini Dekleva, ki je bila kar štiri generacije povezana s pošto. Pošto so v Slavini dobili leta 1855. Razmeroma zgodnjemu odprtju slavenske pošte je prav gotovo botroval strateški položaj kraja ob cesarski cesti, ki je vodila tod mimo od Postojne proti Reki. Ob pomanjkanju dokumentov in ustnega izročila o delovanju pošte v Slavini avtor zapiše, da lahko le ugibamo, kako je delovala, hkrati pa upa, da bo častljiv jubilej izzval kakega mladega nadebudnega raziskovalca, da bo raziskal še morebitne neznane vire in odkril podatke, ki še manjkajo.

Zadnji članek z naslovom *O dveh Slavenskih društvih v luči njunih pravil* je za zbornik napisala Alenka Čuk. Predstavi nam Prostovoljno gasilsko društvo in Katoliško slovensko izobraževalno društvo, ki so ju Slavenci ustanovili leta 1903. Društvi sta delovali v javno dobro v preteklosti in danes ter na svoj način oblikovali in še oblikujeta življenje v vasi. Gasilsko društvo je poleg svojega osnovnega udejstvovanja opravljalo tudi kulturno in prosvetno poslanstvo. V sestavi društva so delovali pevski in dramski odsek, knjižnica ter godba na pihala. Katoliško slovensko izobraževalno društvo pa naj bi krepilo versko in narodno zavest ter na osnovi katoliške vere tudi izobraževalo in organiziralo kulturne prireditve. Žal zaradi pomanjkanja denarnih sredstev ni moglo prav zaživeti.

Pri pripravi Slavenskega zbornika je sodelovalo veliko avtoric in avtorjev, nekateri članki presegajo

ljubiteljsko-domoznansko pisanje in so primerljivi s članki v strokovnih revijah. Zbornik je notranje dobro strukturiran in po vsebinski pestrosti ter kakovosti nedvomno zanimiva dopolnitev zgodovine pivškega območja, kot tak pa primerno berilo tudi za zahtevnejše bralce.

Razlog za odločitev, da v recenziji podamo nekoliko daljši pregled vseh člankov, je v tem, da so v zborniku prvič objavljene teme kot npr. delni prevod vizitacij tržaškega škofa, predstavitev mašne knjige, ki so jo uporabljali duhovniki v cerkvi sv. Danijela v Zalogu. Zanimivi so umetnostno zgodovinski članki o oltarjih Robbove delavnice, o grajski arhitekturi in družini kamnosekov Moravcev. Za objave, ki zadevajo zgodovino pošte in obe krajevni društvi, gasilsko in katoliško, žal ni bilo dostopnega dovolj gradiva pa tudi časa za raziskave. Avtorji teh člankov so izrazili upanje, da bodo nadaljnje raziskave morda pripeljale do novih zgodovinskih dejstev. Seveda pa tudi ostali prispevki niso nič manj zanimivi in jih ne gre spregledati. Vendar se tako kot (praktično) v vseh obsežnih zbornikih z raznovrstnimi temami in veliko skupino sodelujočih avtorjev posamezni objavljeni članki po vsebini, načinu in tudi kakovosti pisanja med seboj precej razlikujejo. Poleg tega vseeno menimo, da se zbornikom, namenjenim krajevni zgodovini (domoznanstvu), ne posveča zadosti pozornosti, da so vsaj nekateri po krivici prezrti. Ob koncu naj še izrazimo željo, da bi v prihodnosti izšlo čim več podobnih zbornikov, saj bodo lahko dobra osnova in spodbuda za bolj poglobljene znanstvene sinteze, ki jih v našem slovenskem prostoru primanjkuje.

Aleksandra Serše



Ivanka Počkar: Dve gasi, dva policaja, sto obrtnikov. Življenje mestnih obrtnikov od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne na primeru Brežic. Brežice : Društvo za oživitev mesta Brežice ; Krško : Valvasorjev raziskovalni center ; Ljubljana : ZRC SAZU, Založba ZRC, 2005. – (Brežiške študije ; 2) 406 strani.

Dobre želje so se uresničile. Izšla je druga knjiga v seriji Brežiške študije. Medtem ko je bila prva knjiga leta 2003 zasnovana kot zbornik prispevkov o zgodovini župnije sv. Lovrenca v Brežicah, izdajatelj pa je bil brežiški župnijski urad v počastitev 220-letnice postavitve nove župnijske cerkve, je druga knjiga monografija.

Življenje v manjših krajih prav gotovo utripa drugače kot v velikih urbanih središčih. Ljudje se med seboj dobro poznajo. Skupaj so živeli že njihovi predniki, zato so njihove družinske zgodbe sokrajanom znane, družinski običaji pa se odvijajo pod budnimi očmi sosedov.

Nekaj od tega je v svoji prirejeni in dopolnjeni knjižni izdaji doktorske disertacije *"Rokodelci in obrtniki v Brežicah od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne"*, zagovarjani na oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani leta 2001, razkrila dr. Ivanka Počkar.

Avtorica je v svojem delu podrobno predstavila najznačilnejše obrti in njihove nosilce, tako posameznike kot družine. Predstavitev njihove vpetosti v življenje Brežic in način njihove predstavitve odkrivata brežiško skupnost kot celoto, posegata pa tudi v širši prostor Posavja, kamor so brežiški obrtniki in rokodelci širili svoj delokrog. Pri tem so zanimive primerjave krajev med seboj, saj jih je zgodovinski razvoj popeljal po precej različnih poteh. Kot primer naj navedem, da se v Brežicah kot kraju z močno zastopano obrtjo industrija nikoli ni uspela razviti do te mere kot v Krškem, kjer je bilo obrtnih delavnic manj, vendar je mesto z združitvijo z Vidmom in papirnico na drugi strani Save postalo močan industrijski center.

V uvodnem poglavju knjige je Počkarjeva opisala najjužnejše štajersko mesto kot važno trgovsko in obrtno središče Posavja in pojasnila pomen mesta za širše območje. Nato se je posvetila obsegu, razvoju in specializaciji obrtnikov po strokah in jih glede na potrebe in zahteve meščanov kot uporabnikov njihovih storitev vključila v mesto in med mestne prebivalce. Pri tem je ugotovila, da se nobena od obrti ni razvila v krajevno značilno obrt, v celem časovno zajetem obdobju pa so bili ves čas najštevilnejši gostilničarji.

Poleg ulice, ki je potekala za gradom proti Savi, je bila prava brežiška obrtniška ulica današnja Ulica stare pravde. Številni obrtniki so imeli tam svoje hiše z obrtnimi delavnicami, imenovali pa so jo Gasa, saj drugega imena nekdanj sploh ni imela. Domačini so jo včasih imenovali tudi Rozengase ali Cvetlična ulica, Zadna gasa, nekateri pa so jo imenovali tudi Šajsgase. Sicer pa so bile obrtne delavnice raztresene tako po severnem gornjem mestu kot po južnem spodnjem delu mesta.

Obrtniki in rokodelci so v manjših krajih nekoč predstavljali tudi sloj meščanstva. Razlika med njimi je bila po besedah avtorice predvsem v tem, da so rokodelci pri svojem delu praviloma uporabljali preprostejše orodje, opremo in pripomočke, njihov delovni prostor pa je bil običajno tudi njihov bivalni prostor.

Meja med meščani in kmeti je bila v marsičem zabrisana. Predvsem v manjših mestih, kjer je bilo

pravega meščanstva še zelo malo, rokodelci in obrtniki brez obdelave lastnih zemljišč in reje živine sploh niso mogli preživeti, zato se je veliko kmetov poleg kmetovanja ukvarjalo s trgovanjem in/ali katero od obrti. Vsaj v 19. stoletju je kombinacija rokodelstva ali obrti s kmetovanjem na drobno omogočala preživetje tudi tistim, ki doma niso imeli več prostora oz. niso bili dediči domačih kmetij. Po drugi strani pa je v Brežicah reja npr. krave ali vsaj prašička lastniku dodeljevala višji status, medtem ko je posedovanje kake eksotične živali med brežiškimi meščani veljalo za luksuz, ki si ga večina ni mogla privoščiti.

V Brežicah so bili nekdanj obrtniki večinski sloj prebivalstva. Njihovo sobivanje z ostalimi krajani ni zadovoljevalo le njihovih gospodarskih potreb, pač pa so tako aktivno kot pasivno sooblikovali vsakdanjik in praznični utrip mesta. S porokami predstavnikov različnih stanov in poklicev je v mestu nastal preplet številnih sorodstvenih vezi, zato je bil v majhnem mestu domala vsakdo z vsakim v nekakšni povezavi. Poleg sorodstvenih vezi in vezi prek krstnih botrstev so se tesnejši stiki med prebivalci in nekako tudi medsebojna skrb drug za drugega širili in krepili z izbiro poročnih prič. Predstavniki obrtnikov so bili med najbolj zaželenimi botri ali poročnimi pričami, vendar se je izbira tudi tukaj ravnala po nekaki nenapisani hierarhiji. Zaradi gmotnega stanja (obdarovanje, praznovanje botrine in druge pozornosti v življenju), pomembnosti in nenehnega stika s someščani in okoliškimi prebivalci so od obrtnikov najvišje kotirali gostilničarji. Ker pa so bili obrtniki in rokodelci odvisni od povpraševanja po svojih uslugah, je po mnenju raziskovalke treba iskati odgovore na vprašanja o tako velikem številu botrstev obrtnikov kot posledico medsebojne gospodarske povezanosti in njeno krepitev, hkrati pa tudi kot način odkupa in zahvale za zvestobo naročnikov oz. odjemalcev storitev.

Posebno poglavje v knjigi je namenjeno šolanju obrtnikov. Ker se je obrt nekdanj prenašala iz roda v rod, je bilo najbolj običajno, da so otroci osnovno obrtniško znanje dobili v domači delavnici, že pred prvo svetovno vojno pa so svoje znanje nadgrajevali s šolanjem v nadaljevalno obrtni šoli ali izpopolnjevanjem po različnih krajih dežel notranje Avstrije in Nemčije. Dodatno šolanje in izbira, katere obrti se bo otrok izučil, je bilo praviloma prepuščeno staršem, včasih odvisno tudi od botrstev in vedno od finančnih zmožnosti družine. Največ jih je na dodatno izobraževanje odhajalo v kraje med Gradcem in Dunajem, ob tem pa so se poleg obrti naučili govoriti in pisati tudi nemško. Za nekatere obrti so v tujini dobili boljše znanje, s katerim so doma lažje konkurirali drugim obrtnikom in bili kot širše razgledani posamezniki bolj cenjeni. Po vrnitvi domov so ohra-

njali stike z novimi znanci, z njimi poslovno sodelovali, naročali strokovno literaturo iz tujine v nemščini, nabavljali surovine, stroje in nadomestne dele. Ob tem pa se je ohranjala tudi nemščina, ki so jo predvsem na strokovnem področju in v pomenkovanjih med seboj obrtniki v Brežicah uporabljali še vse do druge svetovne vojne. Po začasni odsotnosti zaradi izpopolnjevanja so domov prinesli tudi nekatere nove navade, ravnanje pri delu, natančnost, delovno disciplino in nove vzorce obnašanja, celo nekatere spremembe v prehranjevalnih navadah, širše geografsko in zgodovinsko znanje, večjo odprtost do zunanjega sveta ter tudi večje zaupanje do tujcev v domačem mestu.

Pri izbiri šolanja in kasneje obrti je pomembno vlogo igral spol potencialnega obrtnika, saj je bilo veliko več izbire in možnosti za fante kakor za dekleta, pri tem pa so imela kmečka dekleta pri odhajanju v uk več težav kakor meščanske hčere, saj so pri kmečkih opravilih tudi na domačih kmetijah prišle prav vsake roke, ki so bile sposobne delati. Predvsem pri mestnih dekletih pa je bilo učenje npr. šivanja bolj kot šolanje za opravljanje obrti razumljeno kot priprava na poroko in vodenje lastnega gospodinjstva.

Mojstri in mojstrice so v uk raje jemali otroke sorodnikov in znancev, odvisno od obrti pa kmečke otroke, ki so bili fizično bolj utrjeni in bolj vajeni dela kakor mestni otroci, za katere so mnogi med njimi menili, da so pomehkuženi. Učna doba za obrtniški poklic je na splošno trajala tri leta, nekateri mojstri pa so jo podaljšali še za eno leto, da so si z vajenčevim zastojskim delom poračunali hrano in stanovanje za čas učne dobe vajenca. Predvsem v prvem letu učne dobe pa so mojstri in njihove žene vajence porabili tudi za opravljanje gospodarskih ali gospodinskih opravil, ki niso bila v nobeni povezavi s šolanjem za obrtnika, npr. za delo v hlevu, pletje in okopavanje na njivi ali varstvo malih otrok.

Nosilci obrti so bili večinoma moški, po mojstrovi smrti pa jo je običajno prevzela vdova, vendar je na ta način vodena obrt hitro zamrla. Pri predaji obrti naslednikom je bilo za obrtnika najbolj preprosto, da je sin ali hči prevzel/a in nadaljeval/a obrt očeta ali matere, zadeva pa se je zakomplicirala, če obrtnik v lastni hiši ni imel naslednika. V večini primerov so take težave reševali z izbiro ustreznih zakonskih partnerjev svojim potomcem. O izbiri partnerja in prav tako poklica starši običajno otrok niso veliko spraševali, podpirali pa tudi niso študija, čeravno so si otroci včasih to želeli.

Močna družbena povezanost med kmeti in meščani ter meščani samimi in vzajemna delitev dela sta se kazali predvsem v spoštovanju reda stalnih strank, medsebojnem posojanju orodja, reklamiranju storitev, napotitvah strank k obrtnikom

druge stroke, obrtnike pa so družila tudi številna družabna, zabavna, športna, kulturna in društvena dogajanja v mestu. Govoriti drug čez drugega ali javno kritizirati delo obrtnika-konkurenta ni bilo v navadi ali običajno, saj so se govorice po malem mestu hitro razširile. Poleg tega so bili obrtniki zavezani k sodelovanju in članstvu v organiziranih oblikah združevanja po strokah.

Obrtniki so bili ugledni ljudje in pogosto izvoljeni za župane in občinske odbornike, nemalokrat pa tudi oskrbniki cerkvenega premoženja ter sodelavci pri cerkvenih in gasilskih obredih.

Poseben poudarek je avtorica namenila zunanjim znamenjem stanu, ki so ga posamezni obrtniki predstavljali, njihovemu premoženjskemu stanju ter gospodarskemu in političnemu položaju v družbi. Premoženjski status obrtnika se je izkazoval v zunanjem videzu, s katerim sta se obrtnik in njegova družina kazala v javnosti in na načine, od katerih so nekateri v uporabi še danes, npr. razkošnost nagrobnika, pojedine in število gostov ob krstu, poroki ali pogrebu, plačilo več maš za pokojnika, sveč, svatovska ali pogrebna oprema in glasba, rezervacija cerkvenih sedežev, razkošnost domov, oblačilni videz, nakit, preživljanje prostega časa, npr. lov, tenis, lastništvo eksotičnih ptic, konja, psa, vrsta prevoza, kot so kočija, kolo, kasneje avto, posedovanje gramofona, radia, bogatost obdarovanj itd. Gmotni položaj je določalo celo gojenje okrasnih rastlin, ki je bilo privilegij bogatejših meščanov.

Oblačenje je predstavljalo posebno kategorijo pri presoji premoženjskega statusa ljudi, saj so tudi pri opravljanju poklica npr. trgovci in gostilničarji od svojih zaposlenih zahtevali večjo in predvsem drugačno urejenost, kot je bila potrebna za opravljanje npr. kovaških ali lončarskih poslov. Zaradi izгона prebivalstva med drugo svetovno vojno pa je danes materialnih ostankov za preučevanje vsakdanjega življenja zelo malo, ohranili so se v glavnem le pri tistih družinah, ki niso bile izseljene, zelo redko pa so predmeti na domovih ob vrnitvi pričakali svoje lastnike.

Narodnost in narodna pripadnost sta se kazali tako v uporabi jezika, zahajanju v določene gostilne, pošiljanju otrok v slovensko ali nemško šolo, do pravih mednarodnih sporov pa je med ljudmi redko prihajalo. Nestrpnosti do prišlekov v glavnem ni bilo zaznati, saj je bilo kljub zmerni konkurenci dela dovolj za vse. Obrtniki so uporabljali slovenski in nemški jezik, brez znanja nemščine, ki je veljala za jezik poslovnega uspeha, so bile možnosti za službo in uspeh precej slabše. Posebnost Brežic je bila akcija vabljenja slovenskih obrtnikov v kraj po tem, ko v nekatere obrtne delavnice Brežičani niso hoteli, ker je bil lastnik obrtne delavnice domnevno nemško orientiran. Eden izmed takih naj bi bil brivec, zato so vsako

soboto popoldne moški z vlakom hodili v Krško, po britju pa so vlak za domov čakali v krčmi pri postaji. V Brežice so se praviloma vračali opiti. Seveda žene tega niso bile pripravljene prenašati v nedogled, zato je v Brežice vsako soboto prihajal brivec iz Celja, ki so ga kasneje pregovorili, da se je v mestecu stalno naselil in odprl lastno obrt.

Posebna poglavja je Ivanka Počkar posvetila moralnim vrednotam in normam, ki so determinirale način življenja v Brežicah s poudarkom na obrtnikih in njihovih družinah, saj jih prav zaradi njihove vpetosti v širšo mestno skupnost ni bilo možno izolirati od nje. Raziskala je odnos med hišo in delavnico, med katerima je bila nekdanja meja dosti bolj neizrazita kot danes, v okviru tega pa način življenja in odnose med pripadniki ožje in razširjene družine znotraj zidov domače hiše, skomine posameznikov, delovnik in prosti čas ter mesto otrok znotraj družine.

Obrtniki, ki so si lahko privoščili razkošje, so bili redki, kljub delavnosti je srednji sloj obrtnikov z zaslužkom lahko pokril stroške za skromnejše vsakdanje življenje, presežke pa porabljal za izboljšave v delavnicah, nabavo strojev in orodja, izdatnejšo prehrano ali redkeje za ureditev ugodnejših stanovanjskih razmer. Obrtniki na spodnjem delu obrtniške lestvice zaslužkov pa so si z delom komaj zagotavljali skromnejše življenje.

Vrste obrti v Brežicah so se od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne spreminjale. Zaradi potreb po novih izdelkih in storitvah so nastajale nove obrtne dejavnosti, izginjale pa so tiste, po katerih ni bilo več povpraševanja. V času druge svetovne vojne je nemška oblast izseljene brežiške obrtnike izdvojila in jih napotila na delo v nemške obrtne delavnice, v njihovih izpraznjenih brežiških domovih in delavnicah pa so se naselili nemški obrtniki ustrezne smeri. Po koncu druge svetovne vojne so se obrtni izdelki vedno bolj umikali industrijsko izdelanim, čeravno se je proces izrivanja in nadomeščanja obrtnih izdelkov začel že v drugi polovici 19. stoletja. Do konca 20. stoletja so se tako v drugačnih gospodarskih in družbenih razmerah obdržali le obrtniki nekaterih dejavnosti.

V precej obsežnem drugem delu svoje knjige se je avtorica posvetila posameznim vzorčnim predstavnikom obrti in njihovim družinam ter ugledu posameznih strok. V besedilu je nanizala vrsto brežiških zgodb, posamezne ljudi in dogodke, ki so postali brežiške legende, kar je knjigo prijetno poživilo.

Mejo med zgodovino in etnologijo je v tej in podobnih raziskavah težko začrtati, saj zgodovina na področju raziskav vsakdanjega življenja močno posega na področje raziskav kulturne antropologije in etnologije, slednji pa brez vpetosti vsakdanjega življenja v širše dogajanje v svojem času

prav tako ne moreta dati verodostojnih rezultatov. Pohvalno je, da je avtorica pri navajanju dejstev upoštevala tudi zgodovinske vire, poleg katastrof navaja tudi podatke iz matičnih in statusnih knjig, obrtnih registrov ter drugih virov. Kot navaja sama, jo je v to prisililo predvsem pomanjkanje ustnih pričevanj za drugo polovico 19. stoletja. Ker pa je delo predvsem etnološka raziskava, katere namen je v zgodovinsko dogajanje kot osrednjo temo postaviti človekov vsakdanjik in življenjski stil, je logično, da v celotnem delu veliko teže in dokazilno vrednost predstavljajo terenski zapiski. Običajno so to zapisane izjave sodobnikov, njihova doživetja in spomini, ki jih je raziskovalka znala razbrati tudi "med vrsticami". Slednji so knjigi dali tudi naslov. Avtorica ga je izbrala iz pripovedovanj Marije Vogrinc, ki pravi, da je bilo Brežic "...dve Gasi – ena majhna in ena še manjša, dva policaja, ki sta skrbela za red v mestu, in veliko število obrtnikov ...".

Kot že rečeno, je knjiga druga v seriji Brežiških študij. Opremljena je tako, da se lepo uvršča v serijo, papir je enako dober kot pri prvi številki Brežiških študij. Slog pisanja teksta je za branje prijetno tekoč in slikovit, jezik pa bogat in sočen. Avtorici je za objavo uspelo izbrskati tudi veliko do sedaj še neobjavljenega slikovnega materiala, ki ga še dandanes v svojih skrinjah kot družinski zaklad hranijo posamezniki, za natančnejšo ponazoritev navedenih dejstev v objavljeni knjigi pa ji je prijatelj narisal tudi nekaj skic, brez katerih, kot v uvodu pojasnjuje prof. Bogataj, pri pričujočem delu sploh ne bi šlo. Z njimi avtorica ponazarja rekonstrukcijo hiš in njihove notranjosti, opremljenost, položaj obrtnih delavnic v okviru hiš, velikost in lego dvorišč, celo njihovo potencialno zasajenost, vrtove, gospodarske stavbe in njihovo umestitev v prostor, med sosede in v dele mesta. Nekatero druge podatke, npr. število delujočih kovačev skozi čas ali sestavo prebivalstva ter razširjenost in številčnost obrtnikov v Brežicah, pa nazorno predloči s podatkovno bogatimi razpredelnici.

Avtorica je dolga leta zaposlena v brežiškem Posavskem muzeju, katerega osnovna naloga je prav zbiranje materialnih ostankov in pričevanj o življenju in zgodovini območja, za katerega je pristojen, zato je skozi raziskovanje lahko tematiko, ki jo je obdelala v svoji nalogi, še bolje spoznala in preučila njeene posebnosti. Škoda bi bilo, če svojih spoznanj ne bi prelila v pričujoče delo, muzej pa mora potenciale, ki jih ima v svojih delavcih, čimbolj izkoristiti. Za manjše kraje, med katere sodijo tudi Brežice, je to še veliko bolj pomembno kot za večje z več objavljenimi krajevnimi zgodovinskimi študijami. Zato je upati, da so načrti za tretjo številko Brežiških študij tudi že nared.

Alenka Kačičnik Gabrič



Edmund Čibej. Zbrani spisi. Ur. Franc Černigoj. Predmeja : Društvo za ohranjanje in varovanje naravne in kulturne dediščine Gora, 2005. 364 strani.

Z velikim zanimanjem sem vzel v roke razmeroma zajetno knjigo, katere osrednja figura je Edmund Čibej. Knjiga je sestavljena iz besedil, ki jih je spisal Edmund Čibej in iz besedil, ki so jih drugi avtorji posvetili njemu oziroma celemu spektru dejavnosti, ki jih je Čibej sooblikoval. Med njimi je bilo tudi smučanje, ki me še najbolj zanima. Že kar takoj pa naj poudarim, da me je knjiga s tega vidika zelo razočarala. A pojdimo po vrsti in ne sodimo dela, še manj pa Edmunda Čibeja, le po enem segmentu njegovega izročila. Resnična vrednost knjige se bo v zgodovinopisju vsekakor pokazala šele čez leta, ko bomo lahko sledili, kako se bo (če se bo) pojavljala med kritičnim aparatom zgodovinskih (in drugih) študij, danes pa smo torej na tem, da jo poskusimo umestiti vsak zase, tako kot po svojem vedenju vsakdo najbolj ve in zna. In tako se tudi jaz lotevam te ocene.

Najprej o tem, kdo sploh je bil Edmund Čibej. O tem se lahko damo poučiti iz sklopa člankov v prvem poglavju: "O Edmundu Čibeju in njegovem času",¹ ki vsebuje vrsto zanimivih, kvalitetnih in uporabnih prispevkov. Edmund Čibej (1861–1954) je bil po poklicu učitelj. Po končanem koprskem učiteljsku (1881) je služboval kratek čas v Rihemberku (Braniku), Sv. Križu (Vipavskem Križu) in na Brjah, od leta 1884 pa je poučeval na novoustanovljeni ljudski šoli na Dolu (Predmeji) na Trnovski planoti nad Ajdovščino. Na delu planote, katere se je med ljudmi udomačilo ime Gora (nekoč tudi Angelska gora), je Čibej poklicno delal do leta 1913, ko se je upokojil. Kasneje je bil do leta 1926 župan Lokavca.² Po tem je s srcem še vedno ostajal pri dejavnostih, ki so ga že prej zasvojile. Čibej je bil namreč strasten lovec, navdušen planinec, predvsem pa se je ljubiteljsko ukvarjal z domoznanstvom, zbiral je različne predmete, trofeje, fosile... Posebej pomembno pa je, da se je ukvarjal tudi s pisanjem. Kot krono njegovega aktivnega udejstvovanja v družbeni sferi gre tako prav gotovo šteti njegovo obdobje delovanja na Gori, ko iz njegovih lastnih zapisov

spoznamo, kako tesno se je zvil s tamkajšnjim okoljem, domačini in tudi "gostujočimi" poklicnimi gozdarji. Predstavljamo si ga lahko kot znanilca modernizacije na Gori, prepoznamo, kako važno vlogo je imel v procesih opismenjevanja oziroma izobraževanja nasploh ali opuščanja plejade starejših struktur na nivoju vsakdanjega življenja, bivanjske kulture... Skratka, zlahka si predstavljamo, kako je Čibej svetu, ki je bil pred tem "bogu za hrbtom", pripomogel predstaviti "v višjo prestavo".

Zaradi tega, kar je storil (in napisal!) ima tudi danes med Gorjani tako veljavo. Predstavljen in postavljen je skorajda v svetniškem sijju in pri spodobu o "spomenikih", ki jih zasledimo skozi izdano edicijo, so zgovorne same zase. Tako kot lahko v zgodovinopisju prepoznavamo historično pogojene percepcije "očetov" raznih kolektivnih skupnosti, tako lahko zdaj prepoznamo tudi "očeta Gore".

Ni dvoma, osebo, ki ima tak status, je delikatno kritično ovrednotiti, četudi sem to od omenjene knjige pričakoval. Meni je še največ novih podatkov pa tudi kritičnega premisleka prineslo prvo poglavje, ki bi se lahko integriralo tudi v knjigi, zasnovani kot znanstveno-kritična izdaja virov. Povsem druga zgodba pa so Čibejeva besedila sama oziroma še bolj to, kako jih mi beremo.

V ocenjeni knjigi je zbranih več Čibejevih avtorskih besedil, najbrž vsa, kar jih skupina okrog glavnega urednika Franca Černigoja pozna. Ena od kvalitet knjižne izdaje je tako gotovo v tem, da jih imamo zdaj na enem mestu zbrana, posebej tista, ki niso bila izdana ali pa poznana, smo se jih pa že posluževali v najrazličnejših raziskavah. Čibejeva besedila namreč prinašajo veliko zanimivih podatkov oziroma miselnih vodil, ki pa sama po sebi ne smejo biti sprejeta kot kanon. Treba jih je miselno prevetriti, jih primerjati in preverjati, torej predvsem kritično umestiti v zgodovinski kontekst. Čibej je zapustil za sabo veliko sledi, njegovi zapisi so velikega pomena za etnološke, antropološke, geografske in tudi za nas zgodovinarje. Toda gre za vir, ki ga je treba povzemati kritično.

Še najbolj to velja za njegovi kroniki, lokavško in dol-otliško. V knjigi sta objavljeni kar dve dol-otliški kroniki, in sicer "Popis občine Dol-Otlica, zemljepisno in zgodovinsko" in "Občina Dol-Otlica". Medtem ko je druga poznana že od prej in je bila napisana leta 1950, naj bi se druga našla šele marca 2005 in je bila senzacionalno razglašena, da je iz leta 1885, četudi to ne more biti res, saj vsebuje in našteva skozi besedilo (ne le v pripisih ob robu) tudi mlajše podatke. Kakorkoli, obe kroniki se kaj bistveno ne razlikujeta in se v razlike med njima ne bom spuščal. Čibej se v njih pokaže kot skrben opazovalec, geološki navdušenec, častilec flore in favne na Gori, sistematičen meteorološki opazovalec... Nadvse zanimivi so

¹ Članki Marjana Breclja, Huberta Močnika, Ludvika Zorzuta, Branka Marušića, Borisa Blažka in Bojana Bratine.

² Če je bil župan resnično do ukinitve občine Lokavec, kot je zapisano, je bil morda potem to celo do leta 1928, ko je bila v okviru komasacije občin v Julijski krajini 31. maja 1928 občina Lokavec priključena ajdovski. Glej: Nevenka Troha, Uprava v slovenskem primorju 1918–1954, *Arhivi*, 20, 1997, št. 1–2, str. 90.

njegovi opisi prebivalcev, njihove navade in razvade, vsakdanjik in praznik, bolezni, njihovo praznoverje... Zelo uporaben je skratka kot pričevalec njemu sodobnega sveta.³ Zapisal je marsikatero zanimivo zgodbo, anekdoto in seveda mu ni ušel tudi zgodovinski del Gore: dogodki okrog "prvega" Gorjana oziroma naselitve Gore leta 1601,⁴ napoleonska doba in kasnejše osebne izkušnje iz pravih bojnih linij in iz druge vojne. Čibej je Valvasor bivše lokavške in dol-otliške občine, bil je zaljubljen v tiste konce in čuti se, da je bil ob pisanju pri stvari s srcem. Ni dvoma, bil je delaven, marljiv in izobražen, a srce mu tedaj ni utripalo v taktu z razvojem zgodovinopisja, ki je tedaj na Slovenskem tudi kot znanost že stopilo na razmeroma visoko raven. Čibeja lahko tako uvrstimo med narodopisce, ki so za seboj zapustili pomembno sled. Ne moremo ga torej brati kot relevantno literaturo, je pa dragocen zgodovinski vir, ki čaka, da se iz njega izžema tisto, kar se kvalitetnega da.

Prav slednje sam najbolj opazujem na področju njegovega smučarskega udejstvovanja. Če bi verjeli le Čibeju, bi se sicer vse slišalo nadvse mikavno. Vendar pa marsičemu od tega ne moremo pritrditi, če stvari stresemo skozi kritično zgodovinarjevo sito. Čibej je namreč rad poudarjal, da si je naročil prve smučke in večkrat zapisal nekaj podobnega kot v svoji kroniki, namreč, *"da smo Dolanarji - poleg Norvežanov, kot prvi Evropejci rezali sneg s smučkami ..."*, in podobne. Ta trditve je bosa kot tudi obe ključni trditvi, ki sta vezani na Čibejevo izročilo in sicer, da je smučni naročil on sam ter da jih je prejel že leta 1888! Zanimivo je, da sem prav o tem leta 2002 v Kroniki že pisal in objavil članek, ki zgodbo okrog začetkov smučanja na Gori postavlja v realnejši zgodovinski okvir.⁵ Slišal sem, da je moj prispevek na Gori poznan, iz knjige pa se zdaj vseeno čuti, kako nevredno upoštevanja velja vsako bolj kritično strokovno vrednotenje zgodovine. Z vidika zgodovinske interpretacije je namreč moj članek zagotovo močno dregnil v "mitološko" podobo Čibeja, četudi – po moje – v ničemer ni okrnil njegovih realnih zaslug ob uvajanju tamkajšnjega smučanja. Uveljavljena zgodba o Čibeju in letu 1888, ki se je kakšno dobro desetletje komaj minulega stoletja razmeroma intenzivno servirala v mnogih člankih, se je

v zadnjem času manj poudarjala. Z novim poklonom Čibeju pa se spet zdi, da je ušel duh iz steklenice. Ob besedilih, ki jih je napisal Čibej sam in ki so v bistvu zavedla vse ostale pisce, je v knjigi objavljenih še nekaj člankov, ki vsi po vrsti, kar se smučarske zgodbe tiče, nimajo ponuditi nič uporabno novega. Pretežno gre v glavnem za prepesnjeno slavo Čibeju in njegovim pionirskim smučarskim poskusom. Sam sem ta besedila prej sicer že poznal, še zdaleč pa mi niso pomenila osnove pri pisanju omenjenega članka. Jedro mojih tez sloni na virih, ki so sodobni raziskovalnemu vprašanju. Slednji pa povsem zanikajo ne le čas naročila, ampak celo možnost, da je smučni naročil Čibej. Zaenkrat so namreč edini sodobni viri, ki se direktno dotikajo smučanja na Gori ob koncu 19. stoletja, časopisni članki v Soči in Primorcu.⁶ In kaj ugotovimo, če te članke primerjamo s kasneje napisanim Čibejevim izročilom oziroma vsemi njegovimi surogati? Čibej je napisal, da je smučni prejel leta 1888 in te takoj opisal v Soči in Slovenskem narodu. V Slovenskem narodu nisem našel tedaj niti v letih kasneje nobenega članka, v Soči podobno. Prvi članek, ki obravnava smučanje na Gori, je izšel "še" 21. decembra 1894.⁷ Iz Soče pa sta poznana še dva članka iz marca 1895. Članki napovedujejo naročilo prvih smučni za par let prej, kar se mi zdi realno. Podobno je z znamenitim Weltblattem,⁸ ki naj bi leta 1888 vse skupaj zakrivil z opisom Nansenovega prekoračenja Grenlandije. Članka, kateremu bi povrhu vsega bila prilagojena še slika, nisem našel. Tako imenovana "Nansenova mrzlica", ki je močno vplivala na širjenje smučanja iz Skandinavije, je nastopila v srednji Evropi šele po letu 1891. Skratka, Čibej se je glede datuma zmotil ali celo zlagal. Argumentov je še več, toda da ne bom predolg, se mi ti zdijo najpomembnejši. Kakorkoli, po moje sploh ni tako pomembno, katero leto natančno so smučni na Goro prišle, ampak to, da so smučni bile tam že razmeroma zgodaj, še bolj pa to, da so bile tam sprejete in so se v zvezi z njimi razvile različne vrste njihove rabe. Če so bile to prve smučni na Slovenskem, pa si po tem, ko sem preštudiral različne vire in literaturo, ne bi upal več trditi tako, kot to razmišljajo na Gori, kaj šele, da so bile to prve smučni v srednji Evropi, kot je bilo iluzorno še pred leti aktualno. Eno je namreč to, kar z zgodovinskimi metodami rekonstruiramo, druga pa to, kar bi kdo rad slišal.

³ Naj pod črto omenim njegovo oceno življenja Slovencev, priključenih po rapalski pogodbi k Italiji: *"In če se vprašamo, kako smo živeli mi, ubogi trpini, v tih dolgih 25-ih letih, odgovor je kratek: Živelimo smo – in se vadili v laščini, četudi ne prav radi, ali živeli smo, kakor živimo tudi danes; 'mirno, tihi poslušljivi!'"*

⁴ V zvezi z letnico 1601 primerjaj članek Branka Marušiča v knjigi na str. 24.

⁵ Borut Batagelj, "Snežke". Prispevek k zgodovini smučanja na Trnovski planoti, *Kronika*, 50, 2002, št. 1, str. 31–44.

⁶ *Primorec*, 21. 12. 1894; *Soča*, 1. 3. 1895; *Soča*, 15. 3. 1895.

⁷ Avtor članka je s psevdonimom podpisani Tone Smuknaprej. Domnevno je pisec Čibej.

⁸ Pravilno oziroma polno zapisano ime tega dunajskega dnevnika je sicer *Neuigkeits Weltt-Blatt*. Dosegljiv je v avstrijski nacionalni knjižnici pod signaturo 393.927 – D. Neu Per.

Drugo od omenjenih dveh ključnih vprašanj pa je, če je smuči sploh naročil Čibej. Kajti – presenetljivo – omenjeni sodobni članki Čibeja ne omenjajo. Prav nasprotno. Kot naročnik smuči se omenja nekdo drug, tedanji gozdarski oskrbnik Josef Jarisch! Je mogoče, da se je Čibej spet zmotil ali zlagal?

Sam Čibeja v razpravi sicer nisem kar odpisal, četudi bi se iz omenjenega dalo sklepati, kako si je kar po svoji volji neupravičeno prikrojil zgodovino. Nasprotno, v svoji interpretaciji mu dajem vidno mesto in govorim o "tandemu" Jarisch-Čibej, ki je bil za naročilo ključen. Jarisch pa očitno ni po volji društvu Gora, ki si svoje jedro delovanja gradi v glavnem na Čibejevih temeljih. Kako naj si drugače razlagam dejstvo, da so v izdani ediciji potvorili enega od ključnih indicev za moje navedbe. Pri prepisu članka iz časopisa Soča, z dne 15. marca 1895 se je del stavka: *"Pred par leti je naročil prve snežke na Primorskem tuk. gozd. oskrbnik"* vehementno spremenil kar v: *"Pred par leti je naročil prve snežke na Primorskem nadučitelj Edmund Čibej!"* Še dobro, da poznam prvotni vir, saj si ne predstavljam, da bi kaj tako kronskega pri pripravi svojega članka prezrl! Sprememba in objava tako zelo pomembnega podatka v tem smislu ne more biti naključna pomota ali šlamparija, gre za ignoranco in načrtno potvarjanje. Gre za "Konstantinovo darovnico" društva Gora? Ne vem, zakaj bi Jarisch koga zmotil, konec koncev lahko v njegovi pojavi spoznamo tudi enega izmed ključnih trendov pri začetkih modernega smučarstva pri nas, saj bi ob tem lahko prepoznali velik pomen gozdarskih krogov pri smučarskih začetkih na Slovenskem. Ob najbolj znamenitem primeru snežniškega gozdarskega oskrbnika Schollmayerja bi na faktor pomena gozdarjev utegnile pokazati tudi nadaljnje raziskave za področje Štajerske pa tudi Koroške in Gorenjske.

Če so se pojavile resne težave že ob tem, ko se je zgodovinski vir prepisovalo, si lahko predstavljamo, na kako hude probleme lahko naletimo, ko prebiramo besedila, ki snov interpretirajo. Kot sem že poudaril, so vsa besedila naslonjena izključno na Čibejeva pričevanja.⁹ Škoda, da je temu tako, saj zdaj lahko samo upamo, da se v prihodnosti različni raziskovalci smučarske zgodovine ne bodo opirali le na objavo izdanih zbranih spisov. Nekaj od teh je sicer nadvse koristnih, kot je npr. članek Justa Perata in Karla Vončine, skupaj z opombami

Branka Marušiča, drugi pa v zvezi s smučarsko zgodovino prinašajo več zmede. Kar se tiče smučarske zgodovine je torej ocenjena knjiga napačno strukturirana tudi pri izboru oziroma selekciji besedil. Denimo, članek D. U.¹⁰ *"Pred sto leti prve sodobne smuči pri nas"*, objavljen v Delu leta 1988, je spet le še en pogret Čibejev ekstrat. Kdor je kdaj kaj povohal smučarsko zgodovino, bi vedel, da Ulaga na področju raziskav smučarske zgodovine niti malo ni prispeval toliko izvirnega in tehtnega kot njegov kolega s tedanje Visoke šole za telesno kulturo Marjan Jeločnik. Povrh vsega pa se je že Jeločnik mnogo let pred mano lotil kritične obravnave Čibeja in njegovega smučanja. Bržkone za Jeločnikove prispevke pri izdajatelju ne vedo, saj se ne zlivajo v "Čibejev smučarski mit". Zdi se, da bo tako še naprej prihajalo do zgodovini neljubih situacij, napake se bodo prepisovale, nekritični brkljači, nadebudni učenci po kroških in novinarji, ki v časovni stiski pripravljajo prispevke, bodo zgodbo še dolgo časa vleкли kot jaro kačo.

Do zmed in novih ugotovitev pa prihaja kar sproti. Takšen primer je recimo prispevek Emila Velikonje, ki se je potem, ko je morda spoznal, da letnica naročila 1888 ne more držati, očitno odločil, da so smuči prišle na Goro leta 1889. Če bi si jaz iz prebranega z malo domišljije znal razložiti situacijo, zadeva sloni na letnici, ki jo je avtor narobe prepisal iz Čibejeve kronike.¹¹ Tokrat spet težko ugibam, ali gre tu le za pomoto ali kaj več? Menim, da so takšne zadeve velika medvedja usluga knjigi, v katero je bilo vloženo veliko truda, žal pa takšne iz trte izvite navedbe mečejo nanjo slabo luč. Podoben spodrsrlaj si je Velikonja privoščil tudi potem, ko je poznani starejši smučarski pesmi spremenil le par besed, refren pa ostaja kar isti, na koncu pa se je podpisal kar za avtorja besedila "Gorske smučarske". Sam vem, da je ljubiteljski raziskovalec smučarske zgodovine Aleš Guček pesem v izvirniku še pred kratkim vsaj dvakrat objavil.¹² Spodrsrlajev je še več, a jih ne bi več našteval. Škoda, da je Velikonja skrenil s teme, za katero sem si pod naslovom predstavljal, da bo obravnavala njegov članek. To je skupina Edmund Čibej, ki je s svojim udejstvovanjem na področju smučanja po starem storila zelo veliko za promocijo smučarske zgodovine, žal pa malo na področju kvalitativnih raziskav smučarske zgodovine. Sam tega ne bi mešal, četudi si predstavljam, kako

⁹ Naj ob tej priložnosti dopolnim svoj članek iz leta 2002 in poudarim, da Čibej svojih pogledov skupaj s Pavlom Plesničarjem ni prvič objavil šele leta 1938 v *Jutru*, ampak je o tem pisal že pred desetletjem v *Edinosti*, kar sem spoznal pred kakšnim letom ali dvema. To dopolnilo mojih tez v ničemer ne spreminja in jih kvečjemu potrjuje.

¹⁰ Naj razkrijem, da je avtor članka Drago Ulaga.

¹¹ Primerjaj prepis Čibejeve kronike: "P opis občine Dol-Otlica, zemljepisno in zgodovinsko" na str. 75 v knjigi s prepisom v prispevku Emila Velikonje v knjigi na str. 335.

¹² Aleš Guček, *Po smučinah od pradavnine*. Ljubljana: Magnolija, 1998, str. 9; Aleš Guček, *Sledi smučanja po starem*. Ljubljana: ZUTS, 2004, str. 140.

bi bilo prav, da se tem zadevam v maniri na zahodu uveljavljene "public history" streže. A to je že druga zgodba.

Na koncu naj vseeno poudarim, da knjiga sicer še zdaleč ni za odmet. Znova je odprla prostor, da se v strokovnih zgodovinskih publikacijah lotevamo tem, ki jih obravnava. Sam sem opozoril na potrebo kritičnega povzemanja Čibeja kot narodopisca in predvsem na nepravilnosti v zvezi s smučarsko zgodovino. Za ocenjeno knjigo velja pravzaprav še vedno isto, kar velja za izročilo Čibeja samega in za kar je eden od avtorjev prispevkov v knjigi, Boris Blažko, lepo zapisal, da je prav, da delo "dopolnjujemo in nadgrajujemo". Žal knjiga ne zrcali vsega vedenja o Čibeju in z njim povezanih vsebin, ki bi ga danes premogli, torej bo za poglobljeno analizo posameznih tem še vedno (in še bolj!) potrebno poseči po primarnih virih in relevantni literaturi.

Borut Batagelj



Šolska kronika – Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje – XXXVIII. Ljubljana : Slovenski šolski muzej, 2005, 455 strani. (Šolska kronika ; 1 in 2)

Konec januarja 2006 sta bili v knjižnici Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani predstavljeni dve novi številki Šolske kronike – Zbornika za zgodovino šole in vzgoje. Direktor muzeja dr. Branko Šuštar je uvodoma podal pogled na delo v letu 2005. Navzlic prostorski stiski in skromnemu številu zaposlenih so pripravili nekaj zanimivih razstav z zloženkami oziroma razstavnimi katalogi. Plod sodelovanja s Hrvaškim šolskim muzejem je bila gostujoča razstava Hrvaški mladinski časopisi 1864–1945, sami pa so gostovali v Zagrebu z razstavo o šolskih kaznih. V sodelovanju z Muzejem Velenje in Občino Šoštanj so pripravili razstavo Pedagog Peter Musi 1799–1875, z Osnovno šolo Ledina pa razstavo ob 150 letnici te šole. Ob deseti obletnici splošne mature na Slovenskem 1994/95–2004/05 so pripravili razstavo Matura X let, ki jo je odprl minister za šolstvo dr. Milan Zver. Stalno razstavo so popestrili s štirimi novimi figurami: muzejsko figuro učitelja iz srede 19. stoletja, ki jo je izdelala akad. kiparka mag. Alenka Vidrgar, maketo v merilu 1:100 Osnovne šole Predoslje pri Kranju iz leta 1973 kot primer tipske gradnje iz akcije 5 let 100 šol (izdelal Branko Volk), in maketo osnovnošolskih kabinetnih učilnic za likovni pouk in kemijo iz okoli 1970

(izdelal oblikovalec Marjan Javoršek). Novo podoba je dobila tudi njihova spletna stran, na kateri posebej predstavljajo projekt "Po poti kulturne dediščine šolstva v Ljubljani", ki so ga izpeljali v sodelovanju z Mestno občino Ljubljana. Prva številka Šolske kronike, ki jo je uredil mag. Stane Okoliš, prinaša zanimive članke s področja zgodovine šolstva in muzealstva. Stanislav Južnič v svojem prispevku *Hallersteinova šolska leta na Kranjskem (ob 300-letnici rojstva)* opisuje šolska leta najpomembnejšega kranjskega astronoma, ki je deloval na Kitajskem, in poudarja pomen kranjskega šolstva v 18. stoletju za nadaljnje izobraževanje. Avtor ugotavlja, da je Hallerstein v kranjskih šolah dobil dovolj kvalitetno podlago iz matematike, fizike, mehanike in filozofije, ki mu je v kasnejših letih omogočila znamenite znanstvene prispevke. Matej Hriberšek v prispevku *Položaj klasičnih jezikov po I. svetovni vojni in prizadevanja za ohranitev humanistične izobrazbe* opiše problematiko pouka grškega in latinskega jezika, ki se je nadaljevala še iz Avstro-Ogrske monarhije. Po prvi svetovni vojni so se v novi državi SHS začele priprave na reformiranje šolskega sistema in šolske uprave. Avtor opozarja na zahteve nasprotnikov klasične izobrazbe, da se klasičnim jezikom nameni manj ur in se jim vzame mesto, ki so ga imeli prej. Članek *Zlate in črne knjige v Slovenskem šolskem muzeju* je besedilo predavanja, ki ga je Jože Ciperle predstavil na 4. mednarodnem simpoziju šolskih muzejev in šolskozgodovinskih zbirk v Rotterdamu leta 1990. Obravnava nekdanja sredstva kaznovanja in nagrajevanja v šolah, pri čemer izpostavi vpis v častno oziroma sramotno knjigo, ki med različnimi oblikami šolskih pohval in graj zavzema na Slovenskem posebno mesto. Najbogatejšo zbirko, ki obsega 65 zlatih in 5 črnih knjig, hrani Slovenski šolski muzej. Ana Skerlovnik Štrancar predstavlja dve raziskovalni nalogi, ki so ju pripravili mladi zgodovinarji na OŠ Milojke Štrukelj iz Nove Gorice. Prispevek *Od krede in table do računalnika in interneta* nas popelje skozi šolski vsakdanjik v drugi polovici 20. stoletja ter opozori na velike spremembe v učnih pripomočkih in njihovi uporabi v zadnjih petdesetih letih. Tudi članek Danice Lorber je povzetek raziskovalne naloge, ki so jo pod njenim mentorstvom pripravile učenke OŠ Majšperk, govori pa o 100-letnici majšperške šole skozi šolska praznovanja. Zvonko Perat pa nas seznani z delom Karla Ozvalda *Zgodovina pedagoške kulture v antični dobi*, ki je nastalo že med drugo svetovno vojno, nato pa na natis čakalo 57 let. Prispevek Andreja Korena govori o zgodovini izobraževanja ravnateljcev v Sloveniji in 10. obletnici Šole za ravnatelje.

V spominih na šolo nas Franc Kukovica popelje v čas svojega učiteljevanja na avstrijskem Koroškem in nas seznani s takratnim dogajanjem

v dvojezičnem šolstvu. Štefanija Rostohar pa obuja spomine na svojega strica Draga Rostoharja. Jubilejem šol sledijo predstavitve muzejskega dela in publikacij.

Druga številka Šolske kronike je tematska. Gre za zbornik, ki je nastal ob razstavi Matura X let. Kot je poudarila avtorica razstave in urednica zbornika, mag. Marjetka Balkovec Debevec, je pomembno ohraniti spomin udeležениh v maturi in njihovih mišljenj v določenem obdobju. Razstava predstavlja in nakazuje določene poudarke o razvoju in delovanju mature na naših tleh v 155-letni tradiciji oziroma podrobneje v zadnjih desetih letih, zbornik pa prinaša bolj poglobljen pristop k obravnavani temi. K sodelovanju so povabili tudi strokovnjake, ustvarjalce in sodelavce pri maturi, ki so s svojimi zanimivimi prispevki v zborniku osvetlili temeljne značilnosti razvoja in delovanja mature v obravnavanem obdobju.

Uvodne besede je prispeval minister za šolstvo in šport, dr. Milan Zver, ki je poudaril neločljivo povezanost razvoja gimnazije in mature na Slovenskem in nakazal cilje, ki naj bi jih matura dosegla. O razmerju med veseljem in zrelostjo ob tradiciji mature, ki jo že vrsto let spremlja tudi Slovenski šolski muzej, je razmišljal dr. Branko Šuštar, Marjetka Balkovec Debevec pa je povzela pripoved razstave in zbornika ob deseti obletnici splošne mature pri nas.

Razdelek Članki in prispevki začenja Mateja Ribarič s prikazom zgodovinskega razvoja mature na Slovenskem od njenih začetkov sredi 19. stoletja do ukinitve mature in uvedbe usmerjenega izobraževanja sredi osemdesetih let 20. stoletja. Peter Vencelj, prvi šolski minister v novi državi Sloveniji, je z zelo zanimivo iztočnico Zgodba nekega upora... predstavil začetno pot splošne mature. Jožko Budin, prvi in dolgoletni predsednik Republiške, pozneje Državne maturitetne komisije, je v retrospektivi razgrnil razvoj nove slovenske mature od prve pobude in začetnega snovanja vse do desete izvedbe. Vrsto zanimivih analiz mature, ki jih opravljajo na Državnem izpitnem centru, je podal Darko Zupanc. Valentin Bucik je v svojem članku pokazal na odsev stopnje uspešnosti zamisli projekta matura in posebej poudaril razmerje med univerzo in maturo ter njun medsebojni vpliv in prepletenost. Poklicno maturo, državni izpit od leta 2002, je kot pomemben dejavnik rasti kakovosti v srednjem strokovnem izobraževanju predstavil Zdenko Medveš. O tem, kako matura krmari šolsko ladjo, je razmišljala Barica Marentič Požarnik, pri čemer je opozorila na ugotovitve nekaterih raziskav o vplivih maturitetnega preverjanja na raven učenja in poučevanja. Nakazala je nekaj možnosti, kako zmanjšati nekatere (ugotovljene) negativne učinke in jih uravnovesiti s pozitivnimi, da bodo bolj v skladu z osnovnim po-

slanstvom gimnazij. Jerca Vogel je predstavila posebnosti maturitetnega izpita in položaja slovenščine na maturi. Med drugim je izpostavila vprašanje: *"Zakaj je slovenščina tisti maturitetni predmet, ki vendarle ni čisto tak kot drugi, na kar po svoje opozarja tudi pozornost, ki ji jo vsako leto namenja javnost?"* Desetletno delo predmetne komisije za angleščino je strnila Veronika Rot Gabrovec. Tudi tu so ves čas sprejemali dopolnitve in novosti. Tako so že leta 1996 predhodno preizkušenim izpitnim polam dodali preverjanje slovenskega znanja. S tem so bile povezane splošne vseh slovenske priprave in vse šole so zato dobile ogromne črne radijske aparate s kasetofonom. Ana Marija Muster in Marjeta Sreš opisujeta delovanje državne predmetne komisije za splošno maturo za nemščino. Zgradba maturitetnega preizkusa za nemški jezik je bila od vsega začetka dogovorjena in usklajena z drugimi tujimi jeziki. Članek prinaša tudi splošno ugotovitev, da je matura uvedla mnogo koristnega v pouk nemškega jezika. O vlogi matematike pri splošni maturi in malo širše je ob misli, *"da ni kraljevske poti v matematiko"*, da se torej matematike ni mogoče naučiti brez naporov, razmišljal Tomaž Pisanski. V bran proti nekaj časa močnim pritiskom, da bi matematika postala izbirni predmet, je navajal, da navzočnost matematike na maturi zagotavlja, da matura vsaj približno ohranja splošni značaj, sicer bi se porušil eden osnovnih temeljev, na katerih sloni naša maturitetna zgradba. Mojca Čepič in Vitomir Babič nazorno predstavita maturo iz fizike skozi desetletje. Podobno kot druge predmetne komisije, je tudi prva komisija za fiziko domislila in uredila maturitetni katalog, sestavo izpita, organizirala strokovna srečanja, namenjena uvajanju in pilotskemu preverjanju internega dela ocenjevanja dijakovega laboratorijskega dela in zaorala ledino s sestavljanjem nalog za maturitetni izpit. Fizikalno znanje se na maturi preverja na tri različne načine, zanimivi primeri so predstavljeni tudi v članku. Ob uvodnem vprašanju *Ali je matura dozorela?* je o maturi širše in posebej o biologiji na maturi razmišljal Tom Turk. Število dijakov, ki se odločajo za opravljanje mature iz biologije, je konstantno okrog številke 1100 (primerljivo s kemijo in fiziko). Vendar se to število kasneje ne kaže v večjem vpisu dijakov na naravoslovne študije. Tudi prva predmetna komisija za geografijo je postavila temelje maturitetnega izpita iz geografije. Karmen Cunder je v članku *Prvih deset let mature iz geografije* med drugim povedala, da je uvedba ekskurzije s terenskim delom kot del ocene sprva naletela na burno reakcijo med učitelji, čas pa je pokazal, da je bila to ena boljših odločitev in so jo tudi dijaki hitro in pozitivno sprejeli. Božo Repe je v članku ob desetletnici mature iz zgodovine podal oris prenove pouka zgodovine, saj je maturo iz

tega predmeta treba upoštevati v širšem kontekstu prenove pouka zgodovine, ki se je uradno začela v začetku devetdesetih let. Psihologija se je v desetih letih mature, kot navaja Melita Puklek Levpušček, uveljavila kot priljubljen izbirni predmet. Avtorica opozarja na ugotovitev, da po desetih letih ponovne uvedbe mature še vedno ugotavljajo vpliv mature na trajnost srednješolskega znanja, študijsko uspešnost in kasnejšo uspešnost v poklicu. Andreja Ogrin in Oton Jerman predstavljata posebnosti mature v članku Izkušnje pri pripravi in izvedbi mature za kandidate s posebnimi potrebami. Državni izpitni center je po zgledu drugih svetovnih izpitnih centrov v slovensko šolstvo vpeljal posebne instrumente, s katerimi so omogočili kandidatom s posebnimi potrebami in kandidatom s poškodbami, boleznimi in drugimi utemeljenimi razlogi opravljati zunanji državni izpit na način, kjer so lahko enakovredno pokazali raven svojega znanja in konkurirali za vpis na univerze skupaj z drugimi kandidati. Poleg resnih in stresnih dni so v življenju maturantk in maturantov tudi veseli in vzvišeni dnevi. V prispevku o šegah in navadah maturantk in ma-

turantov je Marjetka Balkovec Debevec predstavila izbor nekaterih šeg in navad, ki jih je Slovenski šolski muzej v zadnjem obdobju dokumentiral ob zbiranju gradiva za razstavo Matura X let. Alenka Lamovšek je v članku *Od predaje do prodaje ključa* predstavila šege maturantov na primeru novomeške gimnazije. Del sodobnih dogajanj ob maturi je v zadnjem obdobju tako imenovana Maturantska parada plesa, ko od leta 2001 mladi maturanti svoj zadnji šolski dan strnejo s plesom v središču mest.

Zbornik sklenejo izbrani spomini od prve mature v samostojni Sloveniji leta 1995 do še svežih občutkov ob maturi 2005. S tem razdelkom se odstre še pogled v osebno doživljanje tega pomembnega, tudi prelomnega dogodka. Tako se matura ne predstavi le kot del širokega polja vzgoje in izobraževanja, spoznamo jo tudi kot del življenja, ki jih posamezniku zarišejo maturantska leta.

Obe številki Šolske kronike za leto 2005 prinašata pester izbor člankov o šolstvu v sodobnosti in v preteklih obdobjih.

Estera Cerar